

ISSN: 2548-088X

E-ISSN: 2548-088X

Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi

Sosyal Bilimler Dergisi

Journal of Social Sciences

Cilt/Volume 5

Sayı/Issue **TBMM ÖZEL**

Eylül/September 2020

Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi

Lisansüstü Eğitim Enstitüsü

ISSN/E-ISSN: 2548-088X

Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi

Sahibi/Owner

*Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Adına
(on Behalf of Bilecik Şeyh Edebali University)*

Prof. Dr. Şükrü BEYDEMİR
(Rektör/Rector))

Editörler/Editorial Staff

Baş Editör/Editor in Chief

Doç. Dr. Birol AKYÜZ
(Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, Bilecik-Türkiye)

Yardımcı Editörler/Co-Editors

Dr. Öğr. Üyesi Gözde KOCA
(Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, Bilecik-Türkiye)

Arş. Gör. Ertuğrul ÇAM
(Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, Bilecik-Türkiye)

Yayın Kurulu/Editorial Board

Prof. Dr. Ali Murat YEL
(Marmara Üniversitesi, İstanbul-Türkiye)

Prof. Dr. Aykut EKİNCİ
(Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, Bilecik-Türkiye)

Prof. Dr. Cihan ÖZDEMİR
(Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, Bilecik-Türkiye)

Prof. Dr. Erdal KARAKAŞ
(Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, Bilecik-Türkiye)

Prof. Dr. Filiz EKİNCİ
(Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, Bilecik-Türkiye)

Prof. Dr. Feride HAYIRSEVER BAŞTÜRK
(Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, Bilecik-Türkiye)

Prof. Dr. İlhami YURDAKUL
(Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, Bilecik-Türkiye)

Prof. Dr. İsa İPÇİOĞLU
(Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, Bilecik-Türkiye)

Prof. Dr. Mehtap ÖZDEĞER
(İstanbul Üniversitesi, İstanbul-Türkiye)

Prof. Dr. Ümmühan ASLAN
(Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, Bilecik-Türkiye)

Doç. Dr. Mehmet ALPTEKİN
(Kilis 7 Aralık Üniversitesi, Kilis-Türkiye)

Doç. Dr. Murat TÜRKTEKİ
(Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, Bilecik-Türkiye)

Doç. Dr. Mustafa Serhan YÜCEL
(Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, Bilecik-Türkiye)

Dr. Öğr. Üyesi Ercüment BALCI
(İstanbul Üniversitesi, İstanbul-Türkiye)

Alan Editörleri/Field Editors

Prof. Dr. Filiz EKİNCİ
(Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, Bilecik-Türkiye)

Prof. Dr. İsmail Hakkı İŞCAN
(Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, Bilecik-Türkiye)

Doç. Dr. Murat TÜRKTEKİ
(Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, Bilecik-Türkiye)

Doç. Dr. Mustafa Serhan YÜCEL
(Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, Bilecik-Türkiye)

Doç. Dr. Sevgi GÖNÜLLÜOĞLU
(Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, Bilecik-Türkiye)

Dr. Öğr. Üyesi Cihan YEMİŞÇİ
(Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, Bilecik-Türkiye)

Dr. Öğr. Üyesi İrfan DÖNMEZ
(Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, Bilecik-Türkiye)

Dr. Öğr. Üyesi Serap KAMIŞLI
(Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, Bilecik-Türkiye)

Dr. Öğr. Üyesi Yakup ÖZTÜRK
(Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, Bilecik-Türkiye)

Dr. Öğr. Üyesi Zafer BAŞKAYA
(Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, Bilecik-Türkiye)

Correspondence Address / Yazışma Adresi

Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi,
Lisansüstü Eğitim Enstitüsü,
Pelitözü Mah. Fatih Sultan Mehmet Bulvarı No: 27,
11230,
Merkez/Bilecik-Türkiye
Phone/Telefon: 0228 214 11 37
E-mail: ertugrul.cam@bilecik.edu.tr
<https://dergipark.org.tr/pub/bseusbed>

Dergide yer alan yazılardan ve aktarılan görüşlerden yazarlar sorumludur.

(Papers and the opinions in the Journal are the responsibility of the authors.)

Haziran ve Aralık aylarında, yılda iki sayı olarak yayınlanan hakemli, açık erişimli ve bilimsel bir dergidir.

(This is a scholarly, peer-reviewed, open-access journal published two times a year in June and December.)

Tarandığımız İndeksler/Indexes

Academic Resource Index (ResearchBib), Eurasian Scientific Journal Index (ESJI), Scientific Index Service, Journal Factor, Cite Factor, Director of Research Journals Indexing (DRJI), Infobase Index, İdeal Online, Sobiad, International Institute of Organized Research (I2OR), İSAM Türk Tarih, Edebiyat, Kültür ve Sanat Makaleleri Veri Tabanı

Derginin Eski Adı/Journal's Past Title

ISSN/E-ISSN: 2548-088X
Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi (Bilecik Şeyh Edebali University Journal of Social Sciences Institute) (2016-2019)

Bu Sayının Hakemleri/Referees of This Issue

- Prof. Dr. Abdulkerim DAŞTAN, *Karadeniz Teknik Üniversitesi, İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü*
Prof. Dr. Ayşegül Asuman AKDOĞAN, *Erciyes Üniversitesi, İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü*
Prof. Dr. Cihan IŞIKHAN, *Dokuz Eylül Üniversitesi, Güzel Sanatlar Fakültesi, Müzik Bilimleri Bölümü*
Prof. Dr. Edip ÖRÜCÜ, *Bandırma Onyedli Eylül Üniversitesi, İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü*
Prof. Dr. Hakan ÖZDEMİR, *Giresun Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili Ve Edebiyatı Bölümü*
Prof. Dr. Mevlüdiye ŞİMŞEK, *Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü*
Prof. Dr. Müslüme NARİN, *Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü*
Doç. Dr. Ali APALI, *Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, Bucak Zeliha Tolunay Uygulamalı Teknoloji Ve İşletmecilik Yüksekokulu, Muhasebe Ve Finansal Yönetim Bölümü*
Doç. Dr. Fatma ÜNAL, *Bartın Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Türkçe Ve Sosyal Bilimler Eğitimi Bölümü*
Doç. Dr. Gülsün Çiler ALGÜL, *İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü*
Doç. Dr. Hasan TOPBAŞ, *İnönü Üniversitesi, İletişim Fakültesi, Halkla İlişkiler Ve Tanıtım Bölümü*
Doç. Dr. Sevgi GÖNÜLLÜOĞLU, *Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü*
Doç. Dr. Ümit SORMAZ, *Necmettin Erbakan Üniversitesi, Turizm Fakültesi, Gastronomi Ve Mutfak Sanatları Bölümü*
Dr. Öğr. Üyesi Avnullah Enes ATEŞ, *Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Bölümü*
Dr. Öğr. Üyesi Aydan YÜCELER, *Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Fakültesi, Sağlık Yönetimi Bölümü*
Dr. Öğr. Üyesi Barış DEMİRCİ, *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Turizm Fakültesi, Gastronomi Ve Mutfak Sanatları Bölümü*
Dr. Öğr. Üyesi Çağlar KARAMAŞA, *Anadolu Üniversitesi, İşletme Fakültesi, İşletme Bölümü*
Dr. Öğr. Üyesi Deniz SARI, *Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü*
Dr. Öğr. Üyesi Elçin ERGİN, *Kastamonu Üniversitesi, Güzel Sanatlar Ve Tasarım Fakültesi, Müzik Bilimleri Bölümü*
Dr. Öğr. Üyesi Elif SÖNMEZ, *Kastamonu Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Temel Eğitim Bölümü*
Dr. Öğr. Üyesi Erhan ALPASLAN, *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü*
Dr. Öğr. Üyesi Gözde KOCA, *Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü*
Dr. Öğr. Üyesi Harun ABACI, *Pamukkale Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Bölümü*
Dr. Öğr. Üyesi Mehmet SONGUR, *Dicle Üniversitesi, İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü*
Dr. Öğr. Üyesi Muhammed Bahaeddin YÜKSEL, *Kayseri Üniversitesi, Develi İslami İlimler Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Bölümü*
Dr. Öğr. Üyesi Özüm EĞİLMEZ, *Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü*
Dr. Öğr. Üyesi Serhat KÜÇÜK, *Kocaeli Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Türkçe Ve Sosyal Bilimler Eğitimi Bölümü*
Dr. Öğr. Üyesi Turgut İLERİ, *Amasya Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Türkçe Ve Sosyal Bilimler Eğitimi Bölümü*
Dr. Öğr. Üyesi Yasin ACAR, *Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi, Maliye Bölümü*

İçindekiler/Contents

1. **Burak FALAY** - Kapadokya Bölgesi'nde Kırsal Bir Yerleşmenin Ortaya Çıkışı Ve Değişim Süreci: Niğde-Murtaza Köyü (*The Rise Of A Rural Settlement In The Cappadocia Region And The Process Of Change: Niğde-Murtaza Village*) 1-27
2. **Mehmet POLAT** - Ahlaki Kimliğin Motivasyonel Kararlılık Üzerindeki Etkisi: Yükseköğretimdeki Turizm Öğrencileri Üzerine Bir Araştırma (*Effect of Moral Identity on Motivational Stability: A Research on Tourism Students in Higher Education*).....28-45
3. **Orhan BALCI** - Günümüze Göre Edirneli Şâhidi'nin Leylâ vü Mecnûn (Gülşen-i Uşşâk) Mesnevisi'ndeki Arkaik Unsurlar (*According To The Today The Archaic Items Of Shahidi Of Edirne Layla And Majnun Mathnawi*).....46-59
4. **Ramazan PEKER & Salih CEYLAN** - İlkokul Dördüncü Sınıf Öğrencilerinin Çevreye Yönelik Tutum ve Davranışlarının İncelenmesi (*The Investigation of Primary School Fourth Grade Students Attitudes and Behaviors Towards the Environment*).....60-90
5. **Cihat TANIŞ** - Milli Şef Döneminde Kırşehir'de Cumhuriyet Bayramı Hazırlıkları ve Kutlamaları (*Celebration Day Celebrations And Its Preparations In National Chief Period Kırşehir*).....91-108
6. **Mehmet Ali DEMİR** - BRICS Ülkelerinde Ticari Dinamikler: Türkiye ile BRICS Grubu Ülkelerin Ticari Yoğunluk Analizi (*Trade Dynamics in BRICS Countries: An Analysis of Trade Intensity Index with Turkey and BRICS Group Countries*).....109-133
7. **Onur DÜLGER** - The Potbelly Hill'de Ses Yapıları (*The Sound Structures In The Potbelly Hill*).....134-150
8. **Nurcan SÜKLÜM** - Kurumsal Sosyal Sorumluluk, Yeşil Muhasebe Ve Yeşil Denetim İlişkisine Kavramsal Bir Bakış (*A conceptual overview of corporate social responsibility, green accounting and green audit relationship*).....151-163
9. **Yüksel AYDIN** - Finansal Performans İle Pay Senedi Getirisi Arasındaki İlişkinin Entropi ve MAUT ÇKKV Teknikleriyle Değerlendirilmesi: BİST Kimya, Petrol, Kauçuk Ve Plastik Ürünler Sektörü Firmalarından Kanıtlar (*Evaluation of the relationship between financial performance and stock return with entropy and MAUT MCDM techniques: evidence from BIST chemistry, oil, rubber and plastic products sector*).....140-162

RESEARCH ARTICLE / ARAŞTIRMA MAKALESİ

Kapadokya Bölgesi'nde Kırsal Bir Yerleşmenin Ortaya Çıkışı Ve Değişim Süreci: Niğde-Murtaza Köyü¹

The rise of a rural settlement in the Cappadocia region and the process of change: Niğde-Murtaza Village²

Burak FALAY³

Öz

Bu çalışmada, yerleşme tarihi binlerce yıl önceye giden ve geleneksel yaşam biçimini korumaya devam etmesiyle etnografik örnek oluşturan bir yerleşim üzerinden arkeolojinin araştırma sorularından birine açıklamalar getirilmesi hedeflenmiştir. Bu bağlamda, Kapadokya Bölgesi'nde yer alan Niğde/Murtaza Köyü'nde gerçekleştirilen saha araştırmasında, bir yerin yerleşme sahası haline gelme süreci, yerleşme dokusunun oluşum ve değişim nedenleri araştırılmıştır. Köyün arkeolojik bulguları, sözlü ve yazılı kaynakları incelenmiş, rölöve ve coğrafi bilgi sistem çalışmalarıyla da mimarinin ve yerleşme dokusunun gelişimi araştırılmıştır. Fernand Braudel'in tarihsel süreçlerin analizi için kullandığı yaklaşımı ve Martin Heidegger'in "yer ve mekân üretme pratikleri" kavramı altında bir yerin farklı zaman dilimleri boyunca neden iskân ve inşa edilmiş olabileceği ile ilgili ileri sürdüğü çıkarımlar araştırmanın teorik çerçevesine önemli katkılar sağlamıştır. Bu yaklaşımlar çerçevesinde Murtaza Köyü'nün uzun süreli iskân süreci toplumsal, kültürel, ekonomik, politik, askeri olay ve olgular ile coğrafi koşullar etrafında analiz edilerek arkeolojik bir sorunsala yöntemsel ve düşünsel bir açıklama getirilmesi hedeflenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Kapadokya Bölgesi, Murtaza Köyü, Etnografik Model, Arkeolojik Sorunsal, İskân Ve Mimari Doku.

Abstract

In this study, it is aimed to bring an explanation to one of the research questions of archaeology over a settlement that dates back thousands of years and continues to preserve the traditional way of life, forming an ethnographic example. In this context, The process of becoming a settlement area and the reasons for the formation, and change of the settlement texture were investigated during the field research carried out in Niğde/Murtaza village in the Cappadocia Region. The archaeological findings, verbal, and written sources of the village were examined, and the development of the architecture and the settlement texture was investigated through the studies of building survey and geographical information system. Moreover, Fernand Braudel's approach to analyzing historical processes and Martin Heidegger's conclusions about why a place may have been built and constructed for different time periods under the concept of "Place and place production practices" made important contributions to the theoretical framework of the research. Within the framework of these approaches, it is aimed to bring a

¹Bu makale doktora tezi kapsamında çalışılan "Kırsal Bir Yerleşmenin Ortaya Çıkışı Ve Değişim Sürecinin Etnoarkeolojik Bir Yaklaşımla Araştırılması: Niğde-Murtaza Köyü" (Falay, 2019) başlıklı araştırmanın Murtaza Köyü ile ilgili bulgularını konu almaktadır.

² Bu çalışmanın ortaya çıkmasında önemli emekleri olan saygıdeğer hocam Doç. Dr. Erhan Bıçakçı'ya teşekkürü bir borç bilirim. Anadolu'nun yerel mimarisi üzerine sahip olduğu bilgi ve tecrübeyi her daim paylaşarak bakış açım ve çalışma yöntemime kazandırdıkları adına, aramızdan ayrılan sayın hocamız Yük. Mim. Werner H. Schnuchel'i de minnetle anarım. Özetin İngilizce çevirisini yapan Ceren Çilingir'e değerli katkıları nedeniyle çok teşekkür ederim.

³ Dr., İstanbul/Türkiye, falayburak@gmail.com

methodological and intellectual explanation to an archaeological problem by analyzing the long-term settlement process of Murtaza Village around social, cultural, economic, political, military events and facts, and geographical conditions.

Keywords: Cappadocia Region, Murtaza Village, Ethnographic Model, Archaeological Problematical, Settling And Architectural Texture.

1. Giriş

Bir yerleşme yerinin neden ve nasıl ortaya çıktığı ve geçirdiği değişim süreci arkeolojik araştırmaların sorunsalları arasındadır. Bu çalışmada söz konusu sorunsallar etnografik bir model üzerinden Kapadokya Bölgesi'nin sınırlarında bulunan kırsal bir yerleşmeden hareketle ele alınmıştır. Geleneksel yaşam biçimini ve yerleşme dokusunu korumayı sürdüren Niğde-Murtaza Köyü Bizans Dönemi'ne kadar geriye giden yerleşme tarihi ve günümüzde belgelenebilen arkeolojik, yazılı ve sözlü bulgularıyla bu sorunsallar için uygun bir çalışma sahasıdır. 2014-2016 yılları arasında yerleşmede yürütülen saha araştırması, köyün yerleşme tarihi ile ilişkili Bizans ve Osmanlı Dönemlerine ışık tutan yapı kalıntıları, yazılı kaynaklar ve dönem haritaları ele alınan sorunsallara açıklamalar getirebilmeyi sağlamıştır. Ayrıca gerçekleştirilen rölöve çalışmaları ve fotogrametrik teknikler ile coğrafi bilgi sistemini birleştiren çalışmalarla da köyün mimari dokusunun gelişimi açıklanabilmektedir. Bütün bu veriler üzerinden Murtaza Köyü'nde ortaya çıkan ve devam eden uzun süreli iskân sürecini ve değişimlerin nedenlerini açıklayabilmek ve kavramlarla konuşabilmek adına birtakım düşünsel yaklaşımlardan da yararlanılmıştır. Bu bağlamda Martin Heidegger'in "yer ve mekân üretme pratikleri" kavramı altında bir yerleşme yerinin iskân ve inşa süreçlerine ve nedenlerine dair geliştirdiği yaklaşım araştırmanın düşünsel zeminine önemli bir katkı sağlamıştır (Heidegger 1971, Sharr, 2010). *Annales* Okulu'nun temsilcilerinden Fernand Braudel'in kısa süreli zaman dilimleri içerisindeki toplumsal ve ekonomik ilişkileri çözümlenmeye yönelik tanımladığı konjonktürel tarih (*l'histoire conjoncturelle*) yaklaşımı ile coğrafya ve kültür gibi derin ve yapısal tarih çözümlenmelerine dayanan *longue durée* yaklaşımı da bu kapsamda çalışmanın analizlerini desteklemiştir (Braudel 2009). Bu yaklaşımlar çerçevesinde Murtaza'nın binlerce yıllık iskân sürekliliği ve değişimleri kültürel, toplumsal, politik, ekonomik, askeri olay ve olgular ile coğrafi koşullar etrafında anlamlandırılmış ve açıklanmıştır. Böylelikle, arkeolojik bir sorunsal etnografik bir model üzerinden ele alınarak toplulukların yerleşme süreçleri ile ilgili yürütülen çalışmalara teorik ve yöntemsel bir katkının sunulması hedeflenmiştir.

2. Murtaza Köyü

Murtaza Köyü, Niğde ili sınırlarında Kapadokya Bölgesi'nin batı bitimindeki Melendiz Bölgesi'nde Tepeköy ve Çınarlı volkanizmalarının arasındaki bir vadide (1750 m) yer almaktadır (Harita 1-2). Köyün dağlık coğrafyası ve hayvancı konar-göçer sosyo-ekonomik ve kültürel yapısı geçim ekonomisinin ağırlıklı olarak hayvancılık faaliyetlerine dayanmasına neden olmuştur. Bu ekonomik faaliyetin dışında yerleşmenin özgün bir mimari dokuya kavuşmasına neden olan yapı ustaları geleneksel yöntem ve yapı malzemeleri ile ürettikleri kemerli yapılarla 1940'lı yıllardan, 90'lı yıllara kadar bir zanaat kolunun köy içinde ekonomik bir değer yaratmasına neden olmuştur (Falay

2019:56). Ancak hazır yapı malzemelerinin yaygınlık kazanması geleneksel yapıların yerini hazır yapı malzemeleriyle üretilmiş yapılara bırakmış ve bu ekonomik faaliyet ortadan kalkmıştır (Falay 2019:59).

2.1. Yerleşim Tarihi

2.1.1. İlk İskân Dönemi

Murtaza Köyü'nde tespit edilen en eski yapı kalıntısı yerleşmenin 900 m kuzeydoğusunda doğal bir kaya kütesinin üzerinde bulunan bir tahkimat yapısıdır. Bizans Dönemi'ne tarihlenen bu yapı köyün ismi ile Murtaza Kalesi⁴ olarak tescil edilmiştir (Fotoğraf 1) (Ünlüer ve Atalay 2016). Bu tahkimat yapısı Murtaza Köyü ve çevresindeki ilk iskân hareketlerinin Bizans'ın bölgede geliştirdiği savunma ve askeri politikaları ile ilişkili olabileceğini düşündürmüştür (Falay, 2019:49). Dönemin tarih kayıtları incelendiğinde bölgede kalelere, garnizonlara ve izleme kulelerine dayalı birtakım yer ve mekân üretme uygulamalarının İmparator Herakleios döneminde (610-641) *thema*⁵ olarak adlandırılan sistemle birlikte ortaya çıktığı anlaşılır. (Güçlüay 2013). Dolayısıyla Murtaza'da ve çevresinde MS 5. ve 6. yüzyıldan itibaren *thema* sistemi ile ilişkili bir yerleşme organizasyonunun (Harita 3) gelişmeye başlamış olabileceğini Murtaza Kalesi'ne ve tarihi kayıtlara dayanarak ileri sürebiliriz. Nitekim tarihi kaynaklar incelenmeye devam edildiğinde MS 6. ve 10. yüzyıllarda Pers ve Arap ordularının Kapadokya Bölgesi'ne gerçekleştirmiş olduğu saldırılar karşısında Bizans'ın bölgede savunma ve haberleşme sistemine dayanan bir yerleşme sistemini organize ettiği takip edilebilmektedir (Falay, 2019:39). Bu bağlamda Arap coğrafyacı İbn Hurdazbih; *Barbava* (Kumluca), *Malandasa* (Melendiz), *Malakubiya* (Derinkuyu), *Balisa* (Kaletepe), *Kuniya* (Güzelyurt), *Macida*, *Salamün* (Ihlara Vadisi-Selime) ve *Tavala* (Andaval) isimli çok sayıda kalenin bölgede konuşlandığını aktarmaktadır (Honigmann 1970:43-44). Bir başka Arap coğrafyacı İbn Hurdadbeh'de *Barnawa*, *Magida* (Niğde), *Malakouba* (Derinkuyu), *Badala*, *Balansa*, *Salamoun* (Ihlara Vadisi-Selime), *Malandasa* (Melendiz) ve *Kournia* mevkilerinde çok sayıda yeraltı yerleşmesinin bulunduğunu ve savaş durumlarında kullanılan kaleler gibi olduklarını, Bizans askeri hatlarının üzerinde bulunmaları nedeniyle de yolları gözetleyen birliklerin tehlike anında yerel halkı uyararak kısa sürede yer altındaki yerleşmelere çekilmelerini sağladığını belirtmiştir (Adıbelli 2002:175).

⁴ Murtaza Kalesi bir kaya kütesinin üzerinde batı, kuzey ve doğu bölümleri yuvarlak burçlarla desteklenmiş surlarla çevrili bir yapıdır. 2 m. genişliğindeki sur duvarları bazı kısımlarda 7-8 m yüksekliğe kadar sağlam kalmıştır. Kale'ye giriş kuzeyden açılan 2x1.20 m ölçülerindeki bir kapıdan gerçekleşmektedir (Ünlüer ve Atalay 2016) (Fotoğraf:1).

⁵ *Thema*, eyalet valilerinin askeri güçlerinin arttırılarak hudut bölgelerinin büyük askeri kuvvetler ile korunmasıdır. Bu sistem, İmparatorluğun Afrika'da Berberilere, İtalya'da Lombardlara, doğuda da İran ve Araplara karşı daha güçlü durabilmesine yardımcı olmuştur. Askeri kuvvetler bu sistemle yerli birliklerden meydana getirilerek asker kökenli toprağa yerleşik arazi sahibi bir sınıf oluşturulmuştur (Güçlüay 2013:79, 86).

Bizans Devleti'nin bölgede uyguladığı askeri ve savunma politikalarının bir yansıması olan bu yerleşme sistemi bölgede yürütülen arkeolojik yüzey araştırmalarıyla da belgelenebilmektedir. Melendiz Dağları'nın doğu ve güneye bakan kesimlerinde tespit edilen Balcı'daki kale ve izleme kulelerinden oluşan yapı kalıntıları ile Asmaz Kalesi (D'Alfonso 2008:4, D'Alfonso 2009:163) ve Sivrihisar-Gelintepe'de tespit edilen kalıntılar bu politikanın arkeolojik bulgularıdır (Schneider 1995:430, Schneider 1996:15-16) (Harita 3).

Murtaza Köyü'nün yerel anlatıları üzerine çalışıldığında ise ilk iskân döneminin Murtaza Kalesi ile ilişkilendirildiği tespit edilir. Yerel anlatılarda isimleri *Murtat*⁶, *Dirmit*, *Andul* ve *Vandol* olan Rum kardeşlerin Murtaza ve yakın çevresinde yerleşmeler kurdukları aktarılmaktadır. Murtaza Kalesi'nin komutanı *Murtat* kale çevresinde, *Dirmit* bugün Yıldıztepe-İnli (*Divrin-Dirvin*) isimleriyle bilinen köyün yer aldığı çevrede, *Andul* Hacıabdullah (*Andirlos*) Köyü'nün yer aldığı sahada, *Vandol* ise Yaylayolu-Veliisa (*Balisa-Valisa*) köyünün bulunduğu çevrede bir yerleşme kurmuştur (Falay 2019:49-50) (Harita 4). Murtaza Kalesi'nin yakın ve uzak çevresindeki ilk iskân dönemini vurgulayan bu anlatı bölgede *thema* sistemi ile ilişkili yer ve mekân üretme pratikleri hakkında bilgiler veren tarihi kayıtlarla da örtüşmektedir (Falay 2019:48-49). Anlatının devamında bu yerleşmeler arasından geçen ve bugün de Murtaza suyu olarak adlandırılan su kaynağının paylaşımı ile ilgili kardeşler arasında yaşanan anlaşmazlıklardan bahsedilir. Murtaza Kalesi'nin komutanı olan *Murtat*, yerleşmelere yakın bir noktada bulunan Gâvur Arkı ve Terazi Boğazı olarak bilinen mevkideki su arklarını kontrol ederek kardeşlerinin yerleşmelerine ulaşacak suya kısıtlamalar getirmiştir (Falay 2019: 50) (Harita 4). Anlatılarda geçen bu su arklarına ait kalıntılar saha çalışmaları sırasında yerinde belgelendiği gibi (Falay 2019: 50) (Fotoğraf 3) arkların Osmanlı Dönemi'nde de kullanılmaya devam edildiği ve suyun yerleşmeler arasında paylaşılmasında yardımcı oldukları yazılı belgelerle tespit edilmiştir (Bildirici 2009:400-401). Murtaza Köyü ve yakın çevresindeki ilk iskânın Bizans Dönemi'ne kadar geriye gittiğini destekleyen bir başka bulgu da köyde yürütülen rölöve çalışmaları sırasında bir günümüz yapısının duvar örgüsünde kullanılmış olan devşirme bir taşın üzerine kazılmış haç tasviridir (Falay 2019: 50-51). Bu haç tasviri incelendiğinde Bizans Dönemi kiliselerinde görülen haç tasvirileri ile benzerlik taşıdığı tespit edilmiştir (Fotoğraf 2).

İlk iskânın Bizans Dönemi'nde gerçekleşmiş olduğu ile ilgili arkeolojik, yazılı ve sözlü bütün bu bulgulara ve saha çalışmalarına rağmen kaleyle aynı döneme tarihlendirilebilecek bir yerleşmeye işaret eden yapı kalıntılarının tespit edilememiş olduğunu vurgulamak gerekir. Ancak günümüz yerleşme dokusunun yayıldığı vadi yamacında yer alan kaya oyma yapıların Bizans Dönemi'nin toplulukları için uygun barınaklar olabileceğini düşünmek gerekir (Falay 2019:49).

---

⁶ “Murtat” sözlük anlamında inatçı ve ters kimseler için kullanılan bir kelimedir. Köy halkı da yerel anlatılarda kale komutanının ters ve inatçı bir kimse olduğunu vurgulamıştır. Köyün günümüzdeki ismi olan “Murtaza” ise “Allah'ın seçilmiş kulu” anlamına gelmektedir.

Özetle yerel anlatılar, tarihi kayıtlar ve arkeolojik bulgular Murtaza'nın yer aldığı çevrenin ilk iskân sürecini Bizans Dönemi askeri ve savunma politikaları ile ilişkilendirmektedir (Falay 2019:41). Ancak bu politikanın Murtaza Köyü'nün yer aldığı çevrede uygulanabilmesini sağlayan en önemli etkenin bulunulan çevrenin coğrafi koşulları olduğunu belirtmek gerekir. Bölgenin dağlık coğrafyası tahkimat yapılarının inşası için uygun koşulları sağladığı gibi yerleşmenin de korunaklı bir kesimlerde yer almasına neden olmuştur. Ayrıca bölgenin 2000 m'ye varan yüksek rakımı, çevre ova düzlüklerinden geçen yol güzergâhlarının kontrolüne ve işgaller karşısında erken uyarı sistemi işlevi görebilecek bir haberleşme ve savunma sisteminin bu bölgede inşa edilmesine uygun şartları sağlamıştır (Falay 2019:42) (Fotoğraf 4). Ayrıca bölgenin yüzey yapısının oyulabilir kaya formasyonlarından meydana gelmesi, yeraltında ve vadilerde kaya oyma mekânların inşa edilebilmesini sağlamıştır (Falay 2019:42). Dolayısıyla bu çevre savunma amaçlı tahkimat yapıları oluşturabilmeye uygun bir coğrafyadır. Ayrıca çevrenin su kaynakları açısından yeterliliği ve beslenme ekonomisini sürdürebilmek için hayvancılık faaliyetlerine uygun geniş otlaklıkları askeri bir kale ve etrafındaki yerleşmelerin varlıklarını sürdürebilmeleri adına da uygun koşulları yaratmıştır (Falay 2019:51).

2.1.2. İskânın Devamlılığı ve Değişim Süreci

Osmanlı Dönemi'nin 1500-1522 yıllarının 42 ile 455 sayılı tapu tahrir defterleri ile 387 sayılı Muhasebe-i Vilayet-i Karaman ve Rum Defterleri Murtaza Köyü ile yakın çevresinin Bizans sonrası dönemde de iskân edilmeye devam edildiğini belgeler. Bu belgelerde Murtaza Köyü *Murtazi*, *Murtandı* ve *Mutandı* isimleriyle kayıt altına alınmıştır (Hüseyiniklioğlu ve Arslan 2009:310). Yerel anlatılarda Murtaza ile birlikte aktarılan *Andirlos* (Hacıabdullah), *Divrin* (İnli/Yıldıztepe) ve *Valisa* (Yaylayolu) yerleşmelerinin de bu isimlerle bu belgelerde yer aldığı tespit edilmektedir. Yerleşmelerin Türkçe kökenli olmayan isimleri ve kayıtlarda yer alan gayrimüslim nüfusa⁷ ilişkin bilgiler Murtaza ve çevresindeki yerleşmelerin Bizans'tan Osmanlı'ya devam eden yerleşmeler olduğuna işaret eder (Metin 2007: 124-126, Hüseyiniklioğlu ve Arslan 2009: 310) (Harita 5).

Osmanlı Dönemine tarihlenen resmi kayıtlar incelendiğinde Murtaza ve çevresinde 1500'lü yılların başlarından itibaren konar-göçer Türkmenlerden oluşan yeni bir demografik yapının bölgede hareket etmeye başladığı anlaşılır. Türkmen aşiretlerinden Budaklı cemaatinin Melendiz Bölgesi'nin yaylaklarında hayvancılık faaliyetlerinde bulunarak bölgenin kuzeyindeki Kiledere, Yazı Üyük, Bavlama (Bağlama?) ve Gölcük köylerinde yaşadığı, Yüzdeci, Dünderli, Müstakil ve Bulgarlı isimleriyle bilinen grupların da Niğde Kazası'nın sınırlarında hareket ettiği tespit edilir (Ofraz 1992:94, Hüseyiniklioğlu 2008:123). Bu bağlamda bölgede günümüz hayvancı grupların yerleşim düzenleri üzerine yürütülen saha araştırmasında elde edilen, Toroslardan gelen yörüklerin Melendiz

⁷ 1500 tahririnde; Andirlos Köyü 29 gayr-i müslim, Divrin Köyü 24 gayr-i müslim, 1518 tahririnde; Andirlos Köyü 38 gayr-i müslim, 11 müslim, Divrin Köyü 25 gayr-i müslim, 18 müslim, 1584 tahririnde; Divrin Köyü 20 müslim, 24 gayr-i müslim, Andirlos Köyü 14 müslim, 50 gayr-i müslim (Metin 2007:124-126).

Dağları'nda yayladıkları bilgisi ve bu kesimlerde belgelenmiş olan yörük mezarlıkları bu tarihsel sürecin yakın geçmişte ve günümüzde mekân kullanımı ve üretimi üzerindeki devamlılığını yansıtır (Duman, 2015:67-68) (Fotoğraf 5). Ayrıca 25.000'lik paftalarda tespiti yapılan yaylakların bir bölümünün bazı konar-göçer grupların isimleri ile işlenmiş olması (Kayı obası, Mutu obası, Selim, Sakar obası) bu tarihsel sürecin bölgenin mekânsal hafızasına yerleşmiş olduğunu gösteren bir başka bulgudur (Falay 2019:46). Bütün bu veriler konar-göçer Türk grupların Osmanlı Devleti'nin erken dönemlerinden itibaren bölgede yoğun bir hareketlilik sergilediğini ve zamanla da nüfusu Rumlardan oluşan yerleşmelere eklemlendiğini ya da yeni yerleşmeler kurduğuna işaret eder⁸. Böylelikle bölge genelinde ve Murtaza ile çevresinde Bizans Dönemi'nin askeri/savunma politikalarının biçimlendirmiş olduğu iskân sürecinden farklı olarak yeni ekonomik, toplumsal ve politik koşulların içerisinde geçim ekonomisi hayvancılığa dayanan yeni bir demografik yapı, yeni bir iskân sürecini başlatmıştır (Falay 2019).

Bu yeni iskân sürecine ilişkin Murtaza'nın yerel hafızası sorgulandığında köyün günümüz nüfusunun Pilavcılar ve Arife olarak anılan göçer Türklere dayandırıldığı bilgisine ulaşılır. Bu grupların Murtaza'ya ilk geldiklerinde Rumlar ile karşılaştıkları ve kalenin çevresindeki Çayıröz, Sarıgöl, Gıcılı öreni, Salandıra, Armutdibi, İki göl, Kemer öreni ve Mandıras (Taşgöl) mevkilerine yerleşerek (Harita 6) Rumlarla bir süre birlikte yaşadıkları aktarılır (Falay 2019:52). Bu sınırlı anlatı bu iskân sürecinin ne ölçüde bir yerleşme organizasyonuna sahip olduğu ile ilgili detaylı bir bilgi vermez. Ancak tarihi kayıtlar üzerinden araştırmaya devam edildiğinde daha geç tarihli bir yazılı kaynak üzerinden bazı bilgilere ulaşılmaktadır. 1851 yılının 7 sayılı Karaman Ahkâm defterinin 156. sayfasının ekindeki bir evrak Murtaza Köyü ve çevresinin 19. yüzyıldaki yerleşme organizasyonu ile ilgili bazı ipuçları verir (Bildirici 2009:400-401). Murtaza ile çevresindeki yerleşmelerin su taksimi konusunu ele alan belgede Melendiz Dağı'ndan doğan ve Karanlıkdere tarafından desteklenen akımlardan bir kısmının Terazi Boğazı/Gavur Arkı ile Murtaza Suyu'na verildiği ve yerleşmeler arasında paylaşıldığı aktarılır (Fotoğraf 3) (Harita 4). Bu belgeye göre Gavur Arkı/Terazi Boğazı ile yönlendirilen Murtaza Suyu sırasıyla Murtaza (*Murtandı*), Hacı Abdullah (*Andirlos*), İnli (*Divrin*) ve Hasaköy'ün topraklarını sulamaktadır. Suyun paylaşımı ile ilgili verilen kararda ise, sulama mevsimi ile birlikte 18 er günlük zaman dilimleri içerisinde su, 12 gün Hasaköyü'ne, 2 gün *Andirlos* (Hacı Abdullah) Köyü'ne, 2 gün *Divril* (İnli) Köyü'ne, 2 günde *Murtantın* (Murtaza) Köyü'ne akacaktır bilgisi yer alır (Bildirici 2009:400-401). Bu kayıt bir anlamda konar-göçer Türkmenler tarafından kalenin çevresinde başlatılan ikinci iskân döneminin bir devamlılık yakaladığını ve yerleşme organizasyonu açısından da belli bir gelişme gösterdiğini belgeler. Ayrıca, Bizans Dönemi'nden kalma bir su arkının kullanılmaya devam ediliyor olması ve bu dönemden süregelen yerleşme isimlerinin

⁸ Melendiz Bölgesi'nin köylerinden biri olan Azatlı Osmanlı Dönemi'nde Kabak Şeyh Zaviyesinin etrafında kurulmuştur (Oflaz 1992:136). Azatlı'da bu kayıtlarla örtüşen ve türbeye dönüştürülen bir ev tespit edilmiştir. Köy halkı türbede yatan şahsın köyü kuran bir zat olduğu bilgisini aktarmıştır (Falay 2019:136).

devam etmesi Murtaza ve çevresinin binlerce yıllık mekânsal bir hafızadan beslendiğini göstermesi açısından önemlidir (Falay 2019:54). Bu arkların 1986 yılında inşasına başlanan ve 1993 yılında tamamlanan Murtaza Barajı inşaatında da korunarak iyileştirilmesi (Bildirici 2009:400-401) bu hafızanın bugün de yaşamaya devam ettiğini gösterir.

Özetle yazılı kayıtlar, yerel anlatılar ve saha çalışmaları Türklerin bölgenin Rum yerleşkelerine eklemlendiğini ve bir süre sonra da demografik yapıda hakim konuma gelerek Bizans Dönemi'nin askeri ve savunma kaygılarından farklı olarak geçim ekonomisinin ön planda tutulduğu bir iskân sürecini başlattıklarını ve bölgedeki Rumların iskân tecrübesinden de faydalandıklarını gösterir (Falay 2019:54). Bu çıkarsamayı ve tarihsel süreci yukarıda bahsi geçen yazılı kayıtlar, yerel anlatılar ve saha araştırmaları dışında doğrudan mimari bulgular üzerinden (Murtaza Kalesi dışında) destekleyebilmek mümkün olmamıştır. Ancak Murtaza Köyü'nün günümüz mimari yapıları, yerleşme organizasyonu ve yaşam biçimi incelendiğinde bu tarihsel sürecin devamlılığını ve etkisini gözlemleyebilmek mümkündür. Dolayısıyla Murtaza'nın günümüz yerleşme dokusu üzerinde etkisi olan binlerce yıllık mekânsal ve kültürel hafızasının yansımaları köyün yerleşme organizasyonu ve mimarisi üzerine gerçekleştirilecek bir araştırma ile ortaya koyulabilir.

2.2. Murtaza Köyü'nün Günümüz Yerleşme Dokusu ve Mimari Karakteri

Murtaza Köyü günümüzde sürekli ve mevsimlik olmak üzere iki farklı yerleşme organizasyonuna sahiptir. Sürekli yerleşme düzeni yıl boyunca iskân edilen, yakın çevredeki otlaklarda hayvancılık faaliyetlerinin sürdürüldüğü ve sınırlı bir alanda tarım yapılan yerleşme organizasyonunu meydana getirir (Fotoğraf 6). Mevsimlik yerleşme düzeni ise, hayvancılık faaliyetlerini dört mevsim sürdürebilmek amacıyla hayvanların peşinden hareket eden çobanların Melendiz Dağları'nın düzlüklerinde organize ettikleri yerleşme düzenidir (Falay 2019:60) (Fotoğraf 7).

2.2.1. Sürekli Yerleşme Düzeni ve Mimarisi

Murtaza Köyü'nün mimari yapıları "atkı kemerli tonoz"⁹ olarak tanımlanan bir yapıım sistemine göre inşa edilmiştir (Fotoğraf 8). Köy halkının "kemerli oda" olarak tanımladığı bu yapılar Kapadokya Bölgesi'nin Rum ve Ermeni yapı ustaları tarafından uygulanan geleneksel bir inşa tekniğine dayanmaktadır. Konar-göçer Türk grupların bölgeye göçü ve yerleşik düzene geçmesi sonrasında bu inşa uygulamasına ait yapıım yöntemleri usta-çırak ilişkisi içerisinde Türkler tarafından öğrenilmiş ve devam ettirilmiştir¹⁰ (Falay 2019:72-73). Böylelikle binlerce yıllık bu yapı üretme

⁹ Bu yapıım sistemi kaburga ve kapak kemerlerinden meydana gelen bir tür tonoz yapısıdır. Kaburga kemeri üst örtüden ve kendinden gelen yükleri taşıyan ana taşıyıcı kemeri meydana getirir. Kapak kemeri ise kaburga kemerlerinin arasını kapayan ve kendi yükünü taşıyan ara kemer görevindedir (Fotoğraf: 8), (Binan 1994:177-179; Solmaz 2013:73-74).

¹⁰ Sinasos'daki kemerli yapılar, Ürgüp'ün 700 üyeli "Abraham Baba" isimli bir yapı inşa loncasının ustaları tarafından yapılmış ve Karadeniz bölgesinin ustaları da bu yapıların inşasında çalışmıştır (Yıldırım 2003: 31).

teknîği bulunulan çevreye, topoğrafyaya ve ihtiyaca göre uyarlanarak uygulanmıştır (Fotoğraf 9). Çeşitli yaşam ve kullanım mekânlarına sahip olan bu yapıların (Plan: 1) inşasında ise andezit ve bazalt cinsi taşlar kullanılmıştır (Falay 2019:62-63) (Fotoğraf 10) (Çizim 1). Bu yapılar çoğunlukla Murtaza Kalesi'nin 900 m güneybatısında dar bir vadi yamacında inşa edilmiştir (Plan: 2) (Fotoğraf 6). Bu yer konar-göçer Türklerin Murtaza'ya geldiklerinde yerleşmiş oldukları ilk alanların dışındadır (Harita 7). Ancak mimari yapıların bu dar vadi yamacında inşa edilmiş olması bu yerin mekânsal hafızası ile ilişkilendirilebilir. Çünkü yapıların inşa edildikleri vadi yamacı kaya oyma mekânların yer aldığı bir alandır. Köyde yapılan görüşmelerde de çok eski oldukları aktarılmış ve Rumlardan kalmış olabilecekleri vurgulanmıştır. Yerleşmede Bizans ve Osmanlı Dönemlerinden kalma barınma amaçlı inşa edilmiş yapı kalıntılarının tespit edilememiş olması daha önce de ifade edildiği gibi bu dönemlerin nüfusunun ağırlıklı olarak kaya oyma mekânlarda barınmış olabileceği varsayımına ulaştırmaktadır (Fotoğraf 11) (Falay 2019:60-62). Dolayısıyla günümüz yerleşme dokusunu meydana getiren bu yapıların kaya oyma mekânların bulunduğu bu dar vadi yamacında inşa edilmiş olması tesadüfi bir seçim olmayabilir. Binlerce yıllık mekânsal hafıza bir anlamda köyün mimari yapılarının nerede inşa edileceğini belirlemiş olmalıdır.

Kaya oyma yapılar bir süre yaşam ve kullanım mekânları olarak kullanılmaya devam edilmiş ve zaman içerisinde de önlerine inşa edilen yığma yapılarla genişletilmiştir. Kaya oyma ve yığma yapıların birbirine eklenerek kullanılması süreç içerisinde yığma birimlerin yaşam mekânı olarak tercih edilmesine kaya oyma yapıların ise ahır, samanlık ya da depo birimleri gibi kullanım alanlarına dönüşmesine neden olmuştur (Falay 2019:62) (Plan 1) (Fotoğraf 12). Yapıların dar bir vadi yamacına inşa edilmiş olması birbirine bitişik ve kümelenmiş bir dokunun ortaya çıkmasına neden olmuştur (Fotoğraf: 6) (Plan 2) Ayrıca vadi yamacının yatay ve düşey eksenlerdeki eğimi yapıların farklı kotlar arasında birbiri ardınca sıralanmasını sağlamıştır (Fotoğraf 13) (Falay 2019:60-61).

Özetle, Cumhuriyet Dönemi'nin başlarında ortaya çıkmaya başlayan bu yerleşme dokusunun yukarıda aktarılan tarihsel sürecin toplumsal, kültürel ve mekânsal hafızası ile ilişkili olarak coğrafi koşulların etkisi altında biçimlenmiş olduğu anlaşılır.

2.2.2. Mevsimlik Yerleşme Düzeni

Murtaza Köyü'nün hayvancı konar-göçer geçmişi bölgenin yaylaklarında hayvancılığa dayalı mevsimlik bir yerleşme düzeninin ortaya çıkmasında etkili olmuştur. Köye yakın yerlerdeki otlaklarda (Kemer, İnceöz, Bozdağ, Gümüşlü, Kaleardı, Ketençimen, Keklik, Salıharman, Taşgöl, Gıcılı, İlientaşı, Çukuryurt, Çayırınöz, Keçelik, Bunelekardı) mayıs ayında başlayan bu faaliyet güz mevsimine kadar sürdürülmektedir (Fotoğraf 14). Kış mevsiminde sürüleri daha ılıman yerlerde tutabilmek ve besleyebilmek amacıyla da güz dönemi ile birlikte bu yaylaklar terk edilir ve Kayseri-

---

Aksaray'ın Demirci Kasabası'nın kemerli yapılarını inşa eden yapı ustaları da bu inşa tekniğini Rum ve Ermeni ustaların yanında çalışmış olan babalarından ve dedelerinden öğrendiklerini belirtmişlerdir (Falay 2010:59).

Yeşilhisar'ın köylerinde (Kaleköy, Akköy ve Erdemli Köyü) kiralanan otlaklara sürülerle birlikte 3-4 gün arası süren bir yolculuk yapılır (Falay 2019:58-59). Sırasıyla Murtaza, Hacıabdullah, Yıldıztepe, Gölcük, Orhanlı, Misli, Edikli ve Araplı Köyleri'nden geçilerek Kaleköy, Akköy ve Erdemli Köyleri'nde kiralanan otlaklıklara ulaşılarak (Harita 7), mayıs ayına kadar bu çevrede yurt tutulur ve mayıs ayı ile birlikte Melendiz Dağları'na geri dönülür (Falay 2019:58-59). Sürülerini Kayseri'deki otlaklıklara göndermeyen aileler de köyün güneye bakan (Güneykeleri/Güneyönü) tepeliğinin altındaki kaya oyma yapılarından oluşan kapalı ağıllarda kış süresince sürülerini tutarlar (Falay 2019:59).

Melendiz Dağları'nda hayvancılık faaliyetlerinin ortaya çıkarmış olduğu mevsimlik yerleşme düzeni incelendiğinde ise barınmak amacıyla kullanılan bez çadırlar ile farklı kullanım amaçları için inşa edilmiş basit yığma taş yapılarla karşılaşılır. Bez çadırların genelde konik formda bezden imal edilmiş fabrikasyon ürünler olduğu ve 2 m çapında ve 50 cm derinliğinde kazılan bir çukurun içine oturtulduğu gözlemlenmiştir. İç tarafı taşlarla örülü olan bu çukurun en önemli işlevi çadır içini dış ortamdan izole etmektir. Ayrıca çadır içinin oturma-dinlenme, yıkanma, mutfak ve peynir dinlendirme çukuru gibi kullanım alanlarına bölünmüş olduğu tespit edilmiştir (Duman 2015:71-73) (Fotoğraf 15). Çadır çevresinin de kışlık peynir ile günlük tüketilen yiyeceklerin hazırlandığı, sosyal ilişkilerin kurulduğu, ocaklar, tavukluklar, kuzu demekleri, koyun yatma ve sağma ağılları, serinlik adı verilen depolama üniteleri, haymalar ve çoban köpeklerinin barındığı kulübeler gibi yapılarla donatıldığı görülmektedir (Duman 2015:73-75) (Fotoğraf 7). Koyun yatma ve sağma ağıllarının hayvanların gündüz vakitlerinde dinlendiği, sütlerinin sağıldığı ve yünlerinin kırıldığı yapılar olduğu tespit edilmiş ve bu yapıların taşların kuru örgü duvar oluşturacak şekilde üst üste dizilmesiyle inşa edildiği belgelenmiştir (Duman 2015:74). Kuzu demeği adı verilen yapıların ise kuzuların tutulduğu yerler olduğu tespit edilmiştir (Duman 2015:74) (Fotoğraf 16). Dere yatakları üzerinde de bozulabilecek gıdaları derenin soğuk suyu ile taze tutmayı amaçlayan serinlik adı verilen saklama ünitelerinin oluşturulduğu gözlemlenmektedir (Duman 2015:74-75) (Fotoğraf:16). Ayrıca geceleri yerleşmeyi kurt saldırılarına karşı korumak amacıyla oluşturulmuş insan görünümü hokey adı verilen korkuluklar da yerleşmenin çevresine yerleştirilmiştir (Duman 2015:102) (Fotoğraf 16).

Sonuç olarak köyün göçebe çobanları geçim ekonomisine ve kültürel yapılarına dayanan yerel coğrafyayla uyumlu ikinci bir yerleşme düzenini organize etmişlerdir. Ayrıca bu yerleşme organizasyonu Osmanlı Dönemi'ndeki konar-göçer Türklerin Murtaza ve çevresinde nasıl bir yerleşme düzeni kurmuş olabilecekleri hakkında da fikir vermektedir.

3. Sonuç

Günümüz Murtaza Köyü'nün sahip olduğu iki farklı yerleşme organizasyonu, bulunulan çevrenin binlerce yıllık tarihsel sürecinin bir uzantısıdır. Kalıcı yerleşme düzenini kurduğu çevrede köyün yapı ustalarının inşa ettiği atkı kemerli yapılar binlerce yıllık mekânsal bir hafızanın ve mimari bir geleneğin parçasıdır. Köyün göçebe çobanları tarafından dağlık kesimlerde organize edilmiş olan

geçici yerleşme düzeni de konar-göçer kültürün ve bu kültüre bağlı geçim ekonomisinin bir uzantısı olarak değerlendirilmelidir (Falay 2019:83). Dolayısıyla köyün zanaat grupları olarak kabul edilebilecek göçebe çobanlar ile yapı ustaları Murtaza ve çevresinin kadim geleneksel geçim ekonomisini ve yapı üretme tekniğini günümüz yerleşmesinin dokusuna yansıtarak bir yerleşmeyi biçimlendirmişlerdir (Falay 2019:83-84).

Bütün bu tarihi süreci ve yansımalarını Martin Heidegger'in (1971) yaklaşımı ile açıklamayı deneyebiliriz. Heidegger, insanların doğa ile etkileşime girmesinin birtakım deneyimleri de beraberinde getirdiğini ve bu deneyimlerin zihinlerde ve algılarda tanımlanabilen ve sınırlandırılabilen tanıdık coğrafyalar oluşturduğunu ileri sürmüştür (Heidegger 1971, Sharr, 2010: 54). İnsanların zihinlerinde ve algılarında belli coğrafyaların kavranabilir ve tanımlanabilir hale gelmesi ise o coğrafyanın barınma, beslenme, kültürel, ekonomik, dini, politik ve askeri gereksinimlere ne kadar yanıt verebildiği ile ilgilidir (Falay, 2019:1). Dolayısıyla bir coğrafya belli gereksinimlere yanıt verebildiği sürece iskân ve inşa ile fiziksel anlamda cisimleşecek (mimari yapılar, köyler ve kentler) ve belli bir kimliği yüklenmiş bir "mekâna" dönüşecektir. Bu süreç Heidegger'in ifadesiyle "iskânın inşa yoluyla o coğrafyaya kaydedildiği andır" (Heidegger 1971, Sharr, 2010:55-57). Murtaza ve çevresi de Bizans Dönemi'nden günümüze bu çevrede iskân eden toplulukların toplumsal, kültürel, ekonomik, askeri, politik beklentilerine yanıt verebildiği için binlerce yıl boyunca iskân ve inşa edilmiştir. Dağlık coğrafyasının ve konumunun haberleşme ve savunma amaçlı askeri bir tahkimat yapısının inşasına uygun olması, otlaklık sahaların ve su kaynaklarının geçim ekonomisi hayvancılığa dayanan topluluklara uygun koşulları sağlaması, bölgenin jeolojik yapısının barınma sorununu çözebilmesi ve geleneksel bir yapı tekniğine ait bir bilginin varlığı bu coğrafyanın uzun süreler boyunca farklı ihtiyaçlar doğrultusunda farklı topluluklar tarafından iskân ve inşa edilmesinde etkili olmuştur (Falay, 2019).

Bu bağlamda arkeoloji ile etnografinin ara yüzünde konumlanan bu tip bir çalışma ile bir model üzerinden bir yerleşme yerinin ortaya çıkışı ve uzun bir zaman dilimi içerisindeki gelişimleri ve değişimleri üzerine birtakım açıklamalar getirilebilmiştir. Ayrıca son olarak bu yöndeki çalışmaların İlhan Tekeli'nin ifade ettiği gibi Anadolu'nun yerleşme sistemi tarihine¹¹ yönelik araştırmalara ve tarih yazıcılığına önemli ölçüde katkı sağlayabileceğini de vurgulamak gerekir (Tekeli 2011).

---

¹¹ Yerleşme sistemi; yerleşmeler arası kademelenme, yerleşmelerin büyüklük dağılımları, nüfus yer değiştirmeleri, gücün mekânsal örgütlenmesi, fuarlar ve panayırların dağılımı gibi yerleşmeler arası ilişkilerin üzerinde durduğu gibi kent işlevinin neler olduğu, kent mekânının nasıl farklılaştığı ya da kentlerin makro formlarının nasıl oluştuğu gibi yerleşme yapısını konu eden başlıkları da kapsamaktadır (Tekeli 2011:15).

EKLER

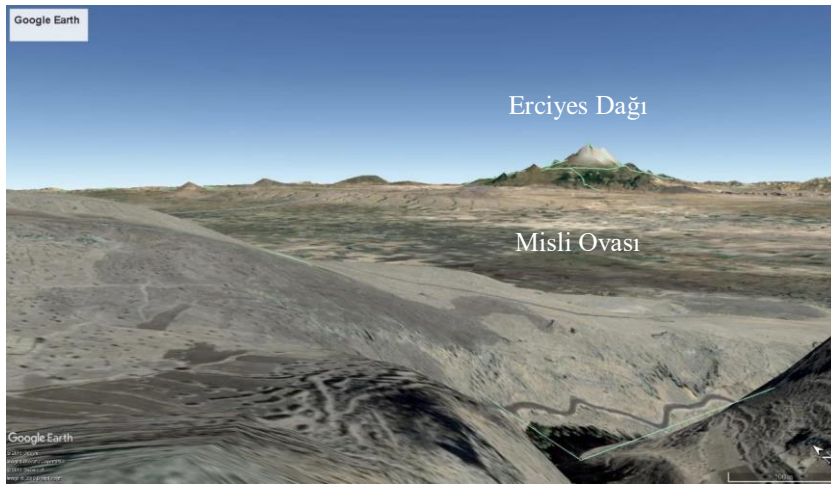
Fotoğraf 1. Murtaza kalesi (Burak Falay Arşiv).

Fotoğraf 2. Duvar örgüsünde kullanılan devşirme bir taşın üzerinde yer alan haç bezeme ve İstanbul'un zeyrek semtindeki pantepoptes kilisesinin duvarına işlenmiş haç motifi (Burak Falay Arşiv).

Fotoğraf 3. Terazi boğazı ve gâvur arki mevkilerinde tespit edilen eski su arklarına ait kalıntılar (Burak Falay Arşiv).

Fotoğraf 4. Murtaza kalesinin görüş açısı.(google earth).

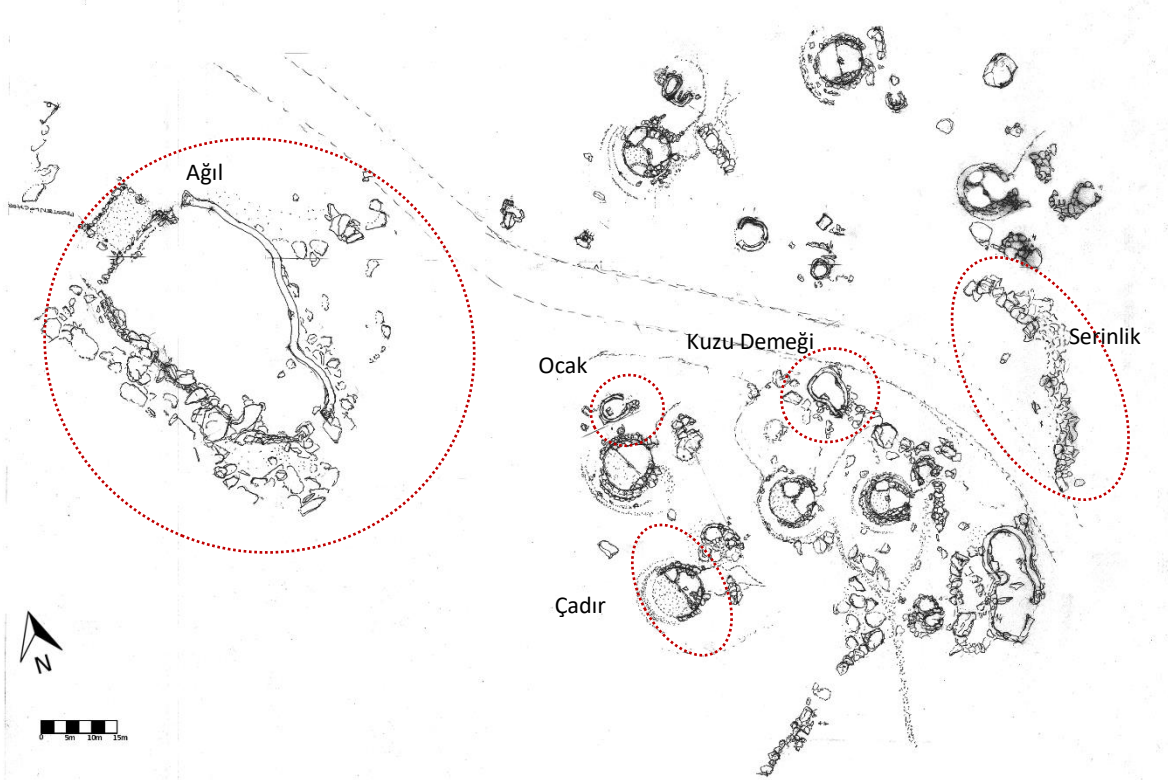
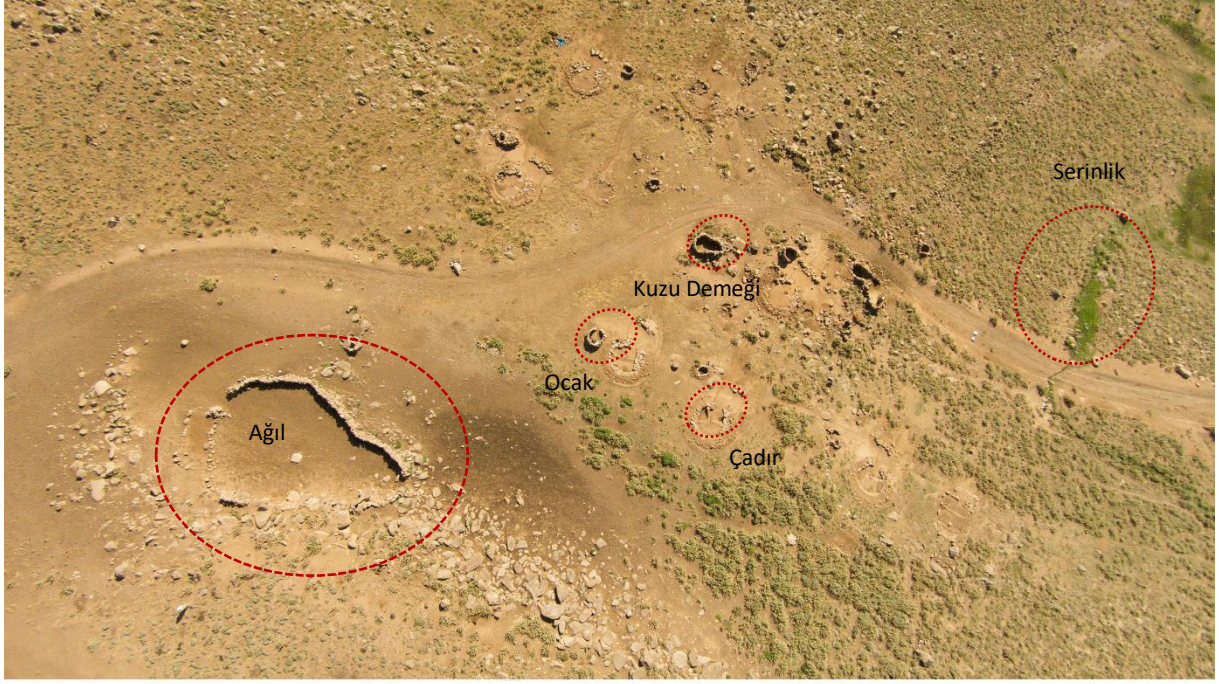

Fotoğraf 5. Melendiz dağlarında yörüklerle ait mezar yerleri (Duman, 2015:128).

Fotoğraf 6. Murtaza Köyü kalıcı yerleşme düzeni (Burak Falay Arşiv).

Çizim: Yük Mim. W.H. Schnuchel

Fotoğraf 7 Geçici yerleşme düzeninin hava fotoğrafı ve teknik çizimi (Duman 2015:179).

Fotoğraf 8 Atkı kemerli tonoz sistemi (Burak Falay Arşiv).

Fotoğraf 9. Farklı büyüklükte ve biçimdeki mimari yapılar (Burak Falay Arşiv).

Fotoğraf 10. Yığma yapı (Burak Falay Arşiv).

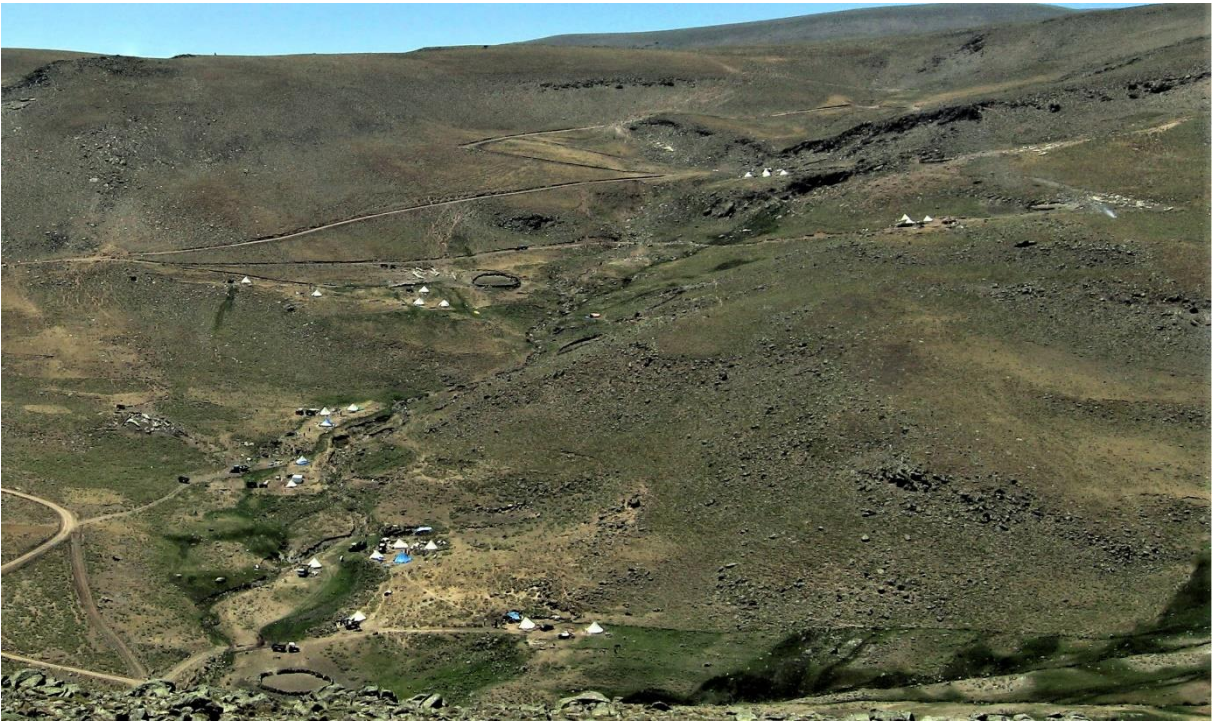
Fotoğraf 11. Kaya oyma yapı (Burak Falay Arşiv).

Fotoğraf 12. Kaya oyma yapının önüne eklenen yığma yapı (Burak Falay Arşiv).

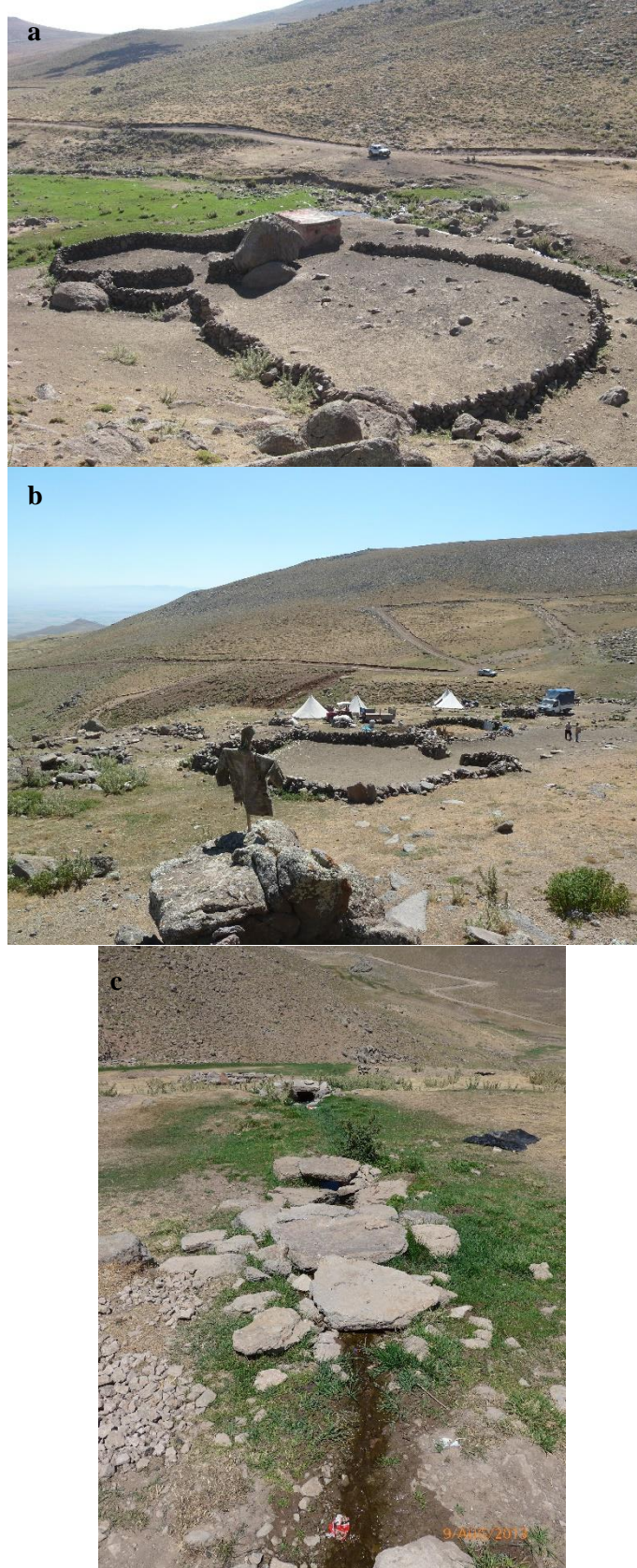
Fotoğraf 13. Yamaç boyunca birbiri ardına sıralanan yapılar (Burak Falay Arşiv).

Fotoğraf 14. Melendiz Dağları'nın yaylaklarında kurulan geçici yerleşme düzeni (Burak Falay Arşiv).

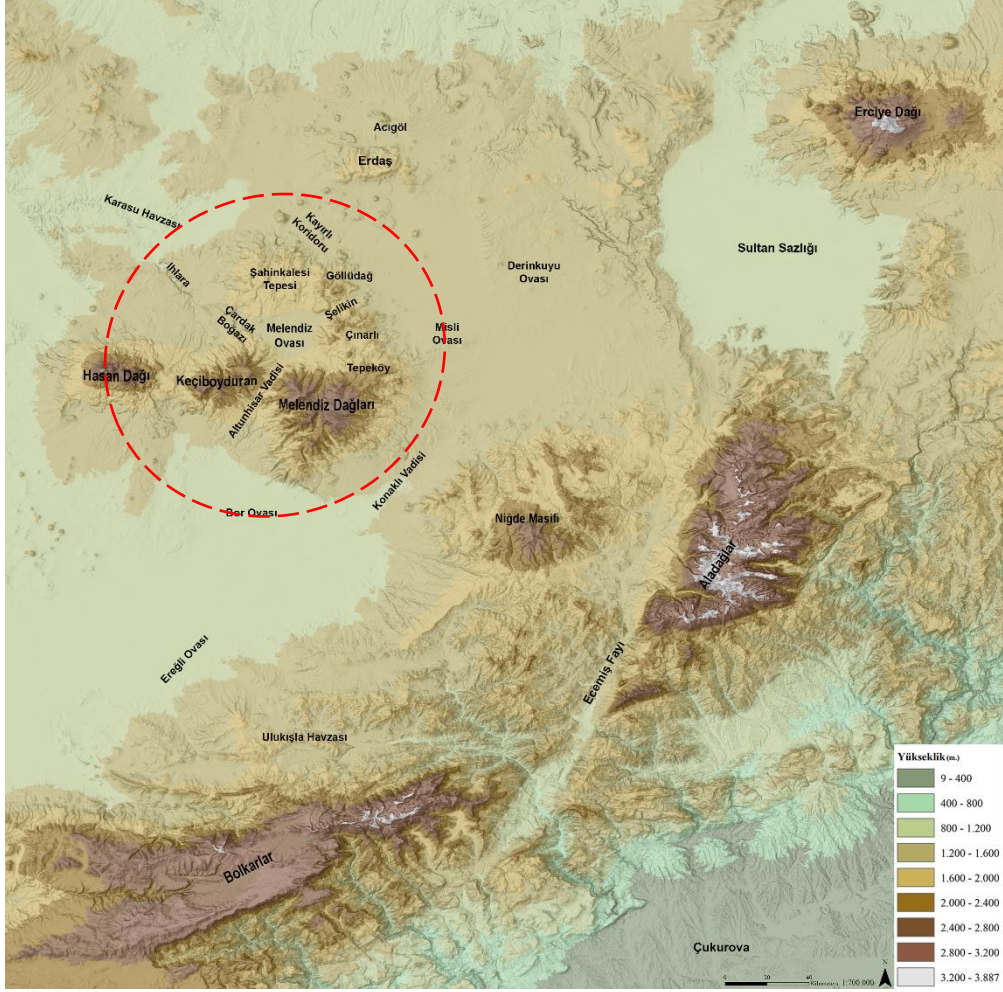

Fotoğraf 15. Çadırın oturduğu taban ve iç düzen (Burak Falay Arşiv).

Fotoğraf 16. a- Koyun ve kuzu ağılları (Duman 2015:150), b- hoyuk, c- serinlik (Burak Falay Arşiv).

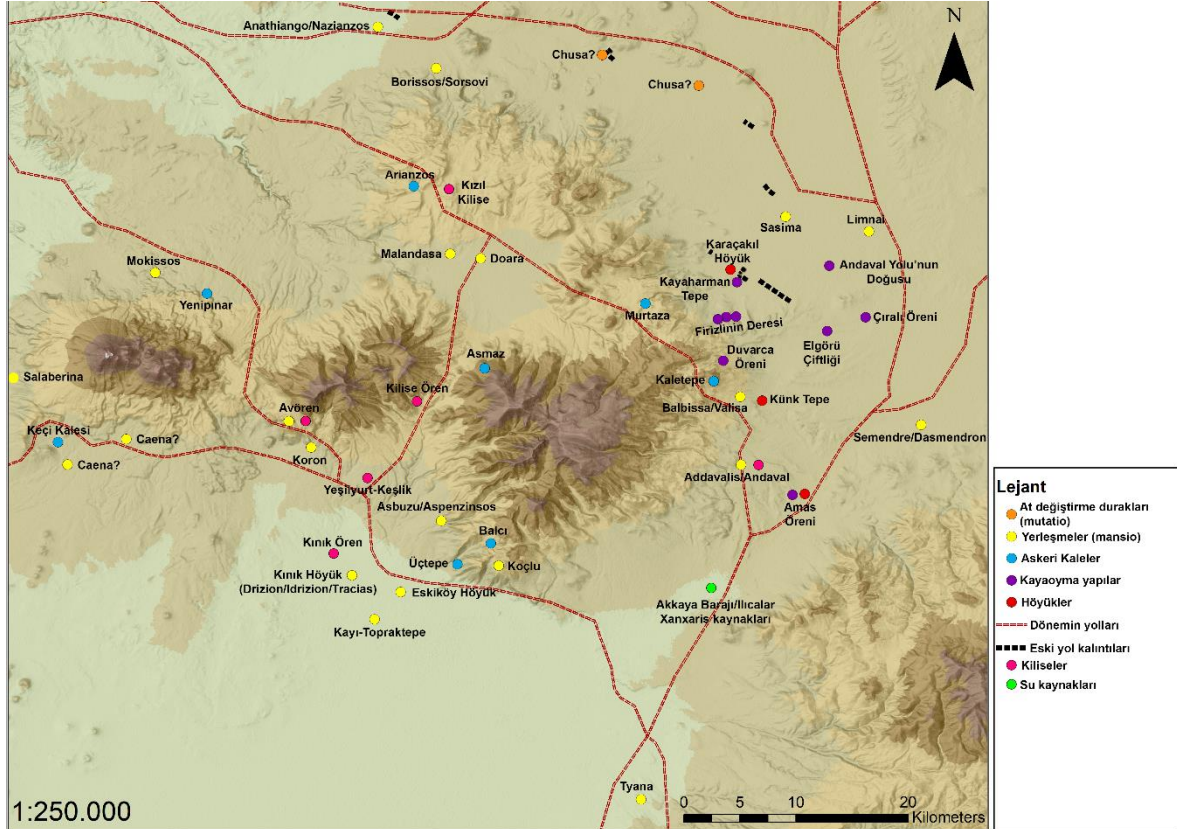

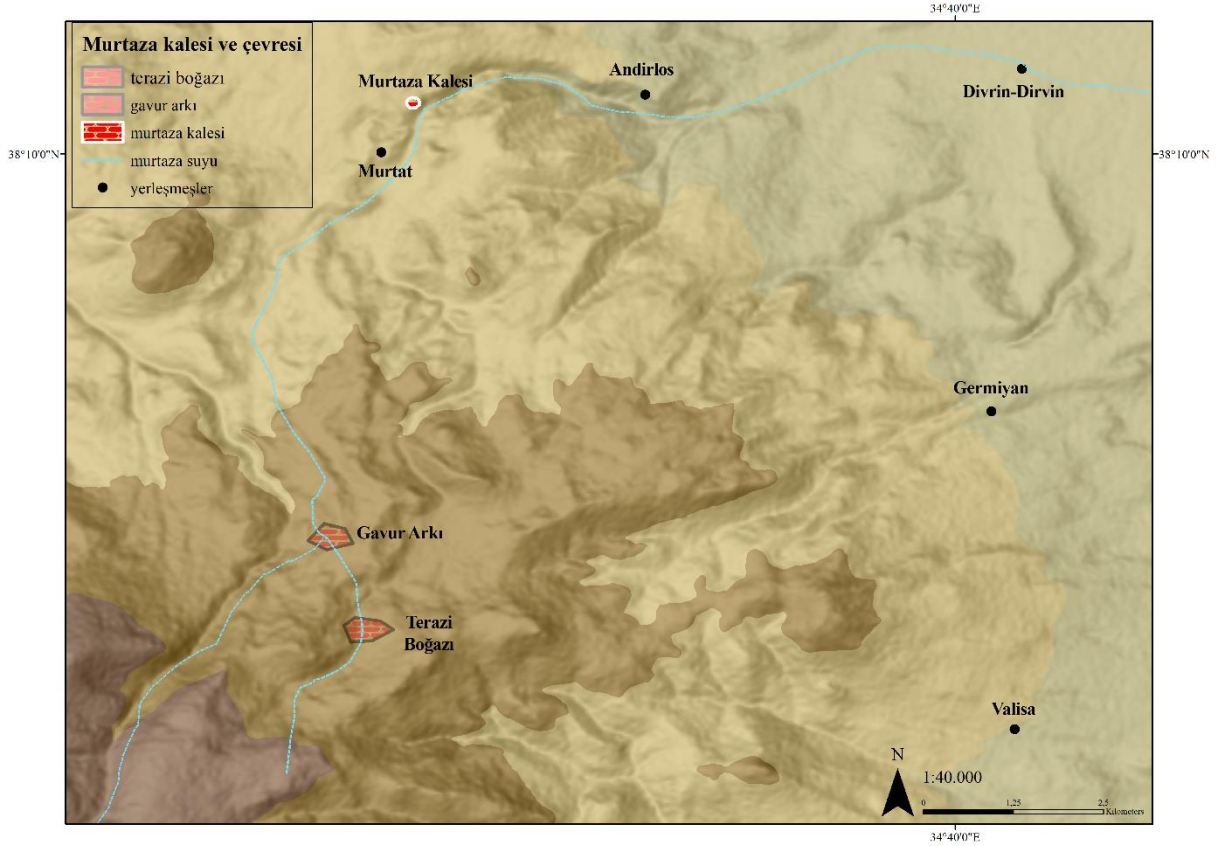
Harita 1. Melendiz Bölgesi'nin coğrafi konumu (Falay, 2019:159).

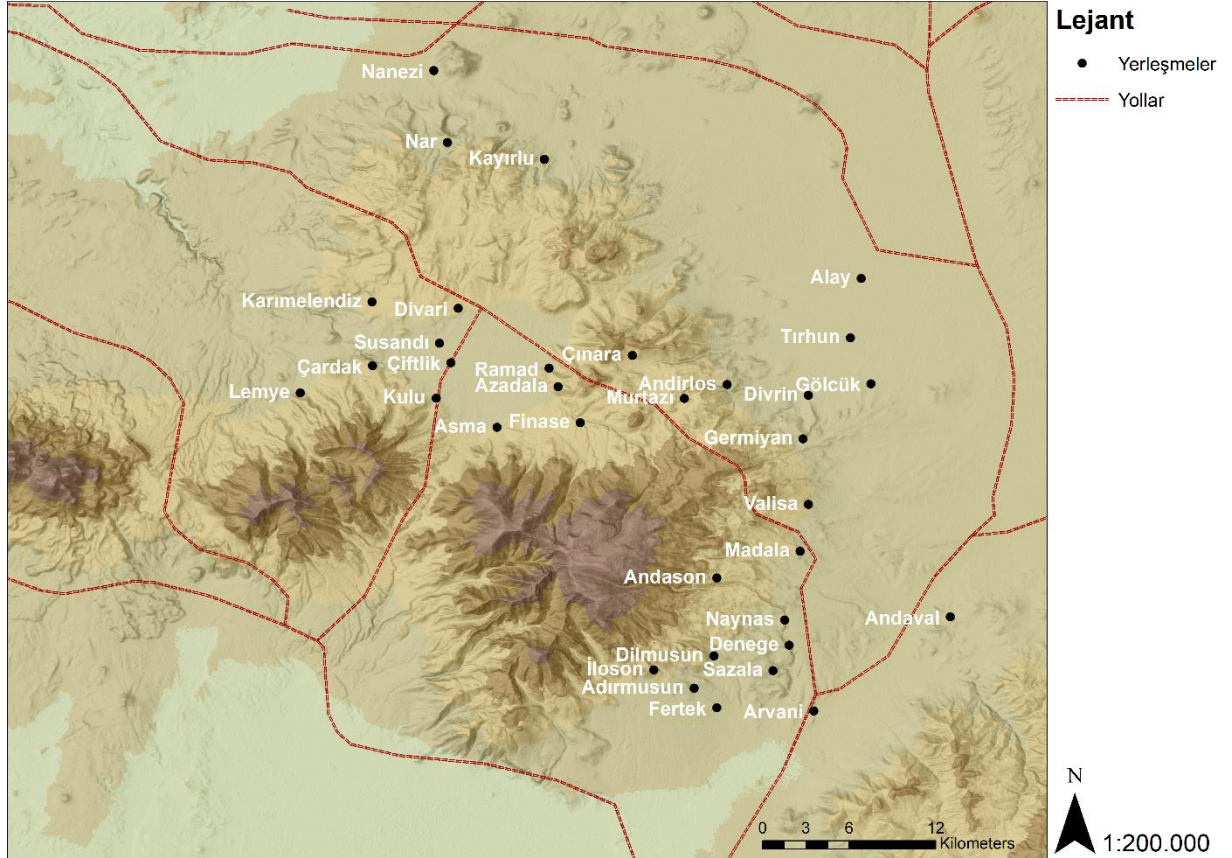
Harita 2. Murtaza Köyü konumu ve sınırları (Falay, 2019:160)

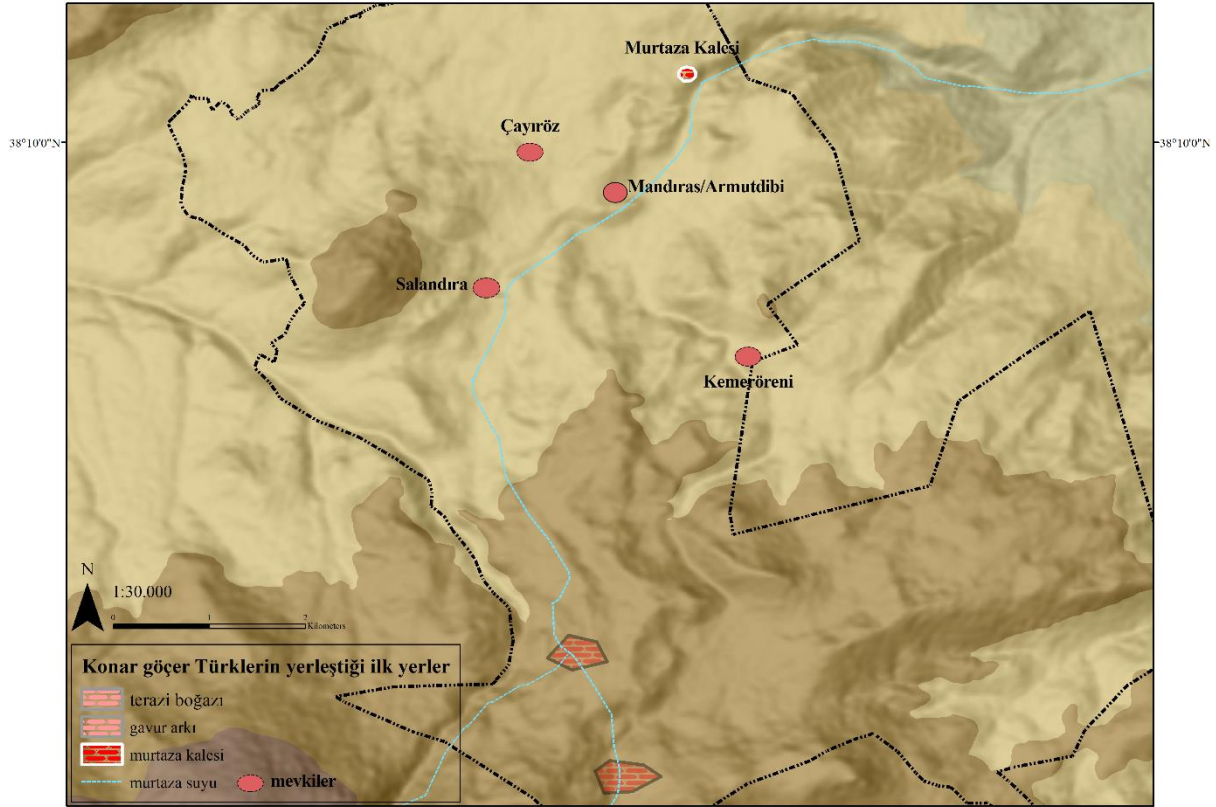
Harita 3. Bizans Dönemi yerleşme sistemi (Falay, 2019:164)

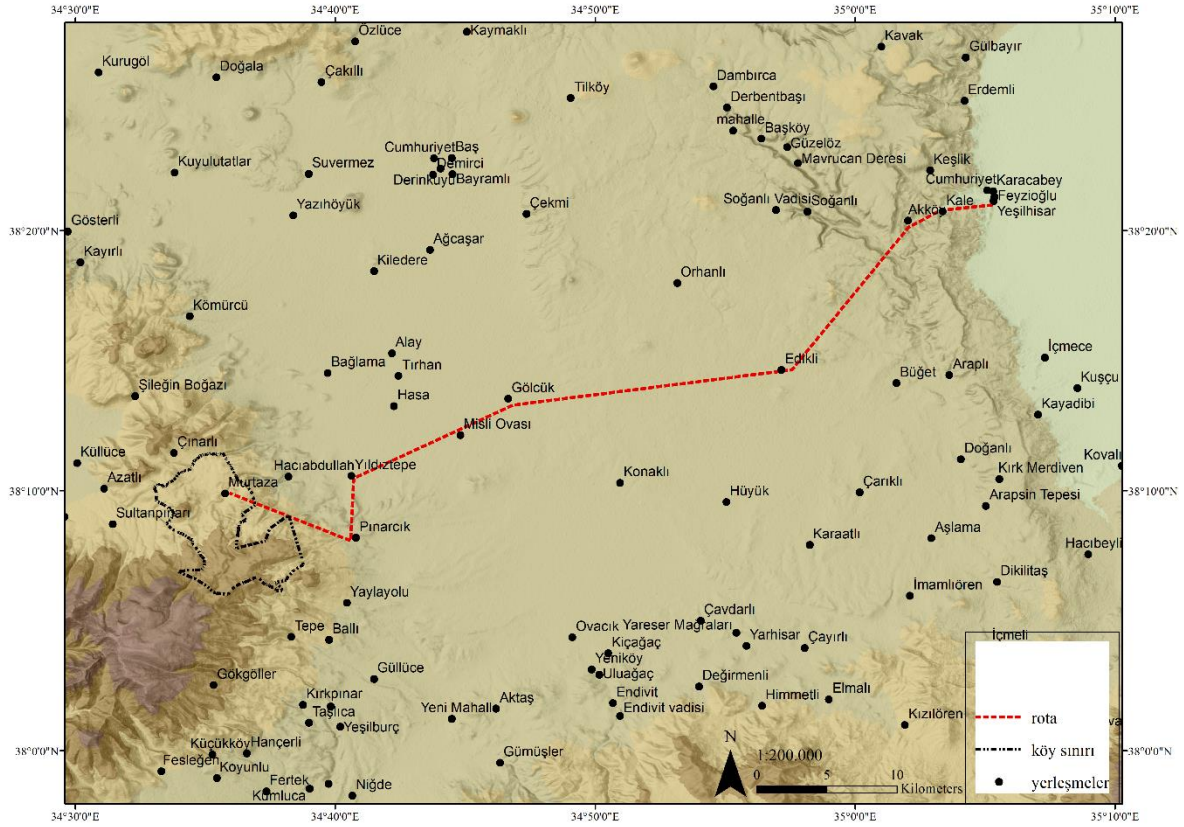
Harita 4. Bizans Dönemi; Murtaza Kalesi ve çevresindeki yerleşmeler (Falay, 2019:167)

Harita 5. 1500-1522 Osmanlı Dönemi (Hüseyiniklioğlu ve Arslan, 2009: 311)

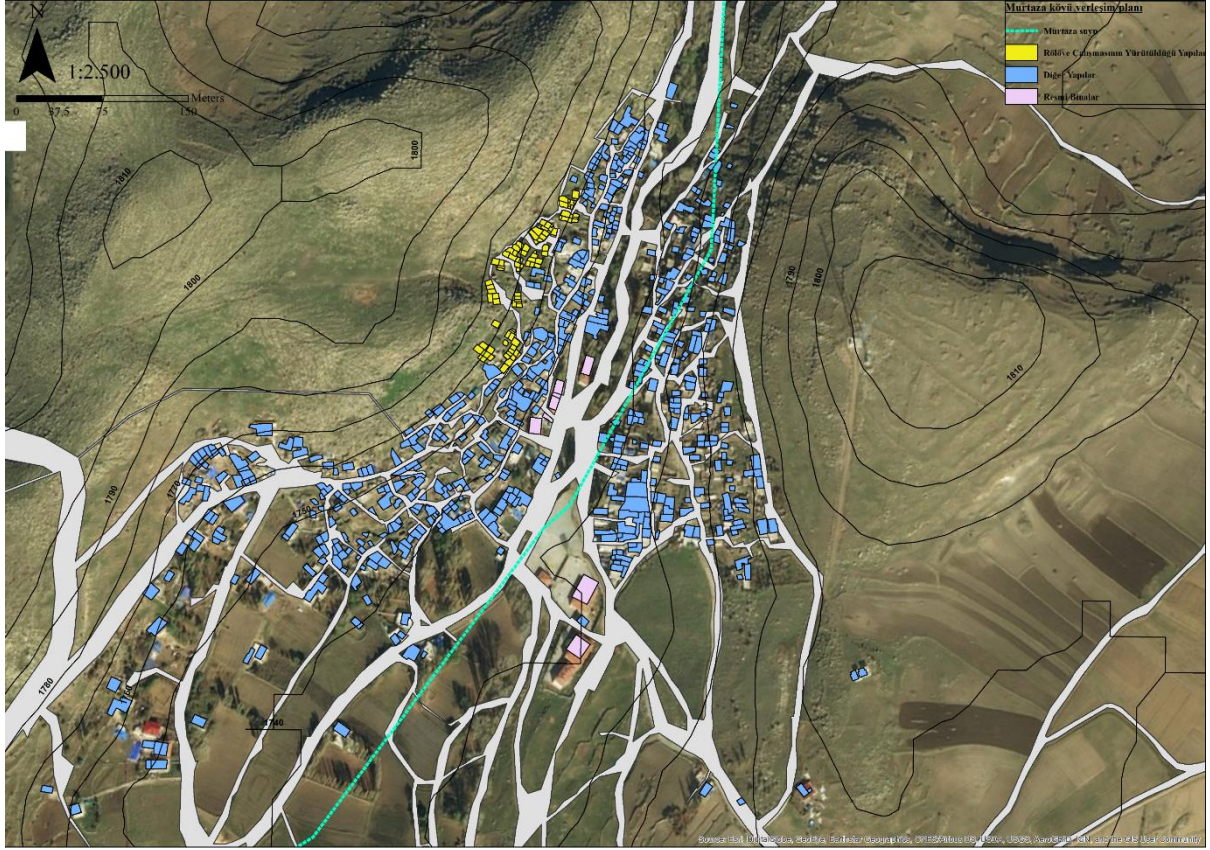

Harita 6. Konar-göçer Türklerin ilk yerleştiği mevkiler (Falay, 2019:168).

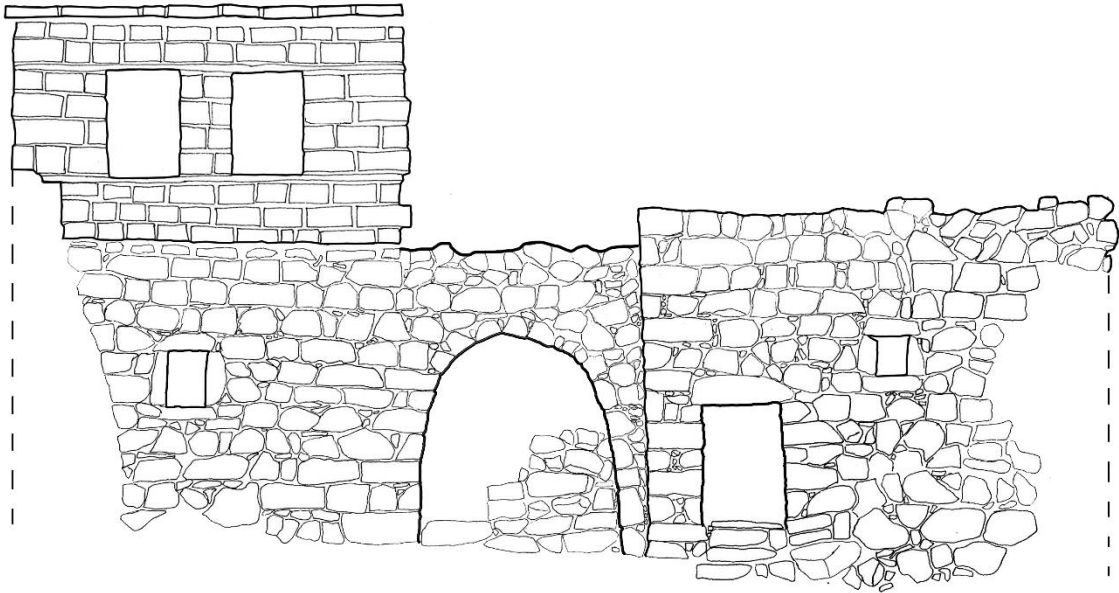

Harita 7. Murtaza ile Kayseri-Yeşilhisar arasında göçebe çobanların izlediği rota (Falay, 2019:170)

Plan 2. Murtaza köyü yerleşme planı (Falay, 2019:172).

Çizim 1. Bir yapının ön cephe görünüş çizimi (Falay 2019:194).

Kaynakça

- Adıbelli, Ramazan (2002), "Kapadokya Bölgesi'ndeki Hristiyanlık Tarihi". Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Selçuk Üniversitesi.
- Bildirici, Mehmet (2009), Tarihi Su Yapıları. T.C. Çevre ve Orman Bakanlığı Devlet Su İşleri Genel Müdürlüğü, Ankara.
- Binan, D. Ulusoy (1994), "Güzelyurt Örneğinde, Kapadokya Bölgesi Yığma Taş Konut Mimarisinin Korunması İçin Bir Yöntem Araştırması". Yayınlanmamış Doktora Tezi. Yıldız Teknik Üniversitesi.
- Braudel, Fernand (2009), "History and Social Sciences: The Longue Duree" (Çev. Immanuel Wallerstein), Review (Fernand Braudel Center), (32/2), ss. 171–203.
- D'Alfonso, Lorenzo (2008), "Archaeological Survey in Northern Tyanis: Preliminary Report of the First Campaign (2006) of the University of Pavia". 25. Araştırma Sonuçları Toplantısı 3, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı DÖSİMM Basımevi, ss. 1–12.
- (2009), "Archaeological Survey in Northern Tyanis: Preliminary Report of the Second Campaign". 26. Araştırma Sonuçları Toplantısı 3, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, ss. 161–72.
- Falay, Burak (2010), "Aksaray İli Gülağaç İlçesi Demirci Kasabası'nda Sosyal ve Sosyo-Ekonomik Yapıların Yerel Mimariye Etkileri ve Bölgedeki Arkeolojik Verilerle Birlikte Değerlendirilmesi". Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul Üniversitesi.
- __(2019), "Kırsal Bir Yerleşmenin Ortaya Çıkışı Ve Değişim Sürecinin Etnoarkeolojik Bir Yaklaşımla Araştırılması". Niğde-Murtaza Köyü Yayınlanmamış Doktora Tezi. İstanbul Üniversitesi.
- Güçlüay, Sezgin (2013), "Bizans İmparatorluğunda Toprak Sistemi İçerisinde Themalar (IV-VII Yüzyıllar)". Fırat Üniversitesi Orta Doğu Araştırmaları Dergisi IX (1) ss. 63–89.
- Heidegger, Martin (1971), "Building Dwelling Thinking." (Ed.); Albert Hofstadter. Poetry, Language, Thought, Perennial Classics, New York, ss. 14-159.
- Hüseyiniklioğlu, Ayşegül (2008), "Karaman Beylerbeyliği'nde Konar-Göçer Nüfus (1500-1522)". Yayınlanmamış Doktora Tezi. Fırat Üniversitesi.
- Hüseyiniklioğlu, Ayşegül ve Handan Arslan (2009), "16. Yüzyılın İlk Çeyreğinde Niğde Kazası Yerleşme Merkezlerinin Tespiti". Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 19 (2): ss. 299-314.
- Honigmann, Ernst (1970), Bizans Devletinin Doğu Sınırı. (Çev. Fikret Işıltan), İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul.
- Metin, Rafet (2007), "XVI. Yüzyılda Orta Anadolu'da Nüfus ve Yerleşme (Bozok, Kırşehir, Niğde, Nevşehir ve Keskin Örneği)". Yayınlanmamış Doktora Tezi. Gazi Üniversitesi.
- Oflaz, Mustafa (1992), "16.Yüzyılda Niğde Sancağı". Yayınlanmamış Doktora Tezi. Ankara Üniversitesi.
- Schneider, E.Equini (1995), "Classical Sites in Anatolia: 1993 Archaeological Survey in Cappadocia". XII. Araştırma Sonuçları Toplantısı, T.C. Kültür Bakanlığı Milli Kütüphane Basımevi, Ankara, ss. 429–40.
- (1996), "Classical Sites in Anatolia: 1994 Archaeological Survey in Cappadocia". XIII. Araştırma Sonuçları Toplantısı, T.C. Kültür Bakanlığı Milli Kütüphane Basımevi, Ankara, ss. 15–34.
- Sharr, Adam (2013), Mimarlar için Heidegger. (Çev. Volkan Atmaca), Yem yayınları.
- Solmaz, Funda (2013), "Construction Techniques of Traditional Houses in Nevşehir; Case Study on Ürgüp, Mustafapaşa and İbrahimpaşa". Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Orta Doğu Teknik Üniversitesi.
- Tekeli, İlhan (2011), Anadolu'da Yerleşme Sistemi ve Yerleşme Tarihleri. Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.
- "Türkiye İstatistik Kurumu" <https://biruni.tuik.gov.tr/medas/?kn=95&locale=tr> [Erişim Tarih: 28 Eylül 2017]
- Ünlüer, Yakup ve Abbas Atalay (2016), "Murtaza Kalesi". Niğde Müzesi Murtaza Kalesi Sit Fişi.
- Yıldırım, Z. Özlem (2003), "Sinassos Yöresel Mimarisi ve 19. yy. Batılılaşma Hareketlerinin Konut Mimarisine Etkileri". Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul Teknik Üniversitesi.

ISSN/E-ISSN: 2548-088X

DOI: 10.33905/bseusbed.729584

Corresponding Author/Sorumlu Yazar:

Mehmet POLAT, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi,
Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu, Otel Lokanta ve İkrâm
Hizmetleri Bölümü, polat.m@outlook.com

ORCID ID: 0000-0002-5591-5422

Submitted/Başvuru: 29.04.2020

Accepted/Kabul: 25.07.2020

Citation/Atf: POLAT, M. (2020) Ahlaki Kimliğin
Motivasyonel Kararlılık Üzerindeki Etkisi: Yükseköğretimdeki
Turizm Öğrencileri Üzerine Bir Araştırma. *Bilecik Şeyh Edebali
Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, TBMM 100. Yıl Özel
Sayısı, 28-45 DOI: 10.33905/bseusbed.729584

RESEARCH ARTICLE / ARAŞTIRMA MAKALESİ

**Ahlaki Kimliğin Motivasyonel Kararlılık Üzerindeki Etkisi:
Yükseköğretimdeki Turizm Öğrencileri Üzerine Bir Araştırma**
**Effect of moral identity on motivational stability:
a research on tourism students in higher education**

Mehmet POLAT¹

Öz

Turizm sektörünün başarısı onun sahip olduğu nitelikli işgücüne bağlıdır. Ahlaki kimlik ve motivasyonel kararlılık ise işgörenlerin niteliği açısından önemlidir. Turizm sektöründe ihtiyaç duyulan çalışanların büyük çoğunluğunu turizm eğitim kurumları karşılamaktadır. Bu nedenle işgücü kalitesinin hem alınan eğitimle hem de kişisel özelliklerle yakından ilişkisi vardır. Bu çalışmanın amacı turizm eğitimi almakta olan yükseköğretim öğrencilerinin ahlaki kimliklerinin onların motivasyonel kararlılıkları üzerinde herhangi bir etkisi olup olmadığını tespit edilmesidir. Çalışmanın yükseköğretim öğrencileri üzerinde yapılmasının nedeni onların meslek hayatına atılmadan önce son aşamada şekillenen karakterlerinin sektördeki başarıyı da etkileyebileceği düşüncesidir. Araştırma, 25.03.2020-19.04.2020 tarih aralığında çevrimiçi anket aracılığı ile yapılmıştır. Veriler, Türk üniversitelerinin turizm bölümlerinde öğrenim gören 313 öğrenciden toplanmıştır. Analizlerden elde edilen verilere göre ahlaki kimliğin motivasyonel kararlılık üzerinde pozitif ve anlamlı bir etkisi bulunmaktadır. Bu verilerin turizm stratejileri ve istihdam politikaları açısından önemli olduğu düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Turizm, Ahlaki Kimlik, Motivasyonel Kararlılık, Eğitim, Öğrenci..

Abstract

The success of the tourism sector depends on its qualified workforce. Moral identity and motivational stability are important for the quality of the employees. Tourism education institutions provide the majority of the employees needed in the tourism sector. Therefore, the quality of the workforce has a close relationship with both the training and personal characteristics. The purpose of this paper is to determine whether the moral identity of higher education students who studying tourism have any effect on their motivational stability. The reason why the study was carried out on higher education students is that their characters, which were shaped at the last stage before they embarked on their professional life, may also affect the success in the industry. The research was carried out through an online survey between 25.03.2020-19.04.2020. The data were collected from 313 students who studying in the tourism departments of Turkish universities. According to the data obtained from the analyzes, moral identity has a positive and significant effect on motivational stability. These data are considered important in terms of tourism strategies and employment policies.

Keywords: Tourism, Motivational Stability, Moral Identity, Education, Student.

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu, Otel Lokanta ve İkrâm Hizmetleri Bölümü, polat.m@outlook.com

Giriş

İnsanlar tarafından sergilenen ve ahlaklı olarak tanımlanan davranışlar toplumdaki mevcut düzenin sürdürülmesini sağlamaktadır. Ahlaki olmayan davranışların toplum nazarında ortaya çıkarabileceği kaos ve huzursuzluk göz önünde bulundurulduğunda toplumu meydana getiren insanların ahlaklı davranışlar sergilemeleri önem arz etmektedir. Bu sebeple ahlaklı davranışların nasıl meydana geldiğini kavrayabilmek için kişilerin sahip oldukları ahlaklı kimliklerin nasıl olduğunu öğrenmek gerekmektedir. Çünkü insanların sahip olduğu ahlaklı kimlikleri onların ahlaklı davranış göstermelerinde önemli bir rol oynamaktadır (Onat, 2011). İşletmelerdeki işgören potansiyeli düşünüldüğünde çalışma esnasında veya ikili ilişkilerde ahlaklı davranışların öneminin de yüksek olduğu sonucuna varılabilir. Çünkü çalışanların sahip olduğu ahlaklı kimliğin yapılan işin çıktı kalitesi ve performansla doğrudan ilişkisi olduğu düşünülmektedir. Bu açıdan bakıldığında işgören profilinin ahlaklı kimlik yapısının tespiti işletmelere farklı bir perspektiften bakma olanağı sunarak onlara yeni stratejiler geliştirmelerinde yardımcı olabilir.

Çalışan profilinin ahlaklı kimlik yapısının yanında çalışan motivasyonun ve düzeyinin de işletme performansına doğrudan etki ettiği söylenebilir. Teknolojideki hızlı gelişmeler ve sosyal alanda meydana gelen değişimler de göz önünde bulundurulduğunda yönetim bilimlerine ve bunun yanında da özellikle insan kaynakları yönetimine olan ilginin artması işgören motivasyonu kavramını güncel konular arasına sokmuştur. Stresin, çalışan performansını zayıflatması motivasyonun da işgören verimliliğini ve performansını artırması motivasyona olan ilginin artmasına neden olmuştur (Ersarı ve Naktiyok, 2012: 82). Herhangi bir örgüt personeli çalışma esnasında iş ile ilgili olsun ya da olmasın çok çeşitli davranışlar sergilerler. Bu sergilenen davranışların farklı sebepleri olabilmektedir. Yöneticiye göre önemli olan bu davranışların örgütün hedefleri doğrultusunda gerçekleşmiş olmasıdır. Bireylerin yani çalışanların davranış şekilleri onların nasıl motive olduklarını göstermektedir. Bu sebeple yöneticiler çalışanlarının davranışlarını doğru yorumlamalı ve onları motive edecek uygulamalar ve davranışlar geliştirmelidir (Koçel, 2015: 730). Sadece çalışanı motive etmek bazen yeterli olmayabilir. Onların motivasyonel kararlılık düzeylerini de tespit etmek ve bu düzeyin iyileştirilmesini sağlamak için onları teşvik etmek gerekebilir.

Hizmet sektörünün özelliği gereği üretim ve tüketim aynı anda gerçekleşmektedir. Bu sektörde en ön sıralarda bulunan turizm sektörünün sahip olduğu iş gücünün bu eşzamanlı üretim tüketim kombinasyonunu istenilen düzeyde yürütebilmesi için iyi motive olması ve bu motivasyonu kararlı bir şekilde devam ettirmesi gerekmektedir. Ancak bu sayede müşteri memnuniyeti ve hizmet kalitesi artırılabilir. Bu amacı başarabilmek turizm işletmelerinin sahip olduğu insan kaynağının niteliklerine bağlıdır. Bu nitelikler arasında çalışanların ahlaklı kimlik yapıları da onların çalışma şekilleri üzerinde etkili olabilmektedir. Bu çalışmanın amacı turizm eğitimi alan yükseköğretim öğrencilerinin ahlaklı kimliklerinin onların motivasyonel kararlılıkları üzerinde herhangi bir etkisinin olup olmadığının araştırılmasıdır. Örneklem grubu olarak yükseköğretim öğrencileri seçilmiştir. Çünkü birçok öğrenci

için öğrenim hayatlarının son aşaması olan bu kademedен sonra meslek hayatı başlamaktadır. Özellikle turizm sektöründe istihdam edilen işgörenlerin büyük çoğunluğu turizm eğitimi alan bireylerden oluşmaktadır. Bu nedenle potansiyel işgücünün sahip olduğu kişisel özellikleri ve ahlaki yapıları hem onların kariyerlerindeki başarıyı hem de turizm sektörünün başarısını etkileyebilmektedir. Bu açıdan bakıldığında çalışmanın önemli olduğu düşünülmektedir.

Çalışmanın ilerleyen bölümlerinde ahlaki kimlik ve motivasyonel kararlılık kavramları ve alt boyutları üzerinde durularak bu kavramların turizm sektörü ile ilişkisi açıklanacaktır. Daha sonra elde edilen verilerle, oluşturulan hipotezler doğrultusunda istatistiksel analizler yapılarak yorumlanacaktır. Son bölümde ise araştırmanın çıktıları ışığında sonuç ve önerilere yer verilecektir.

1. Kuramsal Çerçeve

1.1 Ahlaki Kimlik

Kimlik, bir bireyin veya grubun kendi vasıflarına, kökenine, değerlerine ve mevkiisine ilişkin kendini bilinçli olarak kavraması olarak tanımlanmaktadır (Şimşek, 2002). Taylor (1989), kimliği, neyi yapıp neyi yapmamakla, iyi ve değerli olanla olmayan arasında nasıl ve hangi sınırlar içerisinde karar vermekle ilgili olarak tanımlamıştır.

Ahlaki kimlikse kişinin kimliğinde odak noktası olan önemli ahlaki niteliklerin, becerilerin derecesi olarak kavramsallaştırılmaktadır. Ahlak motivasyonu olarak hizmet eden ahlaki kimlik, benlik sistemleri ile tutarlı, davranışa motive eden içsel insan eğilimine dayandırılır. Böylece, belirli meziyetler bireylerin kimliğinde merkez duruma geldiğinde görev ve sorumluluk duygusu bu meziyetlerle tutarlı bir şekilde yaşama isteğini artırır. Bu nedenle, bu durum bireyleri ahlaki algı ile davranmaya motive eder. Bireylerin sahip oldukları kişisel amaçları ve arzuları bireylerin neyin doğru olduğu ile ilgili sahip oldukları duyularıyla uyum içerisinde olduğu ifade edilmektedir (Onat, 2011; Hardy, 2006). Bahsedilen ahlaki yapıya sahip işgören bulmak, işverenlerin kalifiye eleman bulmak kadar değer verdiği önemli bir kıstas olmaktadır.

Ahlaki kimlik, ahlaki davranışlar etrafında organize olan benlik kavramı olarak tanımlanmıştır. Ayrıca ahlaki kimliğin özel ahlaki davranışlara neden olduğu belirtilmektedir. Diğer davranışlarla bağlantılı olarak başvuru olan bu davranışlar, bireylerin ahlaki benlik kavramlarının bir bölümünü oluşturmaktadır. Ahlaki kimlik, ahlaklı bireylerin ne düşünecekleri, ne hissedecekleri ve neler yapacaklarından sorumlu zihinsel bir süreç olarak tanımlanmaktadır (Aquino ve Reed, 2003).

Freeman vd. (2009: 125) 'ne göre ise ahlaki kimlik, kişilerin kendi ahlaki karakterlerine ilişkin sahip oldukları bilişsel şemalardır ve önemi de bu bilişsel şemalardan en ön planda olanlarının duygu, fikir ve davranışları etkileme bağlamında önemli bir potansiyeli bulunmasındandır (Yılmaz ve Yılmaz, 2015: 112; Aquino, Reed, Thau ve Freeman, 2007: 387). Örgütlerin karmaşık insan gücü potansiyeli göz önünde bulundurulduğunda ahlaki kimlik yapısının davranışları etkileme gücü, çalışanların işyerindeki eylemleri veya performansları üzerinde olumlu veya olumsuz etki yaratabilir. Örneğin

ahlaki kimliği zayıf bir işgören üretkenlik karşıtı davranışlar sergileyerek işletme performansını düşürebilir. Bu durumun tam tersi olarak güçlü bir ahlaki kimliğe sahip çalışan ise sorumluluk duygusu ve özveri ile çalışarak işletme performansının artmasına katkıda bulunabilir.

Ahlaki kimliğin, bireylerin kendilerine ait belirli bakış açısını (değerler, amaçlar, kişisel özellikler ve duygular) benlik algısının merkezi olarak kabul ederken veya diğerlerini geri çevirirken bireylere yol gösterdiği belirtilmektedir. Bu süreç, seçilen bakış açısının üzerinde merkezi kimlik kavramı olarak sahip olunan duyguları üretir (Hardy ve Carlo, 2005). Blasi (2004) ahlaki bir davranışın sergilenmesinde yalnızca doğrudan bir algıdan çok bireyin bu davranışı sergilemesinin kendi inançlarına uygunluğuna ilişkin düşüncelerinin öneminin daha yüksek olduğunu savunmaktadır (Onat, 2011).

Ahlaki kimlik insanların herhangi bir aidiyete bağlanmasını zorunlu hale getirmemektedir. Bu sebeple, tabii olunan, dini, etnik, politik veya cinsel özelliklerle göre değil, kişiye ait olan ahlaki niteliklerle izah edilmeye çalışılmaktadır (Yılmaz ve Yılmaz, 2015: 112). Bu durum genel geçer olmakla birlikte kimi kültürlerde veya örgütlerde mevcut kültür veya örgüt kültürünün ahlak tanımına göre hangi davranışların ahlaki olduğu veya olmadığı değişkenlik gösterebilir.

Bu bağlamda, ahlaki kimliğe sahip bir kişinin, kendisine ait olan kimliğini tanımlarken öncelikli olarak kişinin kendi ahlaki şemalarından faydalanacağı söylenebilir. Bu nedenle, ahlaki kimliğe sahip bir kişinin kendisini tanımlamaya çalışırken barış, hoşgörü, merhamet, sevgi, saygı ve yardımseverlik gibi kavramları kullanacağı, sosyal hayatındaki davranışlarının sebeplerini açıklarken de yine bu kavramları tercih edeceği söylenebilir (Yılmaz ve Yılmaz, 2015: 112).

1.2. Ahlaki Kimliğin Boyutları

Ahlaki kimlik literatür incelendiğinde 2 boyutlu bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır. Bunlardan birincisi içselleştirme boyutu diğeri ise sembolleştirme boyutudur.

1.2.1. İçselleştirme

İçselleştirme vasıtasıyla, zihinsel anlamda meydana getirilen ahlaki şemalar, ahlaki birer kimlik özelliği olarak, kuvvetli bir şekilde benimsenmektedir (Yılmaz ve Yılmaz, 2015: 113; Shao, Aquino ve Freeman, 2008: 516-517). Ahlaki kimliğin içselleştirilmesi demek, ahlaki eylem için çok kuvvetli ve aynı zamanda tutarlı bir motivasyon kaynağı demektir. İçselleştirmenin, ahlaki eylem için motivasyon sağlamasının yanında onun sembolleştirilme seviyesinden bağımsız bir biçimde de etkili olabilmektedir. Diğer bir deyişle ahlaki kimliğini içselleştiren kişiler, hiç kimsenin farkında olamayacağı durumlarda bile, içselleştirdikleri ahlaki değerlere göre davranış sergilemektedirler. Ahlaki kimliklerini belirli bir seviyeye kadar içselleştirmemiş kişiler, ahlaki kimliklerini toplumsal alanlarda sergileyemeyebilirler (Reed ve Aquino, 2003; Glenn, Koleva, Iyer, Graham ve Ditto, 2010; Winterich, Aquino, Mittal ve Swartz, 2013; Vitell vd., 2009; Winterich, Mittal ve Aquino, 2013;

Yılmaz ve Ersoy, 2015; Yılmaz ve Yılmaz, 2015). Kişilerin ahlaki kimlikleri açısından kendilerini ne şekilde algıladıkları ahlaki kimliğin içselleştirme boyutuyla açıklanmaktadır.

İşletme içi örgütler ele alındığında ahlaki kimliğini içselleştirmiş çalışanlar toplu çalışma ortamlarında veya yalnız çalışırken de tutarlı davranışlar sergilerler denebilir. Yani içselleştirilmiş bir kimliğe sahip çalışan iyi veya kötü sayılabilecek eylemlerini gerçekleştirirken başka çalışanların buna şahit olmalarına aldırılmamaktadırlar. Önemli olan bu davranışın onlar için ahlaki olup olmamasıdır.

1.2.2. Sembolleştirme

Sembolleştirme de ahlaki eylemler açısından kıymetli bir motivasyon kaynağı olabilir. Fakat ahlaki kimliğin sembolleştirilmesi ya da tam tersi ahlaki kimliğin içselleştirilme seviyesinden etkilenmektedir. Kimi insanlar ahlaki kimliklerini içselleştirmemesine rağmen, sosyal kabul ve benzeri sebeplerle ahlaki değerlere sahip olduklarını ifade eden eylemler göstererek, ahlaki kimliklerini sembolleştirme yoluna gitmektedirler. Bu konuda yapılan araştırmalar, ahlaki kimliğin hem sembolleştirme hem de içselleştirme boyutlarının, ahlak dışı eylemlere engel teşkil edebileceğini ifade etmektedir. Bilhassa akıl ve yaratıcı olma gibi bilişsel yeteneklerin müdahil olarak yönlendirebileceği sapkınlık ve benzeri ahlak dışı eylemler karşısında, ahlaki kimliğin bir savunma mekanizması gibi engel oluşturabilme gücünün olduğu savunulmaktadır (Yılmaz ve Yılmaz, 2015: 113). Bu engel gücü de işgörenlerin işletme içinde olumsuz tutum ve davranışlar sergilemelerinde önemli ölçüde azaltıcı bir etki yaratabilmektedir.

1.3. Motivasyonel Kararlılık

Literatür incelendiğinde motivasyonel kararlılık konusu ile ilgili çalışmaların genellikle eğitim alanında yoğunlaştığı görülmektedir. Ancak motivasyon konusunun örgüt psikolojisi tarafından da popüler bir şekilde araştırıldığını göz ardı etmemek gerekir. Çünkü örgütlerin sahip olduğu insan kaynakları düşünüldüğünde motivasyonel kararlılık olgusunun araştırılmaya değer konular arasında ön plana çıkmaktadır.

Psikoloji alanında kabul gören bir görüşe göre, insan davranışlarının temelinde ihtiyaçlar yatmaktadır. İnsanlar kendi amaçlarına hizmet edecek çabayı göstermeye eğilimlidirler. Dolayısıyla her şeyden önce başkalarının değil kendi ihtiyaçlarının tatminine çabalayacaklardır. Çünkü bireylerin hedefleri esas anlamda tatmin olmamış, doyuma ulaşmamış ihtiyaçlardan kaynaklanmaktadır. İnsanlar bazı konularda eksiklik hissettikleri zaman bu eksiklikleri giderme adına eyleme geçerler. Eyleme geçirilmiş, uyarılmış ihtiyaca psikoloji literatüründe motiv yani güdü adı verilmektedir (Luthans, 1995: 141).

Alanyazında güdü, bilerek ya da bilmeyerek eylemin meydana gelmesine neden olan, sürdürülmesini sağlayan ve eyleme istikamet çizen herhangi bir güç, etkinlik ya da eylemin gizli sebebi, kişileri bilerek ve amaçlı olarak eylem göstermeye zorlayan güdü ya da güdüler grubu olarak ifade edilmektedir (Us, 2007; Gredler, 2001; Luthan, 1998). Motivasyon ise bireylerin belirlenen bir

amacı tamamlamak için kendi istekleri ile hareket etmeleri ve bunun için çaba harcamaları anlamına gelmektedir (Eren, 2010; Koçel, 2005). Çalışma performansı adına en büyük itici güç olarak bilinen motivasyon kavramı çalışanların bu davranışlarını kendi istekleri dahilinde yapmasına imkan sağlamaktadır.

Araştırmacılar motivasyonu içsel ve dışsal olarak iki ayrı şekilde incelemektedirler. İçsel motivasyon (intrinsic motivation), bireyin kendi içinden gelerek ve gönüllü olarak arzu etmesiyle başarılı olma isteği olarak ifade edilmektedir (Ağca & Ertan, 2008). Dışsal motivasyon (extrinsic motivation) ise bireyin kendisi haricindeki unsurların eyleme geçirdiği başarılı olma isteği olarak tanımlanmaktadır (Önen & Tüzün, 2005). Eğitim alanında faaliyet gösteren psikologlara göre, kişi amacını gerçekleştirmek üzere kendi kendine çaba göstererek tüm gücü ile uğraş veriyor ise içten güdülenmiş demektir. Kendisi dışındaki faktörler aracılığıyla efor sarf edip kendini zorluyorsa dıştan güdülenmiş anlamına gelir (Deci, Koestner, & Ryan, 1999; Eryılmaz, 2013; Stipek, 1996; Stipek, Feiler, Daniels, & Milburn, 1995). Burada dışsal motivasyon kaynağı olarak para yani ücret veya parasal değere sahip hediyeler ve ikramiyeler örnek gösterilebilir.

Başarılı olmak, sorumluluk sahibi olmak gibi unsurlar çoğu zaman işin kendisi, çalışanın performansı ve benzeri ile ilişkili olan motivasyon etkenleridir. Ücret, terfi, eğitim ve benzeri faktörlerse işin çevresiyle ilgilidir. Bu yüzden, içsel motive eden faktörler bir çalışanın işini yaparken hissettiği içsel anlamdaki ödüller olarak bilinir. Bu sebeple, içsel motivasyon konusunda iş ile ödüller arasında direkt ve hızlı bir ilişki bulunmaktadır. Bu koşullardaki bir bireyin kendi kendini motive ettiği anlamına gelir. Dışsal motive eden faktörlerse, işin kendi doğası dışında oluşan dışsal ödüllerdir. Birey işi yaparken direkt olarak tatmin edici etkenler değildir. Örneğin, emeklilik, sağlık sigortası ya da yıllık izinler bunlara örnek gösterilebilir (Özdaşlı ve Akman, 2012; Newstrom ve Davis, 2002).

Örgüt psikolojisi literatünde motivasyon sağlanabilmesi için belirli bir davranışı yaparken kişinin içsel ve dışsal faktörlerden aldığı kuvvetle eylemlerinde tutarlılık göstermesi ve eylemlerini idare etmesi gerekir (Barutçugil, 2004; Solmuş, 2000). Davranış bilimlerindeyse motivasyon sağlanması, kişiyi aslında bazı etkilere maruz bırakarak, kişinin bu davranışlara maruz bırakılmadan önce sergileyeceği eylemden farklı bir şekilde davranmasını sağlamak olarak ifade edilir. Bu sayede kişinin hareketlerinde gözle görünür bir değişikliğin oluşturulması, kişinin motive olduğunu belirtmektedir (Eroğlu, 2004). İşletme yöneticileri genellikle personelini motive etmek amacıyla sık sık bu yola başvurmaktadırlar. Bu bağlamda motivasyonun olumlu davranışlara yönlendirmesinin yanında çalışanın olumsuz davranışlarda bulunmasını da önlediği söylenebilir.

Motivasyon kavramının işletme yönetimindeki önemi oldukça büyüktür ve motive edilmiş bir çalışan grubu ile işleri yürütmek işletme performansını olumlu bir şekilde etkilemektedir. Ancak motive olmuş çalışan bu durumunu ne kadar koruyabilmektedir veya motivasyonel kararlılığı hangi düzeydedir? Bu bağlamda motivasyonel kararlılık konusu devreye girmektedir.

Motivasyonel kararlılık, duygusal, fizyolojik ve benzeri ihtiyaçlar doğrultusunda belirli ihtiyaçlardan baskın olana göre belirlenmektedir (Önen & Tüzün, 2005). Bu ihtiyaçlar önem derecesine göre bir sıraya konular ve bireyden bireye göre farklılık gösterebilirler. İhtiyaçların giderilmediği durumlarda kişide denge sorunu oluşur. Bu denge sorunun çözümü için bireyin motivasyonel kararlılık düzeyi devreye girerek kaybolan dengeyi tekrar sağlamaya çalışır. Bu bağlamda motivasyonel kararlılık bir öz düzenleme mekanizması gibi faaliyet göstermektedir (Sarıçam vd, 2013: 63).

Literatüre göre motivasyonel kararlılığın üç boyutu bulunmaktadır; uzun vadeli hedefleri takip etme, mevcut hedefleri takip etme ve ulaşılamayan hedefleri yineleme. Uzun vadeli hedefleri takip etmede, kişisel olarak değer verilen alanlarda uzun vadeli hedeflerin peşinde koşma ayrı ayrı kavramsallaştırılmaktadır. Başarısızlıklara veya kısa vadeli hedonik maliyetlere rağmen, uzun süreli yatırım gerektiren kaynak tüketen daha üst düzey hedeflere bağlı kalmayı ifade eder. Bu boyut, uzak hedeflerin motivasyonel değerini yenileme ve pekiştirme yeteneğini yansıtmaktadır. Burada sadece gelecekteki hedefleri belirleme ve uzun süreler için projeler geliştirme alışkanlığı değil, aynı zamanda bu hedeflere ulaşmak için ısrar etme yeteneği de yansıtılmaktadır (Constantin, Holman ve Hojbotă, 2011:103-104).

Mevcut hedefleri takip etme, mevcut hedeflere ulaşmak için dikkat dağınıklıklarına, hayal kırıklığına ve aksaklıklara rağmen uzun süreler boyunca odaklanabilme ve sabit enerji seviyelerini koruyabilme yeteneği ile birlikte zorlu görevler için davranışsal bir uyumu ifade etmektedir (Constantin vd, 2011:103).

Ulaşılamayan hedefleri yineleme; geçmiş hedeflere dönmek, insanların ilerlemeyi değerlendirmesine ve değerli kişisel görüşlere olan bağlılığını geri kazanmasına izin verir. Öz doğrulamanın kapsayıcı güdüsü, öz-tutarlılığa yönelik davranışsal bir eğilim belirler (Swann, Rentfrow ve Guinn, 2003). Bu boyut, geçmiş hedeflerin yeniden keşfedilmesi ve idealleştirilmesi için bilişsel bir strateji olarak kullanılabilir (Constantin vd, 2011:103).

1.4. Turizm Sektörü, Ahlaki Kimlik ve Motivasyonel Kararlılık İlişkisi

Turizm sektörü diğer tüm hizmet sektörleri gibi emek yoğun bir nitelik taşımaktadır. Bu özelliği onu mal üreten diğer sektörlerden ayırarak özel bir yere koymaktadır. İnsan faktörünün çok daha etkin olması ve işletmelerin başarısının sahip olduğu işgörenin niteliklerine son derece bağlı olması onu çok daha kırılğan bir yapıya dönüştürmektedir. Öyle ki turizm işletmelerinde görev yapan çalışanlar ne kadar verimli çalışırlarsa işletmeler de hedeflerine o kadar çabuk ulaşmaktadırlar. Bu bağlamda işgören nitelikleri ve karakterleri de bu başarı da etkin rol oynamaktadır. İşgören niteliği kapsamında bu başarıya etki eden birçok faktör bulunmaktadır. Bunlar arasında ahlaki kimliğin de önemli bir yeri olduğu düşünülmektedir. Hizmet sektöründe çalışanların güçlü ahlaki kimlere sahip olmaları onların işlerini daha kolay benimsemelerine ve duygusal anlamda işine bağlı olmalarına

katkıda bulunabilir. Bu bağlılık çalışanların işletmelerde meydana gelecek işe karşı olumsuz davranışların da önlenmesinde faydalı olacaktır. Bunun yanı sıra sağlam bir ahlaki kimlik sahibi çalışan diğer çalışanların da olumsuz davranışlar geliştirmesini engelleyerek bir oto kontrol mekanizması gibi görev yapacaktır. Bu sayede işletmeler sahip olduğu insan gücünü en verimli şekilde kullanarak istenilen hedeflere ulaşmada daha başarılı olacaktır.

Rekabet ortamının artması işletmeleri daha kaliteli mal ve hizmeti daha ucuza üretmeleri konusunda zorlamaktadır. Bu zorunluluk ise motive olmuş iş gücünün gerekliliğini her geçen gün daha fazla hissettirmektedir. İşletmelerin başarısı, çalışanlarının istek ve ihtiyaçlarının anlaşılması, bu ihtiyaçlarının karşılanmasını sağlayacak ortamın yaratılması ve motive olmuş çalışanların varlığı ile mümkün olabilmektedir (Turhan ve Çetinsöz, 2019:272). Motive olmuş çalışan ihtiyacı tüm sektörler için çok fazla olmakla birlikte turizm sektöründe bu ihtiyaç çok daha önemli bir hal almaktadır.

Öte yandan turizm sektöründe çalışan işgücünün büyük bir çoğunluğu turizm eğitimi almış bireylerden oluşmaktadır. Bu oran yıllar geçtikçe daha da artmaktadır. Artan turizm işletmelerinin sayısı ve turizm sektörünün gençler arasında popüler hale gelmesi bunu teşvik etmektedir. Turizm sektörünün ihtiyaç duyduğu nitelikli işgücüne olan talebin sürekli olarak karşılanabilmesi için sektör imajının da aynı şekilde iyileşmesi gerekmektedir. Ancak yapılan araştırmalar bunun tam tersini göstermektedir. Türker vd. (2016) göre turizm eğitimi alan öğrencilerin önemli bir kısmı sektörün çalışma koşullarının ağır olması nedeniyle başka sektörlere kaymakta ve turizm sektöründen uzaklaşmaktadır (Türker, Uçar ve Ateş, 2016: 311).

Turizm sektörünü besleyen turizm eğitim kurumlarının bu sorunların en aza indirilmesinde önemli bir faktör olduğu düşünülmektedir. Çünkü henüz turizm ile aktif olarak tanışmamış potansiyel işgücünün psikolojik olarak hazırlanması bu kurumlar aracılığıyla gerçekleşmektedir. Tam da bu noktada motivasyon olgusu devreye girmektedir. Potansiyel turizm işgücünün motivasyonel anlamda hazırlanması ve eğitilmesi gerekmektedir. Sektör ile ilgili yaşanacak sorunlar ve zorluklar en başından öğretilmelidir. Onların sadece motive edilmesi yeterli olmamakla birlikte aynı zamanda motivasyonel anlamda kararlılık göstermeleri de beklenmektedir. Ancak bu sayede sektörden uzaklaşmaların önüne geçilebileceği düşünülmektedir.

2. Yöntem

2.1. Araştırmanın Amacı ve Önemi

Bu çalışmanın amacı turizm eğitimi almakta olan yükseköğretim öğrencilerinin ahlaki kimliklerinin onların motivasyonel kararlılıkları üzerinde herhangi bir etkisi olup olmadığının tespit edilmesidir. Motivasyonel kararlılık öğrencilerin hem öğrenmesinde hem de öğrencilik hayatından sonra kariyer aşamasında öğrendiklerini hayata geçirme adına önem arz etmektedir. Bu nedenle motivasyonel kararlılık bu bireylerin hayatlarında başarı şansını artıran önemli bir aktör olarak karşımıza çıkmaktadır.

Bu sayede turizm sektörü de nitelikli ve kararlı bir iş gücü potansiyeline sahip olma şansı yakalamaktadır. Turizm işletmelerin sürdürülebilirliği, rekabet üstünlüğü, turizm gelirlerinin artması ve Türkiye'nin turizm imajının sürekli olarak iyileştirilmesi turizm stratejisinin önemli bir parçasıdır. Bu hedeflerin başarıya ulaşması için turizm sektöründe çalışan işgünün sahip olduğu motivasyonel kararlılık seviyesinin de önemli olduğu düşünülmektedir. Bunun yanı sıra bu bireylerin motivasyonel kararlılıkları ile ahlaki kimlikleri arasında herhangi bir ilişkinin varlığının tespit edilmesi bu sektörde istihdam edilecek işgörenlerin seçimi konusunda ipucu verebilir. Bu açıdan bakıldığında konu ile ilgili literatürde turizm sektörü ile ilişkilendirilmiş bir çalışmaya rastlanılmaması bu araştırmayı önemli hale getirmektedir.

2.2. Araştırma Modeli ve Hipotezler

Araştırmayı olabildiğince detaylı hale getirmek amacıyla ölçeklerin tüm alt boyutları arasındaki ilişkiler test edilmek istenmiştir. Ahlaki kimlik ölçeği içselleştirme ve sembolleştirme alt boyutlarından oluşurken, motivasyonel kararlılık ölçeği ise uzun vadeli hedefleri takip, mevcut hedefleri takip ve ulaşılamayan hedefleri yineleme boyutlarından oluşmaktadır. Buna göre araştırma çerçevesinde test edilmek istenilen hipotezler aşağıda sunulmaktadır.

H_{1a}: Ahlaki kimliğin içselleştirme alt boyutunun motivasyonel kararlılığın uzun vadeli hedefleri takip alt boyutu üzerinde pozitif ve anlamlı bir etkisi vardır.

H_{1b}: Ahlaki kimliğin içselleştirme alt boyutunun motivasyonel kararlılığın mevcut hedefleri takip alt boyutu üzerinde pozitif ve anlamlı bir etkisi vardır.

H_{1c}: Ahlaki kimliğin içselleştirme alt boyutunun motivasyonel kararlılığın ulaşılamayan hedefleri yineleme alt boyutu üzerinde pozitif ve anlamlı bir etkisi vardır.

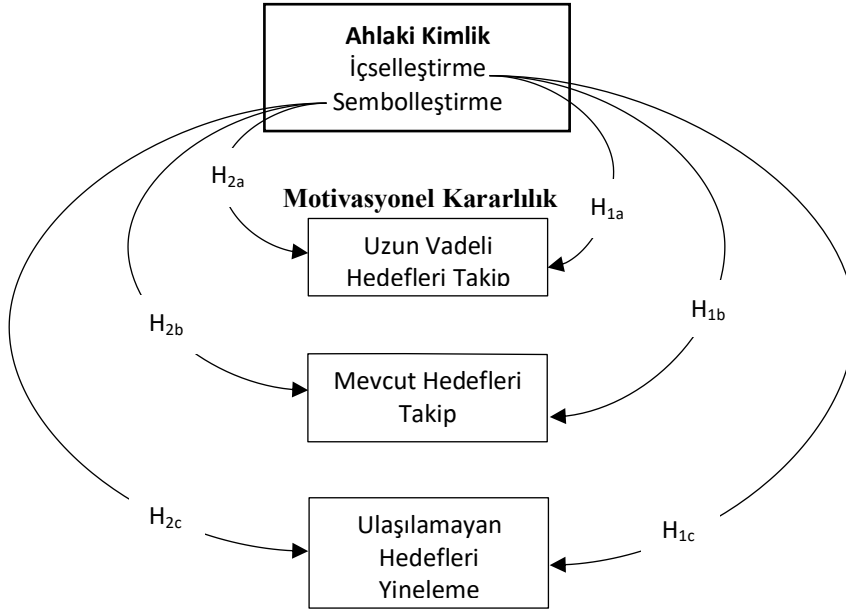
H_{2a}: Ahlaki kimliğin sembolleştirme alt boyutunun motivasyonel kararlılığın uzun vadeli hedefleri takip alt boyutu üzerinde pozitif ve anlamlı bir etkisi vardır.

H_{2b}: Ahlaki kimliğin sembolleştirme alt boyutunun motivasyonel kararlılığın mevcut hedefleri takip alt boyutu üzerinde pozitif ve anlamlı bir etkisi vardır.

H_{2c}: Ahlaki kimliğin sembolleştirme alt boyutunun motivasyonel kararlılığın ulaşılamayan hedefleri yineleme alt boyutu üzerinde pozitif ve anlamlı bir etkisi vardır.

Hipotezler doğrultusunda oluşturulan araştırma modeli aşağıdaki gibidir.

Şekil 1. Araştırma modeli

2.3. Örneklem ve Veri Toplama Araçları

Bu araştırma 25.03.2020-19.04.2020 tarih aralığında çevrimiçi anket aracılığı ile yapılmıştır. Anketlerin çevrimiçi yapılmasının nedeni tüm dünya ile birlikte Türkiye'yi de etkileyen Covid-19 salgınıdır. Anketler, Kahramanmaraş, Hatay, Osmaniye, Muş, Ağrı, Van, Elazığ ve Ankara'daki bazı üniversitelerin turizm eğitimi veren bölümlerine gönderilmiştir. Süreç sonunda 313 anket geri dönüşü sağlanmış olup analizler bu örneklem üzerinden yapılmıştır.

Veri toplama araçlarından, ahlaki kimlik ölçeği, Aquino ve Reed (2002) tarafından geliştirilmiştir. Aquino ve Reed (2002) Ahlaki kimlik ölçeğini, içselleştirme ve sembolleştirme olmak üzere 2 boyutta açıklamıştır. Orijinal ölçekte başlangıçta 13 madde bulunurken 2 madde düşük faktör yükleri dolayısı ile ölçekten çıkarılmıştır. Ölçeği Türkçe'ye uyarlayan Yılmaz (2015) ise 1 maddeyi daha ölçekten çıkararak toplam 10 maddeden oluşan ölçek son halini almıştır. 1-5 arası sorular, içselleştirme, 6-10 arası sorular ise sembolleştirme boyutunu açıklamaktadır. Derecelendirme için 5 seçenek içeren eşit aralıklı likert ölçeği kullanılmıştır. Orijinal ölçeğinin Cronbach Alpha değeri içselleştirme boyutu için 0,71 iken sembolleştirme boyutu için 0,77 olarak belirlenmiştir.

Constantin, Holman ve Hojbotă (2011) tarafından geliştirilen Motivasyonel Kararlılık Ölçeğinin ise orijinal formu 13 maddeden ve 3 alt boyuttan oluşmaktadır. Cronbach alfa iç tutarlılık güvenirlik katsayıları ölçeğin bütünü için 0.79, uzun vadeli hedefleri takip alt boyutu için 0.72, mevcut hedefleri takip alt boyutu için 0.75, ulaşılmayan hedefleri yineleme alt boyutu için 0.76 olarak bulunmuştur. 1-4 arası soru önermeleri, uzun vadeli hedefleri takip boyutunu, 5-8 arası soru önermeleri, mevcut hedefleri takip boyutunu ve 9-13 arası sorular ise ulaşılmayan hedefleri yineleme boyutunu temsil etmektedir. Derecelendirme için 5 seçenek içeren eşit aralıklı likert ölçeği kullanılmıştır. Ülkemizde Sarıçam vd. (2013) tarafından ölçeğin güvenirlik ve geçerlilik

çalışmasında, doğrulayıcı faktör analizinde ölçeğin orijinal formula tutarlı olarak 13 maddeden oluştuğu ve maddelerin üç boyutta toplandığını tespit etmiştir ($\chi^2=141.85$, $sd= 60$, $RMSEA= .058$, $CFI=.85$, $GFI=.95$, $AGFI=.92$, $SRMR=.057$). Ölçeğinin Cronbach alfa iç tutarlık katsayıları ölçeğin bütünü için .69, alt ölçekler için .72, .70 ve .71 olarak bulunmuştur.

3. Araştırma Bulguları

3.1. Demografik Özelliklere Yönelik Bulgular

Çalışma kapsamında yer alan katılımcıların demografik özelliklerine ilişkin veriler aşağıdaki tabloda sunulmuştur.

Tablo 1. Demografik Özellikler

Cinsiyet	N =313	(%)	Lise Mezuniyet Alanı	N =313	(%)
Kadın	186	59,4	Turizm	89	28,4
Erkek	127	40,6	Farklı bir alan	224	71,6
Yükseköğretim Türü			Turizm ile ilgili bir alanda iş deneyimi		
Önlisans	247	78,9	Var	186	59,4
Lisans	66	21,1	Yok	127	40,6

Katılımcıların kadın veya erkek olma durumları incelendiğinde 186 (%59,4) öğrencinin kadın olduğu, 127 (%40,6) öğrencinin ise erkek olduğu tespit edilmiştir. Kadın öğrencilerin fazla olması dikkat çekmektedir. Buradan, geçmişe oranla kadınların turizm sektörüne daha fazla ilgi gösterdiği görülmektedir. Lise mezuniyet alanlarına göre katılımcıların %71,6'sının farklı alanlardan geldiği tespit edilmiştir. Yükseköğretime geçişte sınavsız geçişin kaldırılmasıyla birlikte böyle bir artışın olduğu yorumu yapılabilir. Bunun yanı sıra lisede turizm eğitimi alan öğrencilerin neden turizmde yükseköğretime devam etmediği araştırılması gereken bir konudur. Ankete katılanların yaklaşık %79'u önlisans öğrencilerinden oluşurken katılımcıların yaklaşık %60'ının turizm sektöründe deneyimi bulunmaktadır.

3.2. Faktör ve Güvenirlilik Analizleri

Çalışmada kullanılan ölçeklerin daha önceden Türkiye'de güvenilirlik ve geçerlilik çalışması yapılmıştır ancak farklı örneklem grupları üzerinde çalışıldığından yeni bir faktör analizine ihtiyaç duyulmuştur. Bu kapsamda her iki ölçek için de yapılan açımlayıcı (keşfedici) faktör analizi sonuçları aşağıdaki tabloda sunulmuştur.

Tablo 2. Ahlaki Kimlik ve Motivasyonel Kararlılık Ölçeklerinin Güvenirlilik ve Faktör Analizi

Ahlaki Kimlik	Değişken Sayısı	Açıklanan Varyans(%)	Cronbach's Alpha	KMO	Bartlett's	P
İçselleştirme	5	36,75	,760	,776	1152,527	,000
Sembolleştirme	5	20,24				
Motivasyonel kararlılık						
Uzun Vadeli Hedefleri Takip	4	26,39	,847	,875	1582,382	,000
Mevcut hedefleri takip	4	21,13				
Ulaşılamayan hedefleri yineleme	5	13,18				

Ahlaki kimlik ölçeğinin KMO (0,776) ve Bartlett's (1152,527; $p<0,01$) testi sonuçları ölçeğin faktör analizine uygun olduğunu göstermektedir. Bu verilere dayanarak yapılan faktör analizine göre ölçeğin orijinal ölçek ile uyumlu olarak iki boyuttan oluştuğu görülmüştür. Ölçek toplam varyansın yaklaşık %57'sini açıklama gücüne sahiptir. Cronbach's Alpha güvenilirlik katsayısı ,776 olarak tespit edilmiştir. Buna göre ölçeğin güvenilir olduğu saptanmıştır.

Araştırmada kullanılan diğer ölçek ise motivasyonel kararlılık ölçeğidir. Motivasyonel kararlılık ölçeğinin KMO örneklem yeterliliği testi (0,875) ve Bartlett's (1582,382; $p<0,01$) testi sonuçları ölçeğin faktör analizine uygun olduğunu göstermektedir. Yapılan faktör analizi sonucuna göre bu ölçeğin de orijinal ölçek gibi üç boyuttan oluştuğu belirlenmiştir. Alpha katsayısının ,847 olması ölçeğin oldukça güvenilir olduğunu göstermektedir. Faktör analizine göre bu ölçek toplam üç boyutu ile varyansın yaklaşık %60'ını açıklama gücüne sahiptir.

3.3. Korelasyon Analizi

Ahlaki kimlik alt boyutları ile motivasyonel kararlılık alt boyutları arasında anlamlı bir ilişki olup olmadığını tespit etmek için yapılan pearson korelasyon analiz sonuçlarına aşağıdaki tabloda yer verilmektedir.

Tablo 3. Korelasyon Analizi Bulguları

Alt Boyutlar	Ort.	S. Sapma	1	2	3	4	5
1 İçselleştirme	3,09	0,5070	1				
2 Sembolleştirme	3,48	0,9013	0,249**	1			
3 Uzun Vadeli Hedefleri Takip	3,85	0,7921	0,207**	0,547**	1		
4 Mevcut Hedefleri Takip	4,28	0,6672	0,113*	0,356**	0,635**	1	
5 Ulaşılamayan Hedefleri Yineleme	3,30	1,1533	0,213**	0,228**	0,248**	0,151**	1

** $p<0,01$, * $p<0,05$

Elde edilen r katsayısının 0,10-0,29 aralığında olması zayıf ilişkiyi, 0,30-0,49 arası olması orta düzey ilişkiyi ve 0,50-1,0 aralığında olması yüksek düzeyde ilişkiyi işaret etmektedir (Seçer, 2017:48). Korelasyon analizi sonuçları boyutlar arasında anlamlı ilişkiler olduğunu göstermektedir. İçselleştirme boyutu ile uzun vadeli hedefleri takip ($r=0,207$; $p<0,01$), mevcut hedefleri takip ($r=0,113$; $p<0,01$) ve ulaşılamayan hedefleri yineleme ($r=0,213$; $p<0,01$) boyutları arasında zayıf düzeyde, pozitif yönlü ve anlamlı bir ilişki olduğu bulunmuştur.

Sembolleştirme boyutu ile uzun vadeli hedefleri takip boyutu arasında yüksek düzeyde ($r=0,547$; $p<0,01$), mevcut hedefleri takip boyutu arasında orta düzeyde ($r=0,356$; $p<0,01$) ve ulaşılamayan hedefleri yineleme boyutları arasında zayıf düzeyde ($r=0,228$; $p<0,01$), pozitif yönlü ve anlamlı bir ilişki olduğu saptanmıştır.

3.4. Regresyon Analizi

Ahlaki kimliğin, motivasyonel kararlılık üzerinde bir etkisinin olup olmadığını test etmek amacıyla yapılan regresyon analizi sonuçları aşağıdaki tabloda sunulmaktadır.

Tablo 4. İçselleştirme ve Sembolleştirme Boyutlarının Uzun Vadeli Hedefleri Takip Boyutu Üzerindeki Etkisine Yönelik Çoklu Regresyon Analizi

Değişken	B	Std. Hata	β	t	p
Uzun Vadeli Hedefleri Takip (Sabit)	1,874	,249		7,515	,000
İçselleştirme	,119	,076	,076	1,558	,120
Sembolleştirme	,464	,043	,528	10,786	,000

Model=(F:67,742; p<0,01), Düz. R²:0,300, Durbin-Watson: 1,930, VIF< 10; Tolerance> 0,3

Boyutlar arasındaki ilişkileri tespit etmek amacıyla yapılan analizin çoklu doğrusal regresyon analizinin varsayımlarını karşıladığı (Durbin-Watson: 1,930, VIF< 10; Tolerance> 0,3) tespit edilmiştir. Standardize edilmiş beta(β) katsayıları ve t değerleri incelendiğinde içselleştirme boyutunun uzun vadeli hedefleri takip boyutu üzerinde (t=1,558; p>0,01) anlamlı bir etkisi bulunmamaktadır. Bu nedenle, H_{1a} : *Ahlaki kimliğin içselleştirme alt boyutunun motivasyonel kararlılığın uzun vadeli hedefleri takip alt boyutu üzerinde pozitif ve anlamlı bir etkisi vardır* hipotezi reddedilmiştir.

Sembolleştirme alt boyutunun ise uzun vadeli hedefleri takip boyutu üzerinde anlamlı bir etkisi ($\beta= 0,528$; t= 10,786; p< 0,01) olduğu saptanmıştır. Bu veriye göre H_{2a} : *Ahlaki kimliğin sembolleştirme alt boyutunun motivasyonel kararlılığın uzun vadeli hedefleri takip alt boyutu üzerinde pozitif ve anlamlı bir etkisi vardır* hipotezi kabul edilmiştir.

Tablo 5. İçselleştirme ve Sembolleştirme Boyutlarının Mevcut Hedefleri Takip Boyutu Üzerindeki Etkisine Yönelik Çoklu Regresyon Analizi

Değişken	B	Std. Hata	β	t	p
Mevcut Hedefleri Takip (Sabit)	3,275	,235		13,924	,000
İçselleştirme	,035	,072	,027	,484	,629
Sembolleştirme	,258	,041	,349	6,373	,000

Model=(F:22,590; p<0,01), Düz. R²:0,122, Durbin-Watson: 1,980, VIF< 10; Tolerance> 0,3

Çoklu doğrusal regresyon analizinin sonuçlarına göre standardize edilmiş beta(β) katsayıları ve t değerleri incelendiğinde içselleştirme boyutunun mevcut hedefleri takip boyutu üzerinde (t=,484; p>0,01) anlamlı bir etkisi bulunmamaktadır. Bu nedenle, H_{1b} : *Ahlaki kimliğin içselleştirme alt boyutunun motivasyonel kararlılığın mevcut hedefleri takip alt boyutu üzerinde pozitif ve anlamlı bir etkisi vardır* hipotezi reddedilmiştir.

Sembolleştirme alt boyutunun ise mevcut hedefleri takip boyutu üzerinde anlamlı bir etkisi ($\beta= 0,349$; t= 6,373; p< 0,01) olduğu tespit edilmiştir. Bu veriye göre H_{2b} : *Ahlaki kimliğin sembolleştirme alt boyutunun motivasyonel kararlılığın mevcut hedefleri takip alt boyutu üzerinde pozitif ve anlamlı bir etkisi vardır* hipotezi kabul edilmiştir.

Tablo 6. *İçselleştirme ve Sembolleştirme Boyutlarının Ulaşılamayan Hedefleri Yineleme Boyutu Üzerindeki Etkisine Yönelik Çoklu Regresyon Analizi*

Değişken	B	Std. Hata	β	t	p
Ulaşılamayan Hedefleri Yineleme (Sabit)	1,303	,418		3,119	,002
İçselleştirme	,380	,128	,167	2,965	,003
Sembolleştirme	,238	,072	,186	3,306	,001

Model=(F:13,108; p<0,01), Düz. R²:0,072, Durbin-Watson: 1,980, VIF< 10; Tolerance> 0,3

Son olarak içselleştirme ve sembolleştirme boyutlarının ulaşılamayan hedefleri yineleme boyutu üzerindeki etkisine yönelik çoklu regresyon analizi yapılmıştır. Elde edilen veriler incelendiğinde içselleştirme boyutunun ulaşılamayan hedefleri yineleme boyutu üzerinde ($\beta= 0,167$; $t=2,965$; $p<0,01$) anlamlı bir etkisi bulunmaktadır. Bu nedenle, H_{1c} : *Ahlaki kimliğin içselleştirme alt boyutunun motivasyonel kararlılığın ulaşılamayan hedefleri yineleme alt boyutu üzerinde pozitif ve anlamlı bir etkisi vardır* hipotezi kabul edilmiştir.

Sembolleştirme alt boyutunun ulaşılamayan hedefleri yineleme boyutu üzerinde anlamlı bir etkisi ($\beta= 0,186$; $t= 3,306$; $p< 0,01$) olduğu bulunmuştur. Bu veriye göre H_{2c} : *Ahlaki kimliğin sembolleştirme alt boyutunun motivasyonel kararlılığın ulaşılamayan hedefleri yineleme alt boyutu üzerinde pozitif ve anlamlı bir etkisi vardır* hipotezi kabul edilmiştir.

Sonuç ve Öneriler

İşgören motivasyonu işletmelerin son dönemde üzerinde durduğu önemli konulardan bir tanesidir. Motivasyonun önemli olduğu kadar motivasyonda gösterilen kararlılığında önemini vurgulamak gerekmektedir. Çünkü işgören motivasyonunun uzun vadede yüksek olması ancak onun kararlı bir şekilde sürdürülmesi ile mümkündür. Bu yüzden işletme yöneticileri çalışanlarının motivasyonlarını yüksek tutabilmek amacıyla çeşitli yollara başvurabilmektedir. Bunların en başında yüksek ücret gelmektedir. Daha sonra onu sosyal olanaklar ve benzeri icraatlar takip etmektedir. Hiç kuşkusuz ki iyi motive olmuş bir personelin örgüte olan bağlılığı da artacak ve bu durum işletmenin uzun vadede hedeflerine ulaşmasına katkıda bulunacaktır.

Her sektörde motivasyonu kararlı bir derecede yüksek olan çalışanlara ihtiyaç olduğu gibi turizm sektöründe bu ihtiyaç ve ihtiyacın sağlandığı kurumlar daha da önemlidir. Son yirmi yıldır turizm eğitim kurumlarının artışı ile birlikte turizm sektöründe çalışan iş gücünün büyük çoğunluğu turizm eğitimi almış bireylerden meydana gelmektedir. İş gücü ihtiyacını bu havuzdan karşılayan sektörün performansı ise potansiyel işgörenlerin performansı ile paralel hareket etmektedir. Bu bireylerin performansları ise onların ahlaki yapılarından ve motivasyon seviyelerinden etkilenmektedir. Bu nedenle konu ile ilgili araştırma yapılmasının önemli olduğu düşünülmektedir.

Bu çalışmanın amacı yükseköğretimde turizm eğitimi alan bireylerin ahlaki kimlik yapılarının onların motivasyonel kararlılıkları üzerinde etkili olup olmadığını araştırmaktır. Literatür incelemesi sonucunda bireylerin motive olmalarında onların ahlaki kimlik yapısını oluşturan, duyarlılık, şefkatli

olma, adil davranma, arkadaş canlısı olma, cömert olma, yardımsever olma, çalışkanlık, dürüstlük ve kibar olmak gibi değerlerin etkisi olabileceği varsayımında bulunulmuştur. Buradan hareketle gelecekteki meslek hayatlarını turizm sektöründe sürdürmesi muhtemel iş gücünün ahlaki kimliklerinin tespit edilerek onların motivasyonel kararlılıklarına herhangi bir etkisinin olup olmadığının belirlenmesi hem bireysel anlamda hem de sektörel anlamda farklı bir bakış açısı sunabilir. Bu amaçla Türkiye'nin bazı üniversitelerinin turizm bölümlerinde öğrenim gören öğrenciler üzerinde bu araştırma yapılmıştır.

Demografik faktörler incelendiğinde ankete katılanların büyük çoğunluğunun turizm sektörüne ara eleman sağlayan önlisans programlarında eğitim gördükleri anlaşılmaktadır. Katılımcıların yaklaşık %60'ının kadınlardan oluşması kadınların turizm sektöre olan ilgisinin arttığını göstermektedir. Bu gelişmenin hem kadın istihdamının artması hem de turizm sektörüne olan olumsuz önyargının kırılması adına önemli olduğu düşünülmektedir. Öte yandan katılımcıların büyük çoğunluğunun turizm eğitimi veren liselerden değil de farklı alanlardan yükseköğretime geçtiği görülmektedir. Turizm sektörüne olan ilginin artmasının olumlu olduğu düşünülse de lise de turizm eğitimi alan öğrencilerin neden yükseköğretim de turizm eğitimi tercih etmedikleri araştırılması gereken bir konudur.

Korelasyon analizi sonuçları incelendiğinde ahlaki kimlik ve motivasyonel kararlılık arasında zayıf ve orta düzeyde ilişkiler olduğu tespit edilmiştir. Araştırmanın hipotezlerini test etmek amacıyla yapılan çoklu regresyon analizi sonuçlarına göre genel olarak ahlaki kimliğin içselleştirme alt boyutunun motivasyonel kararlılık alt boyutlarında bir etkisinin olmadığı görülmüştür. Bunun nedeni olarak bireylerin ahlaki değerlerini içselleştirdiğinde dışardan bir faktöre ihtiyaç duymadan motivasyonel kararlılık seviyelerinin artabileceği gösterilebilir. Ahlaki kimliğin içselleştirilmesi çalışanlar açısından oldukça önemlidir. Bu ahlaki yapıya sahip insanlar bir bakıma en güvenilir insanlardır ve çalışmalarının her aşamasında dışardan bir denetime ihtiyaç olmaksızın işlerini olması gerektiği gibi yaparlar. Öte yandan ahlaki kimliklerini içselleştiremeyen çalışanlarda böyle bir oto kontrol mekanizması gelişmeyebilir. Başka bir deyişle ahlaki kimliklerini tam anlamıyla benimseyemeyen bireyler yalnız başlarına çalışırken ahlaklı davranışlar sergileyemeyebilir. Örneğin üretkenlik karşıtı davranışlar sergileyerek işletmenin zarar görmesine neden olabilirler.

Sembolleştirme alt boyutunun ise motivasyonel kararlılık alt boyutlarının tamamını pozitif ve anlamlı bir şekilde etkilediği tespit edilmiştir. Ahlaki kimliklerini sembolleştiren bireyler daha çok toplumun ne düşündüğünü dikkate alarak hareket eden bireylerdir. Sembolleştirilen ahlaki kimlik onu dikkate alan toplum ya da birey ortadan kalktığı zaman yok olabilir. Bu nedenle sembolleştirilen ahlaki kimliğin bir süre sonra içselleştirilmesi gerekmektedir. Araştırmadan elde edilen sonuçlara göre ahlaki kimliklerini sembolleştiren bireylerin motivasyonel kararlılıklarının pozitif bir şekilde arttığı yorumu yapılabilirken ahlaki kimliklerini içselleştiren bireylerin motivasyonel kararlılık seviyelerinde herhangi bir farklılık olmadığı anlaşılmaktadır.

Sonuçlar dikkate alındığında turizm eğitimi alan yükseköğretim öğrencilerinin ahlaki kimlik yapılarının bazı boyutlarında motivasyonel kararlılık durumlarını etkilediği görülmüştür. Ahlaki kimliklerini oluşturan değerlerini içselleştiren veya sembolleştiren öğrencilerin motivasyonel kararlılık seviyeleri bunlardan etkilenecek gelecekte çalışacakları işletmenin performansına pozitif yönde katkı sağlayabilir. Bu nedenle turizm sektöründe istihdam etmesi muhtemel bir grup üzerinde yapılan bu çalışmanın sektörde işgücü planlaması yapılırken farklı bir bakış açısı getirmesi adına önemli olduğu düşünülmektedir. Turizm işletmelerinin insan kaynakları departmanlarının işe alımlarda aranan diğer niteliklerin yanında ahlaki kimlik olgusunu da dikkate almasının işletmelerin performansına olumlu etki yaratabileceği değerlendirilmektedir.

Bu araştırmanın bir kısıtlılığı çalışmanın Türkiye’de turizm eğitimi veren bazı yükseköğretim kurumlarının öğrencileri üzerinde yapılmış olmasıdır. Ayrıca örneklem grubunun büyük çoğunluğunu ön lisans öğrencileri oluşturmaktadır. Gelecekte yapılacak çalışmalarda turizm eğitimi alan lisans gruplarını da araştırmaya dahil etmek ve örneklem sayısını çoğaltarak çeşitlendirmek verilerin desteklenmesini sağlayabilir. Bunun yanı sıra ahlaki kimliği, örgütsel bağlılık, adalet ve güven gibi çağdaş yönetim konularıyla ilişkilendiren çalışmaların yapılması farklı bakış açıları sunabilir. Araştırmadan elde edilen bir diğer sonuca göre yükseköğretim de turizm eğitimi alan öğrencilerin büyük çoğunluğunun lisede turizm bölümlerinin dışında farklı bölümlerden geldikleri görülmüştür. Lisede turizm eğitimi alan ancak yükseköğretim de turizm eğitimine devam etmeyen öğrencilerin bu kararlarının nedenlerinin, turizm sektörünün geleceği adına araştırılması gereken önemli bir konu olduğu düşünülmektedir.

Kaynakça

- Ağca, Veysel. ve Ertan, Hayrettin. (2008). “Duygusal Bağlılık İçsel Motivasyon İlişkisi: Antalya’da Beş Yıldızlı Otellerde Bir İnceleme”. Afyon Kocatepe Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi, 110, 135-156.
- Aquino, Karl F. ve Reed II, Americus, Thau, Stefan. ve Freeman, Dan. (2007), “A Grotesque and Dark Beauty: How Moral Identity and Mechanisms of Moral Disengagement Influence Cognitive and Emotional Reactions to War”, *Journal of Experimental Social Psychology*, 43, 385-392.
- Aquino, Karl F. ve Reed II, Americus. (2002). “The Self-Importance of Moral Identity, *Journal of Personality And Social Psychology*, 83(6), 1423-1440.
- Aquino, Karl F. ve Reed, Americus. (2003). “Moral Identity And The Expanding Circle Of Moral Regard Toward Out-Groups, *Journal of Personality and Social Psychology*, 84, 1270-1286.
- Barutçugil, İsmet. (2004). *Stratejik İnsan Kaynakları Yönetimi*, İstanbul: Kariyer Yayınları.
- Blasi, Augusto. (2004). *Neither Personality Nor Cognition: An Alternative Approach To The Nature Of The Self*. C. Lightfoot, C. Lalonde ve M. Chander (Eds.), *Changing conceptions of psychological life* (s. 3-26). Mahwah, NJ: Erlbaum.
- Constantin, Ticu., Holman, Adrei., ve Hojbotă, Maria Ana. (2011). *Development And Validation of a Motivational Persistence Scale*. *Psihologija*, 45(2), 99-120.
- Deci, Edward L., Koestner, Richard, ve Ryan, Richard M. (1999). *A Meta-Analytic Review Of Experiments Examining The Effects Of Extrinsic Rewards On Intrinsic Motivation*. *Psychological Bulletin*, 125(6), 627-668.
- Eren, Erol (2010). *Örgütsel Davranış ve Yönetim Psikolojisi*, İstanbul: Beta Yayıncılık.
- Eroğlu, Feyzullah (2004). *Davranış Bilimleri*, İstanbul: Beta Yayınevi.
- Ersarı, Göknur ve Naktiyok, Atılhan (2012). “İş Görenin İçsel ve Dışsal Motivasyonunda Stresle Mücadele Tekniklerinin Rolü”, *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 16 (1), 81-101.
- Eryılmaz, Ali (2013). “Okulda Motivasyon ve Amotivasyon: Derse Katılmada Öğretmen Beklentiler Ölçeği’nin Geliştirilmesi”, *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 13(25), 1-18.
- Glenn, Andrea L., Koleva, Spassena, Iyer, Ravi, Graham, Jesse ve Ditto, Peter H. (2010), “Moral Identity in Psychopathy”, *Judgment and Decision Making*, 5(7), 497-505.
- Gredler, Margaret E. (2001). *Learning and instruction: Theory into practice*. (4th ed.). Prentice-Hall, Inc., Upper Saddle River, New Jersey.
- Hardy, Sam. A. (2006). “Identity, Reasoning, and Emotion: An Empirical Comparison of Three Sources of Moral Motivation”, *Motiv Emot*. 30, 207-215.
- Koçel, Tamer (2005). *İşletme Yöneticiliği*, İstanbul: Beta Yayınevi.
- Luthans, Fred (1998). *Organisational Behaviour*, 8th ed. Boston: Irwin McGraw-Hill.
- Newstrom, John W. ve Davis, Keith (2002). *Organizational Behaviour (Human Behaviour At Work)*, 11th edition, Mc-Graw-Hill, Minnesota.
- Onat, Oya (2011). “Genç Yetişkinlerin Ahlaki Kimliklerinin İncelenmesine Yönelik Nitel Bir Araştırma”, *Doktora Tezi*, Marmara Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Önen, Levent ve Tüzün, Burak (2005). *Motivasyon*, İstanbul: Epsilon Yayıncılık.
- Özdaşlı, Kürşad ve Akman, Hüseyin, (2012). “İçsel ve Dışsal Motivasyonda Cinsiyet Ve Örgütsel Statü Farklılaşması: Türk Telekomünikasyon A.Ş. Çalışanları Üzerinde Bir Araştırma”, *Süleyman Demirel Üniversitesi, Vizyoner Dergisi* 4(7), 73-81.
- Sarıçam, Hakan, Akın, Ahmet, Akın, Ümran, ve İlbay, Azmi B. (2013). “The Validity and Reliability of the Turkish Version of the Motivational Persistence Scale”, *Turkish Journal of Education*, 3(1), 60-69.
- Seçer, İsmail, (2017). *Spss ve Lisrel ile Pratik Veri Analizi*, İstanbul: Anı Yayıncılık.
- Shao, Ruodan, Aquino, Karl ve Freeman, Dan, (2008). “Beyond Moral Reasoning: A Review of Moral Identity Research and Its Implications for Business Ethics”, *Business Ethics Quarterly*, 18(4), 513-540.
- Solmuş, Tarık (2000). “İnsan Kaynakları Yönetiminde Bir Uygulama Alanı Olarak Motivasyon”, *Türk Psikoloji Bülteni*, 6(19), 65-74.
- Solmuş, Tarık. (2004). *İş Yaşamında Duygular ve Kişilerarası İlişkiler: Psikoloji Penceresinden İnsan Kaynakları Yönetimi*, İstanbul: Beta Yayınları.
- Stipek, Deborah, Feiler, Rachelle, Daniels, Denise, & Milburn, Sharon. (1995). *Effects of Different Instructional Approaches on Young Children’s Achievement and Motivation*, *Child Development*, 66(1), 209–223.

Stipek, Deborah. J. (1996). Motivation and Instruction, In D. C. Berliner & R. C. Calfee (Eds.), Handbook of Educational Psychology (pp. 85–113). New York: Macmillan.

Swann, William B. Jr., Rentfrow, Peter J., & Guinn, Jennifer (2003). Self-verification: The search for coherence. In M. Leary & J. Tangney (Eds.), Handbook of Self and Identity (pp. 367–383). New York, NY: Guilford press.

Şimşek, Sefa (2002). “Günümüzün Kimlik Sorunu ve Bu Sorunun Yaşandığı Temel Çatışma Eksenleri”, Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi, 3(3), 29-39.

Taylor, Charles (1989). Sources of the Self: The Making of Modern Identity. Cambridge, MA: Harvard University Press.

Turhan, Mithat ve Çetinsöz, Burçin C. (2019). Duygusal Zekâ Ve Motivasyon Arasındaki İlişki: Turizm Programı Öğrencileri Üzerine Bir Araştırma, Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi 18(69), 268-287.

Türker Nuray, Uçar, Mehmet ve Ateş, Muzaffer A. (2016). Turizm Eğitimi Alan Öğrencilerin Turizm Sektörü Algıları: Karabük Üniversitesi Öğrencileri Üzerine Bir Araştırma, Karabük Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 6 (2), 311-333.

Us, Ahmet Talat (2007). İşletmelerde Motivasyon, İstanbul: İgiad Yayınları.

Vitell, Scotth J., Bing, Mark N., Davison, H.Kristl, Ammeter, Anthony P., Garner, Barth L. ve Novicevic, Milorad M. (2009). “Religiosity and Moral Identity: The Mediating Role of Self-Control”, Journal of Business Ethics, 88, 601-613.

Winterich, Karen P., Aquino, Karl, Mittal, Vikas ve Swartz, Richard (2013). “When Moral Identity Symbolization Motivates Prosocial Behavior: The Role of Recognition and Moral Identity Internalization”, Journal of Applied Psychology, 98(5), 759-770.

Winterich, Karen P., Mittal, Vikas ve Aquino, Karl (2013). “When Does Recognition Increase Charitable Behavior? Towards a Moral Identity-Based Model”, Journal of Marketing, 77(3), 1-45.

Yılmaz, Ferat ve Ersoy, Ali (2015). “Sınıf Öğretmeni Adaylarının Hayır Diyebilme Becerilerinin Ahlaki Anatomisinin Bileşenleri Açısından İncelenmesi”, 2. Uluslararası Avrasya Eğitim Araştırmaları Kongresi, 8-10 Haziran 2015, Hacettepe Üniversitesi, Ankara.

Yılmaz, Ferat ve Yılmaz, Fatih (2015). “Ahlaki Kimlik Ölçeği Türkçe Formunun Geçerlik ve Güvenirlik Çalışması”, Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 13(4),111-133.

RESEARCH ARTICLE / ARAŞTIRMA MAKALESİ

Günümüze Göre Edirneli Şâhidî'nin Leylâ vü Mecnûn (Gülşen-i Uşşâk) Mesnevisi'ndeki Arkaik Unsurlar
According to the today the archaic items of Shahidi Of Edirne
Layla And Majnun Mathnawi

Orhan BALCI¹

Öz

Kaynak itibariyle Arap coğrafyasında filizlenen Leylâ vü Mecnûn hikâyesi başta Türk edebiyatı olmak üzere, bütün İslâm edebiyatlarında adından söz ettirmiştir. Bu hikâyeyi müstakil olarak kaleme almayanların bile bazı aşk serüvenlerinde saf ve riyasız aşklara örnek olarak zikrettiği, mazmun olarak değindiği bir kıssadır. Bu hikâye, hakiki âşıkların hallerini sembolik dille ifade eden bir maceradır. Çalışmamızda başta edebiyat ve onunla ilgili diğer alanlar olmak üzere çok önemli bir yeri olan bu hikâyedeki arkaik sözcük ve dilbilgisi unsurları incelenecektir. Makalemize konu olan Edirneli Şâhidî'nin Leylâ vü Mecnûn mesnevisinin kaleme alındığı devirde Anadolu'da hem Doğu Türkçesi ve hem de Batı Türkçesini içinde barındıran bir Türkçeyle konuşulması ve incelediğimiz mesnevide de bu durumun net bir şekilde göze çarpması eseri incelemeye değer kılan unsurlardan biridir. Makaleyi oluştururken kullanımdan düşmüş sözcükler, ekler ve bir dilin belki de en önemli kültür aktarım unsurlarından biri sayılan deyimlerdeki kelime değişimleri ve tespit edebildiklerimizin tarihî seyirlerini vermeye çalıştık. Bu sözcükler, ait olduğu devrin Türkçesinin sözcük varlığı ile ilgili önemli ipuçları sunmaktadır. İlâveten bu sözcükler; dönemin toplum yaşayışı, kültürel birikimleri, gelenek-görenekleri hakkında da bizlere önemli ipuçları verebilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Edirneli Şâhidî, Leylâ vü Mecnûn, Arkaik Unsurlar, Mesnevi, XV. Yüzyıl.

Abstract

The story of Layla and Majnun, which sprouted in Arabic geography by source, made its name in all Islamic literatures, especially in Turkish literature. It is a short story that even those who did not write this story separately mentioned it in some love adventures as an example of pure and hypocritical love. This story is an adventure that expresses the status of genuine lovers in symbolic language. In our study, archaic vocabulary and grammar elements in this story, which has a very important place especially in literature and related fields, will be examined. In the period when Shahidi of Edirne, who is the subject of our article, had written the Layla and Majnun mathnawi, they have talked with Turkish that includes both Eastern Turkish and Western Turkish in Anatolia, and the fact that this situation is clearly noticeable in the mathnawi we aim to examine is one of the elements that makes it worth to analyze. While writing the article, we have tried to give words, additions and word changes in the expressions, which are considered as one of the most important tool of cultural transfer of a language, and the historical course of words as much as possible. These words provide important clues about the vocabulary of Turkish of the period in question. In addition, these words can also give us important clues about the social life, cultural accumulation and traditions of the period.

Keywords: Shahidi of Edirne, Layla and Majnun, Archaic Items, Mathnawi, XV. Century.

¹ Arş. Gör., Siirt Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Eski Türk Edebiyatı ABD, orhan.balci@siirt.edu.tr

Giriş

Bir dilin bünyesinde mevcut ve günlük konuşma dilinde kullanılan (arkaik) sözcük ve dilbilgisi unsurları o dilin köklerinin araştırılmasında ve elde edilen verilerin meydana çıkarılmasında önemli bir yere sahiptirler. Bu unsurların bir diğer hususiyeti ise ortaya çıktığı devrin yaşayışı, gelenek görenek daha genel bir ifadeyle kültürel birikimleri hakkında bilgi sahibi olmamızı sağlamasıdır. Sözcük ve eklerin tarihî süreç içerisinde geçirdiği değişimlerin incelenmesinde bu tarz eserlerin önemli ipuçları içerdiği ifade edilebilir. Çünkü her devir ve edebiyat muhiti, kendi asrının hususiyetini kaleme aldıkları eserlerine yansıtırlar.

XV. yüzyıl, Türk mesnevi edebiyatında bir dönüm noktası olarak kabul edilebilir. XIII ve XIV. yüzyıllarda kaleme alınan mesneviler ile XV. yüzyıldaki mesneviler arasında muhteva, özellikle üslup bakımından büyük farkların olduğu görülür. İlk dönem mesnevileri başlangıç olmanın bütün hususiyetlerini taşır. Kelime seçimi, vezin tekniği, tasvirler, acemice zevksiz tercüme veya taklit niteliği ağır basan bir özellik taşır. Konu seçimine ve esere hâkim olan ana düşünce bir şeyler öğretme, Allah rızasını gözetme ve öldükten sonra hayırla yad edilme gibi isteklerin ötesine pek az geçer. “XV. asırda ise büyüyen imparatorluğa paralel olarak sağlanan imkanlar neticesinde mesnevilerde de sanat endişesi ile yazılan eserler ön plana çıkmış; dile, nazım unsurlarına, konuya, mecaz sistemine hâkimiyet ve bu yolda gösterilen ustalık, itina, incelik ve titizlik daha önceki eserlerle mukayese edilemeyecek seviyeye yükselmiştir” (Erbay, 2012: 8). Yukarıda ifade edildiği gibi bu dönemde kaleme alınan eserlerde edebî değeri yüksek olan eserler ön plana çıkmıştır.

Edirneli Şâhidî, XV. yüzyıl Klâsik Türk edebiyatının önemli simalarından biridir. Bundan dolayı Leylâ vü Mecnûn mesnevisindeki gramer ve söz varlığına atfedilecek bu çalışma da XV. yüzyıl imparatorluk coğrafyasında ki söz varlığının bir kısmına onun mesnevisi üzerinden bir bakış olacaktır. Edirneli Şâhidî, XV. yüzyılın ikinci yarısında Cem Sultan’ın Konya’da valiliği sırasında etrafında teşekkül eden şairler topluluğunun içinde bulunanlardan biridir. Eserindeki beyitlerden hareketle mesnevisini kaç yaşında, nerede ve hangi tarihte bitirdiğini şu beyitlerden öğrenebilmekteyiz:

Hevâ’ bu gül-şeni k’itdi mu’ahtar
Göründi **hatm-i târîhine** mazhar (5638)²
Tutub yüz **Konya** şehrinde temâme
Bu zîverle beyâza geldi nâme (5641)
Yağîn olmuşdurur **hamsîne** yaşum
Ne için akmaya derdiyle yaşum (5654)

Eserini bitirdiği tarihi ve kendi yaşını mesnevisinde söyleyen şairin, mesneviyi M.1478’de elliye yakın bir yaşta Konya’da bitirdiğini kendi ağzından ifade ettiği görülmektedir. “Buradan yola çıkarak Edirneli Şâhidî’nin M.1431’de doğmuş olduğu ileri sürülebilir Ayrıca şairin ölümü yaklaşık

² Edirneli Şâhidî’nin Leylâ vü Mecnûn (Gülşen-i Uşşâk) adlı eserinden yapılan alıntılarda şu çalışma kaynak olarak kullanılmıştır: Erbay, N. (2012). “Edirneli Şâhidî Leylâ vü Mecnûn (Gülşen-i Uşşâk) (İnceleme-Tenkitli Metin)”, Basılmamış Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi SBE., Erzurum.

olarak 1495/96 tarihlerinde verildiğine göre, Edirneli Şâhidî'nin 67-68 yaşlarında vefat ettiği söylenebilir” (Erbay, 2012:16). M.1478’de nihayete erdirilen Leylâ vü Mecnûn mesnevisi Klâsik Türk edebiyatında müstakil olarak yazılmış ilk Leylâ vü Mecnûn mesnevisidir. Eser, mefâilün mefâilün feûlün kalıbıyla yazılmış olup 5660 beyitle Klâsik Türk edebiyatında kaleme alınan Leylâ vü Mecnûn’lar arasında en hacimli eser hüviyetindedir. XV. yüzyılın sonlarında yazıldığından ötürü Türk dilinin tarihî gelişimi göz önünde bulundurulduğunda eser Eski Anadolu Türkçesi devrine girer. “Eski Anadolu Türkçesi Batı Türkçesinin ilk devresidir. XIII. – XV. asırları içine alır.” (Ergin, 2001: 60)

Edirneli Şâhidî'nin Leylâ vü Mecnûn mesnevisindeki arkaik unsurların ele alındığı bu çalışmada arkaik olarak sadece Türkçe yapılar ele alındı. Yöntem olarak ilk önce mesnevîde geçen arkaik sözcük ve eklerin hangi beyitlerde geçtiği tespit edildi. Akabinde tespit edilen bu unsurlar ilgili sözlük ve gramer kitapları yardımıyla anlamlandırılmaya veya tanımı yapılmaya çalışılmıştır. Bu arkaik unsurların geçtiği beyitler ise tanımı yapılan sözcüğün hemen altında verilmiştir. Tarama, tasnif ve anlamlandırma sürecinde kelimelerin sadece sözlüklerdeki anlamlarıyla değil, Edirneli Şâhidî'nin varsa mesnevisinde kelimeye yüklediği farklı anlamların da sözcükleri anlamlandırma sürecinde dikkate alınması gerektiği kanaatine varılmıştır Beytin hemen bitiminde beytin mesnevi içinde geçtiği beyit numarası verilmiştir.

XV. yüzyıl, Eski Anadolu Türkçesinin hâkim olduğu bir dönemdir. Bu çağda aynı zamanda kuruluş dönemini nihayete erdiren klâsik Türk edebiyatı yavaş yavaş etkinliğini artırmaya ve ön plana çıkmaya başlamıştır. Bu yüzden XV. yüzyılın ikinci yarısı geçiş dönemi olarak da zikredilir. Bu çalışmada Edirneli Şâhidî'nin Leylâ vü Mecnûn mesnevisinin ele alınmasının temel nedeni, Edirneli Şâhidî'nin çağdaşlarını ve kendisinden sonraki dönemlerde gelen önemli şahsiyetleri etkilemiş kilit isimlerinden biri olmasıdır. “Edirneli Şâhidî'nin tezkirelerde şiirleri sade, edebî olarak yetersiz ve değersiz olarak görülse bile İstanbul’da başlayıp M.1478 yılında Konya’da tamamladığı ve Cem Sultan’a ithaf ettiği Leylâ ve Mecnûn’un Fuzûlî'nin eserinden sonra Türk edebiyatında en iyi örnek olduğu da kabul edilmektedir” (Erbay, 2012: 15).

Arkaizm Terimi Üzerine

Makalemizin iskeletini oluşturan arkaik sözcük ve ek örneklerine geçmeden önce çalışmamızı üzerine temellendirmeye çalıştığımız arkaizm teriminin tanım ve sınırlarının çizilmesi faydalı olacaktır.

Fransızca ‘archaisme’ sözcüğünün edebiyatımızdaki tanımı şu şekildedir: “Konuşulan ve yazılan dilde, kullanımdan düşmüş olan (eski söz veya deyim)”. Sözcüğün ikinci anlamı ise biraz daha genel bir portre çizmektedir: “Kullanıldığı devirden daha eski bir dönemden kalma bir biçimin, bir yapının özelliği” (Türkçe Sözlük 2011: 153). “Arkaizm okuyucunun ilgisini çekeceği düşünülen, varlığı tarihe karışan formların kullanımı anlamına gelir. Spenser, Shakespeare, Milton, T.S. Eliot gibi

kanonik yazarların eserlerinde eski edebiyatın değerlerinin birçok örneğini görmek mümkündür” (Bingöl, 2019: 114).

Genel olarak baktığımızda yukarıda ifade ettiğimiz tanımların ortak yönü, arkaizme konu olan unsurların maziyle olan ilişkisidir. İkinci özellik ise kullanıldığı devir ile olan ilintisinin bu arkaik hususiyetine bakarak kesilmiş olmasıdır.

Zeynep Korkmaz konuyla ilgili olarak “Gramer Terimleri Sözlüğü” adlı kitabında eski kelime başlığı altında “Bugün artık kullanılıştan düşmüş bulunan veya eski biçimi ile kullanılan kelime” (Korkmaz, 2010: 85), Berke Vardar ise Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü’nde genelin aksine arkaik ifadesi yerine eskil biçim ifadesini kullanarak “Kullanımdan düşmüş, dilsel çevrimden çıkmış bulunan sözlüksel birim, sözdizimsel olgu” (Vardar, 2007: 93) olarak tanımlamışlardır.

Edirneli Şâhidî'nin Leylâ vü Mecnûn Mesnevisi'ndeki Arkaik Unsurlar

Konu yönüyle çok zengin olan Edirneli Şâhidî'nin Leylâ vü Mecnûn mesnevisi dil sahası alanında çalışmalar yapanlar için de önemli bir kaynak konumundadır. Genel itibariyle muharrirler, içinde yaşamını sürdürdüğü toplumun günlük konuşma dilini ve ağız özelliklerini büyük oranda eserlerine yansıtmaktadırlar. Edirneli Şâhidî'nin mesnevi içerisinde kullandığı söz ve gramer varlığı itibariyle de devrinin özelliklerini yansıtmaktadır.

Devirlerin geçişi düzenli net çizgilerle ayıramayacağı için Eski Anadolu Türkçesi ile Osmanlıca arasında da uzun bir geçiş evresi olmuştur. “Osmanlıcanın klâsik dediğimiz başlangıç aşamasını oluşturan ve XV. yüzyılın sonu ile XVI. yüzyılın başını içine alan dönemde eski gramer şekilleri, yerlerini yeni gramer unsurlarına daha bütünüyle bırakmış değillerdi. Bu eski unsurlardan bazıları Osmanlıcanın içinde ilerleyen süreçte de kendisini korumuş, bunlardan klişeleşmiş olarak Türkiye Türkçesine geçenler bile olmuştur” (Ergin 1993,17).

Üç başlık altında topladığımız unsurların mesnevideki örnekleri şunlardır:

1. Kelime Varlığındaki Arkaik Unsurlar

Edirneli Şâhidî'nin Leylâ vü Mecnûn Mesnevisi'nde belirlenen arkaik sözcükler ve sözcüklerin geçtiği beyitler şunlardır.

biliş: 1. “Bildik, tanıdık, dost, aşına. 2. Marifet.” (Dilçin, 1983:33) anlamlarındaki sözcüğün sadece ilk anlamı mevcut olup metin içinde kullanımı şöyledir:

Hazîne kufımı kıldı küşâde

Virür şükraneler **biliş** u yâde (859)

çâv: “yüksek ses, haber, şöret” (Dilçin, 1983: 51) anlamlarına gelen sözcüğün metinde ‘şöhret’ anlamıyla kullanılmış olup metin içinde kullanımı şöyledir:

Kimesneyle yoğdı sözi sâzı

Cihân etrâfına düşmişdi **çâvi** (3066)

dürîş-: “(EAT dürîş- çalışmak, çabalamak) Çalışmak, sebat etmek” (Dilçin, 1983: 75) anlamındaki sözcüğün metin içinde kullanımı şöyledir:

Dürîş kim çıkar isen bir iyü ad
K'ideler añılıcak hayrıla yâd (4650)

eğîn, [eyîn]: “Sirt, arka” (Dilçin, 1983:78) anlamındaki sözcüğün mesnevi içinde kullanımı şu şekildedir:

Giyürdi **egnine** rengîn câme
Başına sardı bir mısırı 'imâme (1357)

gönel-, [gönilmek, gönülmek]: “Yönelmek, yüzünü döndürmek, teveccüh etmek” (Dilçin, 1983: 97) anlamındaki sözcüğün metin içinde kullanımı şöyledir:

Ecel câmı vü aña daği şunıldı
‘Adem şehrine ol daği **göneldi** (4499)

göynük: “1. Yanma, yanık, kızarmış, acı, ıstırap, hüzn. 2. Sıcaklık” (Dilçin, 1983:99) anlamlarındaki sözcüğün metin içinde kullanımı şöyledir:

Nevâ'-i bülbüle geh oldı dem-sâz
Cigerden virdi bir **göynüklü** âvâz (1909)

göyün-: “(Canı) yanmak, (içi) yanacak derecede) üzülmek” (Dilçin, 1983: 99) anlamındaki bu sözcüğün metin içinde kullanımı şöyledir:

Oda yandırmış âhı deşt-i fâğı
Göyünmiş cismi söyünmiş çerâğı (1984)

“Eski Türkçede künke köyüp örneğinde olduğu gibi genellikle köy- biçimindedir. Orta Türkçede de “köy-” biçiminde görülen ilgili kelime, Eski Anadolu Türkçesinde göyün- biçiminde bulunmaktadır. Bugün yazı dilinde tesadüf etmediğimiz bu sözcük Anadolu ağızlarında gögün-, gön-, gönü-, gögnü-, göyün- gibi biçimlerde “yanmak, üzülmek” anlamlarında bulunmaktadır” (İlhan, 2017: 9).

iñen, [inende]: “EAT iñende çok, daha ziyade, gayet ” (Dilçin, 1983: 116) anlamlarına gelen sözcüğün mesnevi içinde yukarıdaki anlamların dışında ‘sakın, bir daha asla’ anlamlarıyla kullanılmış olup metinde kullanımı şu şekildedir:

Hakîkî ‘ışk olmadıysa hâşıl
Mecâzîden **iñende** olma gâfil (828)

irgür-: “ET irtür- ‘eriştirmek’ EAT ergir-, ergür-, ırgir-, ırgür-“ İletmek, eriştirmek anlamlarına gelen sözcüğün (Gülmez ve Direkçi, 2017: 14). mesnevi içinde kullanımı şu şekildedir:

Aña kim **irgürirdi** zorıla gürz
Yıkardı ger olırsa kühi'l berz (2254)

key, [gey]: “1. Çok, gayet, pek çok. 2. İyice, hakkıyla. 3. Yaraşır, layık, uygun, yerinde. 4. Yüce, görkemli” (Dilçin, 1983: 136) anlamlarındaki sözcüğün sadece ‘çok, gayet, pek çok’ anlamı mesnevi içerisinde mevcut olup kullanımı şöyledir:

Şâhidî bil ki **key** ğanimetdür

Fursat-ı lâ-ilâhe-illâllah (296)

Şerâb-ı telh kim merdûddur ol

Olur ‘aşkıyla **key** şîrîn-i makbul (5542)

söyün-: “(EAT söyün-, sögün-, sövün-, ‘sönmek, ışıltısını kaybetmek’) Sönmek, parlaklığı gitmek” (Dilçin, 1983: 192) anlamlarındaki sözcüğün metin içinde kullanımı şöyledir:

Oda yandırmış âhı deşt-i tâğı

Göyünmüş cismi **söyünmüş** çerâğı (1984)

Söyünmüş şem‘ bigi şöyle bî-nûr

Sen ü benden degül bil kendüden dūr (2804)

tabanca, [dabanca] : “Tokat, şamar” (Dilçin, 1983: 203) anlamındaki sözcüğün mesnevi içinde kullanımı şu şekildedir:

Tabanca urdığınca bâd-ı sarsar

Düşerdi hâke berk-i lâle-i ter (5153)

üzül-, [üzil-] : “1. Kopmak, koparılmak, kırılmak, uzaklaşmak, bozulmak. 2. İlgiyi, alakayı koparmak. 3. İyileşmeğe başladığı andan itibaren tekrar hastalanmak” (Dilçin, 1983: 226) anlamlarındaki sözcüğün sadece ‘koparılmak’ anlamı metin içerisinde mevcut olup mesnevi içinde kullanımı şu şekildedir:

Murâd-ı hanesi ğamdan bozulmuş

Ümîdi ipi elinden **üzülmüş** (1555)

yavuz: “(=ET yabız, yavaz, yavuz~OT yafuz, yawuz<*yav- ‘karalamak’ (ı)z) 1. Kötü, tehlikeli. 2. Azılı, keskin, sert, zorlu, kuvvetli. 3. Fenalık” (Gülmez ve Direkçi, 2017: 20) anlamlarındaki sözcüğün mesnevi içinde kullanımı şu şekildedir:

Yavuz gözden sakınsun Hakk yüzüni

Yavuz dilden ırâğ itsün özüni (1035)

yil- : “Koşmak, hızlı adımlarla yol almak” (Dilçin, 1983: 246) anlamındaki sözcüğün mesnevi içinde kullanımı şu şekildedir:

Varak kim yilden olmuşdı gürîzân

Yilerdi gûşede efnân u hîzân

yu-: “(Eski Türkçe yumgak<yum-mak) 1. Sarılmış yuvarlak yün, iplik vb. 2. (Eski Türkçe yumak) Eski Türkiye Türkçesi ve halk ağzı. 3. Yıkamak.” (Ayverdi 2008: 3487) anlamlarındaki sözcüğün sadece ‘yıkamak’ anlamı metin içerisinde mevcut olup metin içinde kullanımı şöyledir:

Kara bahtımla gitdi ‘akl-ı râyı

Yumâğıla kim ağartur karayı (1668)

Yügür-: “1. Yürük, hızlı yol alan, seri koşan, hareketli. 2. Hareket halinde olma, hızlı gitme, koşma” (Dilçin, 1983: 266) anlamlarındaki sözcüğün mesnevi içinde kullanımı şu şekildedir:

Yügürüb geldi gördi ol cunûnı

Ki ‘ışkuñ derdile olmuş zebûnı (2312)

2. Eklerde Görülen Arkaik Unsurlar

2.1. Zarf-Fiil Eklerinde Görülen Arkaik Unsurlar

Zarf-fiil eklerindeki tespit ettiğimiz arkaik unsurların bazıları şunlardır:

2.1.1. -mAdIn Eki

“Eski Türkçe döneminde kullanılan *-mAdI(n)* zarf-fiil eki, Batı Türkçesinin ilk evresi olan Eski Anadolu Türkçesine de bu formuyla geçmiştir” (Gülmez ve Direkçi, 2017: 5). İlerleyen zamanlarda ise ek, *-madan*, *-meden* şeklini almıştır.

Aña feth oldı dehrüñ genc kâni

Ki gel**medin** fenâ ol oldı fâni (2930)

Ne için itmeyem şâm u seher âh

Ki hâlümünden benüm **olmadıñ** âgâh (3479)

2.1.2. -dIkda Eki

“Zarf-fiil eki olan *-dIkda* yapısı, Karahanlı Türkçesinden itibaren XX. yüzyılın ortalarına kadar” (TBMM 1953: 139) tespit edilebilmiş, “günümüzde yerini iyelik ekli kullanımlara bırakmıştır” (Korkmaz 2009: 1032-1033).

Bu bahrı ‘ışka dil **oldukda** bahri

Makam olmuşdı Kostantin şehri (764)

Salardı gerdenüñe zülf-i zencîr

Harîf-i şâh idüñ **itdükde** tahcîr (3751)

2.1.3. -IcAk Eki

“Günümüzde *-mca*, *-ince* anlamı veren *-IcAk* eki Eski Türkçede kullanılmayıp” (Timurtaş 1994, 139), Eski Anadolu Türkçesi devrinde sıklıkla karşılaştığımız *-ıcak*, *-icek* zarf-fiili eki Osmanlı Türkçesi devrinde bir süre kullanılmış, daha sonra kullanımdan düşmüştür.

Selâm andan gör**icek** bu kıyâmı

İlerü vardı vü virdi selâmı (4340)

beytinde *göricek* zarf-fiilinde kullanılan *-IcAk* eki zamanla yerini *-Inca* veya *-dİğİnda* şeklindeki zarf-fiil formlarına bırakmıştır. “*-AcAk* gelecek zaman ekine olan benzerliğiyle de dikkati çeken ekin zamanla kullanımdan düşmesinde diğer zarf-fiil eklerinin daha sık kullanımı yanında, bu benzerliğin etkisine yenik düştüğü de ileri sürülebilir” (Özdemir, 2012: 5).

Çü bunlar idemeyüb hasmile ceng

İdicek Leylî'nün katline âheng (2533)

2.1.4. -UbAn Eki

Batı Türkçesinin ilk evresi olan Eski Anadolu Türkçesinde *-UbAn*; *-UbAnI*; *-UbAnIn* şeklinde genişleyerek kullanılmıştır. Bu şekil, Uygur Türkçesi döneminden itibaren takip edilebilmektedir.

Deryâ-i ma‘deletde ğavvas **oluben** itdün

‘Adlün cevâhirinle dîn riştesini munzam (658)

“Ek bugün Türkiye Türkçesinde kullanımdan düşmüş olmasına karşın Yeni Uygur Türkçesi gibi bazı lehçelerde hala kullanılmaktadır” (Özdemir, 2012: 6).

Sözündür haste gönlimiñ tabîbi

Ki ihyâ itdi girüben ğarîbi (2048)

2.2. Haber ve Tasarlama Kiplerinde Görülen Arkaik Unsurlar

Günümüzde kullanımdan düşmüş haber ve tasarlama kiplerindeki tespit ettiğimiz arkaik unsurların bazıları şunlardır:

2.2.1. -(y)Ip dUrUr Eki

“-(y)up zarf-fiil eki ile dur(ur) bildirme şeklinin kaynaşmasından meydana gelmiştir” (Gülsevin, 2017: 92).

Nite hicrûñle her mû hâr **olupdur**

Göze kirpilerim mismâr **olupdur** (1215)

beytinde geçen hâr *olupdur* yüklemi kendi içinde arkaik bir yapıyı barındırır. Bu forma tespitlere göre ilk olarak Harezmi Türkçesi metinlerinde tesadüf edilmiştir. “Bu şeklin Harezmi Türkçesindeki “-p Zarf-fiil eki + turur + şahıs zamiri” biçiminden kısaldığı anlaşılmaktadır” (Özdemir, 2012: 6).

Ki ol kîtâl merd-i mîr-i hûn-rîz

Olup durur ğazabdan âteş-i tîz

Bu ek üzerinde çalıştığımız mesnevîde tıpkı Eski Anadolu Türkçesi devrinde kullanıldığı gibi öğrenilen geçmiş zaman için kullanılmıştır.

Didi iy gönlümüñ derdine dermân

Ki **olupdur** saña mesken kûy-ı cânân (1703)

“*Codex Cumanicus*”ta bu ek ulaşılmış bir durumu ifade eder: *olurur tur-dın* “oturur durdun”; *çımıg-ıp tur-gan* “denenmiş” örneklerinde olduğu gibi” (Eckmann 2003: 103).

“Ekin, Kıpçakçada *-p* zarf-fiili Şeklinin *tur-* yardımcı fiilinin geniş zaman şekli *turur* ve benzer hecenin düşmesi ile meydana gelen *-tur* bildirme eki ile kullanılması ile teşkil edilen geçmiş zaman şeklinin *Codex Cumanicus*'ta hem *p-turur* ve hem *-p-tur* şeklinde hem de *-tur* da düşmüş olarak çekilişine tesadüf edilmektedir” (Karamanlıoğlu 1994: 124).

2.2.2. -IsAr Eki

Mahv ediser cahîmi nûrından
Heybet-i lâ-ilâhe-illâllah (293)

beytindeki gelecek zaman eki *-IsAr*'ın kullanımı “Oğuz'la ilişkilendirilmek kaydıyla Harezmi Türkçesine, çağdaşı olarak da Eski Anadolu Türkçesine kadar götürülebilir. Yerini *-AcAk* gelecek zaman ekine bırakacak olan yapı da bu anlamda günümüze kadar ulaşamayan arkaik bir unsur olarak mesnevîde yerini almıştır” (Özdemir, 2012: 6).

Niçe kim ola kendüñe niyâzuñ
Hemîşe olısar bî-sâz sâzuñ (3664)

“Türkler yazılı tarih sürecinde, gelecek zaman kavramını anlatmada birbirinden fonetik açıdan da farklı pek çok ek kullanmışlardır. Bunlar *-GI*, *-GAy*, *-GA*, *-(y)A*, *-DAçI*, *-(y)IsAr*, *-(y)AcAk* ekleridir” (Korkmaz, 2009:159). “*-(y)IsAr* eki bu çeşitliliğin içinde 14. yüzyıla kadar canlılığını korumuş; 15. yüzyılın ilk devresinde kullanımını azalmış, ikinci devresinde iyice seyrekleşmiştir. 16. yüzyılda nadir görülür, hassaten şiirde, eski olayların betimlenmesinde, iktibas kalıp sözlerde kullanılmıştır” (Gültekin 2006: 38). “17. asırdan itibaren yerini *-AcAk*'a bırakır” (Ercilasun 2004: 458). “Eski Anadolu Türkçesinde en işlek gelecek zaman eki budur” (Gülsevin 1990:100).

2.2.3. -gIl Eki

Rahmuñ yeñi ile silüben eşk-i çeşmini
Kenz-i şefâ'atüñle virgil aña ğınâ (568)

Eski Türkçe'nin ilk evresinden Osmanlı Türkçesinin ilk evresine kadar kullanımda olan *-gil*, *-gil* emir ikinci teklik şahıs eki, daha sonraki zamanlarda ise kullanımdan düşmüştür. O. F. Sertkaya “Bolsungıl Tep Tediler” adlı bildirisinde “*-gil*, *-gil* ekinin ikinci teklik kişi emir eki değil, eksiz emir biçimini pekiştirmeye yarayan bir edat olduğunu ifade etmektedir” (Sertkaya, 1998).

Sevâdın eylegil hüsniyle ma'mûr
Dilerseñ olasın adıyla meşhur (756)

-gil eki günümüzde bazı Çağdaş Türk Lehçelerinde halen varlığını sürdürmeye devam etmekte olup mesnevîmizde yirmiye yakın örneği bulunmaktadır.

Gözüm evini evvel vir harâbe
Pes andan dökğil kanumı türâbe (2327)

2.3. Şahıs Eklerinde Görülen Arkaik Unsurlar

Günümüzde kullanımdan düşmüş şahıs eklerindeki tespit ettiğimiz arkaik unsurların bazıları şunlardır.

2.3.1. -AyIn Eki

İlk örneklerine Eski Türkçe döneminde tesadüf edilen emir 1. teklik şahıs eki *-AyIn* formunun mesnevimizdeki tespit ettiğimiz kullanımlarından bazıları şöyledir:

Beni ko kim itüñ bigi nihânı

Olayın eşigüññün pâsbânı (3790)

Emir 1. teklik şahıs (*-AyIn*) ekinin metnimizde 10 örnekte kullanımı tespit edilmiştir. Metinde *olayın, kalayın, alayın, göreyin, vireyin, süreyin, dökeyin, çekeyin, ideyin, düzeyin* gibi örneklerde kullanılan ekin bugünkü kullanımı olan (*-AyIm*) metinde oransal olarak daha az kullanılmıştır.

Ne yire kim buyurırsañ varayım

Dilerseñ cân-ı şükrâna varayım (4070)

Bu ek Von Gabain tarafından “dilek kipi olarak” (Von Gabain 2000: 99) adlandırılmıştır. Bu görüşe ek olarak Gürer Gülsevin Türkiye Türkçesi gramerlerinde “emir ve istek için iki ayrı çekim verile gelmesinin hem şekil hem de fonksiyonları açısından doğruyu tam yansıtmamakta olduğunu ileri sürer. Ona göre ek, kullanıldığı bağlam için emir, istek, gereklilik ve tercih bildirebilir” (Gülsevin 1990: 187-190).

Ya elüm el getürgil pây-ı ğamdan

Ya elün vir ki cânum vireyin ben (1484)

2.3.2. -Am Eki

Am- şahıs eki Eski Anadolu Türkçesinde birinci teklik şahıslarda kullanılan eklerden biridir.

Eger himmet yüzünden ola kârûñ

Bilürem var bu kavle iktidârûñ (2058)

2.3.3. -sIz Eki

Benümçün ger olasız âteşin dem

Yüz ol mikdâr yiyen Leylî için ğam (5365)

beytinde *olasız* yüklemi ise II. çokluk şahıs istek kipinde çekimlenmiş olup yukarıda gösterdiğimiz örneklerde görüldüğü üzere bu formların bugün için yazı dilinde kullanımdan düştüğü burada ifade edilmelidir.

2.3.4. -vUz Eki

-vUz eki Eski Anadolu Türkçesinde çokluk 1. şahıslarda kullanılan eklerden biridir.

Ki senüñile oturub ğuş der-ğuş

Mey-i sâfi idevüz nûş ber-nûş (4284)

Zamir kökenli şahıs eklerinden olan *-vUz* eki, Klâsik dönem öncesinde yaygın bir biçimde kullanılmamış, sadece dilek ve koşul çekimlerinde kendine yer bulmuştur (Yavuz 2006, 198).

2.4. Yapım ve Çekim Eklerinde Görülen Arkaik Unsurlar

2.4.1. -ğur-/ -gür- Eki

Eski Türkçe döneminde ettirgenlik eki olarak kullanılan *-ğur-/ -gür-* eki Batı Türkçesine geçerken başındaki *g* ve *ğ* düşmüş, günümüzde kullandığımız *-r-* ettirgenlik eki hâline dönüşmüştür” (Gülmez ve Direkçi, 2017: 8). Ekin Eski Anadolu Türkçesinde *ir-gür-* “*erdirmek, ulaştırmak*” örneklerine mesnevimizde tesadüf edilmektedir.

Aña kim irgürirdi zorıla gürz
Yıkardı ger olırsa kûhı'l berz (2254)

2.4.2. -cİlAyIn Eki

Ve iy bencileyin âşufte vü zâr
Belâ vü hicr derdine giriftâr (1912)

Batı Türkçesinde kullanım sıklığı zamanla azalan *-cİlAyIn* eki “Eski Anadolu Türkçesinde sıklıkla kullanılmıştır. Kullanış sahası zamirler olup onlara “*gibi*” ve “*kadar*” anlamları verir, onların benzetme şekillerini yapar. Eski Anadolu Türkçesinde bu da zamirlerde bir eşitlik çekim eki gibi vazife görmüştür” (Ergin 1993, 174). Metinde altı örnekte tespit ettiğimiz ek, ben ve sen zamiriyle birlikte kullanılmıştır.

Cihânda gerçi var âşufteler çok
Velî sencileyin âşufte ter yok (1624)

2.4.3. -durur Eki

“Eski Oğuz Türkçesinde *durur* yanında *+dur* bildirme eki kullanımı yaygınlaşmıştır: *Yunus durur* (Yunustur), atası *durur* (atasıdır)” (Ercilasun 2004, 460). Bildirme 3. teklik şahıs eki mesnevide hem ekleşmiş hâli hem de kelime hâli ile birlikte kullanılmıştır.

Cihânuñ bu-**durur** her rûz-ı râhı
Ki herkez itmeye mihrî vefâyı (3607)
Meseldir bu diyenler her tarafda
Ki puhte hâmdan yeg-**durur** şerefde (3815)

“Yapının en eski biçimi, Uygurcada kullanılan bildirme eklerinden biri *olan -tur*” un geniş zaman çekimiyle ortaya çıkmıştır denilebilir. Bu durumu, Uygur metinlerinde geçen *nâçükin turur munitäg* “niçin böyledirler?” örneği kanıtlar niteliktedir” (Akalin 1998, 49). “Yapıya *Codex Cumanicus*’ta da aynı fonksiyonda rastlanır” (Akalin 1998, 102).

3. Deyimlerde Görülen Arkaik Unsurlar

Deyimler, bir ulusun değer yargılarını, kaidelerini yansıtan özlü sözlerdir. Bu deyimler ulus felsefesinin dil kalıbına dökülmüş somut yapılarıdır. Görünüşte küçük, ancak içerikte derin manalar içeren bu yapılar, geçmişten günümüze toplum içinde aile içi ilişkilerin ve sosyal davranışların düzenlenmesinde kullanılagelmiştir. Anadolu topraklarında edebî dilin teşekkülünde etkin rol oynayan şairlerimiz yoğun bir biçimde belli bir birikim ve tecrübeye dayanan deyimlerden istifade etmişlerdir.

Toplumların belli bir birikim ve tecrübesine dayanan deyim kavramını Ö. Asım Aksoy şöyle açıklar: “Bir kavramı, bir durumu ya çekici bir anlatımla ya da özel bir yapı içinde belirten ve çoğunun gerçek anlamlarından ayrı bir anlamı bulunan kalıplaşmış sözcük topluluğu ya da tümce” (Aksoy, 1994: 54). Ahmet Tanyıldız, şiirde deyimlerin kullanılmasının amaçlarının başında “şiiri süsleyerek anlatımı güzelleştirmek, geniş bir kitleye hitap etmek ve düşüncelerini daha net biçimde ortaya koymak için bir olay veya durumla kıyaslayarak ifade etmek” (Tanyıldız, 2007: 101) diye sıralamaktadır.

Bir dilin önemli kültür aktarım unsurlarından biri olan deyimler toplumun belleğinde korunurlar. Dil kullanıcısının ifade kapsamını genişleten bu kalıp sözler, zamanın etkilerine yani değişime, sözcüklere nazaran daha kapalıdır. Buna rağmen deyimlerin uzun süreler içinde bazı sözcükleri kullanımdan düşebilir veya küçük şekil değişikliklerine uğrayabilir. Bu değişimleri sadece sözcük düzeyinde ele almak büyük resmi görmemize engel olur. Değişime uğrayan bu sözcüklerin bir kısmı, içinde kalıplaştıkları deyimlere aittirler. Bu nedenle değişim veya kullanımdan düşme süreçleri yalnızca sözcük boyutunda ele alınmamalıdır. Bunlar deyimlerin zaman içinde geçirdikleri değişimin birer göstergesi veya belirleyeni olarak görülmelidir. Edirneli Şâhidî'nin Leylâ vü Mecnûn mesnevisinde de tespit ettiğimiz tek örnek aşağıda verilmiştir:

odlâre salmak³

Ki mihr-i yâr ol ʻaqlum aldı

Pes andan beni bu **odlâre şaldı**

Bile bile tehlikeli bir işe koyulmak. Burada değişen *od* kelimesinin arkaizme uğraması yukarıda da ifade ettiğimiz gibi sadece kelimenin tek başına kullanımdan düşmesi olarak yorumlanmamalıdır. Günümüzde “*ateşlere salmak*” şeklinde kullanılmasına bakarak deyim süreci içerisinde ilk hâlinin kullanımdan düşmesi, arkaizm örnekleri arasına dahil edilmelidir. Bunun dışında “*yüzüne urmak*” deyimini mesnevi içerisinde tespit edilmiş olup sadece ses düzeyinde değişim olduğu için burada örnek olarak verilmemiştir.

³ Atasözleri için yapılan alıntılarda şu eser kaynak olarak kullanılmıştır: Aksoy, Ö. A. (1994), *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü, C.I-II*, İnkılap Kitabevi, İstanbul.

Sonuç

Her edebiyat kendi çağını anlatır derler. Klâsik Türk şiirinin gelişimini takip edenlerin sosyal değişimlere paralel olarak toplumsal düşünce sistemindeki mevcut söz varlığının küçük ivmelerle değişime uğradığını ve bu değişimin dizelere de yansıdığını görebilir. Bu değişimi sağlıklı bir şekilde takip edebilmek için edebî metinlerin, içerisinde barındırdıkları söz varlığının incelenmeye ihtiyacı olduğu ortadadır. Söz varlığının yanı sıra bazı gramer unsurları ve deyimlerin tarihî seyirlerinin de incelenmeye ihtiyacı olduğunu söyleyebiliriz. Kalıplaşmaya uğramış deyimlerin değişimden önceki ilk halleri de gösteriyor ki; kalıplaşma evresi durağan bir süreç olmayıp hepsi için olmasa da bazı deyimler için sonlanmamıştır.

Çalışmamızda Edirneli Şâhidî ve Leylâ vü Mecnûn mesnevisiyle ilgili bilgi verildikten sonra eser taranarak arkaik unsurlar tespit edilmiş akabinde tespit edilen bu unsurlar ilgili sözlük ve gramer kitapları yardımıyla anlamlandırılmaya veya tanımı yapılmaya, deyimlerdeki kelime düzeyinde görülen değişimler gözler önüne serilmeye çalışılmıştır. Edirneli Şâhidî'nin Leylâ vü Mecnûn mesnevisi XV. yüzyılın arkaik unsurlar bakımından tetkik edilmeye değer metinlerinden birisidir. Mesnevide tespit edebildiğimiz arkaik unsurların metin içindeki toplam oranları çok düşük olsa da bazı sözcük ve eklerin tarihsel süreç içerisindeki değişimini takip etmek açısından önemli olduğunu düşünmekteyiz. Bir diğer husus ise arkaik unsurların geçtiği beyitlere baktığımızda genel olarak Arapça ve Farsça sözcüklerin daha az veya hiç olmadığı, anlam olarak da diğer beyitlere nazaran daha açık ve anlaşılır oldukları söylenebilir.

Özetle şunu söyleyebiliriz: Dil bilgisi alanında yapılan dönem bazlı çalışmaların başvuru kaynaklarından biri olan mesneviler kaleme alındığı asrın sosyokültürel ve edebî muhiti hakkında birçok veriyi bünyesinde ihtiva eder. Edebî değerlerinin yanı sıra gramer özellikleri açısından da önemli olan bu eserlerde yer alan sözcük ve dil bilgisi unsurları dönemin dili hakkında birçok alanda araştırmacılara ciddi malzemeler sunar. Bu doğrultuda Edirneli Şâhidî'nin Leylâ vü Mecnûn mesnevisi de, içinde barındırdığı dil malzemesiyle kendi döneminin benzeri diğer eserleri gibi arkaizm konusunda tetkik edilmeye değer bir görüntü sergilemektedir. “Bu örneklerin döneme ait diğer muharrirlerin eserleri de taranarak çoğaltılması ve desteklenmesi, daha geniş kapsamlı çalışmalarda bir araya getirilip Türk dilinin tarihî gelişim ve değişim sürecindeki yeri ve yoğunluğunun ortaya konulması gereklidir” (Özdemir, 2012: 6). Bu vesileyle metin içerisinde tespit ettiğimiz arkaik sözcük ve ekler arkaik sözcük arşivinin genişlemesini sağlayacaktır.

Kaynakça

- Akalın, M. (1998), *Tarihî Türk Şiveleri, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları*, Ankara.
- Aksoy, Ö. A. (1994), *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü, C.I-II, İnkılap Kitabevi, İstanbul.*
- Ayverdi, İ. (2008), *Misalli Büyük Türkçe Sözlük, C.I-II-III, İstanbul, Kubbealtı Yayınevi.*
- Bingöl, U. (2019), *Eleştiri Terimleri Sözlüğü, İstanbul, Akademik Kitaplar Yayınevi.*
- Dilçin, C. (1983), *Yeni Tarama Sözlüğü, Ankara, TDK.*
- Eckmann, J. (2003), *Harezmi, Kıpçak ve Çağatay Türkçesi Üzerine Araştırmalar, Atatürk, Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.*
- Erbay, N. (2012). “Edirneli Şahidî Leylâ vü Mecnûn (Gülşen-i Uşşâk) (İnceleme-Tenkitli Metin)”, *Basılmamış Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi SBE., Erzurum.*
- Ercilasun, A. B. (2004). *Başlangıçtan Yirminci Yüzyıla Türk Dili Tarihi. Ankara.*
- Ergin, M. (1993). *Türk Dil Bilgisi. İstanbul 1993.*
- Ergin, M. (2001), *Üniversiteler İçin Türk Dili, Bayrak Yayınevi, İstanbul.*
- Gülmez, M. ve Direkçi, B. (2017), “Muhibbî Divânı’nda Eski Anadolu Türkçesi Unsurları”, *Mediterranean Journal of Humanities, VolVII/2, s 272-291.*
- Gülsevin, G. (1990), “Eski Anadolu (Türkiye) Türkçesinde 3. Kişi İyelik Ekinin Özel Kullanılışı”, *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi, Ekim 1990, C:1990/II, S: 466, s.187-190.*
- Gülsevin, G. (2017), *Eski Anadolu Türkçesinde Ekler, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.*
- Gültekin, M. (2006), “Tarihî ve Çağdaş Türk Lehçelerinde Gelecek Zaman Ekleri Üzerine Bir Deneme”, *Türklük Bilimi Araştırmaları Dergisi S.20, s.s 33-59*
- Karamanlıoğlu, A. F. (1994), *Kıpçak Türkçesi Grameri, Atatürk, Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.*
- Korkmaz, Z. (2010), *Grameri Terimleri Sözlüğü, Ankara, TDK.*
- Korkmaz, Z. (2009). *Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi), Türk Dil Kurumu Yay. Ankara.*
- Özdemir, H. (2012), “Günümüze Göre Sehî Bey Divânı’ndaki Arkaik Unsurlar”, *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi, s.s.1-11*
- Sertkaya, O. F. (1988). “Bolsungıl Tep Tediler”, *I. Uluslar Arası Türk Dili Kongresi, Ankara.*
- Tanyıldız, A. (2007), “Klasik Dönem Türk Şiirinde Atasözü ve Deyim Kullanımı Bir Akımın Göstergesi Midir?” *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları (HÜTAD) s. 6, ss. 101-112.*
- TBMM (1953), *Düster Üçüncü Tertip Cilt 34 (Kasım 1952-Ekim 1953), Ankara. TDK (2005),*
- Timurtaş, F. K. (1994), *Eski Türkiye Türkçesi (XV. Yüzyıl Gramer – Metin – Sözlük), Enderun Kitabevi, İstanbul.*
- Türkçe Sözlük, (2011) Ankara, TDK.*
- Vardar, B. (2007), *Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü, İstanbul, Multilingual Yabancı Dil Yayınları.*
- Von Gabain, A. (2000). *Eski Türkçenin Grameri, (Çev: Mehmet Akalın) Ankara, Türk Dil Kurumu Yay.*
- Yavuz, O. (2006). *Anadolu Türkçesiyle Yapılan En Eski Tezkiretü’l-Evliyâ Tercümesi ve Dil Özellikleri (İnceleme-Gramer-Metin). Konya.*

RESEARCH ARTICLE / ARAŞTIRMA MAKALESİ

İlkokul Dördüncü Sınıf Öğrencilerinin Çevreye Yönelik Tutum ve Davranışlarının İncelenmesi¹

The investigation of primary school fourth grade student's attitudes and behaviors towards the environment

Ramazan PEKER² & Salih CEYLAN³

Öz

Bu çalışmada ilkököl dördüncü sınıf öğrencilerinin çevreye yönelik tutumlarının ve çevreye yönelik sorumlu davranışlarının incelenmesi amaçlanmıştır. Betimsel tarama modeli olarak tasarlanan bu araştırmanın evrenini, 2018-2019 eğitim öğretim yılı ikinci yarıyılı Kocaeli ilinde devlet ilkökullerinde öğrenim görmekte olan dördüncü sınıf öğrencileri oluşturmaktadır. Örneklem belirleme sürecinde ise çok aşamalı örnekleme yapılmıştır. Araştırmanın örneklemini, Kocaeli ilçelerinden şans yöntemiyle seçilen okullarda öğrenim gören 1424 dördüncü sınıf öğrencisi oluşturmaktadır. Araştırmanın verileri 'Kişisel Bilgi Formu', 'Çevreye Yönelik Sorumlu Davranış Ölçeği' ve araştırmacı tarafında geliştirilen 'Çevreye Yönelik Tutum Ölçeği' ile toplanmıştır. Araştırma verilerinin analizinde Çevreye Yönelik Tutum Ölçeği için non-parametrik testler kullanılmıştır. Buna göre iki kategorili değişkenlerde ilişkisiz ölçümler için Mann Whitney U-Testi, ikiden fazla kategoriye sahip değişkenlerde ise ilişkisiz ölçümler için Kruskal Wallis H-Testi kullanılmıştır. Kruskal Wallis H-Testinin anlamlı olduğu durumlarda, anlamlı farklılığın hangi gruplar arasında olduğunu belirlemek için ilişkisiz ölçümler için Mann Whitney U-Testi kullanılmıştır. Çevreye Yönelik Sorumlu Davranış Ölçeği için parametrik testler kullanılmıştır. Buna göre iki kategorili değişkenlerde bağımsız örneklem t-testi, ikiden fazla kategoriye sahip değişkenlerde ise İlişkisiz Örneklem İçin Tek Faktörlü Varyans Analizi (ANOVA) kullanılmıştır. Öğrencilerin çevreye yönelik tutumları ile çevreye yönelik sorumlu davranışları arasında anlamlı ilişki olup olmadığını incelemek için Spearman Sıra Farkları Korelasyonu kullanılmıştır. Araştırma bulguları, öğrencilerin çevreye yönelik tutumlarının yüksek düzeyde olduğunu; kız öğrencilerin erkek öğrencilere göre anlamlı düzeyde daha olumlu tutuma sahip olduklarını; yaş olarak daha küçük öğrencilerin diğer yaş seviyelerindeki öğrencilere göre anlamlı düzeyde daha olumlu tutuma sahip olduklarını göstermektedir. Öğrencilerin çevreye yönelik sorumlu davranışlarının görülme sıklığı düzeyinin 'Sık Sık Yaparım' ile yüksek düzeyde olduğu ve evcil hayvana sahip öğrencilerin çevreye yönelik daha sorumlu davranışa sahip oldukları ortaya çıkmıştır. Öğrencilerin tutum sıra ortalamaları ve sorumlu davranış ortalamaları dikkate alındığında anne-babanın eğitim ve aylık geliri arttıkça, öğrencilerin çevreye yönelik tutum sıra ortalamalarının ve sorumlu davranış ortalamalarının yükseldiği ortaya çıkmıştır. Araştırma sonucunda, öğrencilerin çevreye yönelik tutumları ile çevreye yönelik sorumlu davranışları arasında pozitif yönde orta düzeyde ilişki olduğu ortaya çıkmıştır.

Anahtar Kelimeler: Çevre Eğitimi, Çevreye Yönelik Tutum, Çevreye Yönelik Sorumlu Davranış, İlkokul Öğrencileri.

¹ Bu çalışma Ramazan PEKER (2020)'in Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü İlköğretim Anabilim Dalı'nda kabul edilen 'İlkokul Dördüncü Sınıf Öğrencilerinin Çevre Algıları ile Çevreye Yönelik Tutum ve Davranışlarının Değerlendirilmesi' başlıklı Doktora Tezinin bir bölümünü oluşturmaktadır.

² Dr., Okul Müdürü, Milli Eğitim Bakanlığı, Kocaeli, rzpeker@gmail.com

³ Prof. Dr., Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Temel Eğitim Bölümü, Sınıf Eğitimi ABD, sceylan@mehmetakif.edu.tr

Abstract

In this study, it is aims to investigate of primary school fourth grade students attitudes towards environment and responsible behaviors towards the environment. The population of this study, which is designed as a descriptive survey model, consists of fourth grade students who are attending public primary schools in Kocaeli Province in the second term of 2018-2019 academic year. Multi-stage sampling was conducted in the sampling process. The sample of this study consists of 1424 fourth grade students attending in schools randomly selected from Kocaeli Province's districts. Data of the research were collected through 'Personal Information Form', 'Responsible Behavior Towards the Environment Scale' and 'Attitude Towards the Environment Scale' developed by the Researcher. Non-parametric tests were used in the analyses for the 'Attitude Towards the Environment Scale'. Accordingly, Mann Whitney U-Test was used for Independent Samples for variables with two-categories, and the Kruskal Wallis H-test was used for Independent Samples for variables with more than two-categories. In cases when the Kruskal Wallis H-test for Independent Samples was significant, Mann Whitney U-Test for Independent Samples was used to identify between which groups there were significant differences. Parametric tests were used for the 'Responsible Behavior towards the Environment Scale'. Accordingly, the independent sample t-test was used for variables with two-categories, and One-Way Analysis of Variance (ANOVA) was used for variables with more than two-categories. Spearman's Rank Correlation Coefficient was used to analyze whether there was a significant relationship between students' attitudes towards the environment and their responsible behaviors towards the environment. Research findings show that students' attitudes towards the environment are at a high level; female students have a significantly more positive attitude than male students; younger students significantly positive attitude than older ones. It was found that the frequency of the students' responsible behaviors towards the environment was 'I do it frequently' and high, and the students with pets had a more responsible behavior towards the environment. Considering the students' mean ranks of attitude and mean values of responsible behaviors, the students' mean ranks of attitudes and mean values of responsible behaviors increased as their parents' level of education and average monthly income increased. As a result of the research, it was revealed that a moderate positive correlation between students' attitudes towards the environment and their responsible behavior towards the environment.

Keywords: Environmental Education, Attitudes Towards the Environment, Responsible Behaviors Towards the Environment, Primary School Students.

Giriş

İnsanlığın ortak mirası olarak dünyamız ve doğal kaynakları, yüzyıllar boyunca kullanılagelmiş, bu kullanılmışlığın sonucunda 21. Yüzyılda dikkat çekici boyutlara ulaşan bozulmalar sadece karasal ortamlarda değil, sulak ortamlarda ve atmosferde de dikkat çekici boyutlara ulaşmıştır. İnsanoğlunun, özellikle sanayi devriminin sonuçlarından biri olarak, makinelerle doğaya hükmedebilme yeteneğini elde etmesi sanayileşme, nüfus artışı, paylaşım savaşları gibi sonuçlar ortaya çıkarmıştır. Bu sonuçlar kirlilik, düzensiz şehirleşme ve canlıların yaşam alanlarına zararlı kimyasalların dahil olması gibi çevresel bozulmaları ortaya çıkarmıştır. Çevresel bozulmalar, canlı varlıkların yaşam kalitesinde kaygı uyandıracak derecede olumsuz etkilere neden olmaktadır.

Sanayileşme ve kentleşme çağları olarak nitelendirilen 19. ve 20. yüzyılda daha yaygın ve etkisi yoğun olarak görülen çevre sorunları, insan faaliyetlerinin doğa üzerindeki etkilerinin zaman içinde birikimli olarak ortaya çıkması olarak görülmektedir (Miser, 2010; Kocataş, 2014). İnsanlar, yaşam kalitelerini yükseltmek için teknolojik gelişme ve kalkınma atılımları yapmıştır. Bunun sonucunda teknoloji ilerlemiş ve nüfusta artış gerçekleşmiştir (Bozkurt, 2012). Nüfustaki bu artış, aşırı kentleşme, endüstrileşme ve bunlara bağlı olarak hızlanan doğal kaynak kullanımı ve tüketimi tüm dünya ülkelerinde çevre sorunu olgusunu gündeme getirmiştir (Kocataş, 2014).

Doğal güzelliklerin, dolayısıyla çevrenin zarar görmesi, sadece insanların yaşam kültürünü değil, içinde bulunduğu toplumun hem ekonomik değerlerini hem de çevresel değerlerini etkilemektedir (Ceylan, 2007). Bu yüzden biçimleri ve etkileri farklı olsa da her çevresel bozulma bir bütün olarak birbirleriyle ilişkilidir ve temel sonucu zarar olarak görülmektedir (Ertürk, 2012). ‘Çevre sorunu’ kavramı da doğal çevreye insan müdahalesi sonucunda ortaya çıkan problemler ile doğal çevrenin insan topluluklarını etkileyen yönlerini ele almaktadır (Demirkaya, 2006).

Doğal çevre üzerinde, yeryüzünü değiştirmesi, bozması, yakması, yıkması gibi etkileri nedeniyle en etkili faktör ‘insan’dır (Doğanay, 1991). İnsan, yeryüzünün farklı iklim koşullarına sahip bölgelerine yerleşmiş, çevre koşullarına uyum gücü sınırlı, ancak bu sınırlılıkta uyum düzeyi en yüksek canlı olma özelliği göstermektedir (Doğanay, 2003). Günümüzde, çevre sorunlarıyla başa çıkmanın karmaşık bir hale gelmesi, toplumları oluşturan bireylerin çevreye ve çevre sorunlarına karşı ilgisizliği, duyarsızlığı, çıkarları uğruna doğaya bencilce zararlı davranışlarda bulunması ile yetersiz çevre bilgisinden kaynaklandığı söylenebilir (Ünal, Mançuhan ve Sayar, 2001). Çağdaş anlamda çevre bilinci kazanmış birey çevreyi oluşturan unsurlar, çevreyi koruma ve geliştirme yolları ile bozucu etkenler hakkında bilgi sahibi olur, çevreyi koruma yönünde davranışlar sergiler (Türküm, 1998). Temeli ilk olarak ailede atılan çağdaş çevre bilinci, ilerleyen yıllarda çeşitli öğrenim yaşantılarıyla gelişmektedir (Türküm, 1998). İnsanların çok küçük yaştan itibaren çevre bilinci kazandırılarak sorumluluk sahibi bireyler olabilmeleri, etkili ve verimli bir eğitimle, özellikle de çevre eğitimi ile sağlanabilmektedir (Alım, 2006).

Çevre sorunları ile baş etmek ve bu sorunları en aza indirmek için çağdaş anlamda çevre bilincini kazanmış bireylerin yetişmesi gerekmektedir (Türküm, 1998). Demirkaya’ya (2006) göre ‘Çevre eğitimi’, bireylere kendi çevresiyle uyum içinde yaşaması için gerekli olan bilgi, beceri ve davranışları kazandırmayı; doğal kaynakların üretim, tüketim ve geri dönüşümü ile ilgili her konudaki sorunların çözümünde aktif katılım sağlayan sorumluluk sahibi insanlar yetiştirmeyi hedeflemektedir (Demirkaya, 2006). Daha genel bir ifadeyle çevre eğitimi; bireylere, kendisi ve doğal çevresi ile ilgili olarak çok boyutlu yaşam becerini kazandırmayı hedeflemektedir. Atasoy’a (2019) göre doğayı algılama, canlıları değerlendirme ve insan hayvan ilişkileri açısından yanlış öğrenmelerle karşılaşan çocuklar ekolojik duyarlılık ve çevre bilinci bakımından olumsuz yönde etkilenmektedir. Bu durum ileriki yıllarda olumsuz etki yaparak çeşitli olumsuz çevresel tutum ve davranışlara yol açabilmektedir (Atasoy, 2019).

Tutum, deneyimlerle düzenlenmiş, bireyin ilişkili olduğu tüm nesnelere ve durumlara tepkisi üzerinde yönlendirici ve dinamik etki uygulayan zihinsel ve sinirsel hazırlık halidir (Allport, 1935). Tutum hakkında çeşitli tanımlamalar bulunmaktadır. Insko ve Schopler’e (1972) göre tutum, somut veya soyut nesnelere olumlu veya olumsuz şekilde değerlendirme eğilimi olarak tanımlanmaktadır. İnceoğlu (2011) ise bireyin çevresindeki herhangi bir olgu veya nesneye ilişkin sahip olduğu tepki eğilimi olarak tanımlanmaktadır. Senemoğlu’na (2012) göre tutum, bireyin herhangi bir grup

nesneye, bireylere, olaylara ve çeşitli durumlara karşı bireysel etkinliklerindeki tercihlerini etkileyen, kazanılmış içsel bir durum; Kağıtçıbaşı'na (2006) göre gözlenemeyen ancak birey için önemli olan herhangi bir psikolojik objeye yönelik bazı davranışlara hazırlayıcı düşünce-duygu ve davranış eğilimleri olarak tanımlanmaktadır. Vander Zanden (1980) ise tutumu bir kişiyi, olayı veya durumu belirli şekilde değerlendirme ve bu değerlendirmeye göre hareket etme konusunda öğrenilmiş ve nispeten kalıcı eğilim olarak tanımlamaktadır. Davranış ise bir organizmanın toplam aktivitesinin bir parçası olarak yaptığı, başka bir deyişle bir organizmanın yaptığı gözlenen şey olarak tanımlanmaktadır (Skinner, 1938). Bir başka tanıma göre davranış, gözlenebilen ve gözlenemeyen açık veya örtük faaliyetlerin tümü olarak ifade edilmektedir (Senemoğlu, 2012).

Çabuk ve Karacaoğlu'na (2003) göre bir bireyin çevreye yönelik davranışları onun çevresel duyarlılığının göstergesi sayılmaktadır. Kişinin çevreye duyarlı olma düzeyi onun yeşil alan problemleri, çevre problemleri, nüfus artışına ve ekolojik denge ile ilgili davranışlarına bakılarak değerlendirilebilmektedir (Çabuk ve Karacaoğlu, 2003). Atasoy'a (2019) göre çocukların çevreye yönelik olumlu tutumları ilk olarak ailede şekillenmekte ve ailenin sosyoekonomik durumu, kültürel seviyesi, ikamet, barınma, yaşam ortamı, sosyokültürel çevresi gibi özellikleri çocuklarda çevresel tutumu etkilemektedir. Bununla birlikte çevresel tutumun ilk geliştiği ortam olan aile etkisine ilköğretim ve ortaöğretimde olgunlaşmaya devam etmekte ve yaşamlarının ileriki dönemleri için temel olma özelliği taşımaktadır (Atasoy, 2019). Bireylerin çevre sorunlarına karşı duyarlılık düzeylerinin istenilen seviyelere getirilebilmesi için onlardaki çevre-insan ilişkilerine ilişkin uygun bilgi, beceri ve tutumlarının geliştirilmesi gerekmektedir. Çünkü insanlığı ve insanın ayrılmaz parçası olan bitki ve hayvan dünyasını yok olma tehlikesine sokan davranışlar, insanların doğa ile uyum içerisinde yaşama zorunluluğunu yeterince anlayamamasından kaynaklanmaktadır (Miser, 2019). Bu yanlış tutum ve davranışlar, olumsuz davranış olarak çevre sağlığını önemli ölçüde etkileyip çevre sorunlarına neden olmaktadır (Öcal ve Dinç, 2018).

Çocuklarda çevreye yönelik zihinsel duyarlılığın daha çok 9-10 yaşlarında gelişme gösterdiği (Demirkaya, 2006) ve öğrenme söz konusu olduğu sürece tutumların değişebildiği ve yeni durumlar karşısında yeni tutumlar edinilebildiği (Sakallı Uğurlu, 2018) göz önünde bulundurulduğunda çevreye yönelik olumlu tutum ve davranışlar edinmiş yurttaşlar yetiştirme sürecinde öğrencilerin yeterince tanınması gerekmektedir. Çünkü çevreye karşı olumsuz tutuma sahip bireylerin çevre sorunlarına duyarsız olacağı ve hatta çevreye sorun yaratmaya devam edeceği şüphesizdir (Uzun ve Sağlam, 2006). Yurt içinde ve yurt dışında hem çevreye yönelik tutum ve çevreye yönelik davranış konularında yapılan çalışmalar incelendiğinde ilköğretim düzeyinde (Bonnet ve Williams, 1998; Zelezny, Chus ve Aldrich, 2000; Carrier, 2009; Laza, Lotrean, Pinteau ve Zeic, 2009; Özpınar, 2009; Taycı Ünal, 2009; Badem, 2010; Yaşaroğlu, 2012; Malandrakis ve Chatzakis, 2014); ortaokul düzeyinde (Chan, 1996; Bogner ve Wilhelm, 1996; Yılmaz, Boone ve Andersen, 2004; Alp, Ertepinar, Tekkaya ve Yılmaz, 2006; Taycı Ünal, 2009; Özsoy, 2012; Özata Yücel, Özkan, Güngör ve Zeren Özere, 2015; Ando,

Yorifuji, Ohnuma, Matthies ve Kanbara, 2015; Strieder Phillippsen, Soares Angeoletto ve Santana, 2017; Sönmez ve Yerlikaya; 2018; Evans, Otto ve Kaiser, 2018); üniversite ve üst yaş gruplarda (McStay ve Dunlap, 1983; Hamilton, 1985; Kibert, 2000; Barraza; 2001; Tindall, Davies ve Mauboules, 2003; Deniz ve Genç 2007; Fernández-Manzanal, Rodriguez-Barreiro ve Carrasquer, 2007; Félonneau ve Becker, 2008; Sadık ve Çakan, 2010; Plavsic, 2013; Mc Ewen, Clemént, Gericke, Nyberg, Hagman ve Landström, 2015; Ahi ve Özsoy, 2015; Raman, 2016; Şahin ve Doğu, 2018; Gupta ve Phillip, 2019; Çelik ve Doğru, 2019;) yapılan çalışmalar olduğu görülmektedir. Ayrıca 4+4+4 eğitim sistemine geçildikten sonra yurtiçinde ilkökul düzeyinde (Kaygusuz, 2013; Özsoy ve Ahi, 2014; Özcan, 2016; Yılmaz, 2016; Ertürk, 2017; Küreci, 2018; Çelikkamak, 2018; Çelikler, Aksan ve Yenikalaycı, 2019; Erdem, Meriç ve Meriç, 2019) çalışmalar yapılmıştır. Bu çalışmalar incelendiğinde, ilkökul öğrencilerine yönelik çalışmaların ve özellikle zorunlu eğitimde 4+4+4 eğitim sistemiyle temel eğitimde okula kayıt yaşlarının değişmesinden sonra ilkökul seviyesinde çevre araştırmalarının sınırlı sayıda olduğu görülmektedir. Araştırmanın, konu ile ilgili olarak alanyazına katkı sağlayacağı, elde edilen bulguların eğitim programlarının geliştirilmesi sürecinde ve uygulayıcılar için öğrenciyi tanıma sürecinde katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Dolayısıyla, bu çalışmanın amacını ilkökul dördüncü sınıf öğrencilerinin çevreye yönelik tutum ve davranışlarının belirlenmesi oluşturmaktadır. Bu amaca bağlı olarak çalışmada, 'İlkokul dördüncü sınıf öğrencilerin çevreye yönelik tutumları ve davranışları nasıldır?' sorusuna yanıt aranmıştır.

Araştırmanın problemine bağlı olarak aşağıdaki sorulara yanıt aranmıştır

1. İlkokul dördüncü sınıf öğrencilerinin çevreye yönelik tutum düzeyleri nedir?
2. Öğrencilerin çevreye yönelik tutumları cinsiyet, yaş, evcil hayvana sahip olma, anne meslek, baba meslek, anne eğitim, baba eğitim ve gelir durumlarına göre farklılık göstermekte midir?
3. İlkokul dördüncü sınıf öğrencilerinin çevreye yönelik sorumlu davranışları nasıldır?
4. İlkokul dördüncü sınıf öğrencilerinin çevreye yönelik sorumlu davranışları cinsiyet, yaş, evcil hayvana sahip olma, anne meslek, baba meslek, anne eğitim, baba eğitim ve gelir durumlarına göre farklılık göstermekte midir?
5. İlkokul dördüncü sınıf öğrencilerinin çevreye yönelik tutumları ile çevreye yönelik sorumlu davranışları arasında ilişki var mıdır?

2.Yöntem

2.1. Araştırmanın Modeli

İlkokul dördüncü sınıf öğrencilerinin çevreye yönelik tutum ve sorumlu davranışlarının inceleneceği bu araştırma, betimsel tarama modeli olarak tasarlanmıştır. Tarama modelleri geçmişte ya da halen var olan bir durumu var olduğu şekliyle betimlemeyi amaçlayan (Karasar, 2008), bir grubun belirli özelliklerini belirlemek için verilerin toplanmasını amaçlayan (Büyüköztürk, Kılıç Çakmak, Akgün, Karadeniz ve Demirel, 2018) araştırma yaklaşımlarıdır. Bu çalışmada da, ilkökul dördüncü

sınıf öğrencilerinin çevreye yönelik tutumlarının ve davranışlarının düzeyini var olduğu şekilde ortaya çıkarmak amacıyla tarama modeli kullanılmıştır.

2.2. Evren ve Örneklem

2.2.1. Araştırmanın evreni. Araştırmanın evrenini, 2018-2019 öğretim yılında Kocaeli il genelinde eğitim öğretim faaliyeti sürdüren devlet okullarında öğrenim görmekte olan 28687 ilkököl dördüncü sınıf öğrencisi oluşturmaktadır.

2.2.2. Araştırmanın örneklemini. Araştırmanın örnekleminin belirlenmesi üç aşamada gerçekleştirilmiştir. Çok aşamalı örneklemede örnekleminin her aşamasında farklı yöntem izlenebilmektedir (Büyükoztürk, Kılıç Çakmak, Akgün, Karadeniz ve Demirel, 2018). Birinci aşamada amaçlı örnekleme yöntemlerinden uygun durum örnekleme yapılmıştır. Uygun durum örnekleme, üzerinde kolay bir şekilde araştırmanın yapılacağı kişi veya grupların seçildiği amaçlı örnekleme yöntemidir. Bu yöntem ile araştırmacı verileri kolay bir şekilde toplayacağı birey ve grupları tercih edebilir (Sönmez ve Alacapınar, 2011). Buna göre araştırmanın yapılacağı ilçeler, Kocaeli Çevre ve Şehircilik İl Müdürlüğü'nün yayınladığı 2018 yılı Kocaeli ili çevre kirliliği verilerine göre, hava kirliliğinin yoğun olduğu *Dilovası İlçesi*, hava kirliliğinin en az olduğu *Kandıra İlçesi* ile Kocaeli il merkezi konumunda olan *İzmit İlçesi* olarak belirlenmiştir. İkinci aşamada kalan ilçelerden *Başiskele İlçesi* ve *Kartepe İlçesi* şans yoluyla araştırmaya dahil edilmiştir. Araştırmanın yapılacağı örneklem grubu, seçilen ilçelerde öğrenim görmekte olan toplam öğrenci sayısı göz önünde bulundurularak 0.05 güven aralığında ve 0.5 görülme sıklığı ele alınarak örneklem hesaplama formülüne (Tanrıöğen, 2009) göre ayrı ayrı hesaplanmıştır. Buna göre İzmit ilçesinden 355, Başiskele İlçesinden 317, Kandıra İlçesinden 209, Kartepe İlçesinden 313 ve Dilovası İlçesinden 272 olmak üzere 1466 öğrenci araştırmanın örneklemini oluşturmaktadır. Örnekleminin üçüncü ve son aşamasında ise araştırmanın gerçekleştirileceği okullar belirlenmiştir. Buna göre 1466 öğrenciye ulaşabilmek için, olasılığa dayalı örnekleme yöntemlerinden basit tesadüfi (şans/random) örnekleme yöntemi (Balcı, 2010) kullanılarak beş ilçedeki devlet okullarından araştırma okulları seçilmiştir. Buna göre İzmit ilçesinden 4, Başiskele İlçesinden 5, Kandıra İlçesinden 7, Kartepe İlçesinden 3 ve Dilovası İlçesinden 3 ilkököl olmak üzere 22 ilkökulda araştırma gerçekleştirilmiştir. Araştırmanın uygulanmasından sonra İzmit ilçesinden 314, Başiskele İlçesinden 375, Kandıra İlçesinden 208, Kartepe İlçesinden 248 ve Dilovası İlçesinden 279 olmak üzere 1424 öğrencinin verileri değerlendirilmeye alınmıştır. Tablo 1'de araştırmanın gerçekleştirildiği grubun cinsiyet ve yaş durumları verilmiştir.

Tablo 1. Öğrencilerin Cinsiyet ve Yaş Durumlarına Göre Dağılımları

	Durum	N	%
Cinsiyet	Erkek	717	50,4
	Kız	707	49,6
Yaş	9	240	16,9
	10	1089	76,5
	11	95	6,7
Toplam		1424	100,0

Tablo 1’de görüldüğü gibi araştırmanın uygulandığı öğrencilerin %50,4’ü Erkek, %49,6’sı kızdır. Öğrencilerin %16,9’u 9, %76,5’i 10 ve %6,7’si 11 yaş aralığındadır. Tablo 2’de öğrencilerin evcil hayvana sahip olma durumlarına ilişkin dağılıma yer verilmiştir.

Tablo 2. Öğrencilerin Evcil Hayvana Sahip Olma Durumlarına Göre Dağılımları

	Durum	N	%
Evcil	Var	322	22,6
Hayvan	Yok	818	57,4
Toplam		1140	80,0

Tablo 2’ye göre araştırmanın uygulandığı öğrencilerin %22,6’sının evcil hayvanı bulunmaktadır, %57,4’ünün ise evcil hayvanı bulunmamaktadır. Tablo 3’te öğrencilerin anne öğrenim durumlarına ilişkin dağılımı verilmiştir.

Tablo 3. Öğrencilerin Anne Öğrenim Durumlarına İlişkin Dağılımları

Durum	N	%
Mezun Değil	78	5,5
İlkokul Mezunu	478	33,6
Ortaokul ve Dengi Okul Mezunu	214	15,0
Lise ve Dengi Okul Mezunu	220	15,4
Meslek Y.O. Mezunu	44	3,1
Lisans ve Yüksek Lisans Mezunu	105	7,4
Toplam	1140	80,0

Tablo 3’e göre öğrencilerin %5,5’inin annesi herhangi bir eğitim kurumundan mezun değildir. %33,6’sının annesi ilkokul mezunu, %15’i ortaokul ve dengi okul mezunu, %15,4’ü lise ve dengi okul mezunu, %3,1’i meslek yüksekokulu mezunu, %7,4’ü lisans ve yüksek lisans mezunudur. Tablo 4’te öğrencilerin baba öğrenim durumlarına ilişkin dağılımı verilmiştir.

Tablo 4. Öğrencilerin Baba Öğrenim Durumlarına İlişkin Dağılımları

Durum	N	%
Mezun Değil	19	1,3
İlkokul Mezunu	308	21,6
Ortaokul ve Dengi Okul Mezunu	237	16,6
Lise ve Dengi Okul Mezunu	354	24,9
Meslek Y.O. Mezunu	67	4,7
Lisans ve Yüksek Lisans Mezunu	155	10,9
Toplam	1140	80

Tablo 4’a göre öğrencilerin %1,3’ünün babası herhangi bir eğitim kurumundan mezun değildir. %21,6’sının babası ilkokul mezunu, %16,6’sı ortaokul ve dengi okul mezunu, %24,9’u lise

ve dengi okul mezunu, %4,7'si meslek yüksekokulu mezunu, %10,9'u lisans ve yüksek lisans mezunudur. Tablo 5'te öğrencilerin ailelerinin gelir durumlarına ilişkin dağılımı verilmiştir.

Tablo 5. Öğrencilerin Ailelerinin Aylık Gelir Durumlarına İlişkin Dağılımları

Gelir	N	%
1800'den Az	58	4,1
1801-4000	591	41,5
4001 ve Üstü	491	34,4
Total	1140	80

Tablo 5'te görüldüğü gibi ailelerin %4,1'inin geliri 1800 TL'den azdır. %41,5'inin aylık geliri 1801-4000 TL arasında, %34,4'ünün aylık geliri ise 4001 TL üzerindedir.

2.3. Veri Toplama Araçları

Araştırmanın verileri “Kişisel Bilgi Formu”, “Çevreye Yönelik Tutum Ölçeği”, “Çevreye Yönelik Sorumlu Davranış Ölçeği” aracılığıyla toplanmıştır.

2.3.1. Kişisel bilgi formu. Kişisel bilgi formu, araştırmacı tarafından öğrencilerin bazı kişisel bilgilerini (cinsiyet, yaş, evcil hayvana sahip olma durumu, anne eğitim durumu, baba eğitim durumu ve aylık gelir düzeyi) belirlemek amacıyla hazırlanmıştır.

2.3.2. Çevreye Yönelik Tutum Ölçeği [ÇYTÖ]. İlkokul dördüncü sınıf öğrencilerinin çevreye yönelik sorumlu davranışlarını belirlemek amacıyla araştırmacı tarafından geliştirilen ‘Kirlilik’, ‘Bitki-Doğa Sevgisi’ ve ‘Hayvan Sevgisi’ olmak üzere 3 boyut ve 15 maddeden oluşan 3'lü Likert Tipinde Çevreye Yönelik Tutum Ölçeği [ÇYTÖ] kullanılmıştır. ÇYTÖ geliştirilmesinde; Keşfedici Faktör Analizi ve Doğrulayıcı Faktör Analizi için ayrı ayrı öğrenci grupları kullanılmıştır. Buna göre, 2018-2019 eğitim öğretim yılı ikinci yılında Kocaeli ili Kartepe İlçesi'nden 167 ilkokul dördüncü sınıf öğrencisi ile Keşfedici Faktör Analizi ve İzmit İlçesi'nden 325 ilkokul dördüncü sınıf öğrencisi ile Doğrulayıcı Faktör Analizi gerçekleştirilmiştir. Gerçekleştirilen Keşfedici Faktör Analizi sonucunda 3 faktör ve 15 maddeden oluşan ölçeğin güvenirlik katsayısının ,871 (Cronbach's Alpha) olduğu ve bu üç boyutun toplam varyansın %54,99'unu açıkladığı görülmüştür. Ortaya çıkan ölçeğin yapı geçerliğinin incelenmesi amacıyla başka bir grupta Doğrulayıcı Faktör Analizi yapılmıştır. Satorra-Bentler Düzeltilmiş En Çok Olabilirlik Kestiriminin kullanıldığı analiz sonuçlarına göre, ölçeğin kabul edilebilir uyum değerlerine (S-B $\chi^2/sd=2,970$; RMSEA= ,039; CFI= ,93; IFI=,94; TLI=,92; MFI=,93) sahip olduğu görülmüştür. Ölçek genelinin Cronbach's Alpha güvenirlik katsayısı ,887; birinci faktör için ,820; ikinci faktör için ,758; üçüncü faktör için ,716 olarak hesaplanmıştır.

2.3.3. Çevreye Yönelik Sorumlu Davranış Ölçeği [ÇYSDÖ]. İlkokul dördüncü sınıf öğrencilerinin çevreye yönelik sorumlu davranışlarını belirlemek amacıyla Yaşaroğlu (2012)'nin geliştirdiği ‘Çevre İlgisi’, ‘Temizlik ve Tasarruf’ ile ‘Hayvan Sevgisi’ olmak üzere üç boyut ve yirmi bir maddeden oluşan 5'li Likert tipinde Çevreye Yönelik Sorumlu Davranış Ölçeği [ÇYSDÖ] kullanılmıştır. Ölçeğin geliştirilmesi sürecinde Cronbach's Alpha analizi kullanılmış Ölçek Genelinde

,86; Çevre İlgisi boyutunda ,84; Temizlik ve Tasarruf boyutunda ,69; Hayvan Sevgisi boyutunda ,55 olarak hesaplanmıştır. Split-half yöntemi ile elde edilen Guttman Split-half katsayısı birinci faktör için ,83; ikinci faktör için ,57 ve üçüncü faktör için ,42 olarak hesaplanmıştır. Gerçekleştirilen Doğrulayıcı Faktör Analizi sonucunda ölçeğin ($\chi^2/sd=6,28$; RMSEA= ,066; GFI= ,92; AGFI=,89; RMR=,061; CFI=,87; NNFI=,86) değerlerine sahip olduğu ortaya çıkmıştır.

2.4. Verilerin Toplanması

Veriler Kişisel Bilgi Formu, ÇYTÖ ve ÇYSDÖ ile 2018-2019 öğretim yılı ikinci yarısında örneklem olarak belirlenen okullarda öğrenim gören ve gönüllülük esasına dayalı olarak formları doldurmak isteyen ilkokul dördüncü sınıf öğrencilerine uygulanmıştır. Uygulama sürecinde araştırmaya katılmak isteyen gönüllü öğrencilerden bazıları, anne-baba eğitim durumlarını ve aylık gelir düzeylerini bilmediğini beyan etmişlerdir. Bu yüzden öğrencilerden kişisel bilgileri içeren forma okul numaralarını yazmaları istenmiştir. Kişisel bilgi formunu evde aileleriyle birlikte doldurmaları için tüm öğrencilere dağıtılmıştır. Araştırmanın ertesini gününde araştırma yapılan okullar tekrar ziyaret edilerek 'Bölüm 1' i dolduran öğrencilerden formlar toplanmıştır. Araştırmanın diğer formlarında ise, evlere gönderilen 'Bölüm 1' formunu okulda uygulanan formlarla eşleştirmek amacıyla, uygulama formlarından birinin üzerine okul numarası, yaş ve cinsiyetlerini yazmaları istenmiştir.

2.5. Verilerin Analizi

Araştırmada, öğrenci velilerinin kişisel bilgilerini vermek istememelerini beyan etmeleri, verilerin toplanması başlığında açıklanan 'Bölüm 1' i göndermemeleri nedeniyle, okul uygulamasında 1424 öğrencinin yanıtladığı ÇYTÖ ile ÇYSDÖ formlarından elde edilen verilerde cinsiyet ve yaş değişkenlerinde karşılaştırmalar yapılmış; evcil hayvan sahibi olma, anne-baba meslekleri, anne-baba öğrenim durumları ve aylık ortalama gelir durumları değişkenlerinde 1140 öğrencinin verileri değerlendirilmiştir. Verilerin analizinde SPSS 20.0 istatistik paket programı kullanılmıştır. Verilerin analizinde izlenen yol şu şekildedir:

2.5.1. ÇYTÖ'ne ilişkin verilerin analizi. ÇYTÖ'nün örneklem grubuna uygulandığı son haline uygun istatistiksel analizleri yapabilmek amacıyla, öncelikle verilerin güvenilirliği incelenmiştir. Özdamar'a (2015) göre Cronbach's Alpha değerinin .70 ile .90 arasında değer alması ölçeğin yüksek güvenilirliğe sahip olduğunu, .60 ile .70 arasında değer alması, ölçeğin yeterli güvenilirliğe sahip olduğunu göstermektedir. Buna göre yapılan Cronbach's Alpha analizi sonucunda Kirlilik Boyutunda yüksek (.790), Doğa-Bitki Sevgisi Boyutunda yeterli (.603), Hayvan Sevgisi Boyutunda yeterli (.688) ve Ölçek Genelinde yüksek (.845) olması güvenirliliğin çalışma için uygun olduğu görülmüştür. Daha sonra ölçekten elde edilen verilerin çarpıklık katsayısı incelenmiş dağılımın normal olmadığı ve Kolmogorov Smirnov Testi sonucunda anlamlılık değerinin $p=.00$ ($p<.05$) olduğu (Büyüköztürk, 2009, Özdamar, 2015) görülmüştür. Dolayısıyla, verilerin analizinde non-parametrik istatistik

testlerinin kullanılmasına karar verilmiştir. Öğrencilerin ölçekten aldıkları ortalama puanlar Tablo 6’da verilen aralıklara göre değerlendirilmiştir.

Tablo 6. Çevreye Yönelik Tutum Ölçeği Değerlendirme Puan Aralıkları

Aralık	Değerlendirme
1,00 – 1,66	Katılmıyorum
1,67 – 2,33	Kısmen Katılıyorum
2,34 – 3,00	Katılıyorum

Araştırmanın alt problemlerinde; iki ilişkisiz örneklemden elde edilen verilerin birbirinden anlamlı şekilde farklılık gösterip göstermediğini test etmek için Mann Whitney-U testi, ilişkisiz ikiden çok örneklemden elde edilen verilerin birbirinden anlamlı şekilde farklılık gösterip göstermediğini test etmek için Kruskal Wallis H testi kullanılmıştır. Bu test sonucunda gruplar arasında anlamlı farklılık görülmesi halinde farklılığın hangi değişkenler arasında olduğunu belirlemek amacıyla Mann Whitney-U testi uygulanmıştır. Elde edilen veriler tablolar haline getirilerek yorumlanmış, bağımsız değişkenler arasındaki farklılık $p=.05$ düzeyinde test edilmiştir.

2.5.2. ÇYSDÖ’ne ilişkin verilerin analizi. ÇYSDÖ ’nün örneklem grubuna uygulandığı son haline uygun istatistiksel analizleri yapabilmek amacıyla öncelikle verilerin güvenilirliği incelenmiştir. Ölçekten elde edilen verilerin güvenilirlikleri için yapılan Cronbach’s Alpha analizi sonucunda Çevre İlgisi Boyutunda yüksek ($.852$), Temizlik ve Tasarruf Boyutunda yüksek ($.725$), Hayvan Sevgisi Boyutunda yeterli ($.627$) ve ölçek genelinde yüksek ($.873$) olması güvenilirliğinin çalışma için uygun olduğunu göstermektedir. Daha sonra ölçekten elde edilen verilerin çarpıklık katsayısı incelenmiştir. Çarpıklık ve basıklık değerleri incelendiğinde ± 1 aralığında olduğu, Kolmogorov Smirnov Testi sonucunda anlamlılık değerinin $p=.00$ ($p<.05$) olduğu görülmüştür. Çarpıklık ve basıklık değerlerinin ± 1 değerleri aralığında olması puanların normal dağılımdan önemli sapmadığı şeklinde yorumlanmaktadır (Büyüköztürk, 2009, Özdamar, 2015). Dolayısıyla, verilerin analizinde parametrik istatistik testlerin kullanılmasına karar verilmiştir. Öğrencilerin ölçekten aldıkları ortalama puanlar Tablo 7’de verilen aralıklara göre değerlendirilmiştir.

Tablo 7. Çevreye Yönelik Sorumlu Davranış Ölçeği Değerlendirme Puan Aralıkları

Aralık	Değerlendirme
1,00 – 1,80	Hiç Yapmam
1,81 – 2,60	Çok Az Yaparım
2,61 – 3,40	Ara Sıra Yaparım
3,41 – 4,20	Sık Sık Yaparım
4,21 – 5,00	Her Zaman Yaparım

Araştırmanın alt problemlerinde; iki ilişkisiz örneklemden elde edilen verilerin birbirinden anlamlı şekilde farklılık gösterip göstermediğini test etmek için ilişkisiz t-testi, ilişkisiz ikiden çok örneklemden elde edilen verilerin birbirinden anlamlı şekilde farklılık gösterip göstermediğini test

etmek için tek yönlü varyans analizi (ANOVA) kullanılmıştır. Elde edilen veriler tablolar haline getirilerek yorumlanmış, bağımsız değişkenler arasındaki farklılık $p=.05$ düzeyinde test edilmiştir.

2.5.3. ÇYTÖ ve ÇYSDÖ'nden elde edilen verilerin ilişkisel analizi. Öğrencilerin çevreye yönelik tutumları ile çevreye yönelik sorumlu davranışları arasındaki ilişkiyi belirlemek amacıyla Spearman Sıra Farkları Korelasyonu (Rho) kullanılmıştır. Korelasyonun anlamlılık değeri açıklanan değişkenliğin pratikteki önemi dikkate alınarak $p=.01$ düzeyinde değerlendirilmiştir. Korelasyon katsayısının 0.00-0.30 arasında olması düşük, 0.30-0.70 arasında olması orta, 0.70-1.00 arasında olması ise yüksek düzeyde ilişki olduğunu göstermektedir (Büyüköztürk, Çokluk ve Köklü, 2009).

3. Bulgular

3.1. İlkokul Dördüncü Sınıf Öğrencilerinin Çevreye Yönelik Tutumları

Araştırmada 'İlkokul dördüncü sınıf öğrencilerinin çevreye yönelik tutumları ne düzeydedir?' sorusuna ilişkin elde edilen bulgular Tablo 8'de verilmiştir.

Tablo 8. İlkokul Dördüncü Sınıf Öğrencilerinin ÇYTÖ Maddelerine Verdikleri Yanıtların Frekans ve Yüzde Değerleri

Boyut	Madde	Katılmıyorum		Kısmen katılıyorum		Katılıyorum		Toplam $\bar{x}$
		<i>f</i>	%	<i>f</i>	%	<i>f</i>	%	
Kirlilik	Madde 1	138	9,7	128	9,0	1158	81,3	2,71
	Madde 5	132	9,3	179	12,6	1113	78,2	2,68
	Madde 10	119	8,4	232	16,3	1073	75,4	2,66
	Madde11	100	7,0	202	14,2	1122	78,8	2,71
	Madde 12	93	6,5	200	14,0	1131	79,4	2,72
	Madde13	120	8,4	258	18,1	1046	73,5	2,65
Hayvan Sevgisi	Madde 2	68	4,8	182	12,8	1174	82,4	2,77
	Madde 6	89	6,3	102	7,2	1233	86,6	2,80
	Madde 8	84	5,9	331	23,2	1009	70,9	2,64
	Madde15	102	7,2	206	14,5	1116	78,4	2,71
Bitki Sevgisi	Madde 3	71	5,0	238	16,7	1115	78,3	2,73
	Madde 4	97	6,8	389	27,3	938	65,9	2,59
	Madde 7	141	9,9	190	13,3	1093	76,8	2,66
	Madde 9	94	6,6	378	26,5	952	66,9	2,60
	Madde 14	131	9,2	409	28,7	884	62,1	2,52
GENEL								2,68

Tabloda 8'de öğrencilerin çevreye yönelik tutumlarını belirlemek amacıyla uygulanan ölçeğin genel ortalamasının ($\bar{X}=2,68$) 'Katılıyorum' düzeyinde olduğu ortaya çıkmıştır. Bu sonuçtan öğrencilerin çevreye yönelik yüksek düzeyde olumlu tutuma sahip oldukları söylenebilir. Ölçek maddeleri incelendiğinde en yüksek ortalamanın Madde 6 'Bir hayvana şiddet uygulanması beni üzer.' de ($\bar{X}=2,80$) 'Katılıyorum' düzeyinde olduğu görülmektedir.

Öğrencilerin çevreye yönelik tutumlarında, Bitki-Doğa Sevgisi Boyutunda öğrenci görüş düzeyleri 'Katılıyorum' ($\bar{X}=2,62$) olarak ortaya çıkmıştır. Tabloda yer alan maddeler incelendiğinde,

bu boyutta en yüksek ortalamanın Madde 3'te, 'Doğada piknik yapmaktan hoşlanırım.' ($\bar{X}=2,73$) 'Katılıyorum' düzeyinde olduğu görülmektedir. Öğrencilerin çevreye yönelik tutumlarında, Kirlilik Boyutunda öğrenci görüş düzeyleri 'Katılıyorum' ($\bar{X}=2,69$) olarak ortaya çıkmıştır. Tabloda yer alan maddeler incelendiğinde, bu boyutta en yüksek ortalamanın Madde 12'de, 'Piknik yaptıktan sonra çevrenin kirli bırakılmasına üzülürüm.' ($\bar{X}=2,72$) 'Katılıyorum' düzeyinde olduğu görülmektedir. Öğrencilerin çevreye yönelik tutumlarında, Hayvan Sevgisi Boyutunda öğrenci görüş düzeyleri 'Katılıyorum' ($\bar{X}=2,73$) olarak ortaya çıkmıştır. Tabloda yer alan maddeler incelendiğinde, bu boyutta en yüksek ortalamanın Madde 6'da 'Bir hayvana şiddet uygulanması beni üzer.' ($\bar{X}=2,80$) 'Katılıyorum' düzeyinde olduğu görülmektedir.

Öğrencilerin çevreye yönelik tutum puanlarının cinsiyet değişkenine göre farklılaşıp farklılaşmadığını incelemek amacıyla Mann Whitney-U testi yapılmış ve bulgular Tablo 9'da verilmiştir.

Tablo 9. Cinsiyetlerine Göre İlkokul Dördüncü Sınıf Öğrencilerinin Çevreye Yönelik Tutum Dağılımları

Boyut	Cinsiyet	N	Sıra Ortalaması	Sıra Toplamı	U	p
Kirlilik	Erkek	717	658,41	472077,00	214674,500	,000*
	Kadın	707	767,36	542523,00		
Doğa-Bitki Sevgisi	Erkek	717	641,11	459677,50	202274,500	,000*
	Kadın	707	784,90	554922,50		
Hayvan Sevgisi	Erkek	717	681,97	488972,50	231569,500	,002*
	Kadın	707	743,46	525627,50		
ÖLÇEK	Erkek	717	643,98	461731,00	461731,500	,000*
	Kadın	707	781,99	552869,00		

Tablo 9 incelendiğinde, cinsiyetlerine göre ilkökul 4. sınıf öğrencilerinin çevreye yönelik tutumları ölçek genelinde (p=.000, U=461731,500), Kirlilik Boyutunda (p=.000, U=214674,500), Doğa-Bitki Sevgisi Boyutunda (p=.000, U=202274,500), Hayvan Sevgisi Boyutunda (p=.002, U=231569,500) anlamlı farklılık olduğu görülmüştür. Buna göre ölçek genelinde kız öğrenciler (S.O.:781,99) erkek öğrencilerden (S.O.:643,98); Kirlilik Boyutunda kız öğrenciler (S.O.: 767,36) erkek öğrencilerden (S.O.: 658,41); Doğa-Bitki Sevgisi Boyutunda kız öğrenciler (S.O.: 784,90) erkek öğrencilerden (S.O.: 641,11); Hayvan Sevgisi Boyutunda kız öğrenciler (S.O.: 743,46) erkek öğrencilerden (S.O.: 681,97) daha olumlu tutuma sahiptirler.

Öğrencilerin çevreye yönelik tutum puanlarının yaş değişkenine göre farklılaşıp farklılaşmadığını incelemek amacıyla Kruskal Wallis-H testi yapılmış ve bulgular Tablo 10'da verilmiştir.

Tablo 10. Yaşlarına Göre İlkokul Dördüncü Sınıf Öğrencilerinin Çevreye Yönelik Tutumları

Boyut	Yaş	N	S.O	sd	X ²	p	Anlamlı Fark (Yaş)
Kirlilik	9	240	761,95	2	11,280	,004*	9-11
	10	1089	710,93				10-11
	11	95	605,53				
Doğa-Bitki Sevgisi	9	240	727,69	2	7,632	,022*	9-11
	10	1089	718,69				10-11
	11	95	603,17				
Hayvan Sevgisi	9	240	729,90	2	9,557	,008*	9-11
	10	1089	718,62				10-11
	11	95	598,36				
Ölçek	9	240	755,49	2	17,123	,000*	9-11
	10	1089	716,89				10-11
	11	95	553,62				

Tablo 10 incelendiğinde, öğrencilerin çevreye yönelik tutumları yaş durumuna göre ölçek genelinde [X^2 (sd=2, n=1424) = 17,123, p = ,000< .05], Kirlilik Boyutunda [X^2 (sd=2, n=1424) = 11,280, p = ,004< .05], Doğa-Bitki Sevgisi Boyutunda [X^2 (sd=2, n=1424) = 7,632, p = ,022< .05] ve Hayvan Sevgisi Boyutunda [X^2 (sd=2, n=1424) = 9,557, p = ,008< .05] anlamlı farklılıklar görülmüştür. Farklılıkların hangi gruplar arasında olduğunu belirlemek amacıyla Mann Whitney-U testleri yapılmıştır. Bu testler sonucunda ölçek genelinde 9 yaş grubunda olan öğrenciler (S.O.:755,49) ile 10 yaş grubunda bulunan öğrenciler (S.O.:716,89) 11 yaş grubunda bulunan öğrencilerden (S.O.:553,62); Kirlilik Boyutunda 9 yaş grubunda olan öğrenciler (S.O.: 761,95) ile 10 yaş grubunda bulunan öğrenciler (S.O.: 710,93) 11 yaş grubunda bulunan öğrencilerden (S.O.: 605,53); Doğa-Bitki Sevgisi Boyutunda 9 yaş grubunda olan öğrenciler (S.O.: 727,69) ile 10 yaş grubunda bulunan öğrenciler (S.O.: 718,69) 11 yaş grubunda bulunan öğrencilerden (S.O.: 603,17); Hayvan Sevgisi Boyutunda 9 yaş grubunda olan öğrenciler (S.O.: 729,90) ile 10 yaş grubunda bulunan öğrenciler (S.O.: 718,62) 11 yaş grubunda bulunan öğrencilerden (S.O.: 598,36) daha olumlu tutuma sahiptirler. Buna göre sınıf düzeyi düştükçe çevreye yönelik olumlu tutumun arttığı görülmektedir.

Öğrencilerin çevreye yönelik tutum puanlarının evcil hayvana sahip olma durumuna göre farklılaşp farklılaşmadığını incelemek amacıyla Mann Whitney-U testi yapılmış ve bulgular Tablo 11'de verilmiştir.

Tablo 11. Evcil Hayvana Sahip Olma Durumlarına Göre İlkokul Dördüncü Sınıf Öğrencilerinin Çevreye Yönelik Tutum Puanlarının Dağılımları

Boyut	Evcil Hayvan	N	Sıra Ortalaması	Sıra Toplamı	U	p
Kirlilik	Evet	321	554,35	177945,50	126264,500	,280
	Hayır	818	576,14	471284,50		
Doğa-Bitki Sevgisi	Evet	321	566,36	181803,00	130122,000	,811
	Hayır	818	571,43	467427,00		
Hayvan Sevgisi	Evet	321	606,47	194677,50	119581,500	,010*
	Hayır	818	555,69	454552,50		
ÖLÇEK	Evet	321	570,23	183044,00	131215,000	,988
	Hayır	818	569,91	466186,00		

Tablo 11 incelendiğinde öğrencilerin çevreye yönelik tutumları evcil hayvana sahip olma durumlarına göre ölçek genelinde ($p=.988$, $U=131215,000$), Kirlilik Boyutunda ($p=.280$, $U=126264,500$), Doğa-Bitki Sevgisi Boyutunda ($p=.811$, $130122,000$) anlamlı farklılık olmadığı görülmüştür. Hayvan Sevgisi Boyutunda ($p=.010$, $U=119581,500$) ise anlamlı farklılık olduğu görülmüştür. Buna göre herhangi bir evcil hayvana sahip olan öğrenciler (S.O.:606,47), sahip olmayan öğrencilerden (S.O.:555,69) daha olumlu tutuma sahiptirler.

Öğrencilerin çevreye yönelik tutum puanlarının anne eğitim durumu değişkenine göre farklılaşp farklılaşmadığını incelemek amacıyla Kruskal Wallis-H testi yapılmış ve bulgular Tablo 12’de verilmiştir.

Tablo 12. Anne Eğitim Durumuna Göre İlkokul Dördüncü Sınıf Öğrencilerinin Çevreye Yönelik Tutumu

Boyut	Anne Eğitim Durumu	N	S.O	sd	X ²	p
Kirlilik	Mezun Değil	78	490,44	5	10,578	,060
	İlkokul Mezunu	478	560,69			
	Orta Okul ve Dengi Okul Mezunu	214	565,17			
	Lise ve Dengi Okul Mezunu	220	597,96			
	Meslek Y.O. Mezunu	44	587,52			
	Lisans- Yüksek Lisans Mezunu	106	620,35			
Doğa-Bitki Sevgisi	Mezun Değil	78	573,24	5	3,707	,592
	İlkokul Mezunu	478	559,23			
	Orta Okul ve Dengi Okul Mezunu	214	577,49			
	Lise ve Dengi Okul Mezunu	220	586,03			
	Meslek Y.O. Mezunu	44	507,98			
	Lisans- Yüksek Lisans Mezunu	106	598,90			
Hayvan Sevgisi	Mezun Değil	78	529,17	5	3,617	,606
	İlkokul Mezunu	478	568,59			
	Orta Okul ve Dengi Okul Mezunu	214	559,83			
	Lise ve Dengi Okul Mezunu	220	581,63			
	Meslek Y.O. Mezunu	44	620,16			
	Lisans- Yüksek Lisans Mezunu	106	587,33			
Ölçek	Mezun Değil	78	537,19	5	4,412	,492
	İlkokul Mezunu	478	557,25			
	Orta Okul ve Dengi Okul Mezunu	214	571,71			
	Lise ve Dengi Okul Mezunu	220	598,30			
	Meslek Y.O. Mezunu	44	550,03			
	Lisans- Yüksek Lisans Mezunu	106	603,12			

Tablo 12 incelendiğinde öğrencilerin çevreye yönelik tutumları anne eğitim durumuna göre ölçek genelinde ve alt boyutlarda anlamlı farklılık olmadığı ortaya çıkmıştır..

Öğrencilerin çevreye yönelik tutum puanlarının baba eğitim durumu değişkenine göre farklılaşp farklılaşmadığını incelemek amacıyla Kruskal Wallis-H testi yapılmış ve bulgular Tablo 13’te verilmiştir.

Tablo 13. *Baba Eğitim Durumuna Göre İlkokul Dördüncü Sınıf Öğrencilerinin Çevreye Yönelik Tutumu*

Boyut	Baba Eğitim	N	S.O	sd	X ²	p
Kirlilik	Mezun Değil	19	463,26	5	4,761	,446
	İlkokul Mezunu	308	576,25			
	Orta Okul ve Dengi Okul Mezunu	237	559,01			
	Lise ve Dengi Okul Mezunu	354	562,36			
	Meslek Y.O. Mezunu	67	587,34			
	Lisans- Yüksek Lisans Mezunu	155	601,08			
Doğa- Bitki Sevgisi	Mezun Değil	19	560,95	5	3,308	,653
	İlkokul Mezunu	308	565,82			
	Orta Okul ve Dengi Okul Mezunu	237	578,50			
	Lise ve Dengi Okul Mezunu	354	563,06			
	Meslek Y.O. Mezunu	67	527,83			
	Lisans- Yüksek Lisans Mezunu	155	604,19			
Hayvan Sevgisi	Mezun Değil	19	511,37	5	4,153	,528
	İlkokul Mezunu	308	577,51			
	Orta Okul ve Dengi Okul Mezunu	237	568,02			
	Lise ve Dengi Okul Mezunu	354	560,74			
	Meslek Y.O. Mezunu	67	536,63			
	Lisans- Yüksek Lisans Mezunu	155	604,54			
Ölçek	Mezun Değil	19	519,32	5	3,834	,574
	İlkokul Mezunu	308	576,50			
	Orta Okul ve Dengi Okul Mezunu	237	571,20			
	Lise ve Dengi Okul Mezunu	354	555,56			
	Meslek Y.O. Mezunu	67	545,25			
	Lisans- Yüksek Lisans Mezunu	155	608,82			

Tablo 13 incelendiğinde, baba eğitim durumuna göre öğrencilerin çevreye yönelik tutumlarının ölçek genelinde ve alt boyutlarda anlamlı farklılık olmadığı ortaya çıkmıştır..

Öğrencilerin çevreye yönelik tutum puanlarının ailelerinin aylık gelir durumu değişkenine göre farklılaşıp farklılaşmadığını incelemek amacıyla Kruskal Wallis-H testi yapılmış ve bulgular Tablo 14'te verilmiştir.

Tablo 14. *Aylık Gelir Durumuna Göre İlkokul Dördüncü Sınıf Öğrencilerinin Çevreye Yönelik Tutumu*

Boyut	Aylık Gelir	N	S.O	sd	X ²	p
Kirlilik	1800 den az	58	553,72	2	4,480	,106
	1801-4000	591	553,79			
	4001 ve üstü	491	592,60			
Doğa-Bitki Sevgisi	1800 den az	58	571,42	2	2,673	,263
	1801-4000	591	555,90			
	4001 ve üstü	491	587,96			
Hayvan Sevgisi	1800 den az	58	578,24	2	1,122	,571
	1801-4000	591	561,45			
	4001 ve üstü	491	580,48			
Ölçek	1800 den az	58	579,59	2	3,488	,175
	1801-4000	591	553,20			
	4001 ve üstü	491	590,25			

Tablo 14 incelendiğinde, öğrencilerin çevreye yönelik tutumları ailelerinin aylık gelir durumlarına göre farklılıklarını incelemek amacıyla yapılan Kruskal Wallis-H testi sonucunda, ölçek genelinde ve alt boyutlarda anlamlı farklılık olmadığı ortaya çıkmıştır.

3.2. İlkokul Dördüncü Sınıf Öğrencilerinin Çevreye Yönelik Sorumlu Davranışları?

Araştırmada “İlkokul dördüncü sınıf öğrencilerinin çevreye yönelik sorumlu davranışları nasıldır?” sorusuna ilişkin elde edilen bulgular Tablo 15’te verilmiştir.

Tablo 15. İlkokul Dördüncü Sınıf Öğrencilerinin ÇYSDÖ Maddelerine Verdikleri Yanıtların Frekans ve Yüzde Değerleri

Boyut	Madde	Hiç Yapmam		Çok Az Yaparım		Ara Sıra Yaparım		Sık Sık Yaparım		Her Zaman Yaparım		Ortalama
		<i>f</i>	%	<i>f</i>	%	<i>f</i>	%	<i>f</i>	%	<i>f</i>	%	
Çevre İlgisi	Madde 1	349	24,5	266	18,7	594	41,7	94	6,6	97	6,8	2,51
	Madde 2	525	36,9	261	18,3	355	24,9	132	9,3	127	8,9	2,33
	Madde 3	364	25,6	277	19,5	384	27,0	205	14,4	170	11,9	2,67
	Madde 4	584	41,0	280	19,7	279	19,6	140	9,8	117	8,2	2,23
	Madde 5	222	15,6	267	18,8	388	27,2	269	18,9	254	17,8	3,04
	Madde 6	70	4,9	139	9,8	244	17,1	302	21,2	645	45,3	3,93
	Madde 7	214	15,0	247	17,3	406	28,5	253	17,8	280	19,7	3,09
	Madde 8	29	2,0	76	5,3	192	13,5	307	21,6	795	55,8	4,26
	Madde 9	651	45,7	259	18,2	277	19,5	110	7,7	103	7,2	2,11
	Madde 10	499	35,0	261	18,3	291	20,4	175	12,3	172	12,1	2,47
	Madde 11	213	15,0	215	15,1	292	20,5	267	18,8	411	28,9	3,32
	Madde 12	25	1,8	44	3,1	111	7,8	174	12,2	996	69,9	4,53
Temizlik ve Tasarruf	Madde 13	11	,8	27	1,9	75	5,3	224	15,7	1013	71,1	4,63
	Madde 14	134	9,4	76	5,3	188	13,2	305	21,4	645	45,3	3,92
	Madde 15	17	1,2	28	2,0	97	6,8	280	19,7	925	65,0	4,53
	Madde 16	119	8,4	171	12,0	366	25,7	326	22,9	364	25,6	3,47
	Madde 17	18	1,3	62	4,4	184	12,9	349	24,5	733	51,5	4,27
	Madde 18	34	2,4	76	5,3	161	11,3	300	21,1	773	54,3	4,26
Hayvan Sevgisi	Madde 19	191	13,4	171	12,0	352	24,7	240	16,9	390	27,4	3,34
	Madde 20	48	3,4	107	7,5	288	20,2	299	21,0	602	42,3	3,96
	Madde 21	144	10,1	189	13,3	421	29,6	230	16,2	360	25,3	3,35
GENEL												3,44

Tablo 15’te öğrencilerin ÇYSDÖ’nde yer alan maddelere ilişkin görüşlerinin frekans ve yüzde değerleri verilmiştir. Ölçek genelinde öğrenci davranışları ‘Sık Sık Yaparım’ ($\bar{X}=3,44$) olarak ortaya çıkmıştır. Tabloda yer alan maddeler incelendiğinde, ölçek genelinde en yüksek ortalamanın Madde 12 ‘Odadan çıkan son kişi ben isem, ışıkları söndürür öyle çıkarım.’ olduğu ($\bar{X}=4,53$) görülmektedir.

‘Çevre İlgisi Boyutu’nda öğrenci davranışları ‘Ara Sıra Yaparım’ ($\bar{X}=3,04$) olarak ortaya çıkmıştır. Tabloda yer alan maddeler incelendiğinde, bu boyutta en yüksek ortalamanın Madde 8 ‘Geri dönüşümlü maddeleri geri dönüşüm kutusuna atarım’ ($\bar{X}=4,26$) ‘Her Zaman Yaparım’ olduğu görülmektedir. ‘Temizlik ve Tasarruf Boyutu’nda öğrenci davranışları ‘Sık Sık Yaparım’ ($\bar{X}=4,18$) olarak ortaya çıkmıştır. Tabloda yer alan maddeler incelendiğinde, bu boyutta en yüksek ortalamanın Madde 13 ‘Açık bırakılmış bir musluk görsem, gider ve musluğu kapatırım’ ($\bar{X}=4,63$) ‘Her Zaman Yaparım’ düzeyinde olduğu görülmektedir. ‘Hayvan Sevgisi Boyutu’nda öğrenci davranışları ‘Sık Sık Yaparım’ ($\bar{X}=3,55$) olarak ortaya çıkmıştır. Tabloda yer alan maddeler incelendiğinde, bu boyutta en yüksek ortalamanın Madde 20 ‘Aç olan hayvanlara yiyecek şeyler veririm.’ olduğu ($\bar{X}=3,96$) ve ‘Sık Sık Yaparım’ düzeyinde olduğu görülmektedir.

Öğrencilerin çevreye yönelik sorumlu davranışlarının cinsiyet durumu değişkenine göre farklılaşp farklılaşmadığını incelemek amacıyla bağımsız t-testi yapılmış analiz bulguları ise Tablo 16'da verilmiştir.

Tablo 16. *Cinsiyetlerine Göre İlkokul Dördüncü Sınıf Öğrencilerinin Çevreye Yönelik Sorumlu Davranışları*

Boyut	Cinsiyet	N	$\bar{X}$	ss	sd	t	p
Çevre İlgisi	Erkek	717	3,03	,76	,741	1422	,459
	Kadın	707	3,06	,76			
Temizlik ve Tasarruf	Erkek	717	4,10	,64	5,017	1422	,000*
	Kadın	707	4,26	,61			
Hayvan Sevgisi	Erkek	717	3,59	,92	1,692	1422	,091
	Kadın	707	3,51	,95			
Ölçek	Erkek	717	3,41	,62	1,587	1422	,113
	Kadın	707	3,47	,63			

*p<,05

Tablo 16 incelendiğinde cinsiyete göre öğrencilerin çevreye yönelik sorumlu davranışları ve alt boyutlarına göre Çevre İlgisi Boyutunda [$t_{(1422)} = .741$, $p > .05$], Hayvan Sevgisi Boyutunda [$t_{(1422)} = 1,692$, $p > .05$] ve ölçek genelinde [$t_{(1422)} = 1,587$, $p > .05$] anlamlı farklılık olmadığı anlaşılmaktadır. Temizlik ve Tasarruf Boyutunda [$t_{(1422)} = 5,017$, $p < .05$] ise anlamlı farklılık olduğu, buna göre kız öğrenciler ($\bar{X}=4,26$) erkek öğrencilere ($\bar{X}=4,10$) göre temizlik ve tasarruf boyutunda daha sorumlu davranış göstermektedirler.

Öğrencilerin çevreye yönelik sorumlu davranışlarının yaşadıkları yere göre farklılaşp farklılaşmadığını incelemek amacıyla Tek Yönlü Varyans Analizi (ANOVA) testi yapılmış, analiz bulguları ise Tablo 17'de verilmiştir.

Tablo 17. *Yaşadıkları Yere Göre İlkokul Dördüncü Sınıf Öğrencilerinin Çevreye Yönelik Sorumlu Davranışları*

Boyut	Varyansın kaynağı	Kareler toplamı	Sd	Kareler ortalaması	F	p
Çevre İlgisi	Gruplar arası	1,644	2	,822	1,407	,245
	Gruplar içi	830,220	1421	,584		
	Toplam	831,864	1423			
Temizlik ve Tasarruf	Gruplar arası	,238	2	,119	,295	,745
	Gruplar içi	573,166	1421	,403		
	Toplam	573,404	1423			
Hayvan Sevgisi	Gruplar arası	4,995	2	2,497	2,830	,059
	Gruplar içi	1253,738	1421	,882		
	Toplam	1258,733	1423			
Ölçek	Gruplar arası	,848	2	,424	1,070	,343
	Gruplar içi	563,326	1421	,396		
	Toplam	564,175	1423			

Tablo 17 incelendiğinde yaşadıkları yere göre öğrencilerin çevreye yönelik sorumlu davranışlarında ölçek genelinde ve alt boyutlarda anlamlı farklılık olmadığı ortaya çıkmıştır.

Öğrencilerin çevreye yönelik sorumlu davranışlarının evcil hayvana sahip olma durumu değişkenine göre farklılaşp farklılaşmadığını incelemek amacıyla bağımsız t-testi yapılmış analiz bulguları Tablo 18'de verilmiştir.

Tablo 18. *Evcil Hayvana Sahip Olma Durumuna Göre İlkokul Dördüncü Sınıf Öğrencilerinin Çevreye Yönelik Sorumlu Davranışları*

Boyut	Evcil Hayvan	N	$\bar{X}$	Ss	sd	t	p
Çevre İlgisi	Evet	321	3,08	,74	1,265	1137	,206
	Hayır	818	3,02	,76			
Temizlik ve Tsarruf	Evet	321	4,17	,63	-,707	1137	,479
	Hayır	818	4,20	,61			
Hayvan Sevgisi	Evet	321	3,79	,83	6,057	1137	,000*
	Hayır	818	3,42	,97			
Ölçek	Evet	321	3,49	,60	1,976	1137	,048*
	Hayır	818	3,41	,63			

*p<,05

Tablo 18 incelendiğinde evcil hayvana sahip olma durumuna göre öğrencilerin çevreye yönelik sorumlu davranışlarında Çevre İlgisi Boyutu ile Temizlik ve Tasarruf Boyutunda anlamlı farklılık olmadığı anlaşılmaktadır. Ölçek genelinde [$t_{(1137)}= 1.976, p>.05$] ve Hayvan Sevgisi Boyutunda ise [$t_{(1137)}= 6,057, p<.05$] anlamlı farklılık olduğu ortaya çıkmıştır. Buna göre ölçek genelinde evcil hayvan sahibi öğrenciler ($\bar{X}=3,49$) evcil hayvanı olmayan öğrencilere ($\bar{X}=3,41$) göre; Hayvan Sevgisi Boyutunda ise evcil hayvan sahibi öğrenciler ($\bar{X}=3,79$) evcil hayvanı olmayan öğrencilere ($\bar{X}=3,42$) göre daha sorumlu davranış göstermektedirler.

Öğrencilerin çevreye yönelik sorumlu davranışlarının anne eğitim durumu değişkenine göre farklılaşıp farklılaşmadığını incelemek amacıyla Tek Yönlü Varyans Analizi (ANOVA) testi yapılmış, analiz bulguları ise Tablo 19’da verilmiştir.

Tablo 19. *Anne Eğitim Durumuna Göre İlkokul Dördüncü Sınıf Öğrencilerinin Çevreye Yönelik Sorumlu Davranışları*

Boyut	Varyansın kaynağı	Kareler toplamı	Sd	Kareler ortalaması	F	p
Çevre İlgisi	Gruplar arası	2,192	5	,438	,753	,584
	Gruplar içi	660,343	1134	,582		
	Toplam	662,535	1139			
Temizlik ve Tasarruf	Gruplar arası	3,401	5	,680	1,775	,115
	Gruplar içi	434,439	1134	,383		
	Toplam	437,840	1139			
Hayvan Sevgisi	Gruplar arası	6,590	5	1,318	1,456	,202
	Gruplar içi	1026,380	1134	,905		
	Toplam	1032,969	1139			
Ölçek	Gruplar arası	2,596	5	,519	1,322	,252
	Gruplar içi	445,268	1134	,393		
	Toplam	447,864	1139			

Tablo 19 incelendiğinde anne eğitim durumuna göre öğrencilerin çevreye yönelik sorumlu davranışlarında ölçek genelinde ve alt boyutlarda anlamlı farklılık olmadığı ortaya çıkmıştır.

Öğrencilerin çevreye yönelik sorumlu davranışlarının baba eğitim durumu değişkenine göre farklılaşıp farklılaşmadığını incelemek amacıyla Tek Yönlü Varyans Analizi (ANOVA) testi yapılmış, analiz bulguları ise Tablo 20’de verilmiştir.

İlkokul Dördüncü Sınıf Öğrencilerinin Çevreye Yönelik Tutum ve Davranışlarının İncelenmesi

Tablo 20. *Baba Eğitim Durumuna Göre İlkokul Dördüncü Sınıf Öğrencilerinin Çevreye Yönelik Sorumlu Davranışları*

Boyut	Varyansın kaynağı	Kareler toplamı	Sd	Kareler ortalaması	F	p
Çevre İlgisi	Gruplar arası	3,428	5	,686	1,180	,317
	Gruplar içi	659,106	1134	,581		
	Toplam	662,535	1139			
Temizlik ve Tasarruf	Gruplar arası	3,159	5	,632	1,648	,144
	Gruplar içi	434,681	1134	,383		
	Toplam	437,840	1139			
Hayvan Sevgisi	Gruplar arası	4,937	5	,987	1,089	,365
	Gruplar içi	1028,033	1134	,907		
	Toplam	1032,969	1139			
Ölçek	Gruplar arası	2,385	5	,477	1,214	,300
	Gruplar içi	445,478	1134	,393		
	Toplam	447,864	1139			

Tablo 20 incelendiğinde baba eğitim durumuna göre öğrencilerin çevreye yönelik sorumlu davranışlarında ölçek genelinde ve alt boyutlarda anlamlı farklılık olmadığı ortaya çıkmıştır.

Öğrencilerin çevreye yönelik sorumlu davranışlarının ailenin aylık gelir durumu değişkenine göre farklılaşıp farklılaşmadığını incelemek amacıyla Tek Yönlü Varyans Analizi (ANOVA) testi yapılmış, analiz bulguları ise Tablo 21’de verilmiştir.

Tablo 21. *Ailenin Aylık Gelir Durumuna Göre İlkokul Dördüncü Sınıf Öğrencilerinin Çevreye Yönelik Sorumlu Davranışları*

Boyut	Varyansın kaynağı	Kareler toplamı	Sd	Kareler ortalaması	F	p
Çevre İlgisi	Gruplar arası	2,225	2	1,112	1,916	,148
	Gruplar içi	660,310	1137	,581		
	Toplam	662,535	1139			
Temizlik ve Tasarruf	Gruplar arası	2,224	2	1,112	2,902	,055
	Gruplar içi	435,616	1137	,383		
	Toplam	437,840	1139			
Hayvan Sevgisi	Gruplar arası	2,580	2	1,290	1,424	,241
	Gruplar içi	1030,389	1137	,906		
	Toplam	1032,969	1139			
Ölçek	Gruplar arası	1,559	2	,779	1,986	,138
	Gruplar içi	446,305	1137	,393		
	Toplam	447,864	1139			

Tablo 21 incelendiğinde aylık gelir durumuna göre öğrencilerin çevreye yönelik sorumlu davranışlarında ölçek genelinde ve alt boyutlarda anlamlı farklılık olmadığı ortaya çıkmıştır.

3.2. İlkokul dördüncü sınıf öğrencilerinin çevreye yönelik tutumları ile çevreye yönelik sorumlu davranışları arasındaki ilişki

Araştırmada “İlkokul dördüncü sınıf öğrencilerinin çevreye yönelik tutumları ile çevreye yönelik sorumlu davranışları arasındaki ilişki nasıldır?” sorusuna ilişkin elde edilen bulgular Tablo 22’de verilmiştir.

Tablo 22. İlkokul Dördüncü Sınıf Öğrencilerinin Çevreye Yönelik Tutumları ile Çevreye Yönelik Sorumlu Davranışları Arasındaki İlişki Nasıldır?

		SDÖ	SDÖ Çevre İlgisi	SDÖ Temizlik ve Tasarruf	SDÖ Hayvan Sevgisi
ÇYTÖ	Rho	,382*	,316*	,380*	,248*
	p	,000	,000	,000	,000
	N	1424	1424	1424	1424
ÇYTÖ Bitki-Doğa Sevgisi	Rho	,312*	,251*	,326*	,201*
	p	,000	,000	,000	,000
	N	1424	1424	1424	1424
ÇYTÖ Kirlilik	Rho	,279*	,240*	,307*	,124*
	p	,000	,000	,000	,000
	N	1424	1424	1424	1424
ÇYTÖ Hayvan Sevgisi	Rho	,271*	,201*	,220*	,311*
	p	,000	,000	,000	,000
	N	1424	1424	1424	1424

*p<,01

Tablo 22’de görüldüğü gibi, dördüncü sınıf öğrencilerin çevreye yönelik tutumları ile çevreye yönelik sorumlu davranışları arasında orta düzeyde, pozitif yönlü ve anlamlı bir ilişki olduğu görülmektedir ($r=,382$; $p<,01$). Bu değer dikkate alındığında, öğrencilerin çevreye yönelik tutumları olumlu yönde arttıkça, çevreye yönelik sorumlu davranışlarının da olumlu yönde arttığı söylenebilir.

4. Tartışma, Sonuç ve Öneriler

Bu bölümde araştırmanın sonuçlarına, tartışma kısmına ve bu sonuçlar doğrultusunda önerilere yer verilmiştir.

ÇYTÖ’nin uygulandığı dördüncü sınıf öğrencilerinin Kirlilik Boyutu’nda, Doğa Bitki Sevgisi Boyutu’nda, Hayvan Sevgisi Boyutu’nda ve ölçek genelinde çevreye yönelik yüksek düzeyde olumlu tutuma sahip oldukları ortaya çıkmıştır. Araştırmanın bu bulgusu, ilgili alanyazınla benzerlik göstermektedir. Bogner ve Wilhelm (1996) küçük yaştaki öğrencilerin daha büyük öğrencilere göre doğaya karşı daha duyarlı olduklarını belirtmektedir. Bununla birlikte, araştırmanın yapıldığı yaş grubuyla benzer yaş gruplarında Bennet ve Williams (1998), Kaygusuz (2013), Malandrakis ve Chatzakis (2014), Özcan (2016), Yılmaz (2016), Küreci’nin (2018) gerçekleştirdikleri araştırmalarda öğrencilerin çevreye yönelik tutum düzeylerinin yüksek olduğu ortaya çıkmıştır. Ayrıca Ertürk (2017) ile Çelikler, Aksan ve Yenikalaycı’nın (2019) çalışmalarında da öğrencilerin çevre farkındalık düzeylerinin yüksek olduğu, Özsoy (2012), Özsoy ve Ahi’nin (2014) araştırmalarında da daha küçük yaştaki öğrencilerin temiz çevre algılarının yüksek olduğu ortaya çıkmıştır. Bu araştırmada da olduğu gibi, çevreye yönelik farkındalığın oluştuğu 9-10 yaş grubundaki öğrencilerin (Demirkaya, 2006) genel olarak çevreye yönelik tutum düzeylerinin yüksek ve olumlu düzeyde olduğu söylenebilir. ÇYSDÖ’nin uygulandığı dördüncü sınıf öğrencilerinin orta ve yüksek düzeyde olumlu sorumlu davranışlara sahip oldukları ortaya çıkmıştır. Yaşaroğlu (2012) araştırmasında Çevre İlgisi Boyutunda ‘Sık Sık Yaparım’, Temizlik ve Tasarruf Boyutunda ‘Sık Sık Yaparım’, Hayvan Sevgisi Boyutunda

'Sık Sık Yaparım' bulgularına ulaşmıştır. Bu çalışmada elde edilen sonuçlara göre Çevre İlgisi boyutu dışındaki boyutlarda sonuçlar benzeşmektedir. Araştırmanın bulguları incelendiğinde öğrencilerin çevre dostu davranışları yüksek düzeyde gerçekleştirdikleri görülmektedir. Bu durum Ertürk (2017) ve Çelikler, Aksan ve Yenikalaycı'nın (2019) çalışmalarında öğrencilerin çevre farkındalık düzeylerinin yüksek olduğu ve Bogner ve Wilhelm (1996) küçük yaştaki öğrencilerin daha büyük öğrencilere göre doğaya karşı daha duyarlı oldukları bulgularını desteklemektedir. Öğrencilerin çevreye yönelik tutum düzeyleri ve sorumlu davranışları gösterme sıklıkları olumlu ve yüksek düzeydedir.

Dördüncü sınıf kız öğrencileri ölçek genelinde, kirlilik boyutunda, bitki doğa sevgisi boyutunda ve hayvan sevgisi boyutunda erkek öğrencilerden anlamlı olarak daha olumlu tutum düzeyine sahiptirler. Bu durum Zelezny, Chus ve Aldrich (2000), Yılmaz, Boone ve Andersen (2004), Özpinar (2009),Taycı Ünal (2009), Badem (2010), Yaşaroğlu (2012), Yılmaz (2016), Küreci'nin (2018) araştırma bulgularıyla benzerlik göstermektedir. Farklı olarak Carrier (2009) ve Özcan'ın (2016) araştırmasında erkek öğrenciler daha olumlu tutuma sahip olmakla birlikte Kaygusuz (2013) ve Çelikmakas'ın (2018) çalışmalarında ise cinsiyetler arasında anlamlı farklılık bulunmamıştır. Sakellari ve Skanavis (2013) alanyazında çoğu araştırmalarda kadınların çevre konusunda kaygı ve tutumlarının erkeklerden daha yüksek olduğu değerlendirmesinde bulunmuştur. Öğrencilerin cinsiyet durumu bakımından çevreye yönelik sorumlu davranışları incelendiğinde ölçek genelinde, Hayvan Sevgisi Boyutunda ve Çevre İlgisi Boyutunda anlamlı farklılık bulunmamakta, Temizlik ve Tasarruf Boyutunda kızların erkeklere göre anlamlı olarak daha yüksek düzeyde davranışa sahip oldukları ortaya çıkmıştır. Bundan farklı olarak Carrier'in (2009) araştırmasında ise okul dışı eğitim ortamındaki erkek öğrenciler tutum ve davranış olarak kız öğrencilerden daha yüksek düzeyde davranış gösterdikleri ortaya çıkmıştır. Yaşaroğlu'nun (2012) araştırmasında Çevre ilgisi boyutunda anlamlı farklılık olmadığı, Temizlik ve Tasarruf Boyutu'nda kız öğrenciler erkek öğrencilerden; Hayvan Sevgisi Boyutunda ise erkek öğrenciler kız öğrencilerden anlamlı olarak daha olumlu davranışa sahiptirler. Çevre İlgisi Boyutu ile ilgili araştırma bulguları, Temizlik ve Tasarruf Boyutu ile ilgili araştırma sonuçları örtüşmektedir. Hayvan Sevgisi Boyutu ile ilgili sonuçlar farklılık gösterse de, davranış ortalamaları dikkate alındığında erkek öğrencilerin kız öğrencilerden daha olumlu davranışa sahip oldukları ortaya çıkmıştır. Bu sonuç Yaşaroğlu'nun (2012) araştırmasındaki bulguyla benzerlik göstermektedir.

Çevreye yönelik tutum ile ilgili araştırmalar incelendiğinde alt ve üst yaş gruplarında ve yetişkinlerde de kadınların erkeklerden daha olumlu tutuma sahip olduklarına yönelik bulgular (Chan, 1996; Kibert, 2000; Alp, Ertepinar, Tekkaya ve Yılmaz, 2006; Deniz ve Genç 2007; Fernández-Manzanal, Rodriguez-Barreiro ve Carrasquer, 2007; Félonneau ve Becker, 2008; Sadık ve Çakan, 2010; Plavsic, 2013; Ahi ve Özsoy, 2015; Mc Ewen, Clemént, Gericke, Nyberg, Hagman ve Landström, 2015; Özata Yücel, Özkan, Güngör ve Zeren Özere, 2015; Raman, 2016; Sönmez ve Yerlikaya; 2018; Gupta ve Phillip, 2019); çevreye yönelik davranışlar ile ilgili araştırmalar

incelendiğinde alt ve üst yaş gruplarında ve yetişkinlerde de kadınların erkeklerden daha olumlu davranış düzeyine sahip olduklarına yönelik bulgular bulunmaktadır (Alp, Ertepinar, Tekkaya ve Yılmaz, 2006; Sadık ve Çakan, 2010; Çelik ve Doğru, 2019; Şahin ve Doğu, 2018). Bu araştırmada da kız çocuklarının erkeklerden daha olumlu çevresel tutuma ve sorumlu davranışa sahip oldukları ortaya çıkmıştır.

McStay ve Dunlap (1983) araştırmasında genel olarak kadınların erkeklerden daha çok çevresel ilgiye sahip oldukları ve çevre kalitesi bakımından erkeklere göre daha sık davranış gösterdiği bulgularına ulaşmıştır. Tindall, Davies ve Mauboules (2003)'e göre kadınlar erkeklere kıyasla çevre sorunları ve çevre hakkında daha endişelidirler. Hamilton (1985) da araştırmasında kadınların, özellikle de çocuğu olan kadınların çevre sorunları hakkında daha ilgili olduğu bulgusuna ulaşmıştır. Evans, Otto ve Kaiser'e (2018) göre annelerin çevresel tutum ve davranışlarının çocuklarının olgunluktaki davranışlarını etkilemektedir. Horrigan (1989) ve Keller (1985) gibi araştırmacılar cinsiyet rolleri açısından erken çocukluk döneminde kız çocuklarının annelerini örnek aldıkları ve toplumsal cinsiyet rollerini anneleriyle özdeşerek kabul ettiklerini öne sürmüş, Hochschild (1989) ise toplumsal rollerde erkeklerin politika, çalışma hayatı ve bilim gibi alanlara sahipken kadınların genellikle çocuk yetiştirme, gıda üretimi, sağlık ve diğer 'doğal' sorumlulukları olup, çalışan kadınların bile ev işleri ve çocuk bakımı için sorumluluk üstlenmeye devam ettiği bir alana sahip oldukları görüşüne sahiptir (akt. Davidson ve Freudenburg 1996). Cinsiyet rolleri açısından, aile kurumu birincil ve temel olarak çocuğun sosyalleşmesinden sorumlu olarak görülmektedir (Lindsey, 2010). Wood'a (2010) göre kültürel olarak, aileler kız çocuklarına daha küçük kardeşleriyle ilgilenmeleri ve ev işi yapmalarını öğretmektedir. Dolayısıyla bu durum, kadınların ev ve aile ile ilgili olması gerektiği fikrini güçlendirmektedir (Wood, 2010). Benzer olarak Meşe (2018) de toplumsal cinsiyet rollerine göre iş bölümü yapıldığını, kadınların ev işleri ile ilgili roller ve değerler ile tanımlandığını belirtmektedir. Dolayısıyla, kız çocuklarının kendilerini tanıma süreçlerinde de alternatif bir rol modelle özdeşleşemedikleri ve anneleriyle özdeşleşmeye devam ettikleri (Davidson ve Freudenburg, 1996) için erkeklere göre çevreye yönelik daha olumlu tutumlara sahip olmaları, onların rol modellerinin yani annelerinin tutumlarıyla ilgili olabileceği söylenebilir.

Ölçek genelinde ve tüm boyutlarda dokuz yaş grubundaki öğrenciler ile on yaş grubundaki öğrenciler anlamlı olarak on bir yaş grubundaki öğrencilerden daha olumlu tutum düzeyine sahiptirler. Sıra ortalamaları dikkate alındığında ise dokuz yaş grubundaki öğrenciler diğer yaş grubundaki öğrencilerden daha olumlu tutuma sahiptirler. Yaşaroğlu (2012) ve Çelikkırmak'ın (2018) araştırmalarında sınıf düzeyine göre tutum puanlarının anlamlı farklılık göstermediği, Yılmaz, Boone ve Andersen (2004) ise dördüncü sınıf öğrencilerinin beş ve altıncı sınıf öğrencilerinden daha yüksek çevresel tutuma sahip oldukları bulgusuna ulaşmıştır. Özpınar (2009) beşinci sınıf öğrencilerinin dördüncü sınıf öğrencilerinden daha olumlu tutuma sahip oldukları, İşyar (1999) ise sınıf düzeyi arttıkça olumlu çevresel tutum puanlarının arttığı bulgularına ulaşmıştır. Bonnet ve Williams (1998)

küçük yaştaki çocukların çevreye yönelik tutumlarının yüksek düzeyde olumlu olduğunu belirtmiştir. Öğrencilerin çevreye yönelik tutumların da küçük yaşlarda daha olumlu olduğu göz önünde bulundurulduğunda, araştırma bulgularının alanyazınla örtüştüğü söylenebilir. Öğrencilerin yaş durumu bakımından çevreye yönelik sorumlu davranışları incelendiğinde ölçek genelinde, Hayvan Sevgisi Boyutunda, Temizlik ve Tasarruf Boyutunda ve Çevre İlgisi Boyutunda anlamlı farklılık bulunmamaktadır. Yaşaroğlu'nun (2012) araştırmasında da beşinci sınıf öğrencileri ile dördüncü sınıf öğrencilerinin sorumlu davranış düzeyleri arasında farklılık bulunmamaktadır. Beşinci sınıf ve dördüncü sınıf öğrencilerinin farklı yaş gruplarında olduğu göz önünde bulundurulduğunda, bu sonuçlar araştırma bulgularıyla benzerlik göstermektedir.

Öğrencilerin evcil hayvana sahip olma durumlarına göre tutumlarında ölçek genelinde, kirlilik boyutunda ve doğa-bitki sevgisi boyutunda anlamlı farklılık çıkmamıştır. Ancak hayvan sevgisi boyutunda evcil hayvana sahip olan öğrencilerin çevresel tutumları, evcil hayvana sahip olmayan öğrencilere göre anlamlı olarak daha yüksektir. Küreci (2018) ve Yılmaz'ın (2016) araştırmalarında evcil hayvanı olan öğrencilerin tutumları ile olmayanların tutumları arasında farklılık olmadığı ortaya çıkmıştır. Evcil hayvana sahip olma durumu, bu araştırmada, evcil hayvana sahip olmayanlara göre hayvan sevgisi bakımından çevreye yönelik olumlu tutumda farklılık oluşturmasının yanında, alanyazında bu durumun sosyal ve psikolojik etkilerinin de olduğu görülmektedir. Öğrencilerin evcil hayvana sahip olma durumu bakımından çevreye yönelik sorumlu davranışları incelendiğinde Temizlik ve Tasarruf Boyutunda ve Çevre İlgisi Boyutunda anlamlı farklılık bulunmamaktadır. Yılmaz'ın (2016) araştırmasında da benzer şekilde öğrencilerin çevresel faaliyetlere katılım boyutunda anlamlı farklılık olmadığı ortaya çıkmıştır. Ölçek genelinde ve Hayvan Sevgisi Boyutunda ise evcil hayvanı olan öğrenciler, olmayan öğrencilere göre daha olumlu sorumlu davranış ortalamasına sahiptirler. Genel olarak davranış ortalamaları dikkate alındığında, evcil hayvana sahip olan öğrenciler olmayan öğrencilere göre daha yüksek sorumlu davranışlara sahiptirler. Buna göre, evcil hayvan sahibi öğrenciler, çevreye karşı daha sorumlu davranış göstermekte, hayvan sevgisi bakımından da çevreye karşı daha sorumlu davranış sergilemektedirler. MEB, 2019 yılı itibariyle okullarda evcil hayvan sahiplenme çalışması başlatmıştır. Buna göre her okul, kendi imkanları dahilinde bir evcil hayvan sahiplenebilecektir. Dolayısıyla, araştırmada elde edilen bulgular doğrultusunda öğrencilerde hayvan sevgisinin eğitim öğretim ortamlarında aşılması amacıyla gerçekleştirilen bu çalışmanın öğrencilerin çevreye yönelik tutum ve sorumlu davranışlarına olumlu katkıda bulunabileceği söylenebilir.

Bowd (1984) çocuklukta evcil hayvana sahip olanların evcil olmayan hayvanlara karşı yüksek düzeyde olumlu tutuma sahip oldukları; Bryant (1986) stres problemi yaşayan ve sosyal destek için evcil hayvana sahip olan on yaşındaki çocukların empati düzeylerinin sahip olmayanlara göre daha yüksek olduğu; Poresky ve Hendrix (1988) ise evcil hayvana sahip olan çocukların olmayanlara göre daha yüksek empati puanlarına sahip oldukları bulgularına ulaşmıştır (akt. Paul ve Serpell,1993).

Benzer olarak Eagles ve Muffit (1990) araştırmalarında evcil hayvana sahip öğrencilerin diğeri öğrencilere göre hayvanlara karşı daha olumlu tutuma sahip oldukları; Bjerke, Kaltbornand, Odegardstuen (2001) ise evcil hayvanı olan çocuk ve gençlerin, evcil hayvanı olmayan çocuk ve gençlere göre tarım hayvanlarından ve vahşi hayvanlardan daha çok hoşlandıkları bulgularına ulaşmıştır. Ayrıca Poresky ve Hendrix (1990) çocukların sosyal gelişimleri ile evcil hayvana sahip olmaları arasında bağlantı olduğunu; bu durumun sosyal yeterlik, empati ve iş birliği gibi faydalar sağladığını belirtmiştir. Dolayısıyla evcil hayvan, öğrencilerin sadece çevresel tutumları için değil, kişisel ve yaşamsal becerilerinin gelişmesinde de olumlu katkı sağlamaktadır.

Öğrencilerin anne eğitim durumları ile baba eğitim durumları bakımından çevreye yönelik tutumları incelendiğinde, her iki değişkene göre öğrencilerin çevreye yönelik tutum düzeylerinde anlamlı farklılık çıkmamıştır. Bu sonuç Özcan (2016), Çelikmakas (2018) ve Küreci'nin (2018) çalışmalarıyla benzerlik göstermektedir. Özpınar (2009), Taycı Ünal (2009), Yaşaroğlu (2012), Kaygusuz (2013), Yılmaz (2016), Laza, Lotrean, Pinte ve Zeic (2009) ve Malandrakis ve Chatzakis (2014), Sultan, Hossen ve Khatun'un (2017) araştırmalarında hem anne eğitim düzeyi açısından hem de baba eğitim düzeyi açısından farklılık bulunmakta; annenin ve babanın sahip olduğu eğitim düzeyi arttıkça öğrencilerin çevreye yönelik tutumların da olumlu yönde anlamlı olarak arttığı ortaya çıkmıştır. Bu araştırmada anne baba eğitim durumlarına göre öğrencilerin tutum sıra ortalamaları genel olarak değerlendirildiğinde; hem annelerinin hem de babalarının eğitimleri açısından anne babanın eğitim düzeyi yüksek olan öğrencilerin tutum sıra ortalamalarının kısmen yüksek olduğu söylenebilir.

Öğrencilerin anne eğitim durumları ve baba eğitim durumları bakımından çevreye yönelik sorumlu davranışları incelendiğinde ölçek genelinde, Hayvan Sevgisi Boyutunda, Temizlik ve Tasarruf Boyutunda ve Çevre İlgisi Boyutunda anlamlı farklılık bulunmamaktadır. Davranış ortalamaları incelendiğinde öğrencilerin anne eğitim durumlarına göre çevreye yönelik sorumlu davranışları, tüm boyutlarda, anne eğitim düzeyi yükseldikçe daha yüksek düzeydedir. Yaşaroğlu (2012) araştırmasında tüm boyutlarda eğitim düzeyi yükseldikçe sorumlu davranış gösterme sıklığı anlamlı olarak arttığı bulgusuna ulaşmıştır. Benzer şekilde Yılmaz'ın (2016) araştırmasında da anne eğitim düzeyi yüksek öğrencilerin, anne eğitim düzeyi düşük öğrencilerden çevresel faaliyetlere katılımda anlamlı olarak daha olumlu tutuma sahip oldukları ortaya çıkmıştır. Dolayısıyla bu bulgu ilgili araştırmaların sonuçlarıyla benzerlik göstermektedir. Erdem, Meriç ve Meriç'in (2019) araştırmasında baba eğitim seviyesi yüksek olan öğrencilerin çevresel sorumluluk olarak baba eğitim seviyesi düşük öğrencilerden daha yüksek farkındalığa sahip oldukları ortaya çıkmıştır. Yaşaroğlu (2012), araştırmasında Hayvan Sevgisi Boyutunda ve Çevre İlgisi Boyutunda anlamlı farklılık olmadığı, Temizlik ve Tasarruf Boyutunda eğitim düzeyi yüksek olanların lehine anlamlı farklılık olduğu bulgusuna ulaşmıştır ve buna göre üniversite ile lise mezunu babaların çocukları, daha alt seviye eğitim kurumlarından mezun olan babaların çocuklarından daha olumlu davranışa sahiptirler. Benzer şekilde Yılmaz'ın (2016) araştırmasında da baba eğitim düzeyi yüksek öğrenciler, düşük

öğrencilerden çevresel faaliyetlere katılımında anlamlı olarak daha olumlu tutuma sahip oldukları ortaya çıkmıştır. Bu araştırmada ise davranış ortalamaları dikkate alındığında üniversite ve üstü mezunu babaların çocukları, daha alt seviye eğitim kurumlarından mezun olan babaların çocuklarından daha olumlu davranış ortalamalarına sahiptirler. Bu açıdan araştırma sonuçları Yaşaroğlu (2012) ve Yılmaz 'ın (2016) araştırma sonuçlarıyla benzerlik göstermektedir.

Araştırmada öğrencilerin aylık gelir durumlarına göre çevreye yönelik tutum düzeylerinde ve çevreye yönelik sorumlu davranışlarında anlamlı farklılık çıkmamıştır. Bu bulgu Yılmaz (2016) ve Yılmaz, Boone ve Andersen (2004)'in araştırmasında elde ettiği bulgularla benzerlik göstermektedir. Sıra ortalamaları göz önüne bulundurulduğunda yüksek gelirli ailelerde yaşayan öğrencilerin diğer gelir düzeyindeki ailelerde yaşayan öğrencilere göre daha yüksek tutum puanına sahip oldukları ortaya çıkmıştır. Bu durum İşyar (1999), Özpınar (2009), Taycı Ünal (2009) ve Küreci'nin (2018) araştırma bulgularıyla benzerlik göstermektedir. Öğrencilerin çevreye yönelik sorumlu davranışlarında, davranış ortalamaları dikkate alındığında, aylık gelirleri yüksek olan ailelerin öğrencileri, aylık gelirleri düşük olan ailelerin öğrencilerinden yüksek davranış ortalamasına sahiptirler.

Anne baba eğitim ve ailenin aylık gelir durumları değişkenine göre öğrencilerin çevreye yönelik sorumlu davranış ortalamaları ile çevreye yönelik tutum sıra ortalamaları birlikte değerlendirildiğinde, hem eğitim düzeyinde, hem de aylık gelirleri yüksek düzeyde olan aile veya anne babanın çocukları, çevreye yönelik daha sorumlu davranışa ve çevreye yönelik yüksek olumlu tutuma sahiptirler. Barraza'ya (2001) göre ailenin çevreye karşı tutumları ve eylemleri çocuklar tarafından hızla kabullenilmektedir. Ayrıca aile, çocuğun çevreye yönelik gelişiminde önemli etkiye sahiptir. Aynı şekilde Evans, Otto ve Kaiser'e (2018) göre de anne ve babanın çevresel tutum ve davranışları çocukların tutum ve davranışlarını etkilemektedir ancak bunun sürekliliği ise henüz bilinmemektedir. Benzer olarak Ando, Yorifuji, Ohnuma, Matthies ve Kanbara (2015) da günlük yaşamda çevre yanlısı davranışları sergileyen anne babaların çocuklarının çevresel davranışları üzerinde rol model olarak etkili olduklarını belirtmektedir. Evans, Otto ve Kaiser (2018) araştırmasında çevreye sürdürülebilir şekilde davranan ve daha güçlü çevre tutumuna sahip olan annelerle büyüyen çocuklar yetişkin olduklarında daha çevreci davrandıkları bulgusuna ulaşmıştır.

Laza, Lotrean, Pinteau ve Zeic'in (2009) araştırmasında, ailenin kültürel seviyesinin artmasının erken yaşlarda öğrencilerin genel bilgileri üzerinde etkili olduğu, Strieder Phillippsen, Soares Angeoletto ve Santana'nın (2017) araştırmasında ise eğitim düzeyi ve aylık geliri yüksek bireylerin çevresel farkındalıklarının da yüksek olduğu ortaya çıkmıştır. Bu araştırmada da eğitim durumları bakımından ve aylık gelir düzeyi bakımından yüksek seviyeye sahip ailelerin öğrencileri, daha yüksek davranış ortalamalarına ve tutum sıra ortalamalarına sahiptirler. Bu durum Tomul'un (2007) araştırmasında elde ettiği, gelir durumu arttıkça eğitime katılım oranının arttığı ve yine Tomul (2008)'un ailenin eğitim düzeyi ile gelir düzeyinin çocukların eğitime katılımını etkilediği bulgularıyla benzerlik göstermektedir. Çünkü aileler, çocuklarındaki beşeri sermayenin gelişimini doğrudan veya

dolaylı olarak etkileyebilecek faaliyetlere oldukça yatırım yapmaktadır (Tomul, 2008). Dolayısıyla gelir yükseldikçe, eğitime olan ihtiyaç ile eğitime olan katılımın da doğru orantılı artacağı, aylık geliri yüksek olan ailelerin çocuklarına çevresel aktiviteler için hem zaman hem de bu aktiviteler için gerekli maddi kaynak ayırabileceği söylenebilir. Çünkü Erjem'in (2018) de belirttiği gibi çocuk, ailede bilgi, beceri, tutum ve davranışlar kazanmakta, çevreye ve topluma hazırlanmakta; ayrıca ailenin sosyo-kültürel ve ekonomik durumu öğrencinin eğitimini etkilemektedir. Dolayısıyla, ilgili alan yazında da görüldüğü gibi, davranışların oluşması sürecinde tutum ile bilgi bağlamında ailenin kültürel ve maddi seviyesinin, öğrencilerin çevresel davranışlarını etkileyebileceği söylenebilir.

Öğrencilerin çevreye yönelik tutumları ile çevreye yönelik sorumlu davranışları arasında orta düzeyde, pozitif yönlü ve anlamlı bir ilişki olduğu ortaya çıkmıştır. Bu bulgu, Smith, Haugtvedt ve Petty'nin (1994) araştırmasındaki çevresel tutum ve ekolojik davranış arasında orta düzeyde ilişki bulgusuyla benzerlik göstermektedir. Çevreye yönelik tutum ve çevreye yönelik davranış arasındaki ilişki bağlamında, farklı yaş grupları ve yetişkinlerle yapılan çalışmalar incelendiğinde; Chan (1996) öğrencilerle yaptığı araştırmasında olumlu ve yüksek düzeyde ilişki; Kibert'in (2000) üniversite öğrencileri ile yaptığı çalışmada anlamlı orta düzeyde ilişki; Lahiri (2011) öğretmenlerle yaptığı çalışmada anlamlı düşük düzeyde ilişki; Fah ve Sirisena (2014) ortaokul öğrencileriyle yaptığı çalışmada olumlu ve orta düzeyde ilişki; Varoğlu, Temel ve Yılmaz (2017) sekizinci sınıf öğrencileriyle yaptığı çalışmada olumlu orta düzeyde ilişki; Spinola (2020) 9. sınıf öğrencileriyle yaptığı çalışmada anlamlı pozitif yönde zayıf ilişki bulgularıyla benzerlik göstermektedir.

Kaiser, Ranney, Hartig ve Bowler'e (1999) göre çevresel tutum ve davranış arasındaki ilişkiyi açıklamak zordur. Hatta bireyin davranışlarında duyuşsal-davranışsal tutarlık veya bilişsel-davranışsal tutarlık konularında bazen tutarsızlık gözlemlenebilmekte, bireyin olumlu duygu ve bilişe sahip olduğu bir konuda tutarlı davranışlar görülmeyebilmektedir. Bu durum, geri dönüşüm konusunda olumlu tutumlara sahip bireyin geri dönüşüm kutusu olmadığına geri dönüştürülebilir metayı kutuya atma davranışını gerçekleştiremeyeceği ile örneklendirilebilir (Sakallı Uğurlu, 2018). Atasoy (2019)'da küçük yaştaki çocuklarda çevresel tutum ve çevresel davranışlar arasında, sözel ifadeler ile gözlenen yaşantılar arasında tutarlılık görülmediğini belirtmiştir.

Kaiser, Ranney, Hartig ve Bowler (1999)'e göre bir bireyin çevresel davranışı onun tutumuyla örtüşmeyebilir. Palmberg ve Kuru (2000) ise, sorumlu çevresel davranışın öğrenilmiş bir tepki ve eylem özelliği gösterdiğini belirtmekte, çevresel tutum ve eylemler arasındaki tutarsızlıkların nedenlerinin uygulamalı bilgi düzeyine ulaşmayan bilinçli veya bilinçsiz eylemlerle açıklanabileceği görüşüne sahiptir. Evans, Otto ve Kaiser (2018) küçük çocukların çevresel tutum ve davranışları hakkında yapılan çalışmaların yetişkinlerin çevresel tutum ve davranışlarındaki gibi gelişmiş alanyazına sahip olmadığı için, çocukların çevresel tutum ve davranış kalıplarıyla ilgili olarak net bir ifadeye bulunulamayacağını belirtmektedir. Bu görüşten farklı olarak Otto, Evans, Moon ve Kaiser (2019) çevresel davranışın çocukluktan erken ergenliğe kadar gelişmeye başladığını ve on yaşından

itibarene sağlamlaşmaya başladı; çevre tutumunun ise yetişkinlik dönemine kadar değiştiği görüşüne sahiptir. Görüldüğü gibi çevresel tutum ve davranış ilişkisi süreğen bir durumdur. Dolayısıyla Atasoy'un (2019) da belirttiği gibi, olumlu çevresel tutum ve davranışların oluşturulması için, öncelikle çocukların çevre kültürü ve ekolojik bilgi düzeyleri geliştirilerek çevre bilinci ile çevre duyarlılığının temelleri atılmalıdır.

4.4. Öneriler

4.4.1. Uygulayıcılar için öneriler.

1. Evcil hayvan sahibi olmak, ilgilenmek öğrencilerin sadece tutumları üzerinde değil, kişisel ve sosyal yaşam becerileri üzerinde de etkili olduğu bilinmektedir. Dolayısıyla öğrenciler bu konuda bilinçlendirilerek bir canlıyla ilgilenme sorumluluğu alması sağlanmalıdır.

2. Çevre ile ilgili konularda yanlış öğrenmelerle karşılaşan çocuklar bundan olumsuz etkilenmekte ve bu durumun ileriki yıllarda çeşitli olumsuz çevresel tutum ve davranışlara yol açabileceği bilinmektedir. Öğrencilerin istedik çevresel davranışlarının sıklığını artırmak için çeşitli pekiştireçler kullanılabilir.

4.4.2. Araştırmacılar için öneriler.

1. Çevreye yönelik tutumların ve davranışların değerlendirilmesi için gerçekleştirilen bu çalışmanın verileri, Kocaeli ilindeki beş ilçedeki devlet okullarında öğrenim görmekte olan 1424 ilkokul dördüncü sınıf öğrencisinden toplanmıştır. Temel eğitimde, çevre konulu araştırmalar oldukça sınırlıdır. Dolayısıyla benzer başka çalışmalar, farklı bölgeler de veya ülke genelinde, temel eğitim sınıf seviyelerinde, öğrenci velileri, öğretmenleri ve okul idarecileri de dahil edilerek daha kapsamlı olarak gerçekleştirilebilir.

2. Çevreye yönelik tutumların cinsiyet değişkenine göre incelenmesinde kız öğrencilerin çevreye yönelik tutumları ile erkek öğrencilerin tutumları arasında anlamlı farklılık olduğu, kız öğrencilerin daha olumlu tutum düzeyine sahip oldukları ortaya çıkmıştır. Alanyazında kadınların çevreye yönelik tutumlarının erkeklerin tutumlarına göre daha olumlu olduğu bilinmektedir. Dolayısıyla çevreye yönelik tutumlar üzerinde etkili olan cinsiyet faktörünün nedenleri araştırılmalıdır.

Bu çalışmada veri toplama aracı olarak görüşme formu, tutum ölçeği ve sorumlu davranış ölçeği kullanılmış, çevreye yönelik tutumlar ile sorumlu davranışlar arasındaki ilişki değerlendirilmiştir. Başka bir araştırmada da bunlara başka boyutlar da eklenerek araştırmaların içeriği geliştirilebilir.

Kaynakça

- Ahi, Berat ve Sibel Özsoy (2015) "İlkokullarda Görev Yapan Öğretmenlerin Çevreye Yönelik Tutumları: Cinsiyet ve Mesleki Kıdem Faktörü", *Kastamonu Eğitim Dergisi*, C:23(1), ss. 31-56.
- Alım, Mete (2006) "Avrupa Birliği Üyelik Sürecinde Türkiye’de Çevre Ve İlköğretimde Çevre Eğitimi", *Kastamonu Eğitim Dergisi*, C:14(2), ss. 599-616.
- Allport, G. W. (1935). "Attitudes", C. Murchison (Ed.), *Handbook Of Social Psychology*, Clark University Press, Worcester, ss. 798-844.
- Alp, Elvan, Hamide Ertepinar, Ceren Tekkaya ve Ayhan Yılmaz (2006) "A Statistical Analysis Of Children’s Environmental Knowledge And Attitudes In Turkey", *International Research In Geographical And Environmental Education*, C:15(3), ss. 210-223.
- Ando, K., Yorifuji, K., Ohnuma, S., Matthies, E. and Kanbara, A. (2015) "Transmitting Pro-Environmental Behaviors To The Next Generation: A Comparison Between Germany And Japan", *Asian Journal Of Social Psychology*, C:18(2), ss. 134-144.
- Atasoy, Emin (2005) *Çevre İçin Eğitim: İlköğretim Öğrencilerinin Çevre Tutum Ve Çevre Bilgisi Üzerine Bir Çalışma (Doktora Tezi)*. Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa.
- Atasoy, Emin (2019) *İnsan-Doğa Etkileşimi ve Çevre İçin Eğitim*. Bursa: Sentez Yayıncılık.
- Badem, Neşe (2010) 4. Sınıf Öğrencilerinde Gezi Gözlem İle Desteklenmiş Öğretimin Çevre Kirliliği İle İlgili Farkındalıklarının Oluşumuna Etkisi (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Balıkesir Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Balıkesir.
- Balcı, Ali (2010) *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntem, Teknik Ve İlkeler*. Ankara: Pegem Akademi.
- Barraza, Laura (2001) "Environmental Attitudes Start At Home: Parents And Their Role In The Development Of Values", *Environmental Education And Information*, C:20(4), ss. 239-256.
- Başal, Handan Asude (2015) *Okul Öncesi ve İlkokul Öğrencileri İçin Uygulamalı Çevre Eğitimi*. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Bjerke, Tore, Bjorn P. Kaltenborn and Toril S. Odegardstuen (2001) "Animal-Related Activities And Appreciation Of Animals Among Children and Adolescents", *Anthrozoös*, C:14(2), ss. 86-94.
- Bonnett, Michael and Jacquetta Williams (1998) "Environmental Education And Primary Children’s Attitudes Towards Nature And The Environment", *Cambridge Journal Of Education*, C: 28(2), ss. 159-174.
- Bogner, Franz X. and Manfred G. Wilhelm (1996) "Environmental Perspectives Of Pupils: The Development Of An Attitude And Behaviour Scale", *Environmentalist*, C:16(2), ss. 95-110.
- Bozkurt, Yavuz (2012) *Çevre Sorunları Ve Politikaları*. Bursa: Ekin Yayınevi.
- Büyüköztürk, Şener , Ebru Kılıç Çakmak, Özcan Erkan Akgün, Şirin Karadeniz ve Funda Demirel (2018) *Bilimsel Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık.
- Büyüköztürk, Şener (2009). *Sosyal Bilimler İçin Veri Analizi El Kitabı: İstatistik, Araştırma Deseni SPSS Uygulamaları Ve Yorum*. Ankara: Pegem Akademi.
- Büyüköztürk, Şener, Ömay Çokluk ve Nilgün Köklü (2019) *Sosyal Bilimler İçin İstatistik*. Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık.
- Carrier, Sarah J. (2009) "Environmental Education In The Schoolyard: Learning Styles And Gender", *The Journal Of Environmental Education*, 40(3), ss. 3-12.
- Ceylan, Salih (2007) *Zeytintaşı Mağarası Serik Antalya. Doğu Coğrafya Dergisi*, C:18, ss. 223-242.
- Chan, Kara K. W. (1996) "Environmental Attitudes And Behavior Of Secondary School Students In Hong Kong", *Environmentalist*, C:16(4), ss. 297-306.
- Çabuk, Burcu Ve Ö. Cem Karacaoğlu (2003) *Üniversite Öğrencilerinin Çevre Duyarlılıklarının İncelenmesi*. Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi, C:36(1), ss.189-198.
- Çelik, Melehat ve Mustafa Doğru (2019) "Fen Bilimleri Öğretmen Adaylarının Çevre Sorunlarına Yönelik Davranışlarının İncelenmesi", *Yüzüncü Yıl Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*. C:16(1), ss.1791-1813.
- Çelikler, Dilek, Zeynep Aksan ve Nisa Yenikalaycı (2019) "İlkokul Öğrencilerinin Çevreye Yönelik Farkındalıklarının Belirlenmesi", *İnönü Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, C:20(2), ss. 425-436.
- Çelikkamak, Armağan (2018) *Sinop İli (Merkez) 4. Ve 5. Sınıfların Çevreye Karşı Duyarlılık Analizleri (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi)*. Sinop Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Sinop.
- Davidson, Debra J. and Willuam R. Freudenburg (1996) "Gender And Environmental Risk Concerns:

A Review And Analysis Of Available Research", Environment And Behavior, C:28(3), ss. 302-339.

Demirkaya, Hilmi (2006) "Çevre Eğitiminin Türkiye'deki Coğrafya Programları İçerisindeki Yeri Ve Çevre Eğitimine Yönelik Yeni Yaklaşımlar", Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, C:16(1), ss. 207-222.

Deniş, Huriye ve Hasan Genç (2007) "Çevre Bilimi Dersi Alan Ve Almayan Sınıf Öğretmenliği Öğrencilerinin Çevreye İlişkin Tutumları Ve Çevre Bilimi Dersindeki Başarılarının Karşılaştırılması", Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, C:13(2), ss. 20-26.

Doğanay, Hayati (1991) Demografya-Nüfus Bilimi. Erzurum: Atatürk Üniversitesi.

Doğanay, Hayati (2003) Coğrafya'ya Giriş Genel Ve Fiziki Coğrafya. İstanbul: Aktif Yayınevi.

Eagles, Paul F. and Susan Muffitt, S. (1990) "An Analysis Of Children's Attitudes Toward Animals", The Journal Of Environmental Education, C:21(3), ss. 41-44.

Erdem, Mustafa, Erdal Meriç ve Ayşe Meriç (2019) "İlkokul Öğrencilerinin Çevresel Farkındalıklarının Çeşitli Değişkenler Açısından Değerlendirilmesi", Bilim, Teknoloji, Mühendislik, Matematik Ve Sanat Eğitimi Dergisi, C: 2(1), ss. 21-38.

Erjem, Yaşar (2018) "Aile ve Eğitim", D. A. Arslan ve G. Arslan (Ed.), Eğitimin Sosyolojik Temelleri Paradigma Akademi, İstanbul, ss. 104-114.

Ertürk, Hasan (2012) Çevre Bilimleri. Bursa: Ekin Yayınları.

Ertürk, Ramazan (2017) "İlkokul Öğrencilerinin Çevre Sorunları ve Çevre Eğitimine Yönelik Algıları", İnönü Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, C:18(3), ss. 12-24.

Evans, Gary W., Siegmar Otto and Florian G. Kaiser (2018) "Childhood Origins Of Young Adult Environmental Behavior", Psychological Science, C: 29(5), ss. 679-687.

Fah, Lay Yoon and A. B. Anjana Sirisena (2014) "Relationship Between The Knowledge, Attitudes, And Behaviour Dimensios Of Environmental Literacy: A Structural Equation Modeling Approach Using Smartpls", Jurnal Pemikiran Pendidikan (Journal For Educational Thinkers), C: 5 , ss. 119-144.

Felonneau, Marie-Line and Maja Becker (2008) "Pro-Environmental Attitudes And Behavior: Revealing Perceived Social Desirability", Reveu Internationale De Psychologie Sociale, 21(4), ss. 25-53.

Fernández-Manzanal, Rosario, Luis Rodriguez-Barreiro and Jose Carrasquer (2007) "Evaluation Of Environmental Attitudes: Analysis And Results Of

A Scale Applied To University Students", Science Education, C:91(6), ss.988-1009.

Gupta, Neha And Rajiv Phillip (2019) "A Study Of Environmental Protective Behavior Among Educators In Relation To Their Pro-Environmental Attitude", International Journal Of Multidisciplinary Research, C:5(11), ss. 2455-3662.

Hamilton, Lawrence C. (1985) "Concern About Toxic Wastes: Three Demographic Predictors", Sociological Perspectives, 28(4), ss. 463-486.

Insko, Chester A. And John Schopler (1972) Experimental Social Psychology. USA New York: Academic Press.

İnceoğlu, Metin (2011) Tutum, Algı, İletişim. Ankara: Siyasal Kitabevi.

İşyar, Nilüfer (1999) İlköğretim (3. 4. ve 5. Sınıf) Öğrencilerin Olumlu Çevresel Tutumlarının Yaş Ve Sosyo Ekonomik Düzeye Göre Değerlendirilmesi (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa.

Kağıtçıbaşı, Çiğdem (2006) Yeni İnsan Ve İnsanlar Sosyal Psikolojiye Giriş. İstanbul: Evrim Yayınevi.

Kaiser, Florian G., Michael Ranney, Terry Hartig and Peter A. Bowler (1999) "Ecological Behavior, Environmental Attitude, And Feelings Of Responsibility For The Environment", European Psychologist, C:4(2), ss. 59-74.

Karasar, Niyazi (2008) Bilimsel Araştırma Yöntemi. Ankara: Nobel Yayıncılık.

Kaygusuz, Zeynep Betül (2013) İlköğretim Dördüncü Sınıf Öğrencilerinin Çevre Konusundaki Görüşleri: Manisa-Sarıgöl Örneği (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Dokuz Eylül Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İzmir.

Kibert, Nicole Courtney (2000) An Analysis Of The Correlations Between Attitude, Behavior, And Knowledge Components Of Environmental Literacy In Undergraduate University Students(Yüksek Lisans Tezi). University Of Florida:United States Of America.

Kocataş, Ahmet (2014) Ekoloji ve Çevre Biyolojisi. 13. Baskı. Bursa: Dora Yayıncılık.

Küreci, Cesarettin (2018) 4. Sınıf Öğrencilerinin Çevreye Yönelik Tutumlarının İncelenmesi(Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Dumlupınar Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Kütahya.

Lahiri, Sudeshna (2011) "Assessing The Environmental Attitude Among Pupil Teachers In Relation To Responsible Environmental Behavior: A Leap Towards Sustainable Development", Journal Of Social Sciences, C:7(1), ss. 33-41.

- Laza, Valeria, Lucia Lotrean, Aurelia Pinte and Alexandru Zeic (2009) "Knowledge, Attitudes, And Environment Oriented Behaviors For 7-8 Year Old Children", *Applied Medical Informatics*, C:24(1,2), ss. 59-66.
- Lindsey, Linda L. (2010) *Gender Roles A Sociological Perspective*. Boston: Pearson Education.
- Malandrakis, Georgios and Stergios Chatzakis (2014) "Environmental Attitudes, Knowledge, And Alternative Conceptions Of Primary School Children In Greece", *Applied Environmental Education And Communication*, C:13(1), ss. 15-27.
- Mc Ewen, Birgitta, Pierre Clément, Nicklas M. Gericke, Eva Nyberg, Mats Hagman and Jan Landström (2015) "Female And Male Teachers' Pro-Environmental Behaviour, Conceptions And Attitudes Towards Nature And The Environment Do Not Differ: Ecofeminism Put To The Test", *Asia-Pacific Forum On Science Learning&Teaching*, C: 16(1), 3, ss. 1-30.
- Mcstay, Jan R. And Dunlap, Riley E. (1983) "Male-Female Differences In Concern For Environmental Quality", *International Journal Of Women's Studies*, C:6(4), ss. 291-301
- Meşe, İlknur (2018) "Toplumsal Cinsiyet ve Eğitim", D. A. Arslan Ve G. Arslan (Ed.). *Eğitimin Sosyolojik Temelleri, Paradigma Akademi*, İstanbul, ss. 166
- Miser, Rifat (2010) *Çevre Eğitimi*. Ankara: Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Mezunları Derneği Yayınları.
- Otto, Siegmars, Gary W. Evans, Min J. Moon and Florian G. Kaiser (2019) "The Development Of Children's Environmental Attitude And Behavior", *Global Environmental Change*, C:58, ss. 101-947.
- Öcal, Tülay ve Yücel Dinç (2018) "Beşeri Çevre Sorunları", R. Sever ve E. Yalçinkaya (Ed.), *Çevre Eğitimi*, Pegem Akademi Yayıncılık, Ankara, ss. 75-105.
- Özata Yücel, Elif, Muhlis Özkan, Sema Nur Güngör ve Dilek Zeren Özer (2015) "Ortaokul Öğrencilerinin Çevresel Tutumlarının Davranış, Duygu, Düşünce Ve Eylemde Bulunmaya İsteklilik Açısından Değerlendirilmesi", *Kastamonu Eğitim Dergisi*, C:24(4), ss. 2021-2040
- Özcan, Ersin (2016) *İlkokul Öğrencilerinin Çevreye Yönelik Tutumlarının İncelenmesi*, (Yüksek Lisans Tezi). Pamukkale Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Denizli.
- Özdamar, Kazım (2015) *Paket Programlar İle İstatistiksel Veri Analizi Cilt-1*. Eskişehir: Nisan Kitabevi
- Özpinar, Deniz (2009) *İlköğretim 4. ve 5. Sınıf Öğrencilerinin Çevre Sorunları Hakkındaki Görüşleri (Afyonkarahisar İli Örneği)* (Yüksek Lisans Tezi). Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Afyonkarahisar.
- Özsoy, Sibel (2012) "İlköğretim Öğrencilerinin Çevre Algılarının Çizdikleri Resimler Aracılığıyla İncelenmesi", *Kuram Ve Uygulamada Eğitim Bilimleri Dergisi*, C:12(2), ss. 1117-1139.
- Özsoy, Sibel ve Berat Ahi (2014) "İlkokul Öğrencilerinin Geleceğe Yönelik Çevre Algılarının Çizdikleri Resimler Aracılığıyla Belirlenmesi", *Kuram ve Uygulamada Eğitim Bilimleri Dergisi*, C: 14(4), ss. 1-26.
- Palmberg, Irmeli E. And Jari Kuru (2000) "Outdoor Activities As A Basis For Environmental Responsibility", *The Journal Of Environmental Education*, C:31(4), ss. 32-36.
- Paul, Elizabeth S. And James A. Serpell (1993) "Childhood Pet Keeping And Humane Attitudes In Young Adulthood", *Animal Welfare*, 2, ss. 321-337.
- Plavsic, Sonja (2013) *An Investigation Of Gender Differences In Pro-Environmental Attitudes And Behaviors*. (Onur Öğrencisi Lisans Tezi). University Of Connecticut: Connecticut.
- Poresky, Robert H. And Charles Hendrix (1990) "Differential Effects Of Pet Presence And Pet-Bonding On Young Children", *Psychological Reports*, C:67(1), ss. 51-54.
- Raman, Rasha Abdel (2016) "Attitudes And Behavior Of Ajman University Of Science And Technology Students Toward The Environment", *IAFOR Journal Of Education*, C:4(1), ss. 69-88.
- Sadık, Fatma ve Halil Çakan (2010) "Biyoloji Bölümü Öğrencilerinin Çevre Bilgisi Ve Çevre Sorunlarına Yönelik Tutum Düzeyleri", *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C:19(1), ss. 351-365.
- Sakallı Uğurlu, Nuray (2018) *Sosyal Psikolojide Tutumlar ve Tutum Değişimi*. Ankara: İmge Kitabevi.
- Sakellari, Maria And Constantina Skanavis (2013) "Environmental Behavior And Gender: An Emerging Area Of Concern For Environmental Education Research", *Applied Environmental Education And Communication*, C:12(2), ss. 77-87.
- Senemoğlu, Nuray (2012) *Gelişim Öğrenme Ve Öğretim – Kuramdan Uygulamaya*. Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık.
- Skinner, Burrhus Frederic (1938) *The Behavior Of Organisms An Experimental Analysis*. New York: D. Appleton-Century Company.

- Smith, Stephen M., Curtis P. Haugtvedt and Richard E. Petty (1994) "Attitudes And Recycling: Does The Measurement Of Affect Enhance Behavioral Prediction? " *Psychology&Marketing*, C: 11(4), ss. 359-374.
- Sönmez, Veysel ve Füsün Gülderen Alacapınar (2011) *Örneklendirilmiş Bilimsel Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Anı Yayıncılık.
- Sönmez, Elif ve Zekeriya Yerlikaya (2018) "Ortaokul Öğrencilerinin Çevresel Bilgi Düzeyleri Ve Çevreye Yönelik Tutumları Üzerine Bir Alan Araştırması: Kastamonu İli Örneği" *Kastamonu Eğitim Dergisi*, C:25(3), ss. 1239-1249.
- Spinola, Helder (2020) "Correlations Between Environmental Literacy Components (Knowledge, Attitude And Behavior) In Madeira Island (Portugal) 9th Grade Students", *The Online Journal Of New Horizons In Education*, C:10(1), ss. 28-36.
- Strieder Phillippsen, Juliana, Fabio H. Soares Angeoletto And Rosangela G. Santana (2017) "Education Level And income Are Important For Good Environmental Awareness: A Case Study From South Brazil", *Ecologia Austral*, C:27(01), ss. 39-44.
- Sultana, Negar, Md. Shadahat Hossen And Rehana Khatun (2017) "Assesment Of Environmental Knowledge And Attitude Of Secondary Level Students Of Tangail, Bangladesh", *International Journal Of Resarch In Environmental Science*, C: 3(2), ss. 41-46
- Şahin, Hilal Güşta Ve Süleyman Doğu (2018) "Okul Öncesi Öğretmen Adaylarının Çevre Sorunlarına İlişkin Tutum Ve Davranışlarının İncelenmesi" *Elementary Education Online*, C: 17(3), ss. 1402-1416.
- Tanrıoğen, Abdurrahman (2009). *Bilimsel Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Anı Yayıncılık.
- Tindall, David B., Scott Davies And Celine Mauboules (2003) "Activism And Conservation Behavior In An Environmental Movement: The Contradictory Effects Of Gender", *Society And Natural Resources*, C:16(10), ss. 909-932.
- Tomul, Ekber (2007) "Türkiye’de Eğitime Katılım Üzerinde Gelirin Etkisi", *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, C:22(2), ss. 122-131.
- Tomul, Ekber (2008) "The Relative Effects Of Family Socio-Economic Characteristics On Participation In Education In Turkey", *Eusian Journal Of Educational Research*, C:8(30), ss.153-168.
- Türküm, Ayşe Sibel (1998) "Çağdaş Toplumda Çevre Sorunları ve Çevre Bilinci" G. Can (Ed.). *Çağdaş Yaşam Çağdaş İnsan*, Anadolu Üniversitesi Yayınları No:1020, ss. 165-181.
- Uzun, Naim Ve Necdet Sağlam (2006) "Ortaöğretim Öğrencileri İçin Çevresel Tutum Ölçeği Geliştirme Ve Geçerliliği", *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, C:30, ss. 240-250.
- Ünal, Sevil, Ebru Mançuhan ve Ahmet Alp Sayar (2001) *Çevre; Bilinci, Bilgisi Ve Eğitimi*. İstanbul: Marmara Üniversitesi Teknik Eğitim Fakültesi Matbaası.
- Ünal Taycı, Fatma (2009) *İlköğretim Öğrencilerinin Çevresel Tutum, Bilgi, Duyarlılık Ve Aktif Katılım Düzeylerinin Belirlenmesi Üzerine Bir Çalışma - Çorlu Örneği (Yüksek Lisans Tezi)*. Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara
- Vander Zanden, James Wilfrid (1980). *Educational Psychology In Theory And Practice*. New York: Random House Inc.
- Varoğlu, Lütfiye, Senar Temel ve Ayhan Yılmaz (2017) "Knowledge, Attitudes And Behaviours Towards The Environment Issues: Case Of Northern Cyprus", *Eurasia Journal Of Mathematics, Science And Technology Education*, C:14(3), ss. 997-1004.
- Wood, Julia T. (2010) *Gendered Lives Communication, Gender, And Culture*. Boston: Wadsworth Publishing Company.
- Yaşaroğlu, Cihat (2012) *İlköğretim Birinci Kademe Öğrencilerinin Çevreye Yönelik Tutum Ve Davranışlarının Değerlendirilmesi (Yayımlanmamış Doktora Tezi)*. İnönü Üniversitesi: Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Malatya.
- Yılmaz, Ozgül, William J. Boone And Hans O. Andersen (2004) "Views Of Elementary And Middle School Turkish Students Toward Environmental Issues", *International Journal Of Science Education*, C:26(12), ss. 1527-1546.
- Yılmaz, İsmail (2016) *Türkiye’de İlkokul Programlarında Çevre Eğitimi Ve İlkokul 4. Sınıf Öğrencilerinin Tiflis Konferansı Çevre Eğitimi Amaçlarına Ulaşım Düzeyi*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Edirne.
- Zelezny, Lynnette C., Poh-Pheng Chua And Christina Aldrich (2000) *New Ways Of Thinking About Environmentalism: Elaborating On Gender Differences In Environmentalism*. *Journal Of Social Issues*, C:56(3), ss. 443-457.

RESEARCH ARTICLE / ARAŞTIRMA MAKALESİ

Milli Şef Döneminde Kırşehir’de Cumhuriyet Bayramı Hazırlıkları ve Kutlamaları

Celebration day celebrations and its preparations in National Chief Period Kırşehir

Cihat TANIŞ¹

Öz

Tarih boyunca birçok toplumda anma günleri, törenler, kutlamalar tertip edilmiştir. Ancak Fransız İhtilali ile ortaya çıkan ulus devletler toplumları tek bir milli kimlik etrafında birleştirmeye çalışmışlardır. Bu bağlamda bir ulus oluşturabilmek için yeni semboller yaratılmıştır. Bunların en başında kuşkusuz *Milli Bayramlar* gelir. Çünkü *Milli Bayramlar*, halkın ortak değerlerini yansıtan ve o vesile ile kenetlenmesini sağlayan günlerdir. Türk Milleti Mustafa Kemal Atatürk önderliğinde zaferle tamamladığı Milli Mücadele’nin ardından kurduğu yeni Türkiye Devleti’nin rejiminin adını 1923 yılında Cumhuriyet koyarak bu başarılı süreci taçlandırmıştır. Bu önemli günü her yıl anmak amacıyla 1925 yılında bir kanun çıkarılmış ve böylelikle 29 Ekim günü *Milli Bayram* ilan edilmiştir. Bu çalışmanın konusu Kırşehir’de gerçekleştirilen Cumhuriyet Bayramı kutlamalarından oluşmaktadır. Cumhuriyetin ilanı ile birlikte Kırşehir’de yapılan kutlamalardan ancak Cumhuriyet Arşivi’nde belgesi bulunan yıllar incelenebilmiştir. Bu bağlamda 1939, 1940, 1941, 1944 ve 1945 yıllarında Kırşehir’de Cumhuriyet Bayramlarının nasıl kutlandığı, hangi hazırlıkların gerçekleştirildiği bu törenlere kimlerin katıldığı ve törenlerin içeriği hakkında bilgi verilmiştir. Edinilen bilgiler dahilinde Kırşehir’de Cumhuriyet Bayramı törenleri için önemli hazırlıklar yapıldığı görülmüştür. Şehrin ana caddeleri süslenmiş, evler ve işyerleri baştanbaşa bayraklarla donatılmıştır. Halkın geniş katılımıyla üç gün devam eden törenlerde gündüz ve gece ayrı programlar tertip edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Kırşehir, Cumhuriyet Bayramı, Milli Bayram.

Abstract

Remembrance days, ceremonies and celebrations have been organized in many societies throughout the history. The nation states and societies that emerged with the French Revolution were tried to unite around a single national identity. In this context, new symbols have been created to create a nation. Undoubtedly, National Holidays are at the top of these. Because National Holidays are the days that enable the people to unite around common values. Turkish Nation that complete victory under the leadership of Mustafa Kemal Atatürk founded Turkey after the National Struggle, the name of the new state regime in 1923, putting Republic has crowned this successful process. A law was enacted in 1925 to commemorate this important day every year, thereby declaring the National Day on 29 October. The subject of this study consists of the Republic Day celebrations held in Kırşehir. With the declaration of the Republic, only the years with the certificate in the Republic Archive could be examined from the celebrations held in Kırşehir. In this context, information was given about how the Republic Day ceremonies were made in Kırşehir in 1939, 1940, 1941, 1944 and 1945, what preparations were made, who participated in these ceremonies and the content of the ceremonies. Important preparations were made for the Republic Day ceremonies in Kırşehir. The main streets of the city are decorated and houses and offices are equipped with flags throughout. During the ceremonies that continued for three days with the broad participation of the people, separate programs were organized during the day and night.

Keywords: Kırşehir, Republic Day, National Holiday.

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Yakın Çağ Tarihi ABD, cihattanis@gmail.com

Giriş

Bayram kelimesinin etimolojik kökeni tam olarak belli olmamakla birlikte kelimenin aslının Farsçadan gelen bezrem/bezrâm olup sevinç veyahut eğlence günü anlamına geldiği ileri sürülmektedir. Kaşgarlı Mahmut ise bu kelimenin aslının bedhrem olduğunu daha sonra Oğuzların bu kelimeyi beyrem şekline çevirdiklerini belirtir (Doğan, 2013: 109; İleri, 2015: 138). Kelimenin kökeni nereden gelirse gelsin bayramlar toplumların hafızasındaki en önemli günlerdir. Bu günlerde insanların heyecanları artar ve toplum büyük bir coşku içerisine girer (Erdem, 1992: 257).

Tarih boyunca birçok toplumda anma günleri, törenler, kutlamalar; yani matem ve eğlence türünden birçok törenler tertip edildiği bilinmektedir. Ancak her bir topluluğun yaşadığı döneme göre inançları ve yaşama biçimi farklı olmuştur. Bu farklılık birçok konuda olduğu gibi olayları tanımlama-adlandırma ve etkinlik biçimlerinde de değişiklikler göstermiştir. Ayrıca benzer özellikler taşıyan veya aynı coğrafyada yaşayan grupların törenleri birbirine benzerlik gösterse de genel olarak kendine özgü bir tutum sergilemiştir (Alpaslan, 2017: 94). Başlangıcı dinsel inanç ve törenlere dayanan bayramlar, insanlık tarihi kadar eski olmakla beraber toplumlarının genellikle tanrılarına adadıkları özel törenler, bayramların ilk örnekleri olarak kabul görmüştür (Biçer: 2017: 7). Eski toplumlarda ilkbahar yağmurlarının başlaması, dolayısıyla ilk tohumların toprağa atılması, ilk ürünün devşirilmesi, hasat ve bağ bozumu gibi tarımla ilgili hemen her tabiat olayı ilahi bir hüviyetle tanrıların evlenmesi, doğurması vb. şekillerde yorumlanarak bayram olarak kutlanmıştır. Ayrıca zaferlerin yıl dönümleri veyahut toplumun tarihinde yaşadığı önemli dönüm noktaları da birçok toplum tarafından bayram olarak kutlanmıştır (Biçer, 2017: 7; Erdem, 1992: 257).

Yukarıda ifade edildiği gibi insanlığın başlangıcından itibaren toplumların önemli günleri kutlamak için belirlediği ve toplumun bireyleri tarafından benimsenen bayramlar farklı isimler altında çeşitli etkinlikler yapılarak kutlanmıştır (Şavklı, 2019: 363). Bu yönüyle bayramlar, anılmaya değer bir olguyu, bir olayı, bir kahramanı, birtakım insanları belli sürelerde anmaya yönelik olan ya da bir topluluk tarafından herhangi bir şey onuruna düzenlenen kamusal şenlik olarak tanımlanabilir. Bu açıdan bayram, toplum reflekslerinin bir nevi canlanmasıdır (Biçer, 2017: 5-6). Bayramların toplum üzerindeki en önemli etkisi hiç şüphesiz toplumların inanç sistemlerinden ve tarih süreci içinde yaşadıkları olaylardan, ortak yaşantılarından, geleneklerinden ortaya çıkmaları sebebiyle onların ortak birtakım idealler etrafında bütünleşmesini, ortak inançlar ve değerler geliştirmesini sağlamasıdır (Uzun, 2010: 109-110). Bu bağlamda modern anlamda Fransız İhtilali ile ulus inşa etme maksadıyla başlayan *Milli Bayram* kavramı II. Meşrutiyet döneminde Osmanlı Devleti'nde de kabul görmüştür. Sonraki süreçte Milli Mücadele'nin başarıya ulaşması ve akabinde yeni kurulan devletin rejimin Cumhuriyet olarak benimsenmesi ile 29 Ekim tarihi *Milli Bayram* olarak belirlenmiştir.

Bu çalışmada Kırşehir'de Cumhuriyet Bayramı kutlamalarının ve hazırlıklarının ne şekilde gerçekleştirildiği ortaya koyulmaya çalışılmıştır. Ancak Kırşehir'de yapılan kutlamalardan

Cumhuriyet Arşivi’nde belgesi bulunan yıllar incelenebilmiştir. Dönemin ulusal basını taranmış ancak Kırşehir’e ait bir bilgiye ulaşılamamıştır. Bu bağlamda 1939, 1940, 1941, 1944 ve 1945 yıllarında Kırşehir’de Cumhuriyet Bayramlarının nasıl kutlandığı, hangi hazırlıkların gerçekleştirildiği bu törenlere kimlerin katıldığı ve törenlerin içeriği hakkında bilgi verilmiştir.

A- Milli Bayram Olgusunun Ortaya Çıkması ve Osmanlı Devleti’ne Yansıması

Fransız İhtilali’nin ardından toplumlar tek bir milli kimlik etrafında ulus devlet olarak birleşmeye başlamışlardır. Bu bağlamda ortak bir kaderi paylaşmaya yatkın bir ulus yaratabilmek için birtakım semboller yaratılmıştır. Bu sembolere örnek olarak; bayrak, milli marş, ulusal mitolojiler, ulusal kahramanlar ve milli günler verilebilir (Biçer, 2017: 10-11). Böylelikle her devlet içinde bulunduğu duruma, tarihinde önemli saydığı olaylarına ve ilke olarak benimsediği yönetim şekline göre milli günlerini belirleme yoluna gitmiştir. Netice itibarıyla Fransız İhtilali sonucunda dünyaya yayılan milliyetçilik akımı doğrultusunda oluşturulan yeni sistemde önemli günler; gurur veren, zafer kazanılan günler veya devlet kurucularını anma ve kutlama üzerine yapılan törenler tüm yeni devletler tarafından sistemin güçlendirilmesi için en önemli unsurlar olmuştur (Bolat, 2007: 9-10.). Bu açıdan Fransız İhtilali’nin yıldönümü kutlamaları, modern anlamda milli bayram olgusunun tarihte rastlanılan ilk örneği sayılabilir. Avrupa’da yaşanan bu siyasi gelişmelerden Osmanlı Devleti de belli ölçüde etkilenmiştir. Bu bağlamda II. Mahmut, Sultan Abdülmecit, Abdülaziz ve II. Abdülhamit dönemlerinde Avrupai tarzda uygulamalara rastlanmıştır (Aslan, 2011: 1, 3).

Osmanlı Devleti’nde *Milli Bayram* düşüncesi ilk defa II. Meşrutiyet döneminde ortaya çıkmıştır. 1908 yılından sonra parlamento yeniden açıldıktan sonra Osmanlı Mebusan Meclisi, *Milli Bayram* konusunda iki günün üzerinde durmuştur. Bunlardan birisi 27 Ocak Osmanlı Devleti’nin kuruluş yıl dönümü, diğeri ise 23 Temmuz II. Meşrutiyet’in ilanıdır. Ancak ağırlıklı görüş Osmanlı’nın kuruluş günü yerine, 10 Temmuz’un *Milli Bayram* olmasını istemiştir (MM. Z.C., C. 4, D. 1: 86-87; Yamak, 2008: 326-327). Meclisteki bu görüşlerin ardından hazırlanan kanun taslağı ile 5 Temmuz 1908 tarihli oturumda, Kanun-i Esasi’nin yürürlüğe konduğu 23 Temmuz 1908 tarihinin *Milli Bayram* olarak kutlanması kabul edilmiştir (MM. Z.C., D: 1, C. 5: 175; Yamak, 2008: 327-328). *İyd-i Milli* olarak anılan bu tarih Osmanlı Devleti’nde kabul edilen ilk milli bayram olmuştur (Çakmak, 2010: 88-89; İleri, 2017: 232).

Türk Milleti, Mustafa Kemal Paşa’nın önderliğinde İstiklal Savaşı yıllarında tüm sıkıntıları göğüsleyerek Milli Mücadele’yi başarı ile sonuçlandırmış, ardından millet egemenliğini tesis ederek, bu zorlu süreci Cumhuriyet ile taçlandırmıştır. Bu bağlamda 29 Ekim’in özel bir gün olarak kutlanması düşüncesiyle Türkiye Büyük Millet Meclisi’nin aldığı karar üzerine Cumhuriyet’in 1924 yılında özel bir merasimle 101 pare top atılması kararlaştırılmıştır (BCA, 030.18.01.01.011.48.17; *Düstur*, 3. Tertip, C. 5: 666). Akabinde bir kanun teklifi hazırlanmış, söz konusu bu teklif meclise sevk edilmiştir. TBMM genel kurulunun 19 Nisan 1925 günkü toplantısında ise kabul ettiği 628 sayılı

kanun ile 29 Ekim günü *Cumhuriyet Bayramı* olarak kabul edilmiştir (BCA, 080.18.01.01.012.75.6; TBMM Z.C., C. 18, D.II: 164-165). Milli egemenliğe dayalı bu yeni rejimin yıl dönümlerinin yurttan ve diplomatik temsilciliklerde kutlanması, yapılan inkılapların kökleşmesi açısından önemli bir görev sayılmıştır (G. Öztürk, 2015: 586; Demir, 2015: 2-3; İlyas, 2018: 204; Şavklı, 2019: 364-365). Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin 27 Mayıs 1935 tarihinde kabul ettiği 2739 sayılı Ulusal Bayramlar ve Genel Tatiller Hakkında Kanunun birinci maddesine göre *Ulusal Bayram* yalnız Cumhuriyetin ilan edildiği 29 Ekim günü olarak belirlenmiştir (T.C. Resmi Gazete, 27.05.1935, Kanun No: 2739: 5262). Türkiye'nin içinde ve dışında devlet adına yalnız o gün tören yapılır (Altuncuoğlu, Saydan, 2015: 149; Alpaslan, 2017: 109; Çakmak, 2010: 89).

B- Kırşehir'de Cumhuriyet Bayramı Hazırlıkları ve Kutlamaları

Cumhuriyet'in Bayramı kutlamalarına dönemin hükümetleri tarafından büyük önem verilmiştir. Kırşehir'e gönderilen talimatnamelerde, vilayet genelinde yapılacak törenlerin ve kutlama programlarının canlı ve yoğun geçmesi için özel çaba gösterilmesi istenmiştir. Kırşehir Valiliği bu talimatların gereğini yerine getirmek için vilayet genelinde yapılacak törenlerle ilgili bütün hazırlıkları gereken hassasiyetle gerçekleştirmiştir. Bu bağlamda Kırşehir'de bayram hazırlıklarını organize edebilmek için Valilik vilayette bir kutlama komitesi kurmuştur. Bu komite bayram hazırlıklarını içeren bir program yaparak süreci en ince ayrıntısına kadar belirlemiş ve bu sayede Cumhuriyet Bayramları Kırşehir'de sorunsuz bir şekilde kutlanmıştır.

Yeni Türkiye Cumhuriyeti'nin en önemli günü hiç kuşkusuz Cumhuriyetin ilan edildiği 29 Ekim 1923 tarihidir. Yukarıda da ifade edildiği gibi bu günün önemine binaen TBMM genel kurulunun 19 Nisan 1925 günkü toplantısında kabul ettiği 628 sayılı kanun ile 29 Ekim tarihi *Milli Bayram* olarak kabul edilmiştir. Bu bağlamda Kırşehir Valiliği, Halkevi gibi kurumlar bayramın en iyi şekilde geçmesi için gereken hazırlıkları ve hassasiyeti göstermişlerdir. Yurdun hemen her yerinde olduğu gibi Kırşehir'de de Cumhuriyet Bayramı kutlamaları bir plan, program dâhilinde gerçekleştirilmiştir. Netice itibarıyla gerek Türkiye genelinde gerekse de Kırşehir'de resmigeçit törenleri, müsamereler, takların hazırlanması, konferanslar, balolar hemen her şehirde aynı düzen içinde her şehirde şehrin ilgili kurumları tarafından organize edilmiştir (Alpaslan, 2015: 831).

1- 1939 Yılı Kutlamaları

Kırşehir'de tespit edilebilen ilk kutlama 1939 yılına aittir. Bu yıla ait incelenen arşiv belgesinde bayram için hangi hazırlıkların yapıldığı ve nasıl kutlandığına dair detaylı bilgilere ulaşılamamıştır. Buna karşılık yalnızca bayramda asılacak pankartların bezlere değil daha uzun ömürlü olacak madeni levhalara basılması ve böylelikle gelecek yıllar için de kullanılması düşünülmüştür (BCA, 490.01.1146.20.2.3.24).

2- 1940 Yılı Kutlamaları

Cumhuriyet Bayramı Kırşehir’de 1940 yılında gerekli hazırlıklar yapıldıktan sonra büyük bir coşku ile kutlanmıştır. 1940 yılında Cumhuriyet Bayramı’na nasıl hazırlanıldığını ortaya koyan en önemli belge hiç kuşkusuz il kutlama komitesi tarafından hazırlanan programdır. Buna göre, Cumhuriyet Bayramı’nın 17. yıl dönümü 28 Ekim 1940 öğleden sonra saat 13’te başlayarak 30 Ekim 1940 saat 24’e kadar devam edecektir. Bayram hazırlıkları için kutlama komitesinin almış olduğu kararlar ise şu şekildedir: Resmi daireler, okullar, kurumlar, bankalar, kasaba dâhilindeki bütün evler, ticarethaneler ve otomobil gibi nakil vasıtaları 28 Ekim 1940 tarihinden itibaren bayrak ve kurdele ile uygun şekillerde süslenerek ve geceleri şehir ışıklarla donatılacaktır. 28 Ekim akşamına kadar süsleme işi komitenin planı dairesinde bitmiş olacaktır. Yapılan süslemeler 30 Ekim gece yarısına kadar muhafaza edilecek ve sabahleyin süsleme malzemesi ait olduğu kuruma teslim edilecektir. Ayrıca her vatandaş kanununun tarif ettiği örneğe göre bayraklarını asacaktır. (BCA, 490.01.1146.20.2.3.29).

Cumhuriyet Halk Partisi il binası, Halkevi, Vali konağı, Hastane ve Belediye önüne taklar yapılacaktır. Bu taklar bayrak ve vecizelerle uygun şekilde yerleştirilecek ve geceleri ilgili yerler ışıklarla süslenecektir. Halk istediği yerde taklar yaptırabilecektir. Ancak yapılmadan evvel süsleme komitesinden izin almak gerekmektedir. Bilhassa Valilik, CHP il binası, Belediye, Halkevi ön duvarları, Ziraat Bankası, Belediye Oteli arası, Yeni Çarşı giriş ve çıkış yerleri vecize ve bayraklarla grafiklerle süslenecektir. Bunlara ilaveten hazırlık işleri komitenin planı çerçevesinde 20 Ekim gününden itibaren başlanarak Ekimin 28. günü öğleye kadar bitirilmiş olacaktır. Bayram günlerinde halka Cumhuriyet ve İnkılaplar konusunda konferans vermek üzere kutlama komitesince konuşmacılar seçilecektir. Yine Cumhuriyet alanının münasip yerlerinde çocuklar için salıncaklar yapılacak ve etrafi çocukların sevgisini çekecek şekilde süslenecektir. Mağaza vitrinlerinin kahve ve lokantaların Cumhuriyet Bayramı’nı çok canlı gösterecek şekilde süslenmesi sağlanacaktır (BCA, 490.01.1146.20.2.3.28). Bayram münasebetiyle vilayet gazetesi Cumhuriyet ve inkılaplar hakkında bilgi veren resimli bir nüsha çıkaracaktır.² 28 Ekim günü ise bayramın başladığı saat 13’te atılacak toplanlar ilan edilecek ve akabinde resmi kurumlar kapatılacaktır. Bugün hususi iş yerlerinin kapanması mecburi olmayacaktır. Saat 13’ten 14’e kadar Valilikte 14’ten 15’e kadar Halkevi, 15’ten 16’ya kadar Gazi Büstü önünde belediye bandosu çalacaktır. İlaveten Çocuk Esirgeme Kurumu ve mektep himaye heyetleri tarafından hazırlanan elbiseler çocuklara dağıtılacaktır. 28 Ekim günü saat 20’de Halkevinde umuma mahsus bir müsamere verilecektir. Aynı günün akşamı ise Atatürk Anıtı ve Halkevi, Valilik, Belediye ve ortaokul bahçesinde saat 18.30’dan itibaren meşaleler yakılacaktır. Civar köylerden bayrama iştirak için milli kıyafetler ile geleceklere yer hazırlanacaktır (BCA, 490.01.1146.20.2.3.31).

29 Ekim günü resmi dairelerle beraber hafta tatili kanununda gösterilen bütün ticarethane ve müesseseler kapanacaktır. Ayrıca saat 9.30’da Valilik salonunda Vali tarafından resmî kabul yapılacaktır.

² İlgili gazete nüshalarına ulaşılammıştır.

ve kabule başlanıncaya kadar gelen halk ve memura hususi yerler hazırlanacak ve teşrifat programına göre kabul ilk topun atılmasını müteakip başlayacaktır. (BCA, 490.01.1146.20.2.3.31). Valilikte bir kokteyl hazırlanacaktır. Kabulden sonra arzu edenler kokteyle uğrayabileceklerdir. Öğrenciler, memurlar, halk ve geçide iştirak edecek heyetlerin Cumhuriyet meydanında krokide gösterilen yerlere oturmaları gerekecektir. Saat 10'da Vali, Askeri Komutan, CHP İl Başkanı Cumhuriyet alanına gelerek halkın önünden geçerek bayramlarını kutladıktan sonra yerlerine geçeceklerdir. Vali ve Askeri Komutan yerlerini aldıktan sonra Belediye bandosu tarafından çalınacak İstiklal Marşı ile tören açılacaktır. İstiklal Marşı'nı müteakip geçit aşağıda gösterilen tertibat dâhilinde yapılacaktır (BCA, 490.01.1146.20.2.3.30).

A-Ordu

B- İstiklal ve İnkılap kahramanları (Her rütbeden subay, erat, malul gaziler, şehir anaları bayraklarla geçeceklerdir).

C- Üniformalı yedek subaylar

Ç- Jandarma Kıtataı

D- İzciler

E- Ortaokul ve İlkokullar

F- Sporcular

G-Ulusal Cemiyetler ve Halk (BCA, 490.01.1146.20.2.3.33).

Geçide iştirak eden okullarla diğer kurumlar ve esnaf iş yerlerini ve nakil vasıtalarını süslemekle sorumludurlar. Ayrıca bütün halk, memurlar, öğrenciler, izciler ve sporcular geçidin ardından doğruca Atatürk Anıtı önüne gidecekler ve çelenkler koyacaklardır. Bunu müteakip günün önemine binaen konuşmalar yapılacaktır. Öğleden sonra akşama kadar halk eğlencelerine ve konuşmacıların konferanslarına yer verilecek akabinde şehir bandosu çalacaktır. Saat 14'te köylerden gelen misafirlere Halkevinde CHP il yönetimi tarafından bir çay ziyafeti verilecektir. Gece Vali tarafından Halkevinde hususi davetlilere saat 21'de bir balo tertip edilecektir (BCA, 490.01.1146.20.2.3.33) Aynı gece jandarma, ortaokul öğrencileri, esnaf ve halk tarafından saat 19'da başlamak üzere komitenin tespit ettiği plan dairesinde bir fener alayı yapılacaktır. Bu alay Valilik, Halkevi, Belediyeyi takiben Vali Konağına kadar gidecek ve oradan dönüp Halkevi önünde dağılacaktır. Bunların yanı sıra bayram devamında gündüz ve gece ışıklar yanacaktır. Çevre köylerin bayramını kutlamak üzere CHP merkez kaza reisi Hüseyin Say, Belediyeden Mehmet Bayar, Halkevinden Turgut Erbaş gideceklerdir (BCA, 490.01.1146.20.2.3.32).

30 Ekim tarihinde de resmi kurumların kapalı kalmasına devam edilecektir. Buna karşılık özel iş yerlerinin kapatılması mecburi değildir. Cumhuriyet alanında çocukların eğleneceği oyunlar tertip edilecektir. Aynı gün saat 14'te Cumhuriyet alanında futbol kulüpleri arasında maç yapılacaktır (BCA,

490.01.1146.20.2.3.32). Programa bakıldığı vakit Cumhuriyet Bayramı’nın 1940 yılında çok detaylı ve düzenli bir şekilde hazırlandığı görülmüştür.

3- 1941 Yılı Kutlamaları

Cumhuriyet Bayramı’nın 18. yıl dönümü önceki yıllardan farksız bir şekilde halkın geniş çoğunluğunun katılımı ile kutlanmıştır. Bayram esnasında konuşmalar yapılmış çeşitli eğlenceler tertip edilmiştir. Kutlama programı şu şekildedir: Cumhuriyet Bayramı’nın 18. yıldönümü 28 Ekim 1941 öğleden sonra saat 13’te başlayarak 30 Ekim 1941 saat 24’e kadar devam edecektir. Bayram hazırlıkları ise; okullar, kurumlar, evler, iş yerleri ile nakil vasıtaları 28 Ekim 1941 tarihinden itibaren bayrak ve kurdele ile uygun şekillerde süslenecek ve geceleri ışıklarla donatılacaktır. 28 Ekim akşamına kadar süsleme komitesinin planı dairesinde süsleme işi bitmiş olacaktır. Bu süslemeler 30 Ekim gece yarısına kadar muhafaza edilecek ve sabahleyin süsleme malzemeleri ait olduğu yere teslim edilecektir. Her vatandaş kanunun tarif ettiği örneğe göre bayraklarını yaptıracaktır (BCA, 490.01.1146.20.2.3.8). Ayrıca CHP il binası, Halkevi, Vali Konağı, Yeni Otel ve Belediye önüne taklar yapılacaktır. Bu taklar bayrak ve vecizelerle uygun şekilde donatılacak ve geceleri de ışıklarla aydınlatılacaktır. Vatandaş kendisi de istediği yerde tak yaptırabilecektir. Ancak yaptırmadan evvel süsleme komitesinden izin alması gerekmektedir. Bilhassa Valilik, CHP il binası, Halkevi, Belediye binalarının ön duvarları, Ziraat Bankası, Belediye Oteli arası, Yeni Çarşı’nın giriş ve çıkış yerleri vecize, bayrak ve grafiklerle süslenecektir. Bu yerlerin süsleme işi komitenin planı dairesinde 20 Ekim gününden başlanarak 28 Ekim öğleye kadar bitmiş olacaktır. Halka Cumhuriyet ve İnkılap konularında konferans vermek üzere Hamit Ahmet Köseoğlu, Osman Erbaş, Sırrı Kardeş, Cevat Tarım, Şerafettin Bilgiç, Sabri Örüklü ve Necati Öner seçilmişlerdir (BCA, 490.01.1146.20.2.3.8). Çocuk Esirgeme Kurumu tarafından Cumhuriyet alanının uygun yerlerinde çocuklar için salıncıklar yapılacak etrafı çocukların ilgisini çekecek şekilde süslenecektir. Bunların yanı sıra mağaza vitrinlerinin, kahve ve lokantaların Cumhuriyet Bayramı’nı çok canlı gösterecek bir şekilde süslemesi gerekmektedir (BCA, 490.01.1146.20.2.3.9).

28 Ekim günü bayram kutlama törenleri saat 13’te atılacak topla başlatılacaktır. Bu saatten sonra resmi kurumlar kapatılacaktır. Bugün özel iş yerleri ve kurumların kapatılması mecburi değildir. Aynı gün saat 13’ten 14’e kadar Valilikte 14’ten 15’e kadar Halkevinde 15’ten 16’ya kadar Gazi Büstü önünde Halkevi bandosu çalacaktır. Saat 14’te bütün okullar ortaokulda birleşerek çarşmayı dolaştıktan sonra CHP il binası önünde kendilerine tahsis edilen kısımlara yerleşeceklerdir. Bu esnada İlköğretim Müfettişi Necati Öner ile Ortaokul, İnönü, Yeşilyurt okullarında birer öğrenci konuşma yapacak ve ardından toplantı sona erecektir. Çocuk Esirgeme Kurumu ve Himaye Heyetleri tarafından hazırlanan elbiseler çocuklara dağıtılacaktır. Bandonun gösterilen bir zamanda çalmasını Halkevi başkanı temin edecektir. Yine saat 20’de Halkevi gösteri komitesi tarafından umuma mahsus bir müsamere verilecektir. Bu esnada Savcı Yardımcısı Hamit Ahmet Köseoğlu bir konuşma yapacaktır. Akşam Atatürk Anıtı, Halkevi, Valilik, Belediye, ortaokulu bahçesinde saat 18’den itibaren meşaleler

yakılacaktır. Civar köylerden bayrama iştirak edecek kişilere yer hazırlanacaktır. Halkevi misafirlerinin iaşesini temin edecektir. Kaza idare heyeti başkan vekili İsmail Selçuk ile Belediyenin bir zabıta memuru misafirlerin istirahatleri ile alakadar olacaklardır (BCA, 490.01.1146.20.2.3.9).

Resmi kurumlarla beraber hafta tatili kanununda gösterilen bütün iş yerleri bayram süresince kapalı kalacaktır. Saat 9.30'da Valilik salonunda resmî kabul yapılacak ve teşrifat programına göre kabul resmi ilk topun atılmasının ardından başlayacaktır. Valilik salonunda bir kokteyl hazırlanacaktır. Kabulden sonra arzu edenler kokteyle uğrayabileceklerdir. Öğrenciler, memurlar, halk ve geçide iştirak edecek kişiler Cumhuriyet meydanında gösterilen yerlerini alacaklardır. Saat 8'den itibaren Cumhuriyet alanının hazırlanması, yapılan plana göre herkesin yerlerinin gösterilmesine özen verilecektir. Saat 10'da Vali, Askeri Komutan, CHP Başkan Vekili Cumhuriyet alanına giderek hazır bulunan her grubun önlerinden geçerek bayramlarını kutladıktan sonra yerlerine geçeceklerdir. Vali ve yanındakiler yerlerini aldıktan sonra Halkevi bandosu tarafından çalınacak İstiklal Marşı ile tören açılacaktır. CHP Başkan Vekili Osman Erbaş ve Ortaokul Türkçe Öğretmeni Sabri Öröklü günün ehemmiyeti hakkında birer konuşma yapacaklardır. Ayrıca Gazi ve Namık Kemal okullarından seçilen öğrenciler şiir okuyacaklardır. Konuşmaların ardından geçit resmi aşağıda gösterilen tertibat dahilinde yapılacaktır (BCA, 490.01.1146.20.2.3.10).

A- Ordu

B- İstiklal ve İnkılap Kahramanları (Her rütbeden subay, erat, malul)

Üniformalı yedek subaylar

C- Jandarma Müfrezesi

D- İzciler

E- Sporcular

F-Ulusal Cemiyetler ve Halk (BCA, 490.01.1146.20.2.3.10).

Geçide iştirak eden bütün halk, memurlar, öğrenciler, izciler ve sporcular doğruca Atatürk anıtı önüne gidecekler resmi kurumlar çelenklerini koyacaklardır. Bunu müteakip Çocuk Esirgeme Kurumu Reisi Cevat Tarım ve Hâkim Şerafettin Bilgiç tarafından günün önemi dair konuşmalar yapılacaktır. Oradan İnönü'nün yeni yapılan büstlerinin açılış merasimi yapmak üzere parti önüne hareket edilecektir. Vali ve Halkevi reisinin konuşmalarından sonra kurdele sayın Vali vekili tarafından kesilecektir. Öğleden sonra akşama kadar Halk eğlencelerine, konferanslara yer verilecek ilaveten halkevi bandosu çalmaya devam edecektir. Saat 14'te köylerden gelen misafirlere Halkevi tarafından bir çay ziyafeti verilecektir. Gece CHP il yönetimi tarafından Valinin davetiyle saat 20'de bir balo tertip edilecektir. Ortaokul Beden Öğretmeni Enver Aydın, jandarmadan bir subay, emniyetten bir komiserin nezareti altında aynı gece jandarma, öğrenciler, esnaf ve halk tarafından saat 19'da başlamak üzere hazırlık komitesinin tespit ettiği plan dairesinde bir fener alayı yapılacaktır. Bu alay Valilik akabinde Halkevi önüne geldikten sonra dağılacaktır. Bayram devamınca gündüz ve gece

ışıklar yanacaktır. Gece Halkevi önünde havai fişekler atılacaktır. Fişekler CHP İl Başkanlığı tarafından hazırlanacaktır (BCA, 490.01.1146.20.2.3.11). Köylülerin bayramını kutlamak üzere CHP merkez kaza idare heyeti reis vekili İsmail Selçuk Belediyeden Mehmet Bayar, Halkevinden Etem Dönmez gideceklerdir (BCA, 490.01.1146.20.2.3.12).

30 Ekim günü ise resmi kurumlar kapalı olmaya devam edeceklerdir. Özel iş yerlerinin kapatılması mecburi değildir. Cumhuriyet alanında çocukların eğlenmesi için oyunlar tertip edilecektir. Saat 14’te Cumhuriyet alanında kulüpler arasında bir futbol maçı yapılacaktır. Saat 20’de ortaokul öğrencileri tarafından Halkevinde bir müsamere verilecektir (BCA, 490.01.1146.20.2.3.12).

Hazırlanan bu program dâhilinde 18. yıl kutlamaları hiçbir sıkıntı yaşanmadan coşkulu bir şekilde kutlanmıştır. Bu kapsamda bayramın nasıl gerçekleştirildiğine dair bir rapor Ankara’ya ulaştırılmıştır. Buna göre; Cumhuriyetin 18. yıl dönümü Kırşehir’de bütün halkın iştirakiyle gec-gündüz coşkun tezahüratla kutlanmıştır. Cumhuriyetin faziletleri nutuk ve konferanslarla anlatılmış ve aynı zamanda meydanlara asılan vecizeler, ışıklı süslemeler ile halkın ilgisi çekilmiştir. Kutlama talimatında gösterildiği gibi organizasyondan sorumlu komite 15.10.1941 tarihinden itibaren toplanmaya başlamış verilen kararların tatbiki üzerinde bayrama kadar dört toplantı yapmıştır. Ayrıca süsleme, balo, fener alayı komiteleri teşkil edilmiştir. Bunlar vazifelerini vaktinde tamamlamıştır. Bayram programı 20.10.1941’de ilan edilerek resmi ve özel kurumlara bildirilmiştir. Vilayet matbaası arızalı olduğu için aletleri Ankara’ya tamire gönderilmiş olduğundan dolayı adı geçen program daktilo ile ihtiyacı karşılayacak kadar yazılmıştır. Süsleme işi 28.10.1941 öğlesinde tamamlanmış 31.10.1941 sabahı kaldırılmıştır. Bu işler kısa bir zamanda temin edilmiştir. CHP İl Başkanlığı, Belediye, Vali konağı, Yeni Otel ve Ortaokul önlerine birer tak dikilmiştir. Ayrıca meydanlar bayrak ve çiçeklerle süslenmiştir. Bayrama herkesin imkân nispetinde koyu renkli elbiselerle iştiraki temin olunmuştur (BCA, 490.01.1146.20.2.3.13). İnönü’nün CHP tarafından yaptırılan büstleri tamamlanmış olduğundan açılış merasimi 29.10.1941 Çarşamba günü saat 11’de bütün halkın katılımıyla ve coşkun tezahüratla yapılmıştır. Merasimin yapıldığı Cumhuriyet Meydanı, Belediye tarafından daha evvel süslenmiş ve temizletilmiştir. Nafia Müdürü tarafından tanzim edilmiş krokiye göre halk yerlerini almış ve merasim intizamla yapılmıştır. Vali ve Askeri Komutana mahsus hususi yer hazırlanmıştır. Devlet daireleri, Belediye, CHP, Halkevi, Ziraat Bankası gibi kurumlar ve meydanlar bayramın önemini gösterecek şekilde süslenmiştir. Cumhuriyet alanına Çocuk Esirgeme Kurumu tarafından salıncıklar ve çocukların eğlenmesine mahsus yerler hazırlanmıştır. Bayraklar talimatnamenin gösterdiği şekilde temin edilmiştir. Süsleme işinde çiçek ve söğüt dallarından faydalanılmıştır (BCA, 490.01.1146.20.2.3.13).

Kutlamalar esnasında 18 rakamı büyükçe ve halkın gözünü çekecek bir şekilde takların üzerine yazılmıştır. Geceleri her taraf ışıklarla aydınlatılmış ayrıca yetersiz kalınan yerlerde meşalelerden istifade olunmuştur. Havai fişeklerle bayramın neşesi artırılmış Ortaokul ve Halkevi önünde daimi olarak meşaleler yakılmıştır. Programdan başka Belediye tarafından mükerreren tellallar

vasıtasıyla bayramdan halk haberdar edilmiş ve bu vesile ile bütün halkın bayrama iştiraki sağlanmıştır. Halkevi radyo ve hoparlörü vasıtasıyla Ankara'daki tören takip edilmiştir. 29.10.1941 Çarşamba günü saat 9.30'da vilayet makamında resmî kabul yapılmış ve buna müteakip Vali, Askeri Komutan, CHP Vilayet İdare Heyeti Reisi Cumhuriyet meydanında Cumhuriyet sevgisini artıracak sözlerle halkın önünden geçerek onların bayramını kutlamıştır. Akabinde Halkevi bandosu tarafından İstiklal Marşı çalınmış ve CHP Vilayet İdare Heyeti Reis Vekili Osman Erbaş, Ortaokul Türkçe Öğretmeni Sabri Örüklü ve iki öğrenci tarafından Cumhuriyetin faziletleri hakkında konuşmalar yapılmıştır. Geçit resmi talimatnamede gösterildiği şekilde muntazaman yapılmış ve seyircilerin takdir ve alkışları ile karşılanmıştır. Cumhuriyet meydanında Atatürk Anıtına gidilmiş çelenkler konulduktan sonra orada Çocuk Esirgeme Kurumu reisi Cevat Tarım ve Hâkim Şerafettin Bilgiç ve üç öğrenci tarafından günün önemine dair konuşmalar yapılmıştır (BCA, 490.01.1146.20.2.3.13). Atatürk Anıtındaki merasim bittikten sonra yukarıda ifade edildiği gibi İnönü'nün büstlerinin açılış merasimi yapılmış çelenklerin konmasına müteakip Halkevi Reisi Sırrı Kardeş bir konuşma yapmış öğleden sonra Halk kürsüleri faaliyete geçmiş, bando halkın neşesini artıracak şekilde müzikler çalmıştır (BCA, 490.01.1146.20.2.3.13; BCA, 490.01.1146.20.2.3.14). 28 Ekim akşamı Halkevi gösteri şubesi tarafından 30 Ekim akşamı da ortaokul öğrencileri tarafından Halkevinde birer müsamere verilmiştir. 29 Ekim akşamı ise Valinin daveti ile CHP İl Başkanlığı tarafından bir balo tertip edilmiştir (BCA, 490.01.1146.20.2.3.14).

Bayramdan önce Hazırlık Komitesi tarafından köylere bayram için ne gibi hazırlıkların yapılması gerektiği ile ilgili talimatlar gönderilmiştir. Bu bağlamda köylerde merasim yapılması için meydanlar hazırlattırılmış kutlamalar bu meydanlarda yapılmıştır. Okul bulunan köylerde ise öğrencinin Cumhuriyet ve İnkılaplara dair temsil ettiği piyesler seyrettirilmiştir. Halktan hiçbir surette para vb. yardım talebinde bulunulmamıştır (BCA, 490.01.1146.20.2.3.14). Bunların yanı sıra Türkçe Öğretmeni Sabri Örüklü halka Cumhuriyetin önemini anlatan bir konuşma yapmıştır (BCA, 490.01.1146.20.2.3.15). Daha sonra Çocuk Esirgeme Kurumu Başkanı Cevat Hakkı Tarım ve CHP İl Başkanı da günün önemine dair konuşmalar yapmıştır (BCA, 490.01.1146.20.2.3.16; BCA, 490.01.1146.20.2.3.17; BCA, 490.01.1146.20.2.3.18; BCA, 490.01.1146.20.2.3.19; BCA, 490.01.1146.20.2.3.20). Netice itibariyle kutlamalar belli bir düzen dâhilinde yapılmıştır.

4- 1944 Yılı Kutlamaları

Türkiye Cumhuriyeti'nin 21. yıl dönümü kutlamaları Kırşehir'de önceki yıllara benzer şekilde 28 Ekim günü saat 13'te başlayıp 30 Ekim saat 24'e kadar devam etmiştir. Hazırlıklar şu şekilde olmuştur: Bayram 28 Ekim günü saat 13'te atılan top ile ilan edilecektir. Bu saatten itibaren resmi kurumlar tatil olacaktır. Özel iş yerlerinin kapanması 29 Ekim günü için mecburidir. Ayrıca Ankara radyosunun yayınları takip edilecektir (BCA, 490.01.1146.20.2.3.36). Yine resmi ve özel kurumlar, okullar, evler, iş yerleri ve otomobil gibi nakil vasıtaları 28 Ekim 1944'ten itibaren bayrak, kırmızı ve beyaz kurdele ve çiçeklerle uygun şekilde süslenecektir (BCA, 490.01.1146.20.2.3.35; BCA,

490.01.1146.20.2.3.36). Bayram günleri bilhassa 29 Ekim günü vilayet gazetesi özel nüshalar çıkararak Atatürk ve İnönü’nün konuşmalarından parçalar yayınlayacak ve Cumhuriyetin şimdiye kadar bahsettiği nimetler ve başardığı büyük işler hakkında makaleler ve resimler koyarak nüshalarını çıkaracaklardır. Tak ve süsleme vasıtalarının nerelere asılacağı süsleme komitesi tarafından tespit edilecektir. Spor alanının temizlenmesi, süslenmesi ve tanzimi Belediye tarafından yapılacaktır (BCA, 490.01.1146.20.2.3.35).

28 Ekim günü saat 13’ten itibaren kutlama komitesince tayin edilecek mahallere halk kürsüleri konulacak ve seçilecek kişiler tarafından Cumhuriyetin faydaları ve vatanperverlik hakkında konferanslar verilecektir. Bu konferanslar Öğretmen Turgut Erbaş, İbrahim Güvendik, Refik Altıok ve Reşat Genç tarafından hazırlanacaktır (BCA, 490.01.1146.20.2.3.35).

Tören 29 Ekim günü şu şekilde gerçekleştirilecektir: Saat 10’da Valilik makamında kabul yapılacaktır. Giriş teşrifatı sırasıyla olmasına rağmen her kurum başkanının bütün mensupları ile sıraya girmeleri ve daire amirlerinin bu hususa dikkat ve itina göstermeleri istenmiştir. Kabulün intizamlı yürütülmesinden Raşit Sümengen isimli memur sorumlu olacaktır (BCA, 490.01.1146.20.2.3.35). Valilik Konağında yapılacak tören bittikten sonra spor alanında geçit resmi yapılacaktır. Geçit resmine iştirak edeceklerin geçiş sırasına göre tertiplenmesi işi Jandarma Bölük Komutan Vekili Teğmen Alaattin’in başkanlığı altında olacaktır. Düzenlemelerin muhafazası Emniyet Müdürlüğünden Baş Komiser Haydar Seven tarafından temin edilecektir (BCA, 490.01.1146.20.2.3.38). Kabul resminin ardından Vali, beraberinde Askeri Komutan ve CHP İl Başkanı ile spor alanında yer almış herkesin bayramını kutlayacaktır. Akabinde ortaokul öğrencilerinin söyleyeceği İstiklal Marşı ile törene başlanacak ve Ortaokul Müdür Yardımcısının konuşmasının ardından geçit resmine başlanacaktır (BCA, 490.01.1146.20.2.3.38). Geçit sırasıyla şu şekilde gerçekleşecektir:

A- Ordu (Jandarma)

B- Malûl gaziler (Askerlik şubesince temin edilecektir.)

C- Polis kıtası

D- İzciler

E- Okullar (Ortaokul Müdür Yardımcısı Sabri Örüklü’nün sıralayacağı üzere)

F- Sporcular

G- Ulusal cemiyetler (Kızılay yardım sevenler, çocuk esirgeme Türk hava kurumları)

H- Esnaf Teşekkülleri (Esnaf teşekküllerinin hazırlanması ve düzenlenmesi Belediye, Emniyet ve Ticaret odasından verilecek birer azadan müteşekkil heyet tarafından tertip ve tanzim edilecektir.) (BCA, 490.01.1146.20.2.3.37; BCA, 490.01.1146.20.2.3.38).

Geçit töreninden sonra doğruca Atatürk ve İnönü Anıtlarına gidilerek çelenk konulacak ve akabinde Onuncu Yıl Marşı söylenecektir. Atatürk Anıtında bir ortaokul öğrencisi, İnönü Büstünde ise ilkokul öğrencilerinden bir kişi birer konuşma yapacak ve ardından tören sona erecektir. Ayrıca halkı eğlendirmek maksadıyla Belediyenin temin edeceği davul ve zurna ile Cumhuriyet ve Atatürk Anıtı meydanlarında eğlenceler tertip edilecektir. Halkevi tarafından getirilecek yağmurlu köyündeki saz heyeti de Halkevi bahçesinde mahalli parçalar çalarak halkın eğlenmesi sağlayacaktır. Bu işi Halkevi tertipleyecektir. Misafirlerin iaşeleri barınmaları komite tarafından temin edilecektir. Saat 15'te Bağbaşı, 16'da Aşıkpaşa ve Dabaklar, 17'de ise Kındam İlkokullarının açılış törenleri yapılacaktır (BCA, 490.01.1146.20.2.3.37). 29 Ekim'i 30'a bağlayan gece vilayet tarafından özel davetlilere Cumhuriyet Bayramı şerefine bir balo verilecektir. Balo programının tertip ve idaresi emekli Albay Muhittin Artuğ'un başkanlığında Ortaokul Öğretmenlerinden Rasim Erdem ve Öğretmen Korkut Konukman'dan müteşekkil heyet tarafından hazırlanarak ve tatbik edilecektir (BCA, 490.01.1146.20.2.3.37; BCA, 490.01.1146.20.2.3.40).

30 Ekim akşam saat 20'de ortaokul öğrencileri tarafından bir müsamere verilecektir. Köylerde ise Muhtarın reisliği altında Öğretmen/Eğitmen ve İhtiyar Meclisi Azasından teşekkül etmek üzere üç kişilik bir komite kurulacaktır. Bu komite köy halkının katılımıyla bayramdan birkaç gün önce Cumhuriyet meydanını düzelterip mümkün olduğu kadar süsleyecektir. Şimdiye kadar Cumhuriyet meydanlarını hazırlamamış ve meydana sancak direği dikmemiş köyler daha evvel faaliyete geçerek meydanlarını yapıp hazırlayacaklardır (BCA, 490.01.1146.20.2.3.40). Bayrama köy halkını teşkil eden kadın, erkek ve çocukların katılımını temin edebilmek için pehlivan güreşleri, cirit oyunu gibi milli ve mahalli eğlenceler tertip olunarak halkı ilgilendirecek bir coşkunlukla, Cumhuriyetin iyiliklerini, eserlerini anlatıp duyuracak surette renkli, etkinlikler yapılacaktır. Köy konağı, okul, evler ve Cumhuriyet meydanı 28 Ekim gününden itibaren bayrak, kırmızı-beyaz kurdele ve çiçeklerle uygun bir surette süslenip donatılacaktır (BCA, 490.01.1146.20.2.3.40). Bayramın başlangıcı olan 28 Ekim günü saat 13'te köy muhtarı tarafından köy meydanında davul çaldırmak suretiyle bayramın başladığı ilan edilecektir. Tebrik 29 Ekim günü saat 10'da köy konağında muhtarlık makamında yapılacaktır. CHP Ocak Başkanı, Öğretmen veya Eğitmen, İhtiyar Meclis Azaları ve Hayır Cemiyeti Reisleri sıra ile tebriklerde bulunacaklardır (BCA, 490.01.1146.20.2.3.39; BCA, 490.01.1146.20.2.3.40).

Köy halkı ve okul talebeleri saat 11'de meydanda toplanacaklardır. Tören bittikten sonra muhtar beraberinde CHP Ocak Başkanı ile birlikte Cumhuriyet meydanına gelerek öğrenci ve ahalinin önünden geçerek kısa sözlerle herkesin bayramını kutlayacak ve meydandaki yerini aldıktan sonra öğrencilerin katılımıyla İstiklal Marşı söylenecek meydandaki sancak direğine bayrak çekilecektir. Öğretmen veya CHP Ocak Reisi tarafından Cumhuriyetin faydalarından ve yaptığı işlerden bahis bir konuşma yapıldıktan sonra öğrencilerden bir veya ikisi tarafından şiirler okunacak ve öğrencilerin yapacağı geçit resmi ile törene son verilecektir (BCA, 490.01.1146.20.2.3.39). Geçitten sonra oyunlar, güreşler, koşular tertip edilecek milli, mahalli eğlenceler yapılacak ve halkın eğlenmesi için köyün saz

çalanlarından, şarkı ve türkü söyleyenlerden istifade edilecektir. Müteakip bayram günlerinde bu etkinliklerin aynı şekilde devam ettirilmesi sağlanacak böylelikle halkın günlerini canlı ve neşe içinde geçirmesi temin edilecektir (BCA, 490.01.1146.20.2.3.39; BCA, 490.01.1146.20.2.3.41).

5- 1945 Yılı Kutlamaları/Kaman*

1945 yılında Kırşehir’in Kaman ilçesinde Cumhuriyetin 22. yıl dönümü çok canlı ve coşkulu bir şekilde kutlanmıştır. Cumhuriyetin üstünlükleri, inkılapların faydaları yakın köylerden gelen binlerce kişiye yapılan konuşmalarla anlatılmıştır (BCA, 490.01.1146.20.2.3.3). İlçenin bütün meydan, cadde, resmi kurumları ve iş yerleri bayraklar, devrimlerin ve Cumhuriyetin iyiliklerini ve hizmetlerini belirten pankartlarla süslenmiş ve fenerlerle ışıklandırılmıştır. Ayrıca bayramın devam ettiği süre içinde davul, zurna çalınarak halkın eğlenmesi sağlanmıştır. Milli oyunlar ve güreşler yapılmış ve gece de CHP ilçe yönetimi tarafından geniş ölçüde bir toplantı yapılarak Cumhuriyet Bayramının manası ve layık olduğu değerler anlatılmıştır (BCA, 490.01.1146.20.2.3.3). Böylelikle bayram kutlamaları sayesinde halk-devlet kaynaşmış ve Türk Milleti’nin kurtarıcısı Atatürk bir kez daha minnetle anılmıştır. Kısacası bayram Kaman’da geniş bir katılımı ve oldukça coşkulu bir şekilde gerçekleştirilmiştir (BCA, 490.01.1146.20.2.3.4).

SONUÇ

Milli Mücadele’nin zafer ile sonuçlanmasının ardından Cumhuriyet’in ilanı yeni Türkiye Devleti’nin temel niteliklerinin ortaya çıkmasındaki en önemli dönüm noktası olmuştur. Böylesi önemli bir günün yıl dönümleri elbette oldukça önem arz etmiştir. Bu bağlamda Cumhuriyet’in ilanı için 1924 yılında mütevazı bir tören yapılırken 1925 yılında çıkarılan bir kanunla 29 Ekim günü Milli Bayram hüviyetini kazanmıştır. Böylelikle her yıl tüm vilayetlerde coşkulu törenler yapılmaya başlanmıştır.

Kırşehir vilayetindeki Cumhuriyet Bayramı kutlamalarının ülkenin her vilayetinde olduğu gibi merkezden gönderilen programa uygun olarak büyük bir coşku ile öğrencilerin, sivil toplum örgütlerinin, esnaf kuruluşlarının, kamu görevlilerinin katılımı ile kutlandığı görülmüştür. Bu çalışmada Kırşehir’de, 1939-1945 yılları arasında gerçekleştirilen Cumhuriyet Bayramı kutlamaları için yapılan törenlerde hazırlıkların nasıl belirlendiği, tören süresince izlenen programın nasıl uygulandığı ve programın içeriği belirlenmiştir. Bu bağlamda Kırşehir’de törenlere önem verildiği, yapılan törenlerin Cumhuriyet Halk Partisi Genel Merkezi tarafından takip edildiği, halkın geniş katılım sağladığı ve bu sayede bayramların coşkulu geçtiği görülmüştür. Ayrıca Kırşehir’de Cumhuriyet Bayramı törenleri için neredeyse bir ay öncesinden hazırlıkların başladığı, şehrin ana caddelerinin ve meydanlarının süslendiği, devlet daireleri, okullar, ev ve işyerlerinin baştanbasa bayraklarla donatıldığı anlaşılmaktadır. Üç gün devam eden törenlerde gündüz ve gece ayrı ayrı programlar yapıp halkın bu önemli günü en iyi şekilde geçirmesi sağlanmıştır. Gösterilen bu çaba

---

* Cumhuriyet Arşivinde yalnızca Kırşehir’in Kaman ilçesine ait belgeler bulunabilmiştir.

sayesinde Cumhuriyet Bayramları Kırşehir özelinde katılım seviyesi yüksek bir şekilde kutlanmıştır. Ancak incelenen yıllarda bayram törenlerin içeriklerinin birbirine çok yakın olduğu da gözlerden kaçmamıştır.

EKLER

Ek 1- BCA, 490.01.1146.20.2.3.42

Ek 2- BCA, 490.01.1146.20.2.3.43

Ek 3- BCA, 490.01.1146.20.2.3.44.

Ek 4- BCA, 490.01.1146.20.2.3.45.

Ek 5- BCA, 490.01.1146.20.2.3.46.

Ek 6- BCA, 490.01.1146.20.2.3.47.

Kaynakça

Arşiv Vesikaları

BCA, 030.18.01.01.011.48.17.
BCA, 080.18.01.01.012.75.6.
BCA, 490.01.1146.20.2.3.3.
BCA, 490.01.1146.20.2.3.4.
BCA, 490.01.1146.20.2.3.8.
BCA, 490.01.1146.20.2.3.9.
BCA, 490.01.1146.20.2.3.10.
BCA, 490.01.1146.20.2.3.11.
BCA, 490.01.1146.20.2.3.12.
BCA, 490.01.1146.20.2.3.13.
BCA, 490.01.1146.20.2.3.14.
BCA, 490.01.1146.20.2.3.15.
BCA, 490.01.1146.20.2.3.16.
BCA, 490.01.1146.20.2.3.17.
BCA, 490.01.1146.20.2.3.18.
BCA, 490.01.1146.20.2.3.19.
BCA, 490.01.1146.20.2.3.20.
BCA, 490.01.1146.20.2.3.24.
BCA, 490.01.1146.20.2.3.28.
BCA, 490.01.1146.20.2.3.29.
BCA, 490.01.1146.20.2.3.30.
BCA, 490.01.1146.20.2.3.31.
BCA, 490.01.1146.20.2.3.32.
BCA, 490.01.1146.20.2.3.33.
BCA, 490.01.1146.20.2.3.35.
BCA, 490.01.1146.20.2.3.36.
BCA, 490.01.1146.20.2.3.37.
BCA, 490.01.1146.20.2.3.38.
BCA, 490.01.1146.20.2.3.39.
BCA, 490.01.1146.20.2.3.40.
BCA, 490.01.1146.20.2.3.41.
BCA, 490.01.1146.20.2.3.42.
BCA, 490.01.1146.20.2.3.43.
BCA, 490.01.1146.20.2.3.44.
BCA, 490.01.1146.20.2.3.45.
BCA, 490.01.1146.20.2.3.46.
BCA, 490.01.1146.20.2.3.47.

Resmi Yayınlar

Düstur
Düstur, 3. Tertip, C. 5: 666.
MM. Z.C.
MM. Z.C., C. 4, D. 1: 86-87.
MM. Z.C., D: 1, C. 5: 175.
TBMM Z.C.
TBMM Z.C., C. 18, D.II: 164-165.
T.C. Resmi Gazete, 27.05.1935, Kanun No: 2739: 5262.

Araştırma Eserleri

Alpaslan, E. (2017) “Tek Parti Döneminde Adana’da Cumhuriyet Bayramı Kutlamaları (1933-1943)”, Çukurova Araştırmaları Dergisi, 3/1, ss. 93-119.
Alpaslan, E. (2015) “Tek Parti Döneminde Gaziantep’te Cumhuriyet Bayramı Kutlamaları 1938-1945”, Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 14/4, ss. 829-845.
Altuncuoğlu, N., & Saydan, İ. A. (2015) “Kayseri Vilayet Gazetesi Ekseninde Cumhuriyetin İlk Yıllarında Kayseri’de Zafer Bayramı Kutlamaları”, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 39, ss.145-162.
Aslan, D. A. (2011) Cumhuriyet’in Törenselleşmesi: Meşrutiyeti: Ulus-Devlet İnşa Sürecinde Milli Bayramlar (1923-1938), Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, Ankara.
Biçer, H. (2017) Cumhuriyet’in 50. Yıl Kuruluş Yıldönümü Kutlamaları, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Ankara.
Çakmak, F. (2010) “Bursa’da On Beşinci Yıl Cumhuriyet Bayramı Kutlamaları”, Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi, 11/18, ss. 87-109.
Doğan, H. (2013) “Yozgat’ta Cumhuriyet Bayramı Kutlamaları (1925-1943)”, JASS, 6/5, ss.107-125.
Erdem, S. (1992) “Bayram”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, (C.V, ss.257-259), Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul.
İleri, T. (2017) “Amasya’da Cumhuriyetin 10. Yıl Kutlamaları”, Uluslararası Amasya Sempozyumu, Amasya.
İleri, T. (2015) “Amasya’da Cumhuriyet Bayramı Kutlamaları (1925-1949)”, 2/5, s. 137-155.
İlyas, A. (2018) “Yerel Basına Göre 1935-1950 Yılları Arasında Urfa’da Mahalli ve Milli Bayram

Kutlamaları”, Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 8/16, ss. 201-215.

Öztürk, G. (2015) “Niğde’de Cumhuriyet Bayramı Kutlamaları (1926-1948)”, Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 14, 2015, ss. 585-599.

Bolat, B. S. (2007) Milli Bayram Olgusu ve Türkiye’de Yapılan Cumhuriyet Bayramı Kutlamaları, Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Doktora Tezi, Ankara.

Şavkılı, C. (2019), “Demokrat Parti Döneminde Diyarbakır’da Cumhuriyet Bayramı Kutlamaları ve Kutlamaların Yerel Basına Yansımaları (1950-1960)”, Turkish Studies, 14/2, ss. 359-382.

Uzun, H. (2010) “Milletin İradesiyle Oluşan Bir Bayram: Atatürk’ü Anma 19 Mayıs Gençlik ve Spor Bayramı ve Atatürk Döneminde Kutlanması” Karadeniz Araştırmaları, 6/24, ss. 109-125.

Yamak, S. (2018) “Meşrutiyetin Bayramı: 10 Temmuz İd-i Millisi”, İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, 38, ss. 323-342.

RESEARCH ARTICLE / ARAŞTIRMA MAKALESİ

BRICS Ülkelerinde Ticari Dinamikler: Türkiye ile BRICS Grubu Ülkelerin Ticari Yoğunluk Analizi

Trade dynamics in BRICS countries: an analysis of trade intensity index with Turkey and BRICS group countries

Mehmet Ali DEMİR¹

Öz

Dünya nüfusunun %40'ından fazlasına ve küresel Gayri Safi Yurtiçi Hasıla'nın (GSYİH) yaklaşık %-25'ine sahip olan BRICS (Brezilya, Rusya, Hindistan, Çin ve Güney Afrika) grubu ülkelerinin son yıllarda göstermiş oldukları ekonomik performansları sayesinde önümüzde yılların küresel ekonomik güçleri olacağı düşünülmektedir. Türkiye'nin de benzer bir şekilde yakın gelecekte BRICS grubu ülkelerinin göstermiş olduğu ekonomik performansa sahip olacağı ve ekonomisi ile bu grubun arasına katılacağı görüşü giderek artmaktadır. Önümüzdeki 30 yıl içerisinde de bu ülkelerin küresel Gayri Safi Yurtiçi Hasıla'nın %-50'sini oluşturacağı tahmin edilmektedir. Türkiye'nin BRICS grubu ülkeleriyle dış ticaretinin temel karakteristiklerini ortaya koymayı hedefleyen bu çalışmada, BRICS grubu ülkelerinin küresel ticaretteki yerleri açıklandıktan sonra Türkiye'nin BRICS grubu ülkeleriyle ülke bazında dış ticaretinin 2010 yılından 2019 yılı sonuna kadar nasıl bir gelişim gösterdiği betimlenmeye çalışılmaktadır. Ayrıca, 2010-2019 yılları arasında Türkiye ile BRICS grubu ülkeleri arasındaki dış ticaret ilişkileri ihracat ve ithalat yoğunluk endeksleri kullanılarak analiz edilmiştir. Çalışma sonucunda, Türkiye'nin BRICS grubu ülkeler ile ikili ticaretinin gelişme gösterdiği ancak gerçekleştirmiş olduğu ikili ticaret sonucunda dış ticaret açıkları verdiği ve dış ticaretin BRICS grubu ülkeler lehine olduğu sonucuna varılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Küresel ekonomi, BRICS, Türkiye, ihracat yoğunluk endeksi, ithalat yoğunluk endeksi.

Abstract

BRICS (Brazil, Russia, India, China and South Africa), which have more than 40% of the world population and about 25% of the global GDP, are expected to have global economic powers in the years, thanks to the economic performance of the countries. Turkey is also in a similar manner having shown that the BRICS group of countries in the near future will have on economic performance and economy is increasing the participation of opinion between these groups. It is estimated that these countries will constitute 50% of global GDP in the next 30 years. In order to explain basic characteristics which aims to reveal these workplaces in global trade respectively BRICS group of countries the foreign trade between Turkey and the BRICS group of countries then Turkey's BRICS group of foreign trade in some of the countries with the country tried to be described to show how a development from 2010 to until the end of 2019. It has also been analyzed using the foreign trade import and export intensity index between the years 2010-2019 took place between the BRICS group of countries with Turkey. In the study results, Turkey made the development of the BRICS group of countries with bilateral trade but given the trade deficit in bilateral trade results that have made and foreign trade of the BRICS group of countries have concluded that you favor.

Keywords: Global economy, BRICS, Turkey, Export Intensity Index, Import Intensity Index.

¹ Arş. Gör., Çankırı Karatekin Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü, İktisat Teorisi ABD, malidemir@karatekin.edu.tr

Giriş

Son dönemde gelişmekte olan ülkeler büyük bir mali krizle karşı karşıya kalsalar bile dünya sahnesinde önemli bir rol oynamışlardır. Bu anlamda ekonomik performanslarında da görüldüğü gibi küresel ekonominin toparlanması için önemli bir güç oluşturmaktadırlar. Küresel ekonominin yeniden örgütlenmesi ve küresel etkinin değişimi büyük güçlerin yükselişine dayanmaktadır. Adam Smith (1776) pazarın büyüklüğü ve gücünün ülke ticareti üzerindeki etkisini inceleyen ilk uzman olarak karşımıza çıkmaktadır. Kennedy (1989) ise, gelişmekte olan ülkelerin dünya ekonomisindeki göreceli durumunun büyüme ve organizasyonel reformlardaki farklılıklar nedeniyle değiştiğini göstermiştir.

Prestowitz (2008) yaptığı çalışmada; küreselleşme döneminde Çin, Hindistan, Rusya ve Brezilya gibi gelişmekte olan ülkelere yaklaşık 3 milyar insanın küresel pazara adapte olmayı başardığını göstermektedir. Yueqin'e (2009) göre, büyük güçlerin yükselişi, gelişmiş ülkeleri yakalamak isteyen gelişmekte olan ülkelerin patlamasından kaynaklanmaktadır.

Son yirmi yılda, gelişmekte olan ekonomiler, gelişmiş ekonomilere kıyasla çok daha hızlı bir büyüme oranına sahiptir. Bu da uluslararası ticarete, toplam doğrudan yabancı yatırımlarda ve uluslararası finansal piyasalarda gelişmekte olan ekonomilerin dünya GSYH'sindeki paylarında önemli bir artışa yol açmıştır. Bu dönemde, benzer özelliklere sahip BRIC ülkeleri (Brezilya, Rusya, Hindistan ve Çin) önemli bir rol oynamıştır (Truman, 2006: 2):

- *Bu ülkeler ilgili küresel ekonomik performansa ve potansiyele sahip gelişmekte olan ülkelerdir.*
- *Dünya ekonomisi için sistemik öneme sahip ülkeler olarak karşımıza çıkmaktadırlar, bu bakımdan da ulusal performanslarının hem bölgesel hem de küresel olarak derin etkileri bulunmaktadır.*
- *Bu ülkeler küresel ekonominin yönetimi üzerinde etkili olabilmektedirler.*

Tüm bu özellikler bir dizi ortak çıkarla birlikte BRIC ülkelerinin, hükümet temsilcilerinin uluslararası düzeyde karar almada biraz ağırlık kazandıkları gelişmekte olan ülkelere oluşan bir koalisyon olarak ortaya çıktığını göstermektedir. Ancak, dört ülkede sektörlere göre üretim yapısı, dış açılma, döviz kuru rejimi vb. bakımından bu farklılığın daha iddialı bir proje olmasını sağlayan önemli farklılıklar olduğu da unutulmamalıdır. Çin'in yokluğunda çok iyi beklentileri olmayan diğer üç BRIC ülkesine kıyasla Çin'in çok daha fazla ekonomik gücü bulunmaktadır. Bununla birlikte, Çin'in bu gelişmekte olan ülkeler grubundaki varlığı, hem kendisi hem de BRIC'ler için faydalı olmaktadır.

Brezilya, Rusya, Hindistan ve Çin gibi yabancı yatırımların çoğuna ev sahipliği yapan ve son yıllarda ekonomileri hızla büyüyen ülkeler, bu ekonomik performansları ile küresel ekonomik sistemin önemli birer oyuncusu durumuna gelmişlerdir. BRIC kavramı ilk kez 2001 yılının Kasım ayında ekonomist ve aynı zamanda Goldman Sachs Yönetim Kurulu Başkanlığını yürüten Jim O'Neill tarafından ifade edilmiş ve sonrasında da "Dünyanın Ekonomik Olarak Daha İyi BRIC'lere İhtiyacı Var (The World Needs Better Economic BRICs)" adlı bir rapor yayınlanmıştır. Böylece ülkelerin İngilizce baş harflerinin oluşturduğu bu grubun (Brazil, Russian, India, China) adı duyurulmuştur. Jim

O'Neill'e göre BRIC ülkeleri dinamik ekonomileri sayesinde küresel ticareti ve sermaye hareketlerini değiştirme potansiyeline sahip ülkeler konumunda bulunmaktadır. Bu özelliklerinin yanı sıra yeni sanayileşen ekonomiler içerisinde yer aldığı da ifade edilmiştir (Gerber, 2017: 41).

Tablo 1: BRIC ülkelerinin güçlü ve zayıf yönleri

	Güçlü Yönleri	Zayıf Yönleri
<i>Brezilya</i>	Bol ve çeşitli doğal kaynaklara ve uygun işgücü maliyetlerine sahip nispeten çeşitlendirilmiş bir ekonomiye sahiptir.	Ülkede sosyal altyapının yetersiz olması (enerji, demiryolu, karayolu ve liman yatırımları, vb.) ve kamu borcunun yüksek seyretmesi.
<i>Rusya</i>	Doğal kaynakları, vasıflı bir işgücü, bölgesel ve enerji konumunu güçlendiren göreceli siyasi istikrarı bulunmaktadır.	Yatırım oranı gelişmekte olan büyük ülkeler için en düşük oranlardan biridir; bu durum sanayi sektörünün, sermaye ekipmanının eskime oranıyla ilgili baskılar nedeniyle rekabet gücünden yoksun kalmasına neden olmuştur.
<i>Hindistan</i>	Hindistan'da bulunan özel şirketler, çeşitli ekonomik sektörlerdeki (ilaç, tekstil, bilgisayar teknolojileri, vb.) avantajlardan yararlanmaktadır. Bu durum da ülke için önemli bir varlık oluşturmaktadır.	Kamu kesiminin finansal durumu ülkenin birincil zayıflığı olarak devam etmektedir.
<i>Çin</i>	Endüstriyel rekabet gücü ve çeşitlendirme, Çin'in diğer ülkelerle olan ticaretine fayda sağlamış, yabancı finansal yatırımlar ülkenin gücünü kolaylaştırmıştır.	Çin'de çok farklı alanlarda bir dizi önemli zayıflık bulunmaktadır (örneğin, çevre sorunları sürdürülebilir büyümenin önündeki engellerdir; artan eşitsizlik artan sosyal gerilimlerle sonuçlanmıştır; aşırı kapasite birçok endüstriyel ve ticari sektörü tehdit etmektedir).

Kaynak: Hult, 2009: 2.

2010 yılı Ekim ayında BRIC grubu ülkelere Güney Afrika Cumhuriyeti'nin eklenmesiyle bu ülkeler artık BRICS ismiyle ifade edilmeye başlamıştır (Haibin, 2012: 1). BRICS ülkelerinin toplam nüfusları dünya nüfusunun %40'ını aşmakta ve toplam yüzölçümleri de dünya yüzölçümünün dörtte birinden fazladır (Narin ve Kutluay, 2013: 41). Nüfus ve yüzölçümleri özelliklerinin yanı sıra grup ülkelerinin sahip oldukları zengin doğal kaynakları ve tüketimi gerçekleştiren birey sayısının fazlalığını da eklediğimizde, BRICS grubu ülkelerde emeğin gücünün nispeten ucuz, üretim maliyetlerinin düşük, tüketimin gerçekleşme oranının ve ihracat seviyesinin yüksek çıkması kaçınılmaz bir durum olarak karşımıza çıkmaktadır. Bütün bu faktörler bir araya geldiğinde de bu grubu oluşturan ülkeler milli gelir seviyesinin nispeten yüksek olduğu ülkeler olarak ifade edilmektedir (Vandemoortele vd., 2013: 30). 'Yükselen Güney' olarak da adlandırılan BRICS grubu; finans, sağlık, teknoloji, güvenlik gibi alanlarda üye ülkeler arasında iş birliğini arttırmayı amaçlamışlardır (Dilek vd., 2018: 9). BRICS grubu ülkeleri sürekli olarak ihracatlarını dış ticaretlerinin merkezi haline getirmeyi, ihracat hacmini arttırmayı ve ihracatında yer alan ileri teknoloji ürünlerinin payını arttırabilmeyi hedeflemişlerdir (Bülbül, 2018: 27). Ayrıca BRICS ülkeleri, Dünya Bankası'na rakip olacak bir ajans oluşturmak için büyüyen ekonomik güçlerine ve gelişimlerine

odaklanmışlardır. Bu bağlamda, üye ülkeler ticari para birimlerinde yerel para birimlerinin yaygın kullanımı için çeşitli ticaret düzenlemeleri imzalamışlardır. Bunu yapmalarının temel amacı ise işlem maliyetlerini azaltmaktır (Yardley, 2012). BRICS, yeni dünya düzeninde, gelişmiş zengin ülkelere karşı daha az bağımlı olmayı hedeflemiştir (Dilek vd., 2018: 8). Goldman Sachs tarafından 2003 yılında yayınlanan rapora göre, önümüzdeki 50 yıl içerisinde Çin'in dünyanın en büyük ekonomisi haline geleceği, Hindistan ekonomisinin üçüncü, Brezilya'nın dördüncü ve Rus ekonomisinin de dünyanın en büyük altıncı ekonomisi konumunda bulunacağı öngörülmektedir. Ayrıca Ağır ve Yıldırım (2015: 42) hammadde piyasasında Rusya ve Brezilya'nın, Hindistan ve Çin'in ise hizmet ve imalat endüstrisinde küresel aktörler olacağını ifade etmişlerdir.

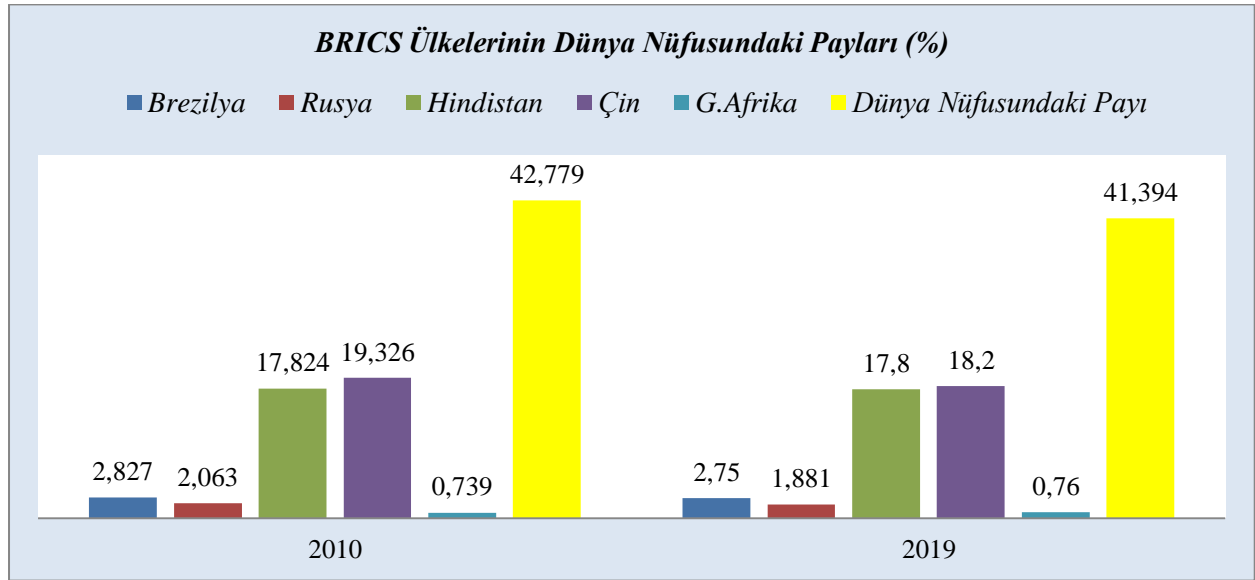
Küresel finans ve ekonomik sisteme meydan okuyucu tavırlar, Türkiye ile BRICS grubu ülkeler arasındaki ortak nokta olarak karşımıza çıkmaktadır (Dilek vd., 2018: 17). Türkiye'nin BRICS grubu ülkelerle dış ticaret yapısının temel özelliklerini ortaya koymayı hedefleyen bu çalışmanın giriş kısmını takip eden ilk bölümünde BRICS grubu ülkelerin küresel ticaretteki yerleri açıklanmaya çalışılmaktadır. Çalışmanın sonraki bölümünde BRICS grubu ülkelerinin Türkiye'nin dış ticaretinde nasıl bir konumda bulunduğu çabasına girilmektedir. Üçüncü bölümde ise Türkiye'nin BRICS grubuyla tekil ülkeler temelinde gerçekleştirmiş olduğu dış ticaretinin 2010'dan 2019 yılı sonuna kadar nasıl bir gelişim gösterdiği betimlenmeye çalışılacaktır. Aynı zamanda aynı bölüm içerisinde Türkiye'nin 2019 yılı içerisinde BRICS grubu ülkelere gerçekleştirmiş olduğu ihracat kalemi bileşenlerine ve BRICS grubu ülkelerinden ithal ettiği ürün bileşenlerine yer verilecektir. Bu yapılırken Türkiye ile BRICS grubu ülkeleri arasında nasıl bir ticaret deseninin hüküm sürdüğü amaçlanmaktadır. Dördüncü bölümde ise Türkiye ile BRICS grubu ülkeleri arasında gerçekleşen 2010-2019 yılı arasındaki dış ticareti ihracat ve ithalat yoğunluk endeksleri kullanılarak analiz edilecek ve sonuçlara yer verilecektir. Benzer şekilde BRICS grubu ülkelerinin Türkiye ile ihracat ve ithalat yoğunluk endeksleri analiz edilecektir. Son bölümde ise değerlendirmelere yer verilecektir.

1. BRICS Grubu Ülkelerin Dünya Ekonomisindeki Konumu

Bilindiği gibi, gelişmekte olan ülkeler dünyanın en büyük nüfusuna sahip bölgelerde yoğunlaşmaktadır. 21.Yüzyılın başında, bu ülkelerin en büyük hedefi, dünyadaki en dinamik büyüme oranına ve gelişmiş ülkelerin nüfusunun elde ettiği kişi başına GSYİH'ye yakın bir gelir artışına yol açan büyümeye sahip olmak olarak karşımıza çıkmaktaydı. Bu durum, nüfus oranının azalmasıyla köklü bir değişim geçirmiştir. Ortaya çıkan bu yapı, gelişmekte olan ülkelerin ticaret ve finans sektörlerinde gerçekleştirmiş oldukları ekonomik uyum nedeniyle mümkün olmuştur. Bu ekonomik uyum, ülkelerin olumlu beklentileri, gelişmekte olan piyasalardan gelen risk algısının azalması ve yukarıda belirtilen eğilimlerin pekiştirilmesi ile sonuçlanmıştır. BRICS ülkeleri, yukarıda listelenen özelliklere sahip gelişmekte olan ülkelerin bir parçası olarak karşımıza çıkmaktadır (Radulescu vd., 2014: 606).

BRICS grubu ülkeleri, dünya nüfusunun %40'ından fazlasını oluşturmaktadır. Şekil 1'de, 2010 ve 2019 yıllarında BRICS grubuna ait ülkelerin dünya nüfusundan aldıkları paydaki değişimleri gösterilmiştir.

2010 yılında dünya nüfusunun %42,779 oranına sahip olan BRICS grubu ülkeleri, 2019 yılında ise dünya nüfusunun %41,394'ünü oluşturmaktadır. BRICS grubu ülkeleri içerisinde nüfus olarak en büyük payı 2019 yılı sonunda %18,2 (1.398.000.000) ve %17,80 (1.366.000.000) olarak Çin ve Hindistan almaktadır. Çin, Dünya'da en yüksek nüfusa sahip ülke konumunda yer almaktayken, Hindistan ise dünya nüfusunda Çin'in ardından 2.sırada yer almaktadır. Bu iki ülkeyi ise %2,75 (211.049.527) ile Brezilya, %1,881 (144.373.535) ile Rusya ve %0,76 (58.558.270) ile Güney Afrika takip etmektedir. 2019 yılında Brezilya dünya nüfusunda 6. sırada yer alırken, Rusya 9. ve Güney Afrika ise 24. sırada yer almaktadır.

Şekil 1. BRICS Ülkelerinin Dünya Nüfusundaki Payları (%) (2010-2019)

Kaynak: Dünya Bankası Veri Tabanı, 2020. (Erişim Tarihi: 17.07.2020)

BRICS grubu ülkelerinin küresel Gayri Safi Yurtiçi Hasıla'dan (GSYİH) almış oldukları pay yıllar geçtikçe artmaya devam etmektedir. Tablo 2'de bu gruba dâhil olan ülkelerin 2010-2019 yılları arasındaki GSYİH rakamlarına yer verilmiştir. Gayri Safi Yurtiçi Hâsıla (GSYİH), belirli bir dönem (genellikle bir yıl) içerisinde, yurt içinde üretilmiş olan mal ve hizmetlerin piyasadaki değerini ifade etmektedir. Dolayısıyla bu ölçüt ülkeler arasında kıyaslama yaparken önemli hale gelmektedir. 2010 yılında küresel GSYH'nin yaklaşık olarak %-18'ine sahip olan BRICS grubu ülkeleri, 2019 yılı sonunda ise küresel GSYH'nin yaklaşık dörtte birini temsil etmektedir. Bir başka ifadeyle, 2010 yılında BRICS grubu ülkelerinin toplam GSYH'si 11 trilyon 872 milyon dolar iken, bu rakam 2019 yılı sonunda, 2010 yılına göre yaklaşık olarak %60 oranında artış göstererek 19 trilyon 40 milyon dolara ulaşmıştır. Bu rakamın 11 trilyon 537 milyon dolarını tek başına Çin ekonomisi oluştururken,

Çin'i 2 trilyon 964 milyon dolar ile Hindistan ekonomisi takip etmektedir. BRICS grubu ülkeleri içerisinde küresel GSYİH içerisinde en düşük rakama (430 milyon dolar) ise Güney Afrika ekonomisi sahip olmuştur.

Tablo 2: BRICS Ülkelerinde GSYİH (Trilyon ABD Doları)

	Brezilya	Rusya	Hindistan	Çin	G. Afrika	DÜNYA
2010	2.209	1.525	1.676	6.087	0.375	66.113
2011	2.297	1.590	1.763	6.669	0.387	68.189
2012	2.341	1.654	1.860	7.193	0.396	69.906
2013	2.411	1.684	1.978	7.751	0.406	71.767
2014	2.423	1.696	2.125	8.327	0.413	73.811
2015	2.337	1.662	2.295	8.913	0.418	75.936
2016	2.261	1.666	2.482	9.524	0.420	77.904
2017	2.291	1.696	2.659	10.185	0.426	80.445
2018	2.321	1.739	2.822	10.873	0.429	82.938
2019	2.347	1.762	2.964	11.537	0.430	84.991

Kaynak: Dünya Bankası Veri Tabanı, 2020. (Erişim Tarihi: 17.07.2020)

BRICS grubu ülkelere ait GSYİH büyüme oranları ve kişi başına düşen gelire ait veriler ise Tablo 3'te gösterilmiştir. Kişi başına düşen milli gelir, GSYİH değerlerinden daha ayrıntılı bilgi içermekte ve ekonomik refahın açıklanmasında en önemli gösterge konumunda bulunmaktadır (Ağır ve Yıldırım, 2015: 55). Tablo detaylı incelendiğinde, Brezilya ve Rusya'nın 2010-2019 yılları arasındaki kişi başına düşen geliri dünya ortalamasından yüksektir. Bu dönem içerisinde Brezilya'nın ortalama kişi başına düşen geliri 11.421 dolar ve Rusya'nın ise 11.480 dolar iken, dünya ortalaması ise 10.288 dolar olarak gerçekleşmiştir. Ancak BRICS grubunu oluşturan diğer ülkeler ise dünya ortalamasının altında kalmıştır.

Tablo 3: BRICS Grubu Ülkelerin Kişi Başına Düşen Geliri ve GSYİH Büyüme Oranları (ABD Doları)

	Kişi Başına Düşen Gelir			GSYİH Büyüme Oranları (%)		
	2010-2014	2015-2019	2010-2019	2010-2014	2015-2019	2010-2019
Brezilya	11.720	11.123	11.421	3,386	-0,609	1,389
Rusya	11.338	11.623	11.480	3,063	0,785	1,924
Hindistan	1.484	1.973	1.728	6,598	6,888	6,743
Çin	5.330	7.362	6.346	8,648	6,740	7,694
G. Afrika	7.485	7.457	7.471	2,574	0,790	1,682
Dünya	9.867	10.710	10.288	3,094	2,861	2,977

Kaynak: Dünya Bankası Veri Tabanı, 2020. (Erişim Tarihi: 17.07.2020)

Kalkınmada en önemli göstergelerden biri olan ekonomik büyüme, kısaca üretim kapasitesinde meydana gelen artış olarak adlandırılmaktadır. 2010-2019 yılları arasında BRICS grubunu oluşturan ülkelerin GSYİH büyüme oranları incelendiğinde, Çin ve Hindistan ekonomisinin en yüksek büyüme oranlarına sahip olduğu anlaşılmaktadır. Bir başka ifadeyle, bu dönemde dünya ekonomisi ortalama %2,977 oranında büyürken, Çin ekonomisi dünya ortalamasından 2,58 kat ve

Hindistan ekonomisi de dünya ortalamasından 2,26 kat daha fazla bir büyüme gerçekleştirmiştir. Bu ülkeleri aynı dönem içerisinde Rusya %1,924 büyüme oranı, Güney Afrika %1,682 büyüme oranı ve Brezilya da %1,389 büyüme oranı ile takip etmektedir. Brezilya, Rusya ve Güney Afrika'nın 2010-2019 yılları arasındaki ortalama büyüme oranları Dünya ortalaması olan %2,977 büyüme oranından daha az gerçekleşmiştir. Tablo 3'te dikkat çeken ise 2015-2019 yılları arasında Brezilya ekonomisinin ortalama %0,609 oranında daralma gerçekleştirmiş olmasıdır. Bu azalmanın başlıca nedenlerine bakıldığında; 2015-2019 yılları arasında Brezilya para birimi olan Real'in değer kaybı ve yaşanan siyasal krizler gösterilebilir. Ayrıca bu dönemde Brezilya ekonomisi hem resesyona hem de enflasyonla mücadele etmiştir. Ülkede yaşanan siyasal kriz bir yandan uygulanması gereken sıkı maliye politikalarını zorlaştırmış, diğer yandan da ortaya çıkan yüksek enflasyonu azaltmakta etkin bir araç olamamıştır (Kalkınma Bakanlığı, 2016). Yine benzer bir şekilde 2015-2019 yılları arasında Rusya ekonomisinin ortalama büyüme oranlarında 2010-2014 yıllarına göre bir azalma gerçekleşmiştir. Bu azalmanın nedenleri olarak ise ABD ve AB'nin Rusya'ya yönelik almış olduğu yaptırım kararları ve hane halkı harcamalarının azalmış olması gösterilebilir. Bu dönemde ABD, kendi ülkesinde bulunan Rus yetkililerinin, iş adamlarının ve kamu sektörüne ait firmaların mal varlıklarını kullandırmama kararı almış ve kendi vatandaşlarının da söz konusu bu kişi ve kurumlarla karşılıklı olarak ticaret gerçekleştirmesini yasaklamıştır (Kalkınma Bakanlığı, 2016).

BRICS grubu ülkeler; ihracatlarını dış ticaretlerinin ana merkezi haline getirmeyi, gerçekleştirmiş oldukları ihracat hacimlerini arttırmayı ve gerçekleştirdikleri ihracatlarında bulunan ileri teknolojik ürünlerinin payını arttırabilmeyi hedeflemişlerdir. Yüksek ihracat hedefleyen BRICS ülkeleri, ihracatta ve ithalatta dünya ticaretinin önemli aktörleri konumuna gelmişlerdir (Bülbül, 2018: 27). Tablo 4'te BRICS grubu ülkelerinin dünya ticaretinden almış oldukları paylar gösterilmiştir.

Tablo 4: BRICS Ülkelerinin Dünya Ticaretindeki Yeri (2010-2019, %)

	<i>Dünya İhracatındaki Payı (%)</i>			<i>Dünya İthalatındaki Payı (%)</i>		
	2010-2014	2015-2019	2010-2019	2010-2014	2015-2019	2010-2019
Brezilya	1,30	1,19	1,25	1,21	0,91	1,06
Rusya	2,75	2,07	2,41	1,60	1,18	1,39
Hindistan	1,62	1,65	1,64	2,46	2,41	2,44
Çin	11,23	13,19	12,22	9,82	10,35	10,09
G. Afrika	0,53	0,48	0,51	0,54	0,47	0,51
Toplam	17,43	18,58	18,03	15,63	15,32	15,49

Kaynak: ITC, 2020. (Erişim Tarihi: 17.07.2020). Yazar tarafından derlenip hesaplanmıştır.

2010-2014 yılları arasında BRICS grubu ülkelerinin dünya ihracatındaki payı %17,43; dünya ithalatındaki payı ise %15,63 olarak gerçekleşmiştir. 2015-2019 yılları arasında ise BRICS grubu ülkelerinin dünya ihracatından almış olduğu pay artarken (18,58), dünya ithalatından almış olduğu pay bir miktar azalarak %15,32 olarak gerçekleşmiştir. İhracat oranı 2000 yılında %6,88 iken, Güney Afrika'nın dâhil olduğu 2011 yılında %12,43 olarak gerçekleşirken, ithalat oranı ise 2000 yılında

%5,50 iken Güney Afrika'nın gruba dâhil olduğu 2011 yılında %14,61'lik paya sahiptir (Bülbül, 2018: 28). 2010-2019 yılları arasında 10 yıllık ortalama değerler göz önüne alındığında ise BRICS grubu ülkelerinin ihracat payı ortalama % 18,03 ve ithalat payı ise ortalama %15,49 olarak gerçekleşmiştir. Tablodan görüleceği üzere 2010-2014, 2015-2019 ve 2010-2019 dönemleri arasında BRICS grubu ülkelerinde dış ticaret fazlası gerçekleşmiştir. İhracat hacimlerini arttırma hedefine ve ihracata önem vermeyi temel hedefleri arasına alan BRICS grubu ülkeleri, 2010-2019 yılları dış ticaret fazlası vererek bu hedeflerini gerçekleştirmişlerdir.

Dünya ihracatındaki/ ithalatındaki paylar tekil ülkeler çerçevesinde değerlendirildiğinde, 2010-2014 yılları arasında BRICS grubu ülkeleri içerisinde en büyük ihracat payını Çin'in aldığı anlaşılmaktadır. Bu dönemde Çin dünya ihracatının %11,23'üne sahipken, bu ülkeyi Rusya %2,75 ile takip etmektedir. 2015-2019 yılları arasında ise Çin dünya ihracatından almış olduğu payı 2010-2014 yıllarına göre %17 oranında arttırarak %13,19'a yükseltmiştir. Bu dönemde BRICS grubu ülkelerinin dünya ihracatından almış olduğu payın %71'i Çin tarafından gerçekleştirilmiştir. Yine benzer bir şekilde 2010-2019 yılları arasında dünya ithalatının %10,09'u BRICS grubu ülkesi olan Çin tarafından gerçekleştirilmiştir. Bu ülkeyi %2,44 ile Hindistan, %1,39 ile Rusya izlemiştir. Toplam dış ticaret göstergelerine bakıldığında ise Çin'in sahip olduğu ihracat ve ithalat değerlerinin ortalamayı yükselttiği görülmektedir (Ağır ve Yıldırım, 2015: 46).

2. BRICS Grubu Ülkelerin Türkiye Dış Ticaretindeki Konumu

Bu bölümde Türkiye'nin BRICS grubu ülkelerle 2010-2019 yılları arasında gerçekleşen dış ticaretinin gelişimi üzerinde durulacaktır. Tablo 5'te bu değişim gösterilmiştir. Tablo incelendiğinde, Türkiye'nin ihracat hacminin 2010'dan 2019 yılı sonuna kadar %0,58 oranında arttığı görülmektedir. Diğer taraftan ise Türkiye'nin BRICS grubu ülkelere yapmış olduğu ithalat hacminde ise 2010 yılından 2019 yılı sonuna kadar %13,85 oranında bir artış gerçekleşmiştir. Türkiye ile BRICS grubu ülkeleri arasındaki dış ticaret hacmi ise 2010 yılından 2019 yılına kadar %11,72 oranında artış göstererek 59 milyar 114 milyon dolar olarak gerçekleşmiştir. Türkiye ve BRICS grubu arasında gerçekleşen ikili ticarete, bu ikili ticari faaliyetlerin BRICS grubu ülkeleri açısından pozitif bir yapı ortaya koyduğu anlaşılmaktadır (Kuşat, 2015: 230). İncelenen 10 yıllık dönemde ortaya çıkan dış ticaret hacminin 2010 yılından 2014 yılı sonuna kadar istikrarlı bir şekilde arttığı ancak 2015 yılından itibaren de dış ticaret hacminde dalgalanmaların meydana geldiği anlaşılmaktadır. Aynı zamanda 2012,2015 ve 2016 yılları hariç Türkiye'nin dış ticaret açıklarının² büyüdüğü gözlenmektedir.

---

² Dış Ticaret Açığı: İhracat miktarının ithalat miktarından küçük olması durumunda gerçekleşmektedir.

Tablo 5: Türkiye'nin BRICS Grubu Ülkeleri ile Dış Ticaretinin Gelişimi (2010-2019, Milyon Dolar)

	<i>İhracat</i>	<i>İthalat</i>	<i>Dış Ticaret Hacmi</i>
2010	8.486	44.425	52.911
2011	10.607	56.171	66.778
2012	11.687	56.822	68.509
2013	12.705	59.003	71.708
2014	10.729	60.021	70.750
2015	7.599	53.597	61.196
2016	5.453	49.202	54.655
2017	7.297	53.388	60.685
2018	8.455	54.880	63.335
2019	8.536	50,578	59.114

Kaynak: ITC, 2020.

Tablo 6'da ise 2019 yılı itibariyle Türkiye'nin dış ticaretinde BRICS grubu ülkelerinin payı gösterilmiştir. Baz alınan yıl itibariyle Türkiye'nin en fazla dış ticaret gerçekleştirdiği BRICS grubu ülkesinin 26 milyar 225 milyon dolar ile Rusya olduğu gözlenmiştir. Bu ülkeyi 20 milyar 984 milyon dolar ile Çin izlemektedir. BRICS grubu içerisindeki ülkelere Güney Afrika ile Türkiye'nin en düşük dış ticaret hacmine sahip olduğu gözlenmektedir. BRICS grubu ülkelerinin Türkiye'nin toplam dış ticaret hacmindeki payı 2019 yılı itibariyle %15,10 olarak gerçekleşmiştir. Tekil ülkeler temelinde incelendiğinde ise Türkiye'nin dış ticaret hacminde en yüksek payı %6,70 ile Rusya ve %5,36 ile Çin'in aldığı görülmektedir. Brezilya ve Güney Afrika'nın Türkiye'nin toplam dış ticaret hacmindeki paylarının ise %1'in altında olduğu dikkat çekmektedir. BRICS grubu ülkelerin Türkiye'nin 2019 yılı itibariyle ihracatındaki payına baktığımızda, Türkiye'nin toplam ihracatının %4,71'ine sahip olduğunu görmekteyiz. Bu payın %45'ini Rusya tek başına gerçekleştirmektedir. Bu ülkeyi ise %1,43 ile Çin takip etmektedir. Diğer ülkelerin Türkiye'nin toplam ihracatındaki payları %1'in altında kalmıştır. 2019 yılı itibariyle Türkiye'nin BRICS grubu ülkelere yapmış olduğu ithalat ise toplam ithalatının %24,03'ünü oluşturmaktadır. Tekil ülkeler temelinde değerlendirildiğinde ise Türkiye'nin Rusya ve Çin'den yapmış olduğu ithalatı toplam ithalatının yaklaşık %20'sini oluşturmaktadır.

Tablo 6: 2019 Yılı itibariyle Türkiye'nin İhracat-İthalat ve Dış Ticaretinde BRICS Grubu Ülkelerinin Payı

	<i>İhracat</i> (Milyon \$)	<i>Toplam İhracatında Oranı</i> (%)	<i>İthalat</i> (Milyon \$)	<i>Toplam İthalatında Oranı</i> (%)	<i>Toplam Dış Ticaret Hacmi</i> (Milyon \$)	<i>Türkiye'nin Toplam Dış Ticaret Hacminde Oranı</i> (%)
<i>Brezilya</i>	478	0,26	2.459	1,17	2.937	0,75
<i>Rusya</i>	3.852	2,13	22.373	10,63	26.225	6,70
<i>Hindistan</i>	1.067	0,59	6.592	3,13	7.659	1,96
<i>Çin</i>	2.587	1,43	18.397	8,74	20.984	5,36
<i>G. Afrika</i>	552	0,30	757	0,36	1.309	0,33
<i>Toplam</i>	8.536	4,71	50.578	24,03	59.114	15,10

Kaynak: ITC,2020.

3. Türkiye'nin BRICS Grubu Ülkeleri ile Dış Ticareti

Bu bölümde Türkiye'nin BRICS grubu ülkeleri ile dış ticaretinin 2010 yılından 2019 yılına kadar gelişimi ve BRICS grubu ülkeleri ile Türkiye'nin dış ticaret bileşenleri tekil ülkeler çerçevesinde değerlendirilecektir.

3.1 Türkiye-Brezilya Dış Ticareti

Güney Amerika kıtasının en geniş yüz ölçümüne sahip olan Brezilya, 2019 yılı nüfus rakamlarına göre de dünyanın en büyük altıncı ülkesi konumunda bulunmaktadır. Aynı zamanda ürün çeşitliliği en fazla olan bir sanayi merkezi konumunda bulunmaktadır (Ağır ve Yıldırım, 2015: 42). Brezilya, sahip olduğu zengin doğal kaynakları sebebiyle kahve, kakao vb. tarımsal ürün gruplarında, et, tavuk eti vb. canlı hayvan ürün gruplarında, kâğıt vb. ağaç ürün gruplarında, demir çelik ve alüminyum gibi mineral ve metal ürün gruplarında dünya çapında karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olan bir ülke olarak karşımıza çıkmaktadır (Akbulak, 2008: 1).

Brezilya, 1980'lerin sonundan itibaren liberalleşme süreci yaşamıştır. Günümüzde dünya piyasasında büyük ekonomiler arasında yer alan Brezilya'nın bu konumuna kolay bir şekilde ulaştığını söylemek zordur. Tarihinde iki büyük ekonomik kriz ve siyasi belirsizler yaşamış olan ülke uygulamış olduğu sağlam makroekonomik politikalarla günümüzde büyük ekonomiler arasına girmeyi başarmıştır. Brezilya Dünya'da en fazla ihracat gerçekleştiren ilk 20 ülke arasında gösterilmekte ve Rusya, Hindistan, Çin gibi potansiyeli fazla olan ekonomiler arasında gösterilmektedir (Ağır ve Yıldırım, 2015: 42). 2020 yılında ise Brezilya'nın, tüketici piyasasının sahip olacağı 3,5 trilyon dolar ile dünyanın en büyük beşinci piyasası haline geleceği düşünülmektedir (Battal ve Akan, 2019: 5).

2010-2019 yılları arasında Türkiye ile Brezilya arasında gerçekleşen dış ticaret değerleri Tablo 7'de gösterilmiştir.

Tablo 7: Türkiye'nin Brezilya ile Arasındaki İkili Ticareti (2010-2019)(Milyon Dolar)

	<i>İhracat</i>	<i>İthalat</i>	<i>Ticaret Hacmi</i>	<i>Ticaret Dengesi</i>
2010	614	1.347	1.961	-733
2011	883	2.074	2.957	-1.191
2012	1.002	1.770	2.772	-768
2013	936	1.408	2.344	-472
2014	794	1.728	2.522	-934
2015	458	1.792	2.250	-1.334
2016	334	1.787	2.121	-1.453
2017	384	2.544	2.928	-2.160
2018	489	3.257	3.746	-2.768
2019	478	2.459	2.937	-1.981

Kaynak: ITC,2020.

Türkiye ile Brezilya arasındaki dış ticaret hacmine baktığımızda 2010 yılından 2019 yılı sonuna kadar bir artış olduğu görülmektedir. 2010-2019 yılları arasında iki ülke arasındaki dış ticaret hacmi 1 milyar 961 milyon dolar ile 3 milyar 746 milyon dolar arasında değişmektedir. İki ülke arasındaki dış ticaret hacmi incelenen 10 yıl içerisinde %50 oranında artış göstermiştir. İncelenen

yıllar arasında Türkiye'nin ihracat rakamlarında ise dalgalanmalar yaşanmıştır. 2012 yılında 1 milyar doları aşan ihracat rakamı maalesef 2017 yılı sonunda % 61,67 oranında azalarak sadece 384 milyon dolar olarak gerçekleşmiştir. Aynı yıllar arasında ise Türkiye'nin ithalat rakamlarında bir artış gerçekleştiği anlaşılmaktadır. 2010 yılında Türkiye 1 milyar 347 milyon dolarlık bir ithalat gerçekleştirmişken, 2019 yılı sonunda bu rakam %82,55 oranında artış göstererek 2 milyar 459 milyon dolara ulaşmıştır. Bu iki ülke arasındaki dış ticaret ilişkisinde Türkiye 2010-2019 yılları arasında sürekli dış ticaret açığı vermektedir. 2013 yılı sonunda dış ticaret açığı en düşük seviyeye ulaşmışken, 2018 yılı sonunda ise en yüksek değer gerçekleşmiştir. Sonuç olarak yorumlamak gerekirse, 2010-2019 yılları arasında Türkiye ile Brezilya arasında gerçekleşen dış ticaret ilişkisinden kazançlı çıkan ülke Brezilya olurken, kaybeden ise Türkiye olmuştur. Dış ticaretin Brezilya lehine bir yapı sergilediği anlaşılmaktadır.

2019 yılı itibariyle Türkiye'nin Brezilya'ya gerçekleştirmiş olduğu ihracattaki ve Brezilya'dan yapmış olduğu ithalatındaki ilk 10 ürün bileşenleri Ek-1 ve Ek-2'de ifade edilmiştir. 2019 yılı göstergelerine göre, Türkiye'nin Brezilya'ya en fazla ihracatını gerçekleştirdiği ürün bileşeni inorganik kimyasallar; değerli metallerin, nadir toprak metallerinin organik veya inorganik bileşenleri olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu ürün bileşenlerinin bu ülkeye yapılan toplam ihracattaki payı %14,50 olarak gerçekleşmiştir. Bu ürün bileşenini ise %11,74 ile demiryolu veya tramvay vagonları dışındaki araçlar ve bunların aksam, parça ve aksesuarları (motorlu kara taşıtları) oluşturmaktadır. Türkiye'nin Brezilya'dan en fazla ithalatını gerçekleştirdiği ürün bileşenini ise yağlı tohumlar ve yağlı meyveler oluşturmaktadır. Bu ürün grubunun Türkiye'nin Brezilya'dan gerçekleştirdiği toplam ithalat içerisindeki oranı ise %19,66'dır. İthal edilen ürün bileşeninde ikinci sırada ise %19,53 ile cevher, cüruf ve kül ürünleri gelmektedir.

3.2 Türkiye-Rusya Dış Ticareti

Küresel GSYİH'nin %25'ini temsil eden BRICS grubu ülkeleri içerisinde yer alan Rusya, 2019 yılı itibariyle yaklaşık 145 milyon nüfusu ile Dünya'nın en kalabalık 9.ülkesi konumunda bulunmaktadır. Türkiye ile Rusya'nın Karadeniz'de birbirlerine yakın komşu olmaları dış ticaret hacimlerinin hızlı bir şekilde gelişmesine sebep olmuştur. Türkiye'nin Rusya ile ticari ilişkileri son yirmi yılda yaşanan Rus rublesi krizi (1998-1999) ve küresel finansal krizler (2008) döneminde de istikrarlı bir şekilde büyümeye devam etmiştir (Şimşek, Şimşek ve Zhanaltay, 2017: 6).

2010-2018 yılları arasında Türkiye'nin Rusya ile dış ticaret ilişkisi Tablo 8'de gösterilmiştir. İncelenen dönemlerde iki ülke arasındaki dış ticaret ilişkisi istikrarsız bir şekilde devam etmiştir. İki ülke arasında gerçekleşen dış ticaret hacmi 2010 yılında 26 milyar 228 milyon dolar iken bu rakam 2019 yılı sonunda bir miktar azalarak 26 milyar 225 milyon dolar olarak gerçekleşmiştir. 2012 ve 2013 yıllarında en yüksek rakamlara ulaşan dış ticaret hacmi, küresel piyasalarda yaşanan petrol fiyatlarının düşüklüğü ve o dönemlerde yaşanan iki ülke arasındaki diplomatik ve siyasi problemler nedeniyle 2016 yılı sonunda % 47,25 oranında değer kaybederek 16 milyar 893 milyon dolara

düşmüştür. İncelenen 10 yıl boyunca bu ülkeler arasında Rusya lehine dengesiz bir ticaret yapısı bulunmaktadır. Bir başka ifadeyle, Türkiye 2010-2019 yılları arasında Rusya ile dış ticaret ilişkisinde sürekli olarak dış ticaret açığı ile karşı karşıya kalmaktadır. 2019 yılı itibariyle Türkiye'nin toplam ihracatında Rusya %2,29 ile 10.sırada yer alırken, aynı dönemde Türkiye'nin ithalatında ise %10,98 ile 1.sırada yer almaktadır (TUİK,2020).

Tablo 8: Türkiye'nin Rusya ile İkili Ticareti (2010-2019) (Milyon Dolar)

	<i>İhracat</i>	<i>İthalat</i>	<i>Dış Ticaret Hacmi</i>	<i>Dış Ticaret Dengesi</i>
2010	4.628	21.600	26.228	-16.972
2011	5.992	23.952	29.944	-17.960
2012	6.680	26.625	33.305	-19.945
2013	6.964	25.064	32.028	-18.100
2014	5.943	25.288	31.231	-19.345
2015	3.588	20.401	23.989	-16.813
2016	1.733	15.160	16.893	-13.427
2017	2.734	19.514	22.248	-16.780
2018	3.399	21.989	25.388	-18.590
2019	3.852	22.373	26.225	-18.521

Kaynak: ITC,2020.

2019 yılı değerlendirildiğinde, Türkiye'nin, Rusya'ya gerçekleştirdiği ihracatında ilk sırada gıda ürünü olan yenilebilir meyve ve fındık, turunçgiller ürün bileşenleri yer almaktadır. Bu ürün bileşenlerinin bu ülkeye yapılan toplam ihracattaki payı %17,01'dir (Ek-1). İkinci ve üçüncü sırayı ise sırasıyla %12,35 ve %10,26 ile makine, mekanik aletler, nükleer reaktörler, kazanlar ve demiryolu veya tramvay vagonları dışındaki araçlar ve bunların aksam, parça ve aksesuarları (motorlu kara taşıtları) oluşturmaktadır.

% 70'i petrol ve doğalgaz ihracatına bağlı olan Rus ekonomisi sanki petrol ve doğalgaz tarafından rehin alınmış durumdadır. Rusya'yı karakteristik olarak bir "petrol ekonomisi" ülkesi olarak adlandırmak da bu nedenle yanlış olmayacaktır (Battal ve Akan, 2019: 6). Ek-2'ye göre Türkiye'nin Rusya'dan en fazla ithalatını gerçekleştirdiği ürün bileşenleri ise beklenildiği gibi mineral yakıtlar, mineral yağlar ve bunların damıtılmasından elde edilen ürünler olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu ürün bileşenlerinin Türkiye'nin Rusya'dan yaptığı toplam ithalat içerisindeki payının %63,46 olduğu görülmektedir. Bu ürün grubunu %13,99 ile demir ve çelik ürün bileşenleri takip etmektedir. 2019 yılı itibariyle petrol ürünleri ve demir-çelik kombinasyonu toplam ithalatının %77,45'ini oluşturmaktadır. Son yıllarda Rusya büyük bir tarım üreticisi olarak karşımıza çıkmaktadır (Battal ve Akan, 2019: 7). Son yıllarda hızla artan hububat üretimini ihracat noktasına da taşıdığı gözlenmektedir. Rusya özellikle de buğday ihracatında çok büyük bir noktaya gelmiştir. 2019 yılı itibariyle Türkiye'nin Rusya'dan ithal ettiği en büyük üçüncü ürün bileşenini %7,24 ile hububat oluşturmaktadır.

3.3 Türkiye-Hindistan Dış Ticareti

Hindistan 2019 yılı itibariyle 1.366 milyon nüfusu ile Çin'in ardından dünya nüfusunda ikinci sırada yer almaktadır. Son yıllarda etkileyici bir ekonomik performansa sahip olan Hindistan 2010-2019 yılları arasında ortalama %6,743 ile dünyanın en hızlı büyüyen ekonomileri arasına girmeyi

başarmıştır. Bu durum da diğer ülkelerin ilgisinin Hindistan'a doğru yönelmesine sebep olmuştur (Ağır ve Yıldırım, 2015: 43). Ticaretin liberalleşmesi ile birlikte doğrudan sermaye hareketlerinin bu ülkeye doğru kayması Hindistan'ın başarılı olmasının kilit noktalarından olmuştur. Çin'in Dünya Ticaret Örgütü'ne katılımı ile birlikte tekstil ürünlerinde kotalar kaldırılmıştır. Bu durum Hindistan'ın aleyhine rekabeti zor hale getirmektedir. Ancak yapılan akademik çalışmalar hem Hindistan'ın hem de Çin'in tekstilin farklı alt dallarında uzmanlaştığını, bu sebeple de Çin ile ilgili ortaya çıkan bu gelişmelerin Hindistan'ın özellikle de Avrupa ve Amerika piyasalarında sahip olduğu payını çok fazla etkilemeyeceği savunulmaktadır. Ayrıca Çin'in gerçekleştirmiş olduğu tekstil ürünleri ihracındaki artışa paralel olarak, Hindistan'dan ithalatını gerçekleştireceği ara tekstil mamullerinde de artışın gerçekleşeceği savunulmaktadır. Bu durumda da, Hindistan'ın refah kaybının sınırlı olacağı düşünülmektedir (Akbulak, 2008: 8).

Türkiye ile Hindistan arasındaki ticaretin 2010 yılından 2019 yılı sonuna kadar durumu Tablo 9'da ortaya konulmuştur. Türkiye'nin Hindistan'a gerçekleştirdiği ihracatı 2010 yılında 606 milyon dolar seviyesindeyken bu değer yaklaşık 2 kat artışla 2019 yılı sonunda 1 milyar 67 milyon dolar seviyesine yükselmiştir. Hindistan'dan ithalat ise 2019 yılında 2010 yılına göre 1,93 kat artarak 6 milyar 592 milyon dolar seviyesinde gerçekleşmiştir. İncelenen 10 yıllık dönemde iki ülke arasında toplam dış ticaret hacmi ise 4 milyar dolar ile 8 milyar 655 milyon dolar arasında gerçekleşmiştir. İki ülke arasında dış ticaret dengesine bakıldığında ise bu durumun Hindistan lehine olduğu anlaşılmaktadır. Bir başka ifadeyle ikili ticaret tek taraflı olarak gelişmektedir. 2010 yılında 2 milyar 803 milyon dolar dış ticaret fazlası veren Hindistan, ikili ticarete 2019 yılında dış ticaret fazlasını %97 oranında arttırarak 5 milyar 525 milyon dolar düzeyine yükselmiştir.

Tablo 9: Türkiye'nin Hindistan ile İkili Ticareti (2010-2019) (Milyon \$)

	<i>İhracat</i>	<i>İthalat</i>	<i>Dış Ticaret Hacmi</i>	<i>Dış Ticaret Dengesi</i>
2010	606	3.409	4.015	-2.803
2011	756	6.498	7.254	-5.742
2012	791	5.843	6.634	-5.052
2013	586	6.367	6.953	-5.781
2014	586	6.898	7.484	-6.812
2015	650	5.613	6.263	-4.963
2016	652	5.757	6.409	-5.105
2017	758	6.216	6.974	-5.458
2018	1.121	7.534	8.655	-6.413
2019	1.067	6.592	7.659	-5.525

Kaynak: ITC,2020.

2019 yılı rakamlarına göre, Türkiye'nin Hindistan'a gerçekleştirdiği ihracat kaleminde ilk sırayı makine, mekanik aletler, nükleer reaktörler ve bunların parçaları bulunmaktadır (Ek-1). Bu ülkeye gerçekleştirilen toplam ihracatın yaklaşık beşte birini bu ürün bileşenleri oluşturmaktadır. Bu ürün bileşenlerinden sonra en fazla ihracatının yapıldığı ürün bileşenleri tuz, kükürt, toprak ve taş ve sıvama malzemelerinden oluşan ürün bileşenleri sıralanmaktadır. Türkiye'nin 2019 yılı itibarıyla en fazla ithal ettiği ürün bileşenini ise %29,64 ile mineral yakıtlar, mineral yağlar ve bunların

damıtılmasından elde edilen ürünler oluşturmaktadır(Ek-2). Bu ürün grubunu %16,42 pay ile doğal veya kültür incileri, kıymetli veya yarı kıymetli taşlar, kıymetli metaller, kaplanmış metaller takip etmektedir. Türkiye'nin bu ülkeden ithal ettiği en büyük üçüncü ürün bileşeni ise %6,22 ile organik kimyasallar oluşturmaktadır.

3.4 Türkiye-Çin Dış Ticareti

1980'lere kadar komünist sistemin yapısı gereği dışa kapalı bir ekonomik yapıya sahip olan Çin, bu yapısını 1990'larla birlikte değiştirmiş ve dışa açık bir ekonomi özelliği kazanmaya başlamıştır. Bu özelliği kazanabilmek için birçok reformlar gerçekleştiren Çin, 2001 yılında Dünya Ticaret Örgütü'ne üye olarak tamamen dünya ticaretine adapte olmuştur. 2019 yılı itibariyle 1.398 milyon nüfusu ve 2010-2019 yılları arasında ortalama %7,69 oranında büyüyen Çin ekonomisi, dünyanın en büyük ekonomileri arasında kendine yer edinmiştir. 2019 yılı itibariyle Çin ekonomisi ABD'nin ardından ikinci sırada yer almaktadır. 2010-2019 yılları arasında bir dünya devi olarak adlandırılan Çin tek başına dünya ihracatının %12'sini, ithalatının ise %10'unu gerçekleştirmekte ve bu dönemde artan ölçüde dış ticaret fazlası vermektedir. Dünya ihracatında birinci sırada bulunan Çin, dünya ithalatında ise ABD'nin ardından ikinci sırada yer almaktadır (Ticaret Bakanlığı, 2020). Nüfusunun kalabalık olması ve bu sebeple de çalışma çağındaki bulunan aşırı nüfusun yarattığı işgücü maliyeti avantajı, her türlü ekonomik faaliyete uygun topraklara sahip olması ve yine benzer bir şekilde nüfus yapısının yarattığı potansiyel piyasa gücü sayesinde Çin ekonomisi eşsiz bir rekabet avantajı kazanmaktadır. Bununla birlikte sürekli artan ihracatı sayesinde dış ticaret fazlası veren Çin, dünyada diğer ülkelere sermaye ihracı gerçekleştiren önemli ülkeler arasında kendine yer edinmiştir (Akbulak, 2008: 11).

Türkiye ile Çin arasındaki ticari ve ekonomik ilişkilerin geçmişi İpek yoluna kadar uzanmaktadır (Şimşek, 2006: 12). 1980'li yıllardan itibaren her iki ülkenin de liberalleşme politikası izlemesiyle ikili ticari ilişkileri de ivme kazanmaya başlamıştır.1990'dan günümüze kadar iki ülke arasında dış ticaret düzenli bir şekilde artmaya devam etmiştir.

2010-2019 yılları arasında Türkiye ile Çin arasında gerçekleşen dış ticaretin gelişimi Tablo 10'da gösterilmektedir. 2010 yılında iki ülke arasında gerçekleşen dış ticaret hacmi 19.449 milyon dolar iken bu rakam 2019 yılı itibariyle %7,89 oranında artış göstererek 20.984 milyon dolara ulaşmıştır. 1990'lardan itibaren Türkiye ile Çin arasındaki dış ticaret dengesi Türkiye aleyhine açık vermeye devam etmektedir. 2019 yılı itibariyle ihracat ve ithalat arasındaki denge negatif bir biçimde Türkiye ekonomisine yansımış durumdadır. Kuşkusuz bu durum, Türkiye aleyhine bir durum olarak karşımıza çıkmaktadır. Dolayısıyla, Çin ile Türkiye arasındaki gerçekleşen dış ticarete Türkiye'nin karşı karşıya kaldığı dış ticaret açığı önemli bir sorun olarak görülmelidir. Aslında, Türkiye'nin Çin ile ikili ticarete karşı karşıya kaldığı dış ticaret açığı problemi sadece kendine has bir problem olarak ortaya çıkmamaktadır. Benzer problemler birçok dünya ülkesinde de yer almaktadır.

2019 yılı itibariyle Türkiye'nin Çin'e ihracat tutarı yaklaşık 3 milyar dolara yaklaşmışken, Türkiye'nin Çin'den ithalat tutarı ise 18 milyar doları aşmıştır. 2019 yılı itibariyle Türkiye'nin toplam ihracatında Çin %1,50 ile 18.sırada yer alırken, aynı dönemde Türkiye'nin toplam ithalatında ise %9,16 ile Rusya ve Almanya'nın ardından 3. sırada yer almaktadır (TUİK,2020).

Tablo 10: Türkiye'nin Çin ile İkili Ticareti (2010-2019) (Milyon \$)

	<i>İhracat</i>	<i>İthalat</i>	<i>Dış Ticaret Hacmi</i>	<i>Dış Ticaret Dengesi</i>
2010	2.269	17.180	19.449	-14.911
2011	2.466	21.693	24.159	-19.227
2012	2.833	21.295	24.128	-18.462
2013	3.600	24.685	28.285	-21.085
2014	2.861	24.918	27.779	-22.057
2015	2.414	24.873	27.287	-22.459
2016	2.329	25.440	27.769	-23.111
2017	2.936	23.370	26.306	-20.434
2018	2.912	20.719	23.631	-17.807
2019	2.587	18.397	20.984	-15.810

Kaynak: ITC,2020.

2019 yılı verilerine göre, Türkiye'nin Çin'e gerçekleştirmiş olduğu ihracatın bileşenlerine baktığımızda ilk sırada tuz, kükürt, sıvama malzemeleri gelmektedir (Ek-1). Bu ürün bileşeninin Çin'e yapılan ihracattaki payı %30,54 olarak gerçekleşmiştir. İkinci sırada ise %20,46 ile cevher, cüruf ve kül ürün grubu yer almaktadır. 2000'li yılların başından itibaren Türkiye'nin Çin'e gerçekleştirmiş olduğu ihracat birkaç ürünün dışına çıkmamaktadır. Türkiye tarafından bakıldığında ihracatın yapısının da çözülmesi gereken bir sorun olarak görülmesi gerekmektedir. İhracatta çeşitlendirilmeye gidilmemesi dış ticaret açısından önemli riskler taşımaktadır (Şimşek, 2006: 14). Aynı dönemde Türkiye'nin Çin'den en fazla ithal ettiği ürün bileşeni ise elektrikli makine ve cihazlar ve bunların aksam ve parçalarıdır. Türkiye'nin bu ülkeden ithalatının dörtte birinden fazlasını elektrikli makine ve cihazlar ve bunların aksam ve parçaları oluşturmaktadır. Bu ürün bileşenini, makine, mekanik aletler, nükleer reaktörler, kazanlar ve bunların parçaları ile organik kimyasallar oluşturmaktadır (Ek-2).

Türkiye'nin Çin ile olan dış ticaretinde kendi lehine istenilen düzeyde ihracat yapamamasının çok boyutlu sebepleri bulunmaktadır. Bu sebepler genel olarak dış ticaret sorunları olarak karşımıza çıkmakta ve sorunları şu şekilde özetlemek mümkündür (Şimşek, 2006: 15-17)

- Ülkelerin dış ticaretten kazanç elde edebilmeleri o ülkelerin rekabet gücüne bağlı olmaktadır. Türkiye ile Çin arasındaki dış ticaret incelendiğinde; Çin'in dünyanın en kalabalık ülkesi olması ve çalışacak işgücü sayısının Türkiye'den çok fazla olması işgücü maliyetlerini düşük seviyelerde tutmasına sebep olmaktadır. Ortaya çıkan bu durum da Türkiye'nin Çin karşısında ihracat yönünden bir dezavantaj yaratmaktadır.

- Çin'in uyguladığı düşük kur rejimi de iki ülke arasında dış ticaretin Çin lehine sonuçlanmasına sebep olmaktadır.

- Çin dış ticaret mevzuatının ve hukuk mekanizmalarının yeterince açık olmaması sebebiyle Türk ihracatçılarının Çin'e ihraç edecekleri ürünlerde çekimsiz kalmaları da Türkiye'nin aleyhine bir durum olarak karşımıza çıkmaktadır.

3.5 Türkiye-Güney Afrika Dış Ticareti

2019 yılı itibariyle 58 milyondan fazla nüfusu ile Afrika kıtasının en büyük ekonomisi konumunda bulunan Güney Afrika Cumhuriyeti, gelişmişlik düzeyi ve ekonomik güç bakımından dikkat çekmektedir. Ülke ekonomisi büyük oranda sanayi ve madencilğe dayanmakta ve bir piyasa ekonomisi yürürlükte bulunmaktadır. Bu ülkenin ekonomisi, 18. yüzyılın ortalarına kadar hayvancılığa dayanmaktaydı. 19.yüzyılın başlarından itibaren ise dünyanın en zengin altın ve elmas kaynaklarının ortaya çıkarılması ile birlikte hızlı bir gelişme kaydetmiştir. Bu dönem içerisinde Sahra Altı Afrika bölgesinin toplam GSYİH'sinin neredeyse yarısı sadece Güney Afrika tarafından gerçekleştirilmiştir (Dal, 2012: 1). 1970'lerden sonra önemli bir değişim süreci geçiren bu ülke, zengin yeraltı kaynakları ve tarıma elverişli alanlarıyla göz doldurmakla kalmamış, ekonomide birincil sektörleri oluşturan madencilik ve tarımı geri planda bırakıp, ikincil sektörleri oluşturan imalat sanayi, inşaat ve elektrik sektörlerinde atılım gerçekleştirerek ülke ekonomisine katkısını artırmayı başarmıştır. 1970'lerden itibaren sürekli olarak pozitif bir büyüme görülen ülkede sadece 2009 finansal krizi döneminde negatif bir büyüme gerçekleşmiştir (Dal, 2012: 32). 2010-2019 yılları arasında dünya ortalamasının altında bir büyüme oranına sahip olmasına rağmen ülke ciddi bir dinamik yapısı ile dikkat çekmektedir. Güney Afrika'nın GSYİH'sinin yaklaşık olarak yarısını dış ticaret hacmi oluşturmaktadır. Güney Afrika'nın dış ticareti denge seviyesine çok yakın olmakla birlikte 2015-2018 yılları arasında ortalama olarak yaklaşık 5 milyar dolar dış ticaret fazlası vermiştir (Ticaret Bakanlığı, 2020).

Türkiye ile Güney Afrika ile olan ticari ilişkiler 1966 yılından itibaren devam etmektedir. Ancak Türkiye'de uygulanan dış ticaret politikaları sebebiyle 1980 yılına kadar iki ülke arasında gerçekleşen dış ticaret hacmi çok düşük seviyelerde kalmıştır. 2000'li yıllara kadar yine düşük seviyelerde kalan iki ülke arasındaki dış ticaret, Türkiye'nin 2005 yılında "Afrika yılı" ilan etmesinin ardından artma eğilimine yönelmiştir.

2010 yılından 2019 yılına kadar Türkiye ile Güney Afrika arasında dış ticaretin eğilimi Tablo 11'de gösterilmiştir. 2010-2019 yılları arasında Türkiye'nin Güney Afrika ülkesine gerçekleştirmiş olduğu ihracat miktarı 369 milyon dolar ile 552 milyon dolar arasında değişmektedir. İncelenen 10 yıl boyunca Türkiye'nin Güney Afrika'ya gerçekleştirmiş olduğu ihracat miktarında %49,59 oranında bir artış gerçekleşmiştir. Türkiye'nin Güney Afrika ülkesinden yapmış olduğu ithalat değeri ise 2010 yılında 889 milyon dolar olarak gerçekleşirken, 2019 yılı itibariyle bu değer %14,84 oranında azalarak 757 milyon dolar olarak gerçekleşmiştir. İki ülke arasında gerçekleşen dış ticaret hacmi ise 2019 yılı itibariyle 1 milyar 300 milyon doları aşmış durumdadır. İncelenen yıllar arasında ikili ticaret ilişkisinde ise Türkiye aleyhine bir durum söz konusudur. 2010 yılında 520 milyon dolar bir dış ticaret açığına sahip olan Türkiye, 2019 yılı itibariyle 205 milyon dolarlık bir dış ticaret açığı gerçekleştirmiştir. Bir diğer ifadeyle, 2010-2019 yılları arasında ikili ticaret nedeniyle Türkiye'nin dış ticaret açığında %60,57'lik bir azalış meydana gelmiştir.

Tablo 11: Türkiye'nin Güney Afrika ile İkili Ticareti (2010-2019) (Milyon \$)

	<i>İhracat</i>	<i>İthalat</i>	<i>Dış Ticaret Hacmi</i>	<i>Dış Ticaret Dengesi</i>
2010	369	889	1.258	-520
2011	510	1.954	2.464	-1.444
2012	381	1.289	1.670	-908
2013	619	1.479	2.098	-860
2014	545	1.189	1.734	-644
2015	489	918	1.407	-429
2016	405	1.058	1.463	-653
2017	485	1.744	2.229	-1.259
2018	534	1.381	1.915	-847
2019	552	757	1.309	-205

Kaynak: ITC,2020.

Uluslararası Ticaret Merkezi (ITC)'nin (2020) -verilerine göre; 2019 yılı itibariyle Türkiye'nin Güney Afrika'ya gerçekleştirdiği ihracatında ürün bazında öne çıkan bileşenlerine baktığımızda 103 milyon doları aşkın değeri ile demiryolu veya tramvay vagonları dışındaki araçlar ve bunların aksam, parça ve aksesuarları (kara taşıtları) gelmektedir. Bu ürün bileşenini 91,9 milyon dolar ile makine, mekanik aletler, nükleer reaktörler, kazanlar ve bunların parçaları ve 35,9 milyon dolar ile kauçuk ve kauçuktan eşyalar oluşturmaktadır (Ek-1).

2019 yılı itibariyle Türkiye'nin Güney Afrika'dan en fazla ithal ettiği ürün grubu ise 219,9 milyon dolar ile makine, mekanik aletler, nükleer reaktörler, kazanlar ve bunların parçalarıdır. Türkiye'nin Güney Afrika'dan yaptığı toplam ithalatın yaklaşık %30'unu mekanik aletler/nükleer reaktörler oluşturmaktadır. Bu ürün bileşeninden sonra bu ülkeden en fazla ithal edilen ürün bileşenleri ise %22,01 ile doğal veya kültür incileri, kıymetli veya yarı kıymetli taşlar, kıymetli metallere elde edilen ürünler oluşturmaktadır (Ek-2).

Sonuç olarak Güney Afrika ülkesi, Türkiye'nin ihracatını yaptığı ürünler için Sahra-Altı Afrika bölgesinde en önemli hedef piyasa olarak ortaya çıkmaktadır. Ancak Türkiye'nin Sahra- Altı Afrika pazarına girişi, Avrupa Birliği ve Asya ülkelerinin piyasaya girişte sahip olduğu üstün rekabet avantajı nedeniyle ve ayrıca ülkede sanayi altyapısının günümüzde ileri düzeyde olması ve buna ek olarak da piyasada hâlihazırda yerleşik ilişkiler sebebiyle zorluklar içermektedir (Ticaret Bakanlığı, 2020). Aynı zamanda iki ülke arasında serbest ticaret anlaşmasının bulunmaması nedeniyle iki ülke dış ticaretinde gümrük vergisi dezavantajına neden olmaktadır. Bu nedenle uygulanan yüksek oranlı gümrük vergileri dış ticaret aktivitelerini zor duruma sokmaktadır.

4. Türkiye'nin BRICS Grubu Ülkeleriyle Ticari Yoğunluk Analizi

Bu bölümde 2010-2019 yılları arasında Türkiye ile BRICS grubuna dâhil ülkeler arasındaki dış ticaret ilişkilerini analiz etmek için ticaret yoğunluğu endeksi ölçümleri kullanılacaktır. İlk kez Brown (1949) tarafından geliştirilen ticaret yoğunluğu yaklaşımı Kojima (1964) tarafından revize edilmiş ve geliştirilmiştir. Ticaret yoğunluğu endeksi (TII) iki ülke arasındaki ticaretin yoğunluğunu, diğer ülkelerle olan ticaretini karşılaştırarak ölçmektedir (Brown 1949; Kojima 1964: 19). Bir başka ifadeyle ticaret yoğunluğu endeksi, bir ülkenin başka bir ülkeyle olan ticaretinin diğer ülkenin dünya

ticaretindeki payına oranı olarak tanımlanmaktadır (Drysdale ve Garnaut, 1982: 68). Ticaret yoğunluğu endeksi, ikili ticaret akışlarını ve dirençlerini analiz etmek için kullanılan yöntem olarak hesaplanmaktadır. Bu endeksi kullanmanın ana avantajı, ülkenin veya bölgenin boyutunu içermemesidir. Bu endeks muntazam bir ihracat payı olarak alınabilmektedir. Diğer bir deyişle, muhabir ülkenin bölgeye ihraç ettiği ürünün dünya ihracatının bölgeye olan payına oranı olduğunu söyleyebiliriz. Sonuç olarak ticaret yoğunluk endeksi, muhabir ülkenin ortağına ortalama olarak dünyadan daha fazla ihracat yapıp yapmadığını göstermektedir. Ticaret yoğunluk endeksi; ihracat ve ithalat yoğunluk endeksi olarak iki şekilde hesaplanabilmektedir (Chandran, 2010: 2).

İhracat yoğunluk endeksi şu şekilde hesaplanabilmektedir:

$$XI_{JI} = \left[\frac{X_{JI}}{X_J} \right] \div [M_I \div (M_W - M_J)] \quad (\text{Denklem 1})$$

Burada;

XI_{JI} : j ülkesinden i ülkesine ihracat yoğunluk endeksi, X_{JI} : j ülkesinden i ülkesine ihracat, X_J : j ülkesinin toplam ihracatı, M_I : i ülkesinin toplam ithalatı, M_W : Dünya’da gerçekleşmiş toplam ithalat, M_J : j ülkesinin toplam ithalatı ifade etmektedir.

İthalat yoğunluk endeksi de benzer şekilde hesaplanabilmektedir:

$$MI_{JI} = \left[\frac{M_{JI}}{M_J} \right] \div [X_I \div (X_W - X_J)] \quad (\text{Denklem 2})$$

Burada;

MI_{JI} : j ülkesinden i ülkesine ithalat yoğunluk endeksi, M_{JI} : j ülkesinden i ülkesine ithalat, M_J : j ülkesinin toplam ithalatı, X_I : i ülkesinin toplam ihracatı, X_W : Dünya’da gerçekleşmiş toplam ihracat, X_J : j ülkesinin toplam ihracatı göstermektedir.

Hesaplanan ticaret yoğunluk endeksleri, ikili ticaret akışlarının gücünü ölçmekte ve ikili ticaretin değerinin dünya ticaretindeki paylarına göre beklenenden daha büyük veya daha küçük olup olmadığının belirlenmesine yardımcı olmaktadır. Eğer hesaplanan endeks değeri 1’den büyük (daha az) bir endeks ise ortak ülkenin dünya ticaretindeki varlığı göz önüne alındığında, beklenenden daha büyük (daha küçük) bir ikili ticaret akışı anlamına gelmektedir. Değer 0 ise, ortak ülkeler arasında ticari bir ilişki olmadığı anlamına gelmektedir. Başka bir ifadeyle endeks değeri 1’den büyükse, ortaklar arasındaki ticaretin üyelerine yönelik uzmanlaştığı anlamına gelmekte ve bu da ticaret saptırmasının daha az kapsamına yol açmaktadır. Eğer değer 0’dan küçükse, ortaklar arasındaki ticaretin bölge içinde yoğunlaşmamış olduğu ve dünya ortaklara kıyasla bölgeye daha fazla ihracat (ithalat) yaptığı anlamına gelmektedir.

Türkiye’nin BRICS grubu ülkeler ile 2010-2019 yıllarını kapsayan ihracat ve ithalat yoğunluk endeks eğilimleri Tablo 12’de gösterilmiştir. Tablo incelendiğinde, Türkiye’nin 2010-2019 yılları

arasında sadece Rusya ile ihracatı diğer BRICS grubu ülkelere göre yüksek derecede yoğun gerçekleşmiştir. Türkiye'nin Rusya ile ihracat yoğunluk endeksi 2010-2019 yılları arasında 1,06 ile 2,71 arasında değişmektedir. 2010 yılında 2,66 olarak gerçekleşen ihracat yoğunluk endeksi, 2013 yılında en yüksek değere ulaşmıştır (2,71). 2013 yılından sonra azalma eğilimine geçen ihracat endeksi 2019 yılı itibariyle 1,64 olarak gerçekleşmiştir. İncelenen 10 yıllık ortalama ihracat endeksi ise 2,10 olarak hesaplanmıştır. 10 yıl boyunca Türkiye ve Rusya arasındaki ticaret, dünyanın geri kalanıyla olan ortalama ticaretinden daha yüksek olmuştur. Rusya dışında kalan diğer BRICS grubu ülkeleri ile Türkiye'nin ihracat yoğunluğu değeri 2010-2019 yılları arasında sürekli olarak endeks değeri olan 1'in altında kalmıştır. 10 yıllık ortalama ihracat endeks değeri Brezilya ile 0,38, Hindistan ile 0,20, Çin ile 0,17 ve Güney Afrika ile 0,62 olarak gerçekleşmiştir. Bu durum ise Türkiye ile Brezilya, Hindistan, Çin ve Güney Afrika ile ihracat yönünden beklenenden daha az bir ikili ticaret akışı anlamına gelmektedir.

Tablo 12: Türkiye'nin BRICS Grubu Ülkeler ile İhracat (XI) ve İthalat (MI) Yoğunluk Endeks Sonuçları

	Brezilya		Rusya		Hindistan		Çin		G. Afrika	
	XI	MI	XI	MI	XI	MI	XI	MI	XI	MI
2010	0,44	0,53	2,68	4,39	0,23	1,24	0,21	0,87	0,59	0,86
2011	0,52	0,60	2,62	3,45	0,21	1,60	0,18	0,85	0,66	1,35
2012	0,53	0,56	2,53	3,91	0,19	1,55	0,18	0,80	0,43	1,00
2013	0,47	0,43	2,71	3,53	0,15	1,40	0,22	0,83	0,73	1,15
2014	0,40	0,59	2,45	3,91	0,15	1,67	0,17	0,82	0,64	0,99
2015	0,30	0,74	2,31	4,83	0,19	1,68	0,16	0,86	0,65	0,88
2016	0,27	0,77	1,06	4,24	0,20	1,76	0,16	0,96	0,60	1,10
2017	0,28	0,87	1,35	4,10	0,19	1,57	0,17	0,77	0,65	1,46
2018	0,31	1,17	1,66	4,23	0,25	2,01	0,15	0,71	0,66	1,25
2019	0,28	0,96	1,64	4,67	0,23	1,80	0,13	0,65	0,65	0,73
Ort.	0,38	0,72	2,10	4,12	0,20	1,63	0,17	0,81	0,62	1,08

Kaynak: ITC, 2020. Yazar tarafından derlenip hesaplanmıştır.

Benzer şekilde Tablo 12'de Türkiye ile BRICS grubu ülkeleri ile hesaplanmış ithalat yoğunluk endeksi sonuçlarına yer verilmiştir. Tekil ülkeler temelinde değerlendirildiğinde, Brezilya'nın ithalat yoğunluk endeksinde 2015 yılından itibaren artış gözlenmektedir. 2014 yılında 0,59 olarak hesaplanan endeks değeri 2018 yılı itibariyle %98,3 artarak 1,17 olarak gerçekleşmiştir. Ancak 2019 yılı itibariyle ithalat endeks değeri bir miktar azalarak 0,96 olarak hesaplanmıştır. Rusya, BRICS grubu ülkeler içerisinde en fazla ithalat yoğunluk endeksine sahip ülke konumunda bulunmaktadır. 2010-2019 yılları arasında ortalama endeks değeri 4,12 olarak gerçekleşen Türkiye, Rusya'nın en büyük ithalat ortağı olduğu için ithalat yoğunluğu da oldukça yüksektir. 10 yıl boyunca Hindistan'ın da ithalat yoğunluk endeks değeri sürekli olarak 1'in üzerinde gerçekleşmiştir. Bu ülkenin endeks değeri 2010-2019 yılları arasında 1,24 ile 2,01 arasında değişmektedir. Tablodan incelendiğinde yine benzer şekilde incelenen yıllar boyunca Güney Afrika'nın da ortalama ithalat yoğunluk endeksi 1'in üzerinde gerçekleşmiştir.

(1,08). 2010-2019 yılları arasında Türkiye'nin BRICS grubu ülkelerle ortalama ihracat ve ithalat endeks değerlerine baktığımızda ihracat endeks değerlerinin ithalat endeks değerlerinden daha düşük gerçekleştiği görülmektedir. Bu durum bize Türkiye ve BRICS grubu ülkeleri arasında gerçekleşen dış ticarete, bu ticari ilişkinin Türkiye aleyhine, BRICS grubu ülkelerin ise lehine bir yapı sergilediği ortaya koymaktadır. Benzer bir şekilde Türkiye'nin bu ülkeler ile yapılan dış ticaretinde sürekli olarak dış ticaret açığı verdiğini de gözler önüne sermektedir.

Tablo 13: BRICS Grubu Ülkelerin Türkiye ile İhracat (XI) ve İthalat (MI) Yoğunluk Endeks Sonuçları

	<i>Brezilya-Türkiye</i>		<i>Rusya-Türkiye</i>		<i>Hindistan-Türkiye</i>		<i>Çin-Türkiye</i>		<i>G. Afrika-Türkiye</i>	
	<i>XI</i>	<i>MI</i>	<i>XI</i>	<i>MI</i>	<i>XI</i>	<i>MI</i>	<i>XI</i>	<i>MI</i>	<i>XI</i>	<i>MI</i>
2010	0,41	0,47	2,85	2,74	0,84	0,29	0,56	0,26	0,39	0,44
2011	0,42	0,53	2,18	2,70	0,89	0,25	0,56	0,21	0,39	0,73
2012	0,38	0,51	2,35	2,53	0,96	0,25	0,53	0,20	0,50	0,57
2013	0,29	0,58	2,11	2,79	0,98	0,22	0,54	0,25	0,50	0,78
2014	0,44	0,45	2,27	2,70	1,34	0,34	0,57	0,19	0,49	0,77
2015	0,55	0,37	4,57	2,48	1,30	0,28	0,59	0,17	0,53	0,77
2016	0,62	0,32	3,85	1,30	1,36	0,35	0,58	0,17	0,38	0,64
2017	0,63	0,34	3,86	1,64	1,24	0,27	0,54	0,20	0,37	0,73
2018	0,86	0,33	4,16	2,00	1,43	0,45	0,56	0,17	0,48	0,74
2019	0,91	0,35	4,67	2,18	1,31	0,51	0,58	0,16	0,29	0,79
Ort.	0,55	0,43	3,13	2,30	1,17	0,32	0,56	0,20	0,43	0,70

Kaynak: ITC, 2020. Yazar tarafından derlenip hesaplanmıştır.

Tablo 13'te ise BRICS grubu ülkelerin 2010-2019 yılları arasında Türkiye ile ihracat ve ithalat yoğunluk endeks değerlerine yer verilmiştir. Tablo incelendiğinde incelenen 10 yılda ortalama olarak sadece Rusya ve Hindistan'ın Türkiye ile ihracat yoğunluk endeksi 1'in üzerinde gerçekleşmiştir. Bu sonuçlara göre Rusya ve Hindistan'ın Türkiye ile ihracatı diğer ülkelere göre yüksek derecede yoğun gerçekleşmektedir. Brezilya, Çin ve Güney Afrika'da ise 1'in altından gerçekleşmiştir. Ortalama ithalat yoğunluk endeks değeri ise sadece Rusya'da 1'in üzerinde hesaplanmıştır. Ancak Rusya'nın incelenen 10 yıllık ortalama ihracat yoğunluk değeri ithalat yoğunluk değerinden yüksektir. Bu durum da Rusya'nın Türkiye'ye ihracat eğiliminin arttığını göstermektedir. Bir başka ifadeyle söylemek gerekirse, Türkiye'nin Rusya'dan yaptığı ithalatın bağımlılığı artmaktadır. Genel olarak değerlendirdiğimizde ise BRICS grubuna dâhil olan ülkelerin Türkiye'ye karşı dış ticaretten kazançlı çıktığını söylemek zor olmayacaktır.

Sonuç

Günümüzde dünyanın %40'ından fazla nüfusu ve küresel GSYİH'nin yaklaşık dörtte birine sahip olan BRICS grubu ülkelerinin önümüzdeki 30 yıl içerisinde dünya ekonomisinde daha fazla söz sahibi olacağı düşünülmektedir. Benzer şekilde gelişmekte olan bir ekonomiye sahip Türkiye'nin de ilerleyen dönemlerde BRICS grubu ülkeler gibi benzer bir ekonomik performansa sahip olması ve

dünya ekonomisinde en ön saflarda kendine yer edineceği görüşü savunulmaktadır. Son yıllarda da Türkiye ile BRICS grubu ülkeler arasındaki dış ticaret de giderek önem kazanmakta ve artarak da devam edeceği düşünülmektedir.

Bu çalışmada öncelikle BRICS grubu ülkelerin 2010-2019 yılları arasında küresel ekonomideki konumu, daha sonra da aynı dönemler arasında Türkiye ile dış ticaretinin gelişimi açıklanmaya çalışılmıştır. Ayrıca çalışmada, Türkiye ile BRICS grubu ülkeleri arasındaki dış ticaret ihracat ve ithalat yoğunluk endeks analizleri kullanılarak açıklanmıştır. Elde edilen sonuçlar değerlendirildiğinde, Türkiye'nin BRICS grubu ülkeler ile dış ticareti yıllar geçtikçe gelişmekte ve devam edeceği de düşünülmektedir. Benzer şekilde Türkiye'nin bu grup ülkeler ile ticaretinde dış ticaret açığı verdiği ve ikili ticaretten Türkiye'nin zarar gördüğü aksine BRICS grubu ülkelerin ise kazançlı çıktığı sonucuna ulaşılmıştır.

Mehmet Ali DEMİR

Ek 1:Türkiye'nin BRICS Grubu Ülkelere İhracatındaki İlk 10 Ürün Grubu (2019) (Milyon Dolar)

Ürün	Brezilya		Rusya		Hindistan		Çin		Güney Afrika	
	Değer	%	Değer	%	Değer	%	Değer	%	Değer	%
İnorganik kimyasallar; değerli metallerin, nadir toprak metallerinin organik veya inorganik bileşikleri	69,4	14,50			72,9	6,83	213,6	8,25	17,5	3,17
Demiryolu veya tramvay vagonları dışındaki araçlar ve bunların aksam, parça ve aksesuarı	56,2	11,74	395,5	10,26	31,9	2,99			103,8	18,79
Makine, mekanik aletler, nükleer reaktörler, kazanlar; bunların parçaları	44,4	9,28	476,1	12,35	212,3	19,89	158,9	6,14	91,9	16,64
Yenilebilir meyve ve fındık; narenciye veya kavun kabuğu	40,8	8,52	655,5	17,01	32,9	3,08	41,7	1,61		
Demir ve Çelik	40,0	8,36			60,3	5,65			13,9	2,51
Tabaklama veya boyama ekstraları	22,4	4,68					42,1	1,62		
Tuz; kükürt; toprak ve taş; sıvama malzemeleri, kireç ve çimento	21,7	4,53			136,9	12,83	790,1	30,54		
Plastik ve Mamulleri	18,5	3,86	172,0	4,46	36,0	3,37	57,9	2,23	31,6	5,72
Cam ve cam eşyalar	14,1	2,94								
Elektrikli makine ve cihazlar ve bunların aksam ve parçaları	13,1	2,73	170,0	4,41	52,2	4,89			26,5	4,79
Yenilebilir sebzeler ve bazı kök ve yumrular			132,6	3,44						
Örme giyim eşyası ve aksesuarı			126,2	3,27						
Örülmemiş giyim eşyası ve aksesuarı			116,7	3,02						
Örme veya tığ işi kumaşlar			116,0	3,01						
Demir veya çelikten eşya			114,4	2,97			65,1	2,51		
Sebze, meyve, kuruyemiş veya bitkilerin diğer kısımlarının preparatları							98,4	3,80		
Yağlı tohumlar ve yağlı meyveler; çeşitli tahıllar, tohumlar ve meyveler					63,7	5,97				
Doğal veya kültür incileri, kıymetli veya yarı kıymetli taşlar, kıymetli metaller, kaplanmış metaller					38,7	3,62				
Uçaklar, uzay araçları ve bunların parçaları									15,3	2,77
Cevher, cüruf ve kül							529,5	20,46		
Optik, fotografik, sinematografik, ölçme, kontrol, hassas, tıbbi veya cerrahi ürünler							59,5	2,30		
Kauçuk ve kauçuktan eşya									35,9	6,50
Bakır ve bakırdan eşya									17,8	3,22
Şeker ve şeker mamulleri									17,2	3,11
Diğer	137,8	28,86	1.377	35,80	329,2	30,88	530,2	20,54	180,8	32,78
Toplam	478,4	100	3.852	100	1.067	100	2.587	100	552,2	100

Kaynak: ITC, 2020.(Erişim Tarihi: 19.07.2020). Yazar tarafından derlenip hesaplanmıştır.

BRICS Ülkelerinde Ticari Dinamikler: Türkiye ile BRICS Grubu Ülkelerin Ticari Yoğunluk Analizi

Ek 2:Türkiye'nin BRICS Grubu Ülkelerden İthalatındaki İlk 10 Ürün Grubu (2019) (Milyon Dolar)

Ürün	Brezilya		Rusya		Hindistan		Çin		Güney Afrika	
	Değer	%	Değer	%	Değer	%	Değer	%	Değer	%
Yağlı Tohumlar ve Yağlı Meyveler...	483,6	19,66	114,2	0,51						
Cevher, Cüruf, Kül	480,3	19,53							97,2	12,83
Demir ve Çelik	279,1	11,35								
Pamuk	231,3	9,40								
Canlı Hayvanlar	163,5	6,64								
Kahve, Çay ve Baharatlar	141,3	5,74								
Tütün ve tütün yerine geçen maddeler	121,0	4,92								
Makine, mekanik aletler, nükleer reaktörler, kazanlar ve bunların parçaları	112,0	4,55			383,7	5,82	3.887	21,12	219,9	29,02
Eczacılıkla ilgili ürünler	84,4	3,43								
Kâğıt ve karton; kâğıt hamuru, kâğıt veya mukavvadan eşya	64,5	2,62								
Mineral yakıtlar, mineral yağlar ve bunların damıtılmasından elde edilen ürünler			14.198	63,46	1.954	29,64			99,2	13,09
Demir ve Çelik			3.130	13,99			429,7	2,33	43,3	5,71
Hububat			1.621	7,24						
Alüminyum ve mamulleri			1.059	4,73						
Gıda endüstrilerinden kalıntılar ve atıklar; hazırlanmış hayvan yemi			309,3	1,38					10,3	1,36
Bakır ve Bakırdan eşya			292,2	1,30						
Hayvansal veya bitkisel katı ve sıvı yağlar ve bunların parçalanma ürünleri; hazır yemeklik yağlar			287,4	1,28						
İnorganik kimyasallar; değerli metallerin, nadir toprak metallerinin organik veya inorganik bileşikleri			233,9	1,04						
Organik Kimyasallar			187,0	0,83	410,2	6,22	982,4	5,34	10,7	1,41
Demiryolu veya tramvay vagonları dışındaki araçlar ve bunların aksam, parça ve aksesuarı					269,1	4,08	439,3	2,38	35,3	4,66
Doğal veya kültür incileri, kıymetli veya yarı kıymetli taşlar, kıymetli metaller, kaplanmış metaller					1.083	16,42			166,8	22,01
İnsan yapımı filamentler; suni tekstil malzemelerinden şeritler ve benzerleri					312,9	4,74	793,3	4,31		
Elektrikli makine ve cihazlar ve bunların aksam ve parçaları;					409,7	6,21	5.229	28,42		
Plastikler ve Mamulleri					231,6	3,51	784,2	4,26		
Tabaklama veya boyama ekstreleri					229,3	3,47	311,4	1,69	8,7	1,14
Suni devamsız devamlı lifler					162,6	2,46				
Optik, fotografik, sinematografik, ölçme, kontrol, hassas, tıbbi veya cerrahi ürünler							576,0	3,13		
Demir veya çelikten eşya							373,7	2,03		
Çeşitli kimyasal ürünler									12,4	1,63
Diğer	298	12,16	941	4,24	1.145,9	17,43	4.591	24,99	53,7	7,14
Toplam	2.459	100	22.373	100	6.592	100	18.397	100	757,5	100

Kaynak: ITC, 2020.(Erişim Tarihi: 19.07.2020). Yazar tarafından derlenip hesaplanmıştır.

Kaynakça

- Ağır, Hüseyin ve Selvi Yıldırım (2015). Türkiye İle BRICS Ekonomilerinin Makroekonomik Performans Karşılaştırması: Betimsel Bir Analiz, *KSÜ Sosyal Bilimler Dergisi*. 12(2), 39-66.
- Akbulak, Sevinç (2008). BRICS Ülkeleri (Brezilya, Rusya, Hindistan, Çin) ile Güney Kore Ekonomilerine ve Sermaye Piyasalarına İlişkin Temel Göstergeler ve Kısa Değerlendirmeler. *Sermaye Piyasası Kurulu Araştırma Raporu*. <https://spk.gov.tr/SiteApps/Yayin/YayinGoster/956> (Erişim Tarihi: 30.03.2020).
- Battal, Turgay ve Ercan Akan (2019). BRICS Ülkeleri İle Türkiye'nin Performans Ve Potansiyel Kriterleri Çerçevesinde Değerlendirilmesi. *Beykoz Akademi Dergisi*. 7(1), 1-35.
- Brown, Arthur Joseph (1949). *Applied Economics: Aspects of World Economy in War and Peace*. George Allen and Unwin, London.
- Bülbül, Engin (2018). *Türkiye ile BRICS Ülkeleri Dış Ticaret Değerlendirmesi*. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı Uluslararası Ticaret ve Para Yönetimi Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi. İstanbul.
- Chandran, Sarath (2010). Trade similarity between India and ASEAN countries in the context of the RTAs. *MPRA Paper No. 29279*.
- Dal, Süleyman (2012). *Türkiye İle Güney Afrika Cumhuriyeti Arasındaki Ekonomik İlişkiler (2000-2010)*. Marmara Üniversitesi Ortadoğu Araştırmaları Enstitüsü Ortadoğu İktisatı Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- Drysdale, Peter David ve Ross Garnaut (1982). Trade Intensities and the Analysis of Bilateral Trade Flows in a Many-country World: A Survey, *Hitotsubashi Journal of Economics*, 22(2),62–84.
- Gerber, James (2017). *Uluslararası İktisat*. Nihal Tuncer Terregrossa (çev.). 1. Baskı. Ankara: Nobel.
- Goldman Sachs (2001)*, Building Better Global Economic BRICs, written by Jim O'Neill, Global Economics Paper No: 66, 30th November 2001, <http://www.goldmansachs.com/ourthinking/topics/brics/brics-reports-pdfs/build-better-brics.pdf>. (Erişim Tarihi: 16.02.2020)
- Goldman Sachs (2003)*, Dreaming With BRICs: The Path to 2050, written by Dominic Wilson and Roopa Purushothaman, Global Economics Paper No: 99, 1st October <http://www.goldmansachs.com/our-thinking/topics/brics/brics-reports-pdfs/bricsdream.pdf>. (Erişim Tarihi: 16.02.2020).
- Haibin, Niu (2012). BRICS in Global Governance, a Progressive Force? *Dialogue on Globalization*, *Friedrich Ebert Stiftung, FES New York*. <http://library.fes.de/pdffiles/iez/global/09048.pdf>. (Erişim tarihi, 15.02.2020).
- Hult, Tomas (2009). The BRIC Countries. *Global Edge Business Review*, 3(4), 1-2.
- ITC (2020). Trade Map. Trade Statistics for international business development. <https://www.trademap.org/Index.aspx> (Erişim Tarihi: 19.07.2020).
- Kalkınma Bakanlığı (2016)*. Dünya Ekonomisindeki Son Gelişmeler Bülteni. http://www.sbb.gov.tr/wpcontent/uploads/2018/11/Dunya_Ekonomisindeki_Son_Gelistmeler_2016-I.pdf (Erişim Tarihi: 25.03.2020).
- Kennedy, Paul (1989). *The Rise and Fall of the Great Powers: Economic Change and Military Conflict From 1500 to 2000*. Vintage, US.
- Kojima, Kiyoshi (1964). The pattern of international trade among advanced countries. *Hitotsubashi Journal of Economics*, 5(1), 16-36.
- Kuşat, Nurdan (2015). Gümrük Birliği Antlaşmasını Takip Eden Süreçte Türkiye-BRICS Dış Ticareti Yoğunlaşma Analizi. *Yönetim ve Ekonomi*. Cilt:22(1),219-238.
- Narin, Müslüme ve Dilek Kutluay (2013). Değişen Küresel Ekonomik Düzen: BRIC, 3G ve N-11 Ülkeleri. *Ankara Sanayi Odası Yayını*, 30-50.
- Prestowitz, Clyde (2005). *Three Billion New Capitalists: The Great Shift of Wealth and Power to the east*, Basic Books Inc., U.S.
- Radulescu, Irina Gabriela, Mirela Panait ve Catalin Voica (2014). BRICS Countries Challenge to the World Economy New Trend. *Procedia Economics and Finance*.8, s.605-613.
- Şerif, Dilek, Deniz İstikbal ve Merve Yanartaş (2018). Küresel Ekonomide Yeni Bir Güç Odağı: BRICS. *Siyaset, Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı (SETA)*. <file:///C:/Users/PC/AppData/Local/Temp/256-Brics-Analiz.pdf> (Erişim Tarihi: 17.07.2020).
- Şimşek, Mevlüdiye (2006). Değişen Dünya Koşullarında Çin Halk Cumhuriyeti Ve Dış Ticaret Bakımından Türkiye-Çin Arasında Yaşanan Sorunlar Ve Çözüm Önerileri. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 26, 1-24.
- Şimşek, Nevzat, Hayal Ayça Şimşek ve Zhengizkhan Zhanaltay (2017). Analysis of Bilateral Trade Relations between Turkey and Russia Federation. *Bilig*.Number 83, 1-26.

The World Bank. (2020).
<https://www.worldbank.org/> (Erişim Tarihi:
17.07.2020)

Ticaret Bakanlığı (2020). <https://ticaret.gov.tr/>
(Erişim Tarihi: 10.04.2020).

Truman, Edwin (2006). Implications of Structural Changes in the Global Economy for its Management, Institute for International Economics. United Nations Development Programme, 2013. *Human Development Report 2013*,
<https://www.piie.com/publications/papers/truman0306.pdf> (Erişim Tarihi: 10.04.2020)

Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) (2020).
<http://www.tuik.gov.tr/Start.do>. (Erişim Tarihi:
10.04.2020)

Vandemoortele, Milo, Kate Bird, Andries Du Toit, Minquan Liu, Kunal Sen ve Fabio Veras Soares (2013). Building blocks for equitable growth: lessons from the BRICS. *Working Paper*, 365:1-50.
<https://www.odi.org/sites/odi.org.uk/files/odi-assets/publications-opinionfiles/8196.pdf> (Erişim tarihi: 15.02.2020).

Yardley, Jim (2012). *BRICS Leads Fail to Create Rival to World Bank*, New York Times, 29.03.2012.

Yueqin, Lin (2009). External Impacts and Stable Development of Emerging Economy. *Economy & Management Research*.

RESEARCH ARTICLE / ARAŞTIRMA MAKALESİ

The Potbelly Hill'de Ses Yapıları

The sound structures in the Potbelly Hill

Onur DÜLGER¹

Öz

21. yüzyıl çağdaş klasik müziğinde çok çeşitli yaklaşımlar bulunmaktadır. Özellikle enstrümantal somut müzik sonrasında ses ilişkileri ve seslerin içsel özellikleri, müziğin biçimsel ve dokusal yapısını tanımlar (Lachenmann, 1996: 1). Bu makale Onur Dülger'in çok farklı materyalleri barındıran müziğindeki ses ilişkilerini araştıracaktır. Farklı ses materyallerinin korelasyonunu bulmak, Dülger'in müziğinin kompozisyon ilkelerini anlamayı sağlayacaktır. Bu amaçla bestecinin The Potbelly Hill isimli müziği seçilmiştir. Bu müziğin seçilmesinin nedeni, eserin Dülger'in ses-esaslı kompozisyona yaklaşımını açıkça gösterebileceği varsayımdır. Öncelikte farklı ses kaynakları kategorize edilmiş, ardından bu seslerin eser içindeki yerleri ve kullanımları araştırılmış, eserin yapılandırılmasında hangi özelliklerin gözetildiği ve o seslerin nasıl değiştiği ve geliştiği analiz edilmiştir. Ayrıca eserdeki ses kullanımının başlık ve program notlarıyla ilişkisi incelenmiştir. Sonuçlar, bu eserde bazı durumlarda benzer ve diğer durumlarda tamamlayıcı özelliklere sahip açık yapısal ses ilişkilerinin olduğunu göstermektedir. Eserin Göbeklitepe isimli tarihi ören yeri ile olan ilişkisini program notlarında da ifade edildiği şekilde müzikte de belirtmek amacıyla farklı özelliklere sahip sesler farklı form kesitlerinde kullanılmıştır. Dülger'in sesleri, seslerin kendi iç özelliklerine göre, kontrast ve destekleyici müzikal dokular oluşturmak için kullandığı görülmektedir. Eserdeki her sesin diğer seslerle ilişki içinde kendi gelişim çizgisi bulunmaktadır. Bu nedenlerle Dülger'in sesleri gelişmekte olan nesnelere olarak kullandığı söylenebilir.

Anahtar Kelimeler: Ses Yapıları, Ses Kategorileri, Göbeklitepe, Gelişen Ses Nesnesi, Müzik Dokuları.

Abstract

There are various approaches in the contemporary classical music of the 21st century. Especially in the post-musique concrète instrumentale sound relationships and inner characteristics of the sounds define the formal and textural structure of the music (Lachenmann, 1996: 1). This article will explore the sound relationships of Onur Dülger's music, which contains many different materials. Finding the correlation of different sound materials will enable to understand the composition principles of Dülger's music. For this purpose, the composer's music named The Potbelly Hill was chosen. The reason for choosing this music is the assumption that the work can clearly show Dülger's approach to sound-based composition. Firstly, different sound sources were categorized, and then the locations and usage of these sounds in the work were investigated, and what features were paid regard while structuring the work, and how these sounds changed and developed were analyzed. Moreover, the relationship between the usage of sounds in the work and its title and program notes was examined. The results show that there are clear structural sound relationships in this work, which in some cases similar and in others complementary properties. Sounds with different features were used in different form sections in order to indicate the relationship of the work with the historical ruin named Göbeklitepe in music as stated in the program notes. It is seen that Dülger uses sounds to create contrasting and supportive musical textures according to their internal features. Each sound in the work has its own line of development in relation to other sounds. For these reasons, it can be said that Dülger uses sounds as developing objects.

Keywords: Sound Structures, Sound Categories, The Potbelly Hill, Developing Sound Object, Musical Textures.

¹ Öğr. Gör., Anadolu Üniversitesi, Devlet Konservatuarı, Müzikoloji Bölümü, Genel Müzikoloji ABD, onurdulger@anadolu.edu.tr

1. GİRİŞ

Bu çalışma kapsamında incelenecek müziğin içinde bulunduğu yüzyıldaki konumunu anlamak için, 21. yüzyılda önemli yer tutan ve incelecek müzikle bağlantılı olan akımlara kısaca göz atmak doğru olacaktır. 21. yüzyıl çağdaş klasik müziği, 20. yüzyılda sesin, formun, görseller ve elektronikler gibi farklı ortam kullanımının özgürlüğe kavuşmalarıyla çok zengin yaratım olanakları üzerinde gelişmiştir. 20. yüzyılda ortaya çıkan yeni karmaşıklık, enstrümantal somut müzik, kavramsal müzik ve spektralizm, 21. yüzyılda yerini, yeni karmaşıklık-sonrası, enstrümantal somut müzik-sonrası, yeni kavramsal müzik, spektralizm-sonrası, saturizm gibi akımlara bırakmıştır. Lakin bir çok besteciye sadece bir akım içinde değerlendirmek doğru olmayacaktır; zira bir çok besteci 21. yüzyılda bir kaç farklı akımın sentezleyerek eserler üretmektedir. Özellikle son yıllarda yeni kavramsal müzik, yeni karmaşıklık-sonrası ve enstrümantal somut müzik-sonrası akımlarının etkileri bir çok bestecide görülmektedir. Bu akımların bir takım ayırt edici özellikleri bulunmaktadır. Yeni karmaşıklığın ayırt edici özellikleri iç içe geçmiş yapay bölünmeler, irrasyonel ölçü rakamları ve her bir çalma parametresinin ayrı bir katman olarak gösterilmesidir (Toop, 1988: 5).

Con fuoco, deciso
(♩ ca. 64) p.c.l.

Klaus K. Hübler (1982-84)

The image shows a musical score for Violino I. The score is written on four staves. The first staff is the treble clef, and the second and third staves are the bass clef. The fourth staff is a grand staff with a treble clef. The score includes various musical notations such as dynamics (mf, p, sf, p), articulation (accents, slurs), and time signatures (6/5, 11/12, 6/5). There are also some markings like 'st.' and 'sul pont.'.

Örnek 1. Klaus K. Hübler, Dialektische Phantasie, Yaylı Sazlar için, 1. Sayfa, 1. Keman Partisi

Yukarıdaki örnekte en alttaki dizek kemancının sol elin yapmasını gerekenleri, alttan ikinci dizek sağ elin, yani yayın hangi tellerde çalması gerektiğini (sağ el sol elden bağımsız ritimlere sahiptir), alttan 3. dizek yayın it-çek hareketlerini, 4. dizek yayın tele değdiği noktayı (örneğin sul tasto veya sul ponticello), 5. dizek ise yayın kılı ile mi yoksa tahtası ile mi çalındığını göstermektedir (Arditti ve Platz, 2013: 72).

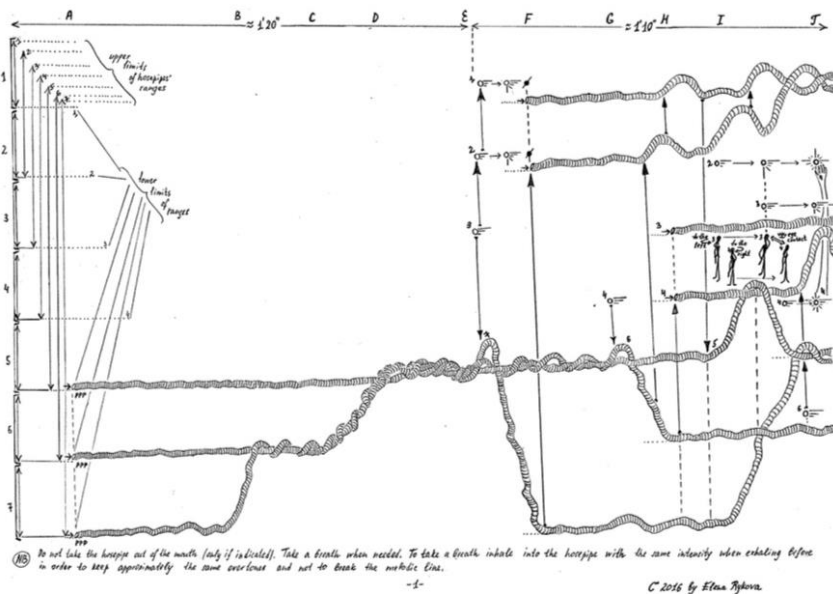
Bir sonraki örnekte ise 1. ve 3. ölçülerde 2/10 ve 2/12 gibi irrasyonel ölçü rakamları görülmektedir. Burada 2/10'luk, 1'lik notanın 2 beşleme olarak bölünmesi ve bunlardan sadece ikisinin alınması ve bununla bir ölçü elde edilmesiyle oluşur. Aynı şekilde 2/12'lik de bir 1'lik notanın 12'ye bölünmesi ve bunlardan sadece ikisinin alınması ile oluşur. Bu durumu yani 2/5'lik ölçü rakamını ilk yapay bölünme olarak görebiliriz. Bunun dışında 1. ölçüdeki ikinci 8'lik nota 4 adet

The Potbelly Hill'de Ses Yapıları

32'lik yerine 5'leme ile 5 adet 32 olarak alınmış (5'leme) ve bu 5'lemenin ilk 3 adet 32'liği 6 adet 64'lük yerin 11 adet 64'lük olarak alınmış ve geriye kalan 2 adet 32'liği ise 3'leme yapılarak 3 adet 32'lik olarak görülmektedir. Ayrıca 11'lemenin dördüncü notasından itibaren 4 adet noktalı 128'lik görülmektedir ki, bu da 3 adet 64'lük yerine 4 adet 64'lük gelmesi yani 4'leme olarak değerlendirilmelidir. Tüm yapay bölünmeler düşünüldüğünde ilk ölçünün ikinci yarısında iç içe geçmiş dört yapay bölünme görülmektedir.

Örnek 2. Brian Ferneyhough, Etudes Transcendantes 1, 1-3. Ölçüler.

Yeni kavramsal müziğin en önemli özelliği ise belli bir konu etrafında tasarlanması doğrultusunda ortaya çıkan görsellik olgusudur. Bu görsellik bazen sadece performansta görülebileceği gibi hem performansta hem de partisyonda görülebilir. Aşağıdaki örnekte eserin partisyonu görülmektedir. Partisyonun başlangıcında müziği anlatan bir şiir bulunmaktadır. Burada insanın nefes ve konuşma dolayısıyla ağızının güneş olması konusu işlenmektedir. 7 yorumcu 7 farklı uzunlukta hortum çalmaktadır ve hortumların ağızlığında güneşi temsilen ışık bulunmaktadır. Partisyonda ses yükseklikleri değişimleri, hortumun yukarı-aşağı hareketi şeklinde görülmektedir. Yorumcular ve ağızlıklarındaki ışıklar da yine insan ve ışık olarak resmedilmiştir. Bu durumda müziğin çevresinde olduğu kavram müziğin partisyonuna da yansımıştır.

Örnek 3. Elena Rykova, Life Expectancy Experience #1, The Sun, İlk Sayfa

Yeni kavramsal müzik akımının olmazsa olmazı performans sırasındaki görselliklerdir. Aşağıda, yukarıda anlatılan müziğin performansından bir an görülmektedir. Burada yedi yorumcu karanlık bir ortamda ışık-güneş, hortum-nefes kavramları doğrultusunda bir performans sergilemektedir.

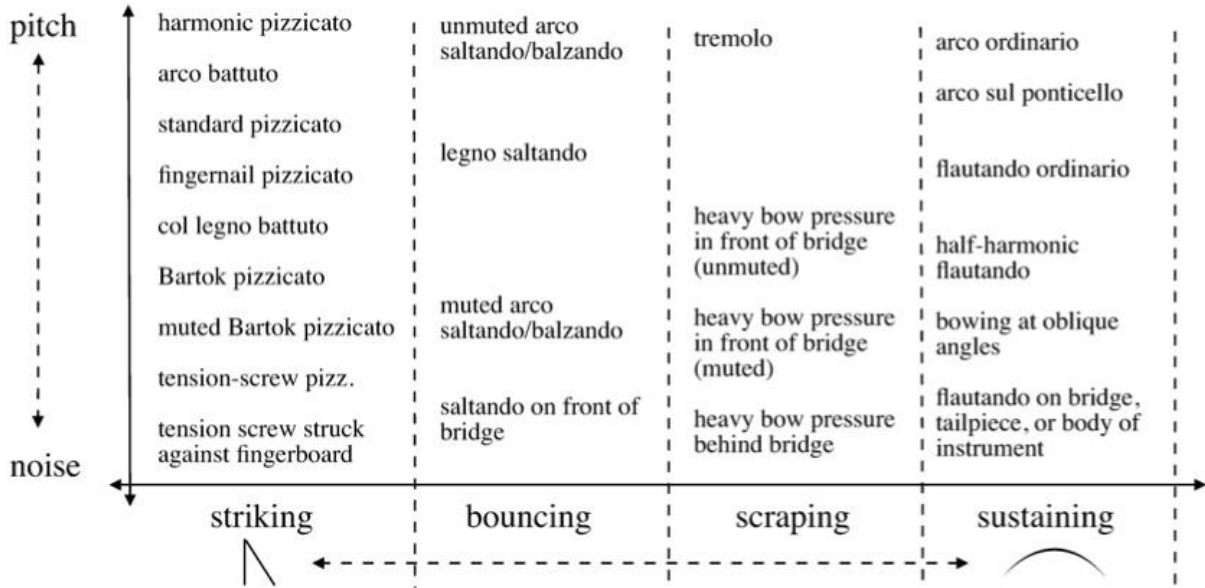
Resim 1. Elena Rykova, Life Expectancy Experience #1, The Sun, Seslendiriliş: No Hay Banda, La Sala Rossa, Montreal, 13.02.2017

Yeni karmaşıklık ve yeni kavramsal müzikteki ortak özellik ses malzemelerinin kullanımındaki çeşitliliğidir. Bu çeşitlilik 1960'lı yıllarda Helmut Lachenmann tarafından geliştirilen enstrümantal somut müzik akımının etkisiyle olmuştur. Enstrümantal somut müziğin temel fark yaratan özelliği ise farklı çeşit ve renkte seslerin kullanılması ve bu seslerin içsel özelliklerinin birbirleriyle olan ilişkileri doğrultusunda müziklerin yapılandırılmasıdır. Enstrümantal somut müzikte ses yükseklikleri kullanılmakla birlikte özellikle farklı içerikteki gürültüler müziğin ana öğesini oluşturur. Enstrümantal somut müzik, 1940'lı yılların sonunda Pierre Schaeffer öncülüğünde gelişen ve günlük hayatta duyduğumuz seslerin manyetik banda kaydedilmesi ve bunların yavaş, hızlı, tersten çalınması, kesilip yapıştırılarak kolaj yapılmasıyla oluşturulan somut müziğin enstrümanlar üzerinde nasıl gerçekleştirilebileceği üzerine düşünülerek ortaya çıkmış bir akımdır. Lachenmann dışında bu ismi kullanan olmadığı halde bu anlayış yeni müzik bestecileri arasında baskın anlayıştır.

↓ ca. 56

Helmut Lachenmann (1971/76/88)

Yukarıdaki örnekte görülen Lachenmann'ın Gran Torso isimli yaylı sazlar dörtlüsünde bir çok farklı gürültü ve gürültü içerikli ses yüksekliği figüratif bir biçimde kullanılmıştır. Bazı atak sesleri uzun sesleri tetiklemekte, bazıları da bir sesin bitimini diğer bir sesin başlangıcını sağlamaktadır. Örneğin 2. ölçüde çelloda yayın tahtası ile yapılan hareket, viyoladaki figürü tetiklemiştir. Ancak bir enstrümental somut müzik örneği olan bu müzik analiz edilirken ses malzemesinin özelliklerine göre analiz edilmiştir.

Şekil 1: Enstrümental Tekniklerin Sınıflandırılması (Carter, 2014: 27)

Mark Andre, Lachenmann'ın öğrencisi ve direk ardılı olarak görülebilir. Andre, Lachenmann'ın eserlerini kullanırken oluşturduğu ses aileleri dışında, zaman ağlarını da eserlerinin kurgularken kullanmaktadır (Andre, 2015: 2).

Lachenmann'ın bir başka öğrencisi olan Pierluigi Billone ise sesin kendisini ana eleman olarak kabul etmesi bakımından bu anlayışın içinde değerlendirilebilir. Enstrümental somut müziğin yeni karmaşıklığından farkı, sesin farklı parametrelerinin sadece gerek duyulduğunda ayrı katmanlar olarak düşünülmüş olması, duyulan sonucun önem kazandığı pratik bir anlayış olmasıdır. Yeni karmaşıklıkta ise her ne kadar gürültü öğeleri kullanılsa da ses yükseklikleri de yoğun olarak kullanılmaktadır. Özellikle 21. yüzyılda besteciler bu iki anlayışı birlikte kullanarak harmanlamaya başlamışlardır.

Örnek 5'te görülen Billone eserinde parametrik notasyon yerine, çalgıcının istenen sesi nasıl daha iyi ve çabuk algılayabileceği üzerine kurgulanmış bir notasyon görülmektedir. Bunun için özellikle farklı nota kafaları kullanılmış, farklı semboller, grafikler ve renklere yer verilmiştir. Gerektiğinde ise 40. ölçüde vurmalıda, 42. ölçüde ise fagotta görüldüğü gibi çalgıcının nasıl çalması gerektiği ile ilgili işaretler eklenmiştir. Bu oldukça pratik algılanan ve sonuca çabuk götüren etkili bir notasyon yöntemidir ve çalgıcının ilgisini duyulan sese vermesine yardımcı olmaktadır. Billone, kendisi ses ve partiyon ilişkisini aşağıdaki şekilde ifade etmiştir.

“Yazılı müzik boyutunda çalışıyoruz. Bunu isteyerek yapıyoruz, mecbur değiliz. Çalışmalarımız, basitçe değil, gerektiği gibi sesle ama ses, performans ve dinleme tasarısı ile ilgilidir, böylece partiyon tekrar ve daha iyi olarak dinlenecek sesin varlığı tasarısına odaklanmamızı sağlar. Bu anlamda partiyon sesi açar.” (Jaernegard, 2013: 97).

Enstrümantal somut müzik-sonrasında ses ilişkileri ve seslerin içsel özellikleri müziğin biçimsel, armonik, kontrapuntal ve dokusal yapısını tanımlar. Bu makale kapsamında irdelenen The Potbelly Hill isimli eser enstrümantal somut müzik-sonrası olarak değerlendirilebilir; hem enstrümantal somut müzikten hem de yeni karmaşıklaktan izler taşımaktadır. Burada Dülger’in çok farklı materyalleri barındıran müziğindeki ses ilişkileri kullanımına yaklaşımı irdelenecektir. Farklı ses materyallerinin korelasyonunu bulmak, bu müziğin kompozisyon ilkelerini anlamada yardımcı olacaktır.

Örnek 5. Pierluigi Billone, Quattro Alberi, 40.-44. Ölçüler

2. YÖNTEM

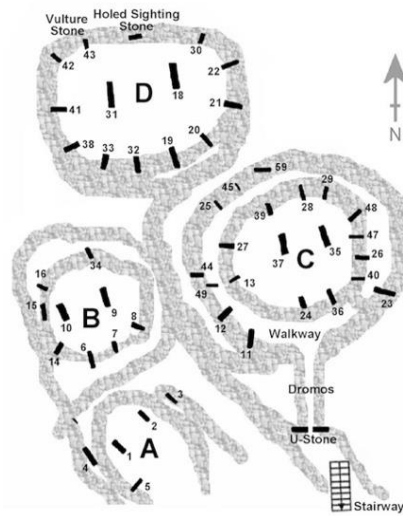
Bu makale kapsamında incelenecek olan eser Onur Dülger’in The Potbelly Hill isimli, keman, viyolonsel, basklarnet ve piyano için yazılmış eseridir. Bu enstrümanlardan basklarnet ve piyano çeşitli objelerle hazırlanmışlardır. Ses yapıları üzerine kurulu bu eseri analiz etmek için eserde kullanılan sesler içyapılarına göre kategorize edilecek, özellikleri karşılaştırılacak ve olası ilişkilerini tartışılacaktır. Bunun ardından seslerin eser içindeki gelişimleri ve birbirleriyle olan ilişkileri irdelenecek eserin yapılandırılmasında hangi özelliklerin gözetildiği ve seslerin nasıl geliştiği araştırılacaktır. Eserdeki ses malzemesinin form kesitlerine dağılımının eserin konusu ve program notlarındaki açıklamalarla ilişkisi incelenecektir. Her ne kadar besteci eseri yazmadan önce sesleri özelliklerine göre sınıflandırarak form kesitlerine atamış olsa da, burada yazılı partiyonda seslerin kullanımı üzerinden yeniden bir sınıflandırma yapılacaktır. Zira eseri yazma sırasında sıklıkla ilk

planlar değişmektedir. Besteci eserinde Göbeklitepe ören yerini konu almış ve planında görülen dört odayı hayali olarak yorumlayarak müzik eserini dört form kesiti çerçevesinde düşünmüştür.

Resim 2. Göbeklitepe Ören Yeri, Kuşbakışı Görünüm, Nick Becker, Alman Arkeoloji Enstitüsü

Göbeklitepe ören yerindeki bu dört oda aşağıdaki şekilde ele alınmıştır. A odası creed (öğreti), B odası sacrament (ayin), C odası sacrifice (kurban) ve D odası ise covenant (dinsel anlaşma/ yemin etmek) isimleriyle belirtilmiştir.

Şekil 1: Göbeklitepe Planı

Eserin program notunda Göbeklitepe ören yeri ile ilişkisi aşağıdaki şekilde tasvir edilmektedir.

“Göbeklitepe, İngilize’de Potbelly Hill, Türkiye’nin güney doğusundaki bir dağ sırtı üzerinde yer alan 12.000 yıllık bir tapınaktır. Bugüne kadar herhangi bir yerde bulunan en eski dini mekandır. Bu büyüleyici tapınak bu müzik eserini birçok katmanda etkilemiştir. Tapınağın çember şekilli dört farklı kısmı, hayali dini bir tören sırasındaki işlevlerine göre, müziğin içinde dört bölümde tasvir edilmiştir. Eserde sesler çello, basklarnet ve piyanonun benzer multiphonik içeriği ile birbirine bağlanan karmaşık seslerle renklendirilir. Bu sesler ayrıca, antik dünyanın gürültülü ortamının yanı sıra, tapınağın insan-dua ilişkisi yönünü ortaya çıkarmak için tüm çalgıcuların şarka söyledikleri, uğultu çıkardıkları ve ıslık çaldıkları insan sesleriyle güçlendirilmiştir.” (Dülger, 2017: 1).

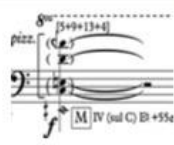
2.1 SES KATEGORİLERİ

Dört bölümün tek bir parça olarak düşünüldüğü ve kesintisiz birbirine bağlandığı bu müzikte, dört enstrüman dışında çalgıcuların sesleri de kullanılmıştır. Göbeklitepe isimli müzikte kullanılan sesler partisyonda bulunan performans notlarında da görüldüğü üzere aşağıdaki şekildedir.

Tablo 1: *The Potbelly Hill’de Kullanılan Seslerin Enstrümanlara Dağılımı*

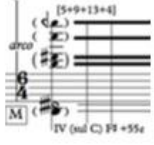
Yaylılar	Bas Klarnet	Piyano	Ses
Doğal multifonik	Hazırlanmış karton	Multifonik	Ağız kapalı
Yapay multifonik.	Multifonik	Pena ile tel	Ağızı açarak
Pizz. multifonik.	Spektral multifonik	Telde Pena tanecik	Havalı ıslık
Yavaş yay tanecik	Dil tokat multifonik	Lastik sürtme	Islık
Alt armonik	Kamış tanecik	Köprü pena tanecik	Sesli harf değişimi
Tel sargı tanecik	Çift sesler	Cam gliss	Ses tanecik
Sarı tel sesi	Çal-söyle	Kitapla susturma	
Yüksek basınç		Superball sürtme	
Çift tel pizz		Küme	
Yay kılı çığneme		Dikey gliss	
Genişleyen trill		Normal çalma	
Martı efekti			
Çift armonik			

Aşağıda The Potbelly Hill (Göbeklitepe) isimli müziğin performans notlarının yaylı çalgılar için olan kısmından bir kesit görülmektedir.

Pizzicato Multiphonics

The open string is much more present in the sound than for bowed multiphonics. The mid-high harmonics are weak; harmonics above the 10th seem to be inaudible. The multiphonic effect is notably more pronounced on the lower strings.

Artificial Multiphonics

These function in a same way as pure multiphonics but they are produced as stop multiphonics. The principle is the same.

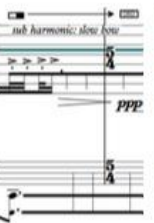
Artificial Multiphonic Glissando

The same artificial multiphonics are played with glissandi. It is difficult to sustain a consistent multiphonic effect, but reliability improves with practice.

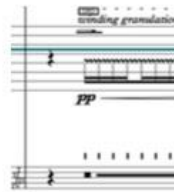
Double Stopped Multiphonics

In general, it is quite problematic to play multiphonics simultaneously on two strings. This is because the bow position and speed are very specific in the case of multiphonics; slight alterations cause them to 'break up' into single harmonics. The most reliable way of double stopping multiphonics is to chose two multiphonics that are in parallel positions on two strings. The sound is distorted and difficult to sustain consistently.

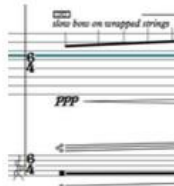
Sub Harmonics

Undertones (or subharmonics) are pitches below the fundamental frequency of a string. The pitch is usually a minor seventh below the fundamental but can vary. Several different pitches might be possible. Undertones require high bow pressure and a very consistent bow speed at the lower end of 'normal' playing. In general they are easier to produce when the point of contact is not very close to the bridge.

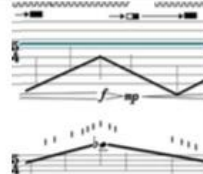
Winding Granulation

It is played with the winding metal (top staff) of the bow on the given (bottom staff) open string. It causes rattling sound.

Wrapped Strings' Sound

It is played on the wrapped part of the string behind the bridge. If you move the bow vertically towards the fine tuning screws, the sound gets higher and brighter.

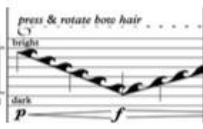
Bowing Directions and Pressure

The bow moves vertically on the string and in this particular left hand makes also large glissando while partially over pressure to full over pressure of the bow is applied. There should be rattling sound.

Pizzicato on Two Strings

Pizzicati are applied on the given strings by using two fingers, one finger on each string while making a glissando.

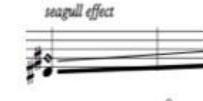
Chewing the Bow Hair

Turn the backside of the instrument. Bow the back plate of the instrument and pressing down on the hair of the bow, making rotation motions. If the middle part of the bow is used, the sound quality will be bright. If the frog part used, the sound will be darker.

Trill with growing interval

Trilling finger goes further away from the lower finger while the overalls glissando.

Seagull effect

The effect is performed so that the left hand interval should be kept fix between the stopped and harmonic fingers while making the glissando. As a result broken upwards glissandi are heard.

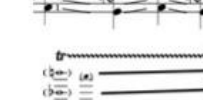
Double stop harmonics

Two different harmonics on the neighbour strings are played simultaneously.

Double stop glissando

Two different harmonics on the neighbour strings make glissando simultaneously.

Double stop trill

Two different harmonics on the neighbour strings are played simultaneously, but one of them make trill with another harmonic of the same string.

Double stop tremolo

Two different harmonics are played on different strings one after another with the given bow change.

For more information about playing techniques for strings visit the following page:

<http://www.cellomap.com>

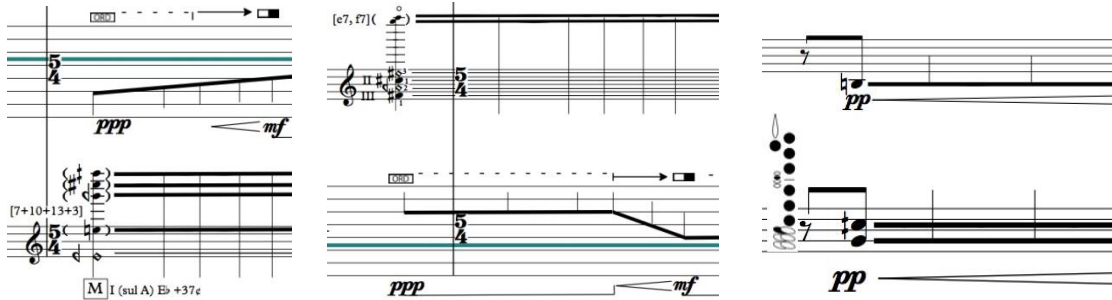
Örnek 6. The Potbelly Hill Performans Notları Yaylılar Kısmı

Müzikte kullanılan sesleri özelliklerine göre sınıflandırdığımızda aşağıdaki tablo ortaya çıkmaktadır. Bu tabloda farklı enstrümanlarda kullanılan sesler özelliklerine göre aynı isim altında sınıflandırılmıştır. Bunların dışında bazı seslerin, multifonik-kurbağa dili, multifonik-glissando, multifonik-trill, multifonik-vokal gibi kombinasyonları da mevcuttur. Lakin bunlar o sesin gelişimi ve değişimi olarak değerlendirilecektir. Müzikte kullanılan sesler 6 grupta değerlendirilebilir. Bunlar; çoklu sesler, çoklu vurmali sesler, vurmali sesler, tanecikli gürültüler, çeşitli gürültüler ve diğer sesler olarak isimlendirilebilir.

Tablo 2: *The Potbelly Hill*'de Kullanılan Seslerin Özelliklerine Göre Dağılımı

	Yaylılar	Bas Klarnet	Piyano	Vokal
Çoklu Sesler	Doğal multifonik	Multifonik		
	Yapay multifon.	Spektral multi.		
	Çift armonik	Çift sesler		
		Çal-söyle		
Çoklu vurmali	Pizz. multifonik.	Dil tokat multi.	Multifonik	
Vurmali	Çift tel pizz.		Normal (ord.)	
	Pizz.		Pena ile tel	
Tanecik	Yavaş yay tanecik	Kamış tanecik	Köprüde tanecik	Ses tanecik
	Tel sargı tanecik		Telde tanecik	
Çeşitli Gürültü	Alt armonik	Hazır. karton	Dikey gliss	
	Sarıtlı tel sesi		Cam gliss	
	Yay kılı çığneme		Küme	
	Yüksek basınç		Kitap susturma	
Diğer	Genişleyen trill		Superball sürtme	Ağız açık kapalı
	Martı efekti		Lastik sürtme	Havalı ıslık
				Islık
				Sesli harf deęiş.

Bu müzik kapsamında çoklu sesler kategorisinde multifonikler ve çift armonikler (flagolet) ve çalma söyleme gibi teknikler girmektedir. Multifonikler yaylılarda armonik elde etmek için kullanılan basınçla belirli noktalara dokunularak birden fazla armonik sesin aynı anda duyulması ile elde edilir. Bunlar doğal ve yapay olarak iki çeşidi bulunmaktadır. Doğal olan doğal armonik gibi, yapay olan yapay armonik gibi çalınır. Klarnette ise bir kaç farklı çeşit çoklu ses kullanılmıştır. Çalarken aynı anda ezgi mırıldanma (çal-söyle) dışında çift sesler ve multifonikler bunudur. Multifonikler iki çeşittir. Birincisi özel parmak pozisyonu olan multifonikler, ikincisi ise tek sesli notaların dudak pozisyonu, üfleme açısı ve şiddeti değiştirilerek elde edilen spektral multifoniklerdir.

Örnek 7. Çoklu Sesler Soldan Sağa: Çello-Multifonik, Keman-Çift Armonik, Bas Klarnet-Çift Ses-Şan

Çoklu vurmali sesler yaylılarda yukarıda anlatılmış olan doğal multifoniğin pizzicato olarak çalınmasıyla elde edilir. Bas klarnette ise dil tokatı şeklinde çevrilebilecek slap tongue multifonik parmaklamasıyla çalınarak vurmali çoklu ses elde edilir. Piyanoda ise yaylılardaki gibi doğuşkan basıncıyla tel üzerinde doğru noktaya dokunularak ve aynı tel klavyeden çalınarak istenen multifonik elde edilir. Piyanoda duyulan multifonik, tele piyanonun iç sistemi gereği çekiçle vurularak çalındığı için bu ses vurmali bir ses olarak kabul edilecektir. Basit vurmali sesler ise yaylılarda iki farklı telde arka arkaya çalınan pizzicato, piyanoda ise normal tuşlar üzerinde çalınan sesler ve pena ile telin çekilmesi ile çalınan seslerdir.

Örnek 8. Çoklu Vurmali Sesler Soldan Sağa: Piyan-Multifonik, Çello-Çift Multifonik, Bas Klarnet-Dil-Tokat Ses-Multifonik

Tanecikli gürültü sesleri oldukça karakteristik seslerdir. Tekrar eden gürültü sesleri olarak duyulurlar. Yaylılarda yayın üzerindeki tel sargının tele yavaşça ama basınçlı olarak, başka bir versiyonu ise yayın tele yüksek basınç ile ama oldukça yavaş bir şekilde sürtülmesiyle elde edilir. Klarnette ise tanecikli gürültü sesi kamaşa parmakla vurularak elde edilir. Bu sırada parmak pozisyonları değiştirilerek ses yükseklikleri de değiştirilebilir. Piyanoda iki çeşit tanecikli ses kullanılmıştır. Her ikisi de pena ile çalınmaktadır. Birincisi sarımlı tellerin boğumlarına penanın yavaş ve basınçlı sürtülmesiyle diğeri ise köprü arkasına penanın sürtülmesiyle elde edilir. Ayrıca insan seslerinde de vocal fry denilen bir çeşit tanecikli gürültü bulunmaktadır. Bu ses kullanımına göre yaylılarda bir sonraki kategoride görülen yüksek basınç sesiyle de benzerlik göstermektedir.

Örnek 9. Tanecikli Gürültü Sesleri Soldan Sağa: Keman-Yavaş Yay Tanecik, Piyan-Telde Tanecik, Bas Klarnet-Kamış Tanecik

Bir diğeri kategori ise gürültü sesleridir. Yaylılarda alt armonik, köprü arkasındaki sarılı tel sesi, yüksek basınç sesleri ve yayın kıllarını enstrüman gövdesinde çiğneyerek elde edilen sesler bu kategoride değerlendirilebilir. Klarnette ise bir karton parçasını bas klarnetin kalağını kapatacak

şekilde yerleştirilmesiyle elde edilen gürültü sesi bu kategoridedir. Klarinetin bütün delikleri kapatıldığında havanın tamamı kalaktan çıkacaktır. Bu ise karton parçasının sürekli olarak gürültülü bir şekilde açılıp kapanmasına neden olur. Piyanoda pena ile boğumlu teller üzerinde yapılan glissando, küme (cluster) sesleri ile cam ve kitap ile telleri susturma ile oluşan sesler bur kategori sesleridir.

Örnek 10. Çeşitli Gürültü Sesleri Soldan Sağa: Piyano-Kitap Susturma, Cam Gliss., Keman-Yay Kılı Çiğneme, Bas Klarinet-Hazırlanmış Karton

Yukarda saydığımız kategorilere girmeyen diğer seslerden bazıları gürültü ve ses yüksekliğini aynı anda barındırabilmektedirler. Piyanodaki superball ve lastik sürtme ile insan seslerinden ağız açık kapalı, havalı ıslık, sesli harf değiştirme bu şekilde değerlendirilebilir. Martı efekti, genişleyen trill ve ıslık ise geriye kalan diğer kategorize edilmemiş seslerdir. Bu sesler özelliklerine ve müzikal dokuya göre farklı seslerle birlikte kullanılmışlardır.

Örnek 11. Diğer Sesler Soldan Sağa: Keman-Martı Efekti, Piyano-Superball, Vokal-Ağız Kapalı-Açık

2.2 SESLERİN FORM KESİTLERİNE GÖRE DAĞILIMI

Göbeklitepe müziğinde kullanılan sesler form kesitlerine göre dağıtıldığında aşağıdaki tablo ortaya çıkmaktadır. Bu tabloda her bir yeni ses için yeni bir satır kullanılmıştır. Kesitler arasında ortak olarak kullanılan sesler aynı satırda bulunmaktadır. Örneğin kemanda görülen çift armonik sesi tüm kesitlerde kullanılırken, sarılı tel sesi birinci ve üçüncü kesitlerde, yay kılı çiğneme ve martı sesi ise sadece son kesitte kullanılmıştır. Tüm enstrümanlarda kesitler arasında buna benzer ortak ve ayrı sesler bulunur. Bu durum ses bağlamında birlik ve karşıtlık öğelerini oluşturmaktadır.

The Potbelly Hill'de Ses Yapıları

Bir diğer husus ise bu seslerin hangi yoğunlukta kullanıldıklarıdır. Ses isimlerinin yanlarındaki sayılar o seslerin buldukları kesitte kaç ölçü boyunca kullanıldıklarını göstermektedir. Kemanda 1. kesitte 8 ölçüyle en çok kullanılan çift armonik, 2. kesitte 12 ile aynı kesitteki diğer diğer seslerden çok daha fazla kullanılmış, 3. kesitte 3 ölçü ile orta uzunlukta, son kesitte ise yay tanecik hariç diğerleri ile aynı uzunlukta kullanılmıştır.

Tablo 3: Seslerin Form Kesitlerine Göre Dağılımı

	1. Kesit	2. Kesit	3. Kesit	4. Kesit
Keman	Yay tanecik 5		Yay tanecik 3	Yay tanecik 1
	Çift armonik 8	Çift armonik 12	Çift armonik 3	Çift armonik 2
	Sarı tel sesi 5		Sarı tel sesi 5	
	Alt armonik 3			
	Armonik 3			
		Yüksek basınç 2		
		Pizz. 2	Pizz.1	
		Armonik pizz. 1	Armonik pizz. 1	
			Çift tel pizz. 3	
			Ord. 5	
			Yay kılı çığneme 2	
			Martı efekti 2	
Çello	Multifonik	Multifonik	Multifonik	Multifonik
	Tel sargı tanecik		Tel sargı tanecik	
	Alt armonik	Alt armonik		
	Sarı tel sesi	Sarı tel sesi		Sarı tel sesi
	Yüksek basınç	Yüksek basınç		
	Armonik			
		Pizz. Multi.	Pizz. Multi.	
		Pizz.	Pizz.	
		Armonik pizz.	Armonik pizz.	
			Çift tel pizz.	
		Ord.		
			Yay kılı çığneme	
			Martı efekti	
Bas Klarnet	Çift ses-kurbağa			Çift ses-kurbağa
	Doğal Multifonik	D. Mult. Trem	Doğal Mult.Trem	
	Çift ses	Çift ses		Çift ses
	Hazır. Kart-şan	H. Kart-şan	H. Kart-şan	H. Kart-şan

	Kamış tanecik		Kamış tanecik	
	Multi-Kurbağa	Multi-Kurbağa	Multi-Kurbağa	Multi-Kurbağa
		Spek. Mult. Şan		
			Dil tokat multi.	
			Ord.	
Piyano	Multifonik		Multifonik	Multifonik
	Ord.	Ord.	Ord	Ord
	Pena ile tel	Pena ile tel	Pena ile tel	Pena ile tel
	Telde tanecik	Telde tanecik		Telde tanecik
	Lastik sürtme	Lastik sürtme	Lastik sürtme	
	Küme	Küme	Küme	
	Köprüde tanecik		Köprüde tanecik	Köprüde tanecik
		Cam gliss	Cam gliss	
		Superb. sürtme	Superb. sürtme	Superb. sürtme
		Kitap susturma	Kitap susturma	
Vokal	Ağız kapalı	Ağız kapalı	Ağız kapalı	Ağız kapalı
	Ağız açık	Ağız açık		Ağız açık
	Havalı ıslık gliss.			
	Islık			
	Islık trill			
	Ağız kapalı gliss	Ağız kapalı gliss	Ağız kapalı gliss	Ağız kapalı gliss
	Ağız açık gliss	Ağız açık gliss	Ağız açık gliss	Ağız açık gliss
		Ağız kapalı trill		
		Ağız açık trill		
		A. açık trill gliss		
		A. kapalı tril.glis		A. kapalı tril.glis
		Ses tanecik		

3. BULGULAR

Tüm enstrümanlar seslerinin kesitlere göre dağılımları toplu olarak değerlendirildiğinde kemanda çift armoniklerin, çelloda multifoniklerin, bas klarnette hazırlanmış karton-şan ile multifonik-kurbağa seslerinin, piyanoda ordinario ve pena ile tel çekme seslerinin, vokalde ise ağız kapalı, ağız açık glissando ve ağız kapalı glissando seslerinin tüm kesitlerde kullanıldıkları görülmektedir. Bu sesler kesitler arası bütünlüğü sağlamaktadırlar. Bazı sesler ise kesitlere özgü olarak kullanılmışlardır. Örneğin kemanda alt armonik, vokalde ise ıslık ve ıslık trill sadece 1. kesitte kullanılmıştır. 2. kesite özgü olarak kullanılan sesler kemanda yüksek basınç, bas klarnette spektral multifonik şan, vokalde ağız kapalı trill, ağız açık trill, ağız açık trill glissandodur. 3. kesite özgü

olarak kemanda ve çelloda çift tel pizzicato ve ordinario, bas klarnette dil tokat multifonik ve ordinario, vokalde ise tanecik sesi kullanılmıştır. Son kesite özgü olarak da yaylılarda yay kılı çiğneme ve martı efekti kullanılmıştır. Bu şekilde kesitlere özgü ses kullanımı form kesitleri arasında kontrastlar yaratılmasını sağlamıştır.

Bunun dışında sesler kesitler arasında çeşitli kombinasyonlarla kullanılmışlardır. Örneğin piyanoda ilk üç kesitte lastik sürtme ve küme sesleri kullanılırken, superball sürtme son üç kesitte, telde tanecik ilk iki kesitte, cam glissando ve kitap susturma 2. ve 3. kesitlerde, multifonik ve köprüde tanecik 1., 3. ve 4. kesitlerde, telde tanecik ise 1., 3. ve 4. kesitlerde kullanılmıştır. Böylece art arda gelen kesitler arasındaki kontrastlar azaltılmıştır.

Eserdeki ses malzemesinin form kesitlerine dağılımı eserin konusu bağlanımında olmuştur. Lakin seslerin dağılımları ören yerindeki 4 odanın hayali tasvirine göre değerlendirildiğinde bunların isimleriyle somut bağlantıları ses malzemesi anlamında görülmemektedir. Zira kesitler arasındaki birlik prensibi, zıtlıktan daha baskındır. Ören yeri somut olarak değerlendirildiğinde burada da birlik zıtlıktan daha baskın olarak görülmektedir. Ören yeri odalardan oluşsa da hepsi bir bütünü parçalarıdır. Müziğin ören yeriyle ilişkisi, enstrümanlardan çıkan cıyıklama ve tanecikli gürültü seslerinin böcekleri ve hayvanları simgelemesi, kapalı-açık ağızla insan seslerinin ve ısıklık seslerinin de bir ayini simgelemesi üzerinden değerlendirilebilir.

3.1 GELİŞEN SES OBJELERİ

Göbeklitepe müziğindeki önemli bir başka olgu ise seslerin klasik veya romantik dönem müziğindeki bir motif gibi değişmesi ve gelişmesidir. Her form kesitinde kullanılmış olan bir ses üzerinden bunu açıklamak karşılaştırma açısından yararlı olacaktır. Bu sebeple çelloda her form kesitinde kullanılmış olan multifonik sesinin gelişimini incelemek yerinde olacaktır. 1. kesitte farklı ses içeriğinde olmak üzere sadece ordinario yay basıncı ve yarım fazla basınç kullanılmıştır.

The image contains two musical staves. The left staff is for Cello (CELLO) and Double Bass (M). The Cello part starts with a dynamic of *ppp* and ends with *mf*. The Double Bass part starts with a dynamic of *ppp* and ends with *mf*. The right staff is for Cello (CELLO) and Double Bass (M). The Cello part starts with a dynamic of *ppp* and ends with *mf*. The Double Bass part starts with a dynamic of *ppp* and ends with *mf*. Both staves include a 'ORD' label and a 'M' label with specific performance instructions: 'M III (sul G) B $\flat$ +47e' for the left staff and 'M I (sul A) E $\flat$ +37e' for the right staff.

Örnek 12. Multifonik Seslerin 1. Kesitteki Kullanımı

2. kesitteki multifonik kullanımı diğer kesitlere göre çok daha çeşitli olmuştur. Burada 1. kesitteki görülen ve yukarıda açıklanan kullanım devam etmekle birlikte bundan farklı üç farklı kullanım daha olmuştur. Bunlar sırasıyla pizzicato multifonik, yapay multifonik glissando ve yapay multifonik tremolodur.

The image shows three musical staves. The first staff is a treble clef with a 3/4 time signature, showing a pizzicato technique with a dynamic marking of *f* and a fingering of 8va. The second staff is a bass clef with a 3/4 time signature, showing a multifonik technique with a dynamic marking of *pp* and a fingering of 5+9+13+4. The third staff is a bass clef with a 3/4 time signature, showing a multifonik technique with a dynamic marking of *pp* and a fingering of 6+11+5. The staves are labeled with 'M' and 'III' and 'IV' and 'III' and 'III (sul G) B +47e'.

Örnek 13. Multifonik Seslerin 2. Kesitteki Kullanımı

3. kesitte, 1. kesitte kullanılan iki versiyonun (ordinario yay basıncı ve yarım fazla basınç) dışında, 2. kesitte kullanılan pizzicato multifonik de kullanılmış ve böylece yeni bir çeşit yerine bir çeşit azalması meydana gelmiştir. 4. kesitte ise sadece 1. kesitte kullanılan çeşitler kullanılmıştır. Böylece gelişim çizgisi olarak bir yay formundan bahsedebiliriz.

4. SONUÇ

Yapılan incelemeler bu eserde bazı durumlarda benzer ve diğer durumlarda tamamlayıcı özelliklere sahip açık yapısal ses ilişkilerinin olduğunu göstermektedir. Form kesitlerinin, eserin Göbeklitepe isimli tarihi ören yeri ile olan ilişkisini program notlarında da ifade edildiği şekliyle belirginleştirmek amacıyla farklı özelliklere sahip sesler farklı form kesitlerinde kullanılmıştır. Lakin form kesitleriyle ören yerindeki odaların hayali fonksiyonları arasında birebir somut bir ilişki söz konusu değildir.

Sonuç olarak, Dülger'in sesleri kendi iç özelliklerine göre, kontrast ve destekleyici müzikal dokular oluşturmak için kullandığı görülmektedir. Ayrıca, eserdeki her sesin diğer seslerle ilişki içinde kendi gelişim çizisi bulunmaktadır ve bu nedenlerle Dülger'in sesleri gelişmekte olan nesnelere olarak kullanıldığı söylenebilir.

Kaynakça

Andre, M. (2015). Die Klang-Zeitfamilien und kompositorischen Zwischenraeume in "üg" für Ensemble und Elektronik, Musik-Konzepte, 167, 40-61.

Arditti, I. & Platz, R. H. (2013). The techniques of violin playing, Bärenreiter, Kassel.

Carter, R. (2014). Helmut Lachenmann's Gran Torso and the Analysis of musique concrète instrumentale, Doktora Tezi, New York Üniversitesi Müzik Departmanı.

Dülger, O. (2017). The Potbelly Hill, Program Notu. [Erişim Tarihi: 03.07.2020,

<https://onurdulger.neocities.org/notes.pdf>]

Jaernegard, E. (2013). Ordermusiken, Yüksek Lisans Tezi, Göteborg Üniversitesi Müzik ve Sahne Sanatları Yüksekokulu.

Lachenmann, H. (1996). Musik Als Existentielle Erfahrung: Schriften 1966–1995, Breitkopf & Härtel, Wiesbaden.

Toop, R. (1988). Four Facets of 'The New Complexity', Contact, 32, 4–8.

RESEARCH ARTICLE / ARAŞTIRMA MAKALESİ

Kurumsal Sosyal Sorumluluk, Yeşil Muhasebe Ve Yeşil Denetim İlişkisine Kavramsal Bir Bakış

A conceptual overview of corporate social responsibility, green accounting and green audit relationship

Nurcan SÜKLÜM¹

Öz

Son yıllarda işletmeler kurumsal sosyal sorumluluk gereği geleneksel kar sağlama amacına yönelik faaliyetlerine ek olarak paydaşlarına karşı da sorumlu davranmak ve bu yönde faaliyetlerde bulunmak durumundadırlar. İşletmelerin paydaşlarından birisi de çevredir. İşletmeler yürüttükleri faaliyetleri sırasında çevreyle etkileşim halinde olmak durumundadırlar. Ancak ne yazık ki zaman zaman bu faaliyetler esnasında veya sonucunda çevreye zarar verebilmektedirler. Bu noktada kurumsal sosyal sorumluluğun şeffaflık ve hesap verebilirlik ilkeleri gereği işletmelerin çevreyle etkileşimlerinin sonucunu muhasebeleştirilmeleri ve çevresel raporlarını sunmaları gerekmektedir. İşletmelerin ayrıca çevresel etkileşimlerinin denetlenmesi de gerekmektedir. Çalışmada kurumsal sosyal sorumluluk ilkeleri çerçevesinde yeşil muhasebe ve yeşil denetim kavramları ile olan ilişkisine ve önemine kavramsal olarak değinilmiş ve ikincil veri toplama yöntemi kullanılmıştır. Çevresel faaliyetlerin ayrıca yeşil muhasebe sistemi içerisinde takip edilmesi ve çevresel faaliyetlerin sadece işletme içinde değil aynı zamanda bağımsız denetim kuruluşları tarafından da denetlenmesinin çevre açısından daha faydalı olacağı düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Kurumsal Sosyal Sorumluluk, Yeşil Muhasebe, Yeşil Denetim, Çevre.

Abstract

In recent years businesses have to act responsibly towards their stakeholders and carry out activities in this direction in addition to their activities aimed at making traditional profits as a requirement of corporate social responsibility. One of the stakeholders of the businesses is the environment. Businesses have to interact with the environment during their activities. Unfortunately, however, they may sometimes harm the environment during or as a result of these activities. At this point, as required by the principles of transparency and accountability of corporate social responsibility, businesses are required to account for the result of their interactions with the environment and prepare their environmental reports. Businesses also need to audit their environmental interactions. In this study, the relation and importance of green accounting and green auditing concepts within the framework of corporate social responsibility principles are conceptually mentioned. Secondary data collection method was used in the study. Environmental activities should also be monitored within the green accounting system. It is considered that environmental activities will be more beneficial for the environment, not only within the enterprise but also by independent audit firms.

Keywords: Corporate Social Responsibility, Green Accounting, Green Audit, Environment.

Giriş

Son yıllarda işletmecilik alanında yaşanan dönüşümler sonucu işletmeler geleneksel olarak kar sağlama amacına ek olarak, etkileşim halinde oldukları paydaşlarına karşı da sorumlu hale gelmiştir.

¹Doç. Dr., Hitit Üniversitesi, Sungurlu Meslek Yüksekokulu, Dış Ticaret Bölümü, nsuklum06@gmail.com

Bu paydaşlardan birisi de işletmelerin sürekli etkileşim halinde buldukları çevredir. İşletmeler muhasebenin sosyal sorumluluk kavramı uyarınca sadece işletme sahiplerinin çıkarlarını değil işletme dışındaki çevre de dâhil her kesimin çıkarını düşünmek zorundadır. Bu durum kurumsal sosyal sorumluluk kavramıyla da yakından ilgilidir. Kurumsal sosyal sorumluluk, işletmelerin dış paydaşlara karşı sorumlu davranması ve bu yönde faaliyetlerde bulunması anlamına gelmektedir.

Kurumsal sosyal sorumluluk anlayışı sadece işletmelerin paydaşlarına karşı sorumlu olmasıyla sınırlı değildir, aynı zamanda işletme içindeki tüm süreçlerle ilgilidir ve bu etkilerin ölçülmesi, denetlenmesi ve raporlanması süreçlerini de içermektedir. Bu açıdan kurumsal sosyal sorumluluk kavramının muhasebe ve denetimle doğrudan ilgili bir kavram olduğu söylenebilir. İşletmelerin en önemli paydaşlarından birisi olan çevre ile etkileşimi sonucu çevresel faaliyetlerine ilişkin sonuçların geleneksel muhasebe aracılığı ile takip etmenin zorluğu nedeniyle çevre muhasebesi, sürdürülebilirlik muhasebesi, sosyal muhasebe veya yeşil muhasebe gibi farklı adlarla anılan muhasebe sistemi içerisinde takip edilmesi gerekmektedir. Bu noktada yeşil muhasebe ve kurumsal sosyal sorumluluk kavramları birbiriyle yakından ilgili kavramlar olarak değerlendirilebilir. Yine benzer şekilde bu sonuçların çevresel sonuçları açısından özellikle denetlenmesi de önem arz etmektedir. Bu bakımdan da kurumsal sosyal sorumluluk ve denetim ilişkisi de dikkate alınması gereken bir konudur.

Çalışmada bu noktalardan hareketle kurumsal sosyal sorumluluk kavramının yeşil muhasebe ve yeşil denetimle ilişkisine ve önemine kavramsal olarak değinilmiştir. Bu amaçla çalışmada öncelikle kurumsal sosyal sorumluluk kavramı, yeşil muhasebe ve yeşil denetim kavramları açıklanmış, ardından bu kavramlar arasındaki ilişkiden kavramsal olarak bahsedilmiştir.

1.Kurumsal Sosyal Sorumluluk

Günümüzde gittikçe önemi artan sosyal sorumluluk, organizasyonların toplumsal fayda sağlamak amacı güden faaliyetlerini ve hedef kitlelerine yönelik yerine getirmesi gereken sorumluluklarını kapsamakta ve hedef kitlelerin kurumlardan beklentileri arasında yer almaktadır (Akıncı Vural ve Coşkun, 2011, s. 62).

Son yıllarda uluslararası kuruluşlar da dâhil tüm organizasyonlar, sürdürülebilir bir gelişme için içinde buldukları topluma ilişkin bilgi ve ilgilerini geliştirmeleri gerektiğinden kurumsal sosyal sorumluluk faaliyetlerine önem vermektedirler. İşletmelerin temel sorumlulukları, kar elde etmek, kanunlara ve etik ilkelere uygun faaliyette bulunmak ve toplumsal sorunların çözümü için gönüllü katkıda bulunmaktır. Kurumsal sosyal sorumluluk etik ilkelere bağlı olmak ve toplumsal konularda gönüllü yardımda bulunmak maddeleri ile doğrudan ilgili fakat hepsiyle de dolaylı olarak ilgilidir. Toplumun beklentileri ile uyumlu, sorunlarına ilgi gösteren kurumların toplumda yarattığı mutluluk, onların daha mutlu çalışanlara, daha mutlu müşterilere ve dolayısıyla daha mutlu hissedarlara sahip olmaları sonucunu getirmektedir. Kurumsal sosyal sorumluluk, organizasyonların daha iyi bir toplum ve daha iyi bir çevre için gönüllü olarak katkıda bulunmasıdır (Argüden, 2007, s. 37).

Kurumsal sosyal sorumluluk faaliyetlerine önem veren işletmeler başta marka değerlerinin ve dolayısıyla piyasa değerlerinin artması gibi birçok açıdan kazanç sağlamaktadır. Günümüzde tüketicilerin satın alma davranışlarında ürün veya hizmetin kalitesi ve fiyatı yanında işletmelerin sosyal sorumluluk faaliyetleri de etkili olmaktadır. ABD’de yapılan bir araştırmada tüketicilerin çevre duyarlılığı olan, yeni ürün çalışmalarının canlılar üzerinde yapılmadığı ürünlere daha çok yöneldiklerini ortaya çıkarmıştır. Yatırımcılar da, bir işletmeye yatırım yapmadan önce, o işletmenin sosyal sorumluluk faaliyetlerine dikkat etmektedirler (Can Aktan ve Börü, 2007, s. 27).

Kurumsal sosyal sorumluluk kavramı ilk kez 1953’te yayımlanan H. Bowen’in işadamlarının, toplumun değer ve amaçlarıyla örtüşen sosyal sorumluluk faaliyetleriyle ilgilenmeleri gerektiğini savunduğu “*İşadamlarının Sosyal Sorumlulukları*” (Social Responsibilities of the Businessman) adlı kitabında yer almıştır (Can Aktan, ve Börü, 2007, s. 12). Literatürde kurumsal sosyal sorumluluk kavramı ile ilgili farklı tanımlara rastlamak mümkündür. Örneğin Avrupa Komisyonu Kurumsal sosyal sorumluluğu, işletmelerin toplum üzerindeki etkilerinden sorumlu olduğunu belirtmiş ve bundan dolayı işletme tarafından yönetilmesi gereken bir süreç olarak tanımlamıştır (www.ec.europa.eu). Carroll (1979), kurumsal sosyal sorumluluğu, işletmelerin faaliyet ve performanslarını ekonomik, yasal, etik ve gönüllülük kategorileri şeklinde yürütmesi gerektiği zeminine oturarak tanımlamıştır.

Aktan ve Börü (2007), kurumsal sosyal sorumluluk anlayışını herhangi bir kurumun hem içindeki, hem de dışındaki paydaşlarına karşı ahlaki ve sorumluluk duygusuyla hareket etmesi, bu bilinçle politika ve stratejiler belirlemesi olarak tanımlamıştır (Can Aktan ve Börü, 2007, s. 13).

Süzen ve Akın (2016) çalışmalarında, kurumsal sosyal sorumluluğun, işletmelerin faaliyetlerini yerine getirirken tüm paydaşlarına karşı sorumlu davranmasının gerekliliğini ortaya koyduğunu ve böylece işletmenin kendi amaçlarını gerçekleştirirken aynı zamanda toplumunda gelişimine katkı sağladığını belirtmiştir.

Kurumsal sosyal sorumlulukla ilgili yapılan tanımlarda organizasyonların yürüttükleri faaliyetlerinde gönüllü olmaları, dürüst olmaları, paydaşlarına karşı sorumlu davranmaları ortak noktalar olarak görülmektedir (Balı ve Cinel, 2011, s. 48).

1.1.Kurumsal Sosyal Sorumluluğun Tarihsel Gelişimi

Sanayileşme ve buna bağlı olarak büyük işletmelerin ortaya çıkmasıyla birlikte sosyal sorumluluk alanı da daha belirgin bir şekilde ortaya çıkmıştır. Bu dönemlerde, baskı ya da uzlaşma yoluyla verilen komisyon kararları ve sabit fiyat anlaşmaları gibi anti rekabetçi uygulamalar hükümetleri yasal reformlar yapmaya zorlamıştır. Böylece kurumlarda da bir kavram olarak kullanılmaya başlanan sosyal sorumluluk anlayışının Amerika’daki bazı şirketlerin haksız rekabete neden olmalarından ve bundan dolayı suçlanmaları sonucunda ortaya çıktığı görülmektedir (Taşlıyan, 2012, s. 28).

Kurumsal sosyal sorumluluk kavramı İngiltere’de 17. yüzyılda İngiliz işletmelerinin hem iktisadi faaliyetlerini yürüterek, hem de toplumun faydasına olacak şekilde köprüler, okullar, kanallar yaparak sosyal işler yapmaları sonucunda ortaya çıkmıştır. Kurumsal sosyal sorumluluk, I. Dünya Savaşından sonra farklı bir boyuta geçen yönetimdeki anlayış ve işletmelerin farklılaşan sosyal sorunlarla artan boyutta meşgul olmaya başlamaları ile birlikte daha farklı bir boyut kazanmıştır (Daştan ve Bellikli, 2015, s. 178, 179).

1960’lı yıllar işletmeler üzerinde toplumsal baskının arttığı, işletmelerin sosyal destek sağlamak amacıyla gönüllü hayırseverliğin ötesinde adımlar atmalarının beklendiği ve kurumsal sosyal sorumluluğun önem kazandığı bir dönem olmuştur. 1970’li yıllarda işletmeler, hem kendi çıkarları doğrultusunda hem de toplumsal baskılara cevap verme doğrultusunda oldukça seri bir şekilde toplumsal gelişme süreci geçirmişler, toplumsal sorunlara yönelik kurumsallaşmış ve resmileştirilmiş faaliyetlere başladıkları “Kurumsal Sosyal Sorumluluk Yönetimi” olarak tanımlanabilecek bir sürece başlamışlardır. 1980’li yıllarda sivil toplum hareketleri artmış ve 1983 yılında Birleşmiş Milletler (BM) Genel Kurulu tarafından Dünya Çevre ve Kalkınma Komisyonu (WCED)’in kurulmuştur. 1990’li yıllarda artık kurumsal sosyal sorumluluk işletme stratejilerine dahil olmuştur. 1992’de 180 ülke temsilcisi Rio de Janeiro’da yenilenemeyen doğal kaynakların ve dünyanın zarar görmesini önlemek amacıyla ilk dünya çapında çevresel bir toplantı niteliğindeki “Dünya Zirvesi” ni gerçekleştirmiştir. 1997’de, Rio Sözleşmesi’nin yetersiz kalması nedeniyle İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi’nin uygulanması için Kyoto Protokolü sözleşmesi yapılmıştır. Yine 1997’de, gönüllük esaslı değerlendirilebilecek sosyal sorumlulukla ilgili standartları ortaya koyan SA8000 standardı, Social Accountability International (SAI) aracılığıyla uygulamaya konulmuştur. 1998’de yaklaşık 170 BM ülkesi 2008-2012 yılları arası sera gazı emisyonunu azaltmak için Buones Aires Küresel Isınma Konferansı düzenlenmiştir. 2015 yılında dünya karbon salınımını azaltmayı öngören bir iklim anlaşmasının imzalandığı Fransa’nın başkenti Paris’te BM 21. Dünya İklim Zirvesi toplanmıştır (Karataş ve Günsel, 2017, s. 143, 144).

Kurumsal sosyal sorumluluk kavramının Türkiye’deki tarihsel gelişimi incelendiğinde çok uzun zamandır toplumsal sorumluluğun geliştirilmesini sağlayan ahilik teşkilatı sayesinde çoğunlukla yardımseverlik işleri ve sosyal projeler üretme açısından uygulandığı söylenebilir (Daştan ve Bellikli, 2015, s. 178, 179). 1980’lerden sonra holdingler sanat, eğitim, kültür, gibi alanlarda sosyal sorumluluk faaliyetlerine başlamışlardır. 1970 yılında kurulan Türk Sanayicileri ve İşadamları Derneği (TÜSİAD) sosyal bilinçlilik konusunda işletmeleri teşvik etmektedir. 2000’li yıllar kurumsal sosyal sorumluluk faaliyetlerinin arttığı yıllar olmuştur. 2005 yılında, kurumsal sosyal sorumluluk anlayışının uluslararası standartlar kapsamında çoğalmasını ve bu bilinci uluslararası zeminde tanıtmak amacıyla sürdürülebilir kalkınma, kamu/özel sektör ve sivil toplum ortaklıklarını temel alan bir yaklaşım ile gönüllülük esaslı ile Türkiye Kurumsal Sosyal Sorumluluk Derneği kurulmuştur (www.kssd.org); (Alakavuklar, Kılıçaslan ve Öztürk, 2009).

1.2.Kurumsal Sosyal Sorumluluk Yaklaşımları ve Modelleri

Kurumsal Sosyal Sorumluluk anlayışı, işletmelerin hedefinin yalnızca kar yapmak olduğunu savunan Klasik Ekonomik Yaklaşım ve işletmelerin hedefinin sadece toplumsal refahı artırmak ve ilerletmek değil aynı zamanda kar ede etmek olduğunu savunan Modern Ekonomik Yaklaşım olmak üzere temelde 2 ekonomik yaklaşımla açıklanmaktadır. Klasik ekonomik yaklaşımın en önemli temsilcisi olan Milton Friedman, kurumsal sosyal sorumluluğu reddetmekte, bu tür sorumlulukların yalnızca insanlar açısından uygulanmasını ve bir organizasyonun en önemli sorumluluğunun kanunlara uymak ve kar elde etmek olduğunu söylemektedir. Modern Ekonomik Yaklaşım ise, genelde paydaş teorisiyle açıklanmaktadır. İlk defa 1963 yılında Edward Freeman tarafından kullanılan paydaş kavramı bir organizasyonun faaliyet ve uygulamaları nedeniyle etki altında kalan ya da bu uygulamalara etki eden tarafları kastetmektedir (Yılmaz Sert, 2012, s. 37, 38).

Paydaş teorisine göre işletmelerde sadece ortakların beklentilerinin karşılanması değil aynı zamanda işletmeye katkı sağlayan iç ve dış paydaşların da yönetim süreçlerine katılmaları amaçlanmaktadır. Ayrıca işletmede alınacak kararlarda tüm paydaşların düşünceleri dikkate alınmaktadır (Freeman ve Reed, 1983: 95).

Literatüre incelendiğinde kurumsal sosyal sorumluluk ile ilgili farklı modeller geliştirildiği görülmektedir. Bunlardan ilki Archie Carroll'ın dört parçalı sosyal sorumluluk modelidir. Carroll, kurumsal sosyal sorumluluğu ekonomik boyut, yasal boyut, etik boyut ve gönüllülük boyutu olmak üzere dört alt boyutta incelemiştir. Carroll'ın oluşturduğu sosyal sorumluluk piramidi bu dört alt boyuttan oluşmaktadır (Üner ve Baş, 2018, s. 308, 309).

✓ **Ekonomik boyutu oluşturan sorumluluklar:** Rekabetin yoğun yaşandığı ortamda işletmeler varlıklarını sürdürebilmek ve rakipler karşısında üstün duruma gelmek için, iktisadi başarı ve sürdürülebilir stratejiler izleme oldukça önem kazanmıştır. Ekonomik olarak başarı gösteremeyen işletme pazarı terk etmek durumunda kalmaktadır. Bu nedenle iktisadi açıdan sorumlu davranmak işletmelerin yerine getirmesi zorunlu olan ana gerekliliklerden biridir (Üner ve Baş, 2018, s. 308, 309).

✓ **Yasal boyutu oluşturan sorumluluklar:** İşletmeler ekonomiye katkıda bulunmanın ve ekonomik performansını artırmanın yanı sıra kanunların gerektirdiği sosyal sorumlulukları da yerine getirmek durumundadırlar (Balı ve Cinel, 2011, s. 52).

✓ **Etik boyutu oluşturan sorumluluklar:** Mal veya hizmet fiyatlarının uygun bir düzeyde tutulması, fırsatçılık, haksız rekabet, yanıltıcı reklamlardan kaçınma, paydaşlara karşı dürüst olma ve sorumlulukları yerine getirme, çalışanların ücretlendirilmesi ve terfi ettirilmesi gibi konularda adaletli davranma, eşit istihdam olanakları tanıma gibi konulara özen gösterilmesini içeren sorumluluklardır (Aksoy, 2019, s. 558, 559).

✓ **Gönüllülük boyutunu oluşturan sorumluluklar:** İşletmelerin toplumun hayırseverlik beklentilerine sanat ve kültürle ilgili uygulamalara destekleyici bir şekilde cevap vermek, karar vericilerin ve çalışanların gönüllü çalışmalarına ve yardımseverlik projelerine destek vermeleri; özel ve kamuya ait kuruluşlara yardımcı olmak kurumsal sosyal sorumluluğun gönüllü sorumluluk açısından değerlidir.

Buradaki esas nokta, bir kesimin hayat standartlarını yükselten faaliyet ve projelere gönülden destek vermektir (Üner ve Baş, 2018, s. 310).

Kurumsal sosyal sorumlulukla ilgili bir başka model, William C. Frederick'in dört-aşamalı Kurumsal Sosyal Sorumluluk (KSS) modelidir. Frederick'e göre, KSS1, etik-felsefi bir kavram; KSS2, eylem odaklı sosyal cevap verebilirliğe yönelik yönetsel bir kavramdır. KSS3, etik değerlere dayalı normatif gereklilikler ve KSS4 ise, sosyal konuların yönetilmesinde temel normatif referans olarak evreni alan, bilim ve dinin rolünü hesaba katan bir boyuttur (Alakavuklar vd., 2009, s. 107).

1.3.Kurumsal Sosyal Sorumluluğun Kapsamı

İşletmelerin sosyal sorumluluklarının kapsamı “iş yaşamına karşı olan sosyal sorumluluklar”, “tüketicilere karşı olan sosyal sorumluluklar” ve “ çevresel sosyal sorumluluklar” olarak üç kategoride değerlendirilebilir.

İş yaşamına karşı sorumluluklar içerisinde, çalışanlara önem verilmesi iş imkanlarının çalışanların isteği doğrultusunda düzenlenmesi, ücretlendirmede adil davranış uygulanması, yönetim mekanizmasında rol almak, sivil toplum kuruluşları kurma veya üye olma ve greve gitme hakkına mani olmama, özel yaşama saygı duyma, çalışanlara adil davranma gibi yönetim anlayışını kapsayan uygulamalar sayılabilir (Çelik, 2007, s. 65)

İşletmelerin tüketicilerinin isteklerini de dikkate almaları gerekmektedir. Tüketiciler güvenilir ve kaliteli ürün tüketmek istemektedirler. İşletmelerin ürünlerinin güvenli ve sağlık açısından uygun olup olmadığını göstermek adına; ürünün tanıtılması, ürünle ilgili tüketicinin bilgilendirilmesi, ürünü oluşturan hammadde bilgisi, zararlı bir içerik barındırıp barındırmadığının açıklanması, kullanma kılavuzları hazırlamak gibi uygulamalarıyla tüketicilere karşı sorumluluklarını yerine getirdikleri söylenebilir (Güney, 2015, s. 74).

İşletmelerin en önemli sorumluluklarından birisi de çevreye karşı olan sorumluluklarıdır. Bu anlayış çerçevesinde üretim süreçleri konusunda çevre ve toplumla ilgili tehditlere yönelik risklerin belirlenmesi, toplumsal ve çevresel fayda amaçlı üretim süreçlerinin bu şekilde tasarlanması bu konuda atılacak önemli adımlardandır. İşletmeler çevreye duyarlı oldukları yönünde imaj oluşturmaya yönelik davranmaktadırlar. Böylece işletmelerin çevre dostu mallar üretmeleri ve sunmaları bu sorumluluğun yerine getirilmesinde önemli adımlardandır (Çelik, 2007, s. 74).

2. Kurumsal Sosyal Sorumluluk Ve Yeşil Muhasebe İlişkisi

Kurumsal sosyal sorumluluk işletmelerin hem iç hem de dış paydaşlarına karşı sorumlu olmalarını ifade eden bir kavramdır. İşletmeler, hem çalışanları, sermayedarları gibi iç paydaşlarına karşı hem de tüketiciler, toplum ve çevre gibi dış paydaşlarına karşı sorumlu davranışlar sergilemek durumundadırlar. İşletmenin sorumlu olduğu taraflar arasında tükenme tehlikesi ile karşı karşıya olması nedeniyle çevrenin yeri ve önemi ayrıdır. İnsanoğlu, varoluşundan bu yana çevreyle etkileşim halindedir. Bu etkileşim bazı durumlarda çevreye zarar verebilmektedir. Özellikle sanayi devrimiyle

birlikte üretim süreçlerinde yaşanan teknolojik gelişmeler, nüfusun hızlı artışı, işletmelerin üretim süreçlerinde sadece kar odaklı düşünüp atık yönetimi ve çevre kirliliği gibi konulara dikkat etmemesi sonucunda çevre zarar görmektedir. Ancak gerek bireysel bazda gerekse de işletmeler bazında çevreye verilen zararın seviyesi tehlikeli boyutlara ulaşmış ve bu da toplumsal tepkilere yol açmış ve sivil toplum kuruluşları konuya dikkat çeken faaliyetlerde bulunmaya başlamışlardır. Bunun sonucu olarak ulusal ve uluslararası düzeyde yasal önlemler alınmaya başlanmıştır. İşletmeler de kaçınılmaz olarak çevre kirliliğini önlemek, atık yönetimi, sera gazı ve karbon salınımını azaltmak gibi çevresel konularda kurumsal düzeyde önlem almakta ve bu yönde strateji ve politikalar geliştirmektedirler.

İşletmeler çevreye karşı sorumluluklarını yerine getirmek amacıyla bahsi geçen bu önlemleri alabilmek için belirli maliyetlere katlanmaktadır. Bu noktada bu maliyetlerin kayıt altına alınması ve raporlar halinde paydaşlara sunulması ihtiyacı ortaya çıkmaktadır.

Bir işletmenin kurumsal sosyal sorumluluk kapsamında gerçekleştirdiği faaliyetlerin raporlanması muhasebe aracılığıyla gerçekleştirilmektedir (Doğan, 2018, s. 104). İşletmede gerçekleşen mali olayları, kayıt altına alarak raporlayan muhasebe bilgi sisteminden, muhasebenin sosyal sorumluluk ilkesi gereği, sadece belli kişi ya da grupların değil, tüm toplumun çıkarlarını dikkate alacak şekilde tam, zamanında, gerçeğe uygun, tarafsız ve dürüst bir yaklaşımla raporlama yapması beklenmektedir (Daştan ve Bellikli, 2015, s. 184).

Ancak finansal muhasebe çevresel maliyetlerin kayıt edilmesi ve raporlanması noktasında yetersiz kalmakta ve çevre muhasebesi, sosyal muhasebe gibi kavramlarla da anılan yeşil muhasebe bu eksikliği giderecek önemli bir uzmanlık muhasebesi olarak bilgi sağlamaktadır. Yeşil muhasebe işletmelere, çevreye verdikleri zararları ortadan kaldırmak ve çevreyi korumak amacıyla karşı karşıya kaldıkları çevresel maliyetleri daha detaylı olarak raporlama imkanı vermektedir. Böylece kurumsal sosyal sorumlulukları gereği çevreye karşı olan sorumluluklarını yerine getirdiklerini kanıtlamış olmaktadır.

İşletmelerin çevreye olumlu katkı sağlamaya yönelik faaliyetlerde bulunması, toplumun bilinçlenmesine yardımcı olması, çevre kirliliğinin önlenmesine yardımcı olması, doğaya ve canlılara zarar vermeyen çevre dostu ve geri dönüşümlü ürün kullanılması kurumsal sosyal sorumluluk örneğidir. Özellikle bu sorumluluğun yerine getirilmesi yine büyük ölçüde yeşil muhasebe kapsamında çevresel raporlama aracılığıyla gerçekleştirilebilir (Arı ve Bayram, 2017, s. 536).

Yeşil muhasebe, çevre ile ilgili kaynakları ve bunlarda meydana gelen değişiklikleri dikkate alan ve ülkenin sürdürülebilir kalkınması ve büyümesi için politika ve stratejiler geliştirmek için bilgi sunan bir sistem olarak değerlendirilebilir (Jayanthi, 2015, s. 80).

EPA (United States Environmental Protection Agency) (1995), yeşil muhasebenin tanımında makro düzey, finansal muhasebe düzeyi ve yönetim muhasebesi düzeyi olarak 3 farklı düzey kullanmaktadır. Makro boyutta yeşil muhasebe, yenilenebilir ve yenilenemez milli doğal kaynakların

tüketiminin ölçülmesi ile ilgilidir. Finansal muhasebe boyutunda yeşil muhasebe, işletmelerin çevresel bilgileri raporlar haline getirmesi ve ilgili taraflara sunması sürecine dayanır. Yönetim muhasebesi düzeyinde yeşil muhasebe ise, işletme açısından büyük önem arz eden çevresel maliyetler, üretimle ilgili süreçler ve planlamayla ilgili konularla çevre ilişkisinin incelenmesidir (www.epa.gov).

Yeşil muhasebenin amacı, geleneksel ekonomik kalkınma amaçları ile çevresel amaçlar arasındaki farkları anlama ve yönetmeye yardımcı olmaktır (Rout, 2010, s. 47). Ayrıca geleneksel muhasebeye katkı sağlayacak araştırmalar yapmak, çevresel maliyet ve gelirleri ayrı olarak tanımlamak, işletmenin paydaşları için, yeni performans ölçüm raporları ve formları geliştirmek de amaçları arasında yer almaktadır (Güney, 2015, s. 71).

İşletme bünyesinde bir çevre departmanı kurulması ve diğer departmanlar ile etkili bir iletişim kurulması yeşil muhasebe uygulamalarının başarılı olmasında ve çevresel maliyetlerin yönetilmesinde önemli bir adım olarak değerlendirilebilir. İşletmeler yatırım planlarında, olası çevre sorunları ve çözümleri ile ilgili bilgiler vermelidir. Böylece, işletmeler faaliyetleri ile ilgili çevreye olası bir zarar vermeleri durumunda bununla ilgili kamuoyunu bilgilendirmiş olacaktır (Duman vd., 2013, s. 94).

Türkiye’de mevcut durumda muhasebe sisteminde çevresel maliyetlerin ayrıca takibi ve raporlama uygulaması olmadığından yeşil muhasebe yeterince uygulanma imkanı bulamamaktadır. Dolayısıyla işletmelerin finansal tablolarında çevresel maliyetlere pek sık rastlanmamaktadır. Ancak, işletme ve çevre etkileşiminin sonucu olan çevresel bildirimler işletmelerin finansal raporları dışında sürdürülebilirlik raporları, faaliyet raporları ve kurumsal sosyal sorumluluk raporları gibi raporlarında yer almaktadır.

İşletmeler sürekliliklerinin belirlenmesinde mali tablolarıyla birlikte, çevresel faaliyetlerine ilişkin bildirimlerini barındıran raporlar hazırlayıp sunmaktadırlar. Bunlar entegre raporlama olarak adlandırılmaktadır. Entegre raporlamanın içeriğinde mali raporlar, kurumsal sosyal sorumluluk raporları ve sürdürülebilirlik raporları yer almaktadır. Böylece işletmeler çevreyle olan etkileşimleri ile ilgili bilgileri de açıklamış olmaktadır (Gençoğlu Gücenme ve Aytaç, 2016, s. 52).

İşletmeler sürdürülebilirlik raporları hazırlayarak hem faaliyetleri nedeniyle doğal kaynakların çevre üzerindeki etkilerinden hem de kurumsal yönetim kapsamında çalışanlarla ilgili konular da dahil olmak üzere farklı konularda paydaşları bilgilendirmiş olmaktadır (Altun, 2018, s. 34). Sürdürülebilirlik raporlarının düzenlenme hususları ile ilgili Küresel Raporlama Girişimi (GRI) sürdürülebilirlik raporlaması rehberleri geliştirmektedir. GRI raporunda, kurumların hem iktisadi hem de çevreyle ve sosyal konularla ilgili uygulama sonuçlarını değerlendirmeleri ve bunları rapor olarak hazırlamalarına yardımcı bilgiler bulunmaktadır (Saban vd., 2017, s. 107).

3. Kurumsal Sosyal Sorumluluk Ve Yeşil Denetim İlişkisi

Yeşil muhasebe, işletmelere çevreyle etkileşimlerinin sonuçlarını yani çevresel bildirimlerini finansal tablolarında ayrı kalemlerde raporlama imkanı vermektedir. Böylece paydaşlar işletmelerin

çevresel faaliyetlerine ilişkin bilgilere ulaşmış olmaktadır. Ancak finansal tabloların hazırlanması ve paydaşlara sunulması kadar finansal tabloların ve çevresel faaliyetlerin denetimi de önemli bir konudur. Bu açıdan yeşil denetim, kurumsal sosyal sorumluluk gereği işletmelerin çevreye karşı sorumluluklarının yerine getirildiğinin bir kanıtı olarak değerlendirilebilir.

Yeşil denetimin, çevresel riskleri azaltmak, sağlık ve güvenlikle ilgili düzenlemeler yapmak, çevre ile ilgili yasalara uyum sağlanıp sağlanmadığının kontrolü, atık maliyetlerini azaltmak ve daha güvenli atık yönetim planlaması yapabilmek gibi amaçları bulunmaktadır. Ayrıca yatırımcı ve diğer paydaşların çevreye duyarlı olma yönündeki taleplerini karşılayabilmek ve yeşil işletme imajı ile rekabet avantajı yakalayabilmek gibi amaçları da bulunmaktadır (Güney ve Polat, 2013, s. 125).

Yeşil denetimi geleneksel denetimden ayıran bazı özellikleri bulunmaktadır. Bunlardan bazıları, daha kapsamlı, teknik yönü ağır basan, biyolog, kimyager, hukukçu, muhasebeci ve finans uzmanlarının da içinde bulunduğu bir “ekip çalışması” gerektiren ve işletme dışına değil içine yönelik olma özelliği gösteren bir denetim türü olmasıdır (Güney ve Polat, 2013, s. 125, 126).

Kurumsal sosyal sorumluluk ve denetim ilişkisinin açıklanmasında kurumsal sosyal sorumluluğun özünü oluşturan “hesap verebilirlik”, “şeffaflık” ve “sürdürülebilirlik” kavramları önemli bir paya sahiptir.

Hesap verebilirlik, bir işletmenin faaliyetlerinin işletmenin çevresinden etkilendiğini ve çevreyi etkilediğini bu nedenle bu faaliyetlerin etkilerinden sorumlu olunması gerektiğini ifade eden bir kavramdır. İşletmelerin çevreyle olan etkileşimlerinin sonuçlarının ölçülmesi, raporlanması ve çevresel performansın uygun bir şekilde ölçülmesi gerekir. Hesap verebilirlik, aynı zamanda denetimin temel ilkelerinden biridir (Aras, 2007, s. 26).

Şeffaflık, işletme bünyesinde verilen kararların sebeplerini açıklama zorunluluğunu ve neyin neden yapıldığını açıkça kamuoyu ile paylaşma yaklaşımının benimsenmesini ifade eden bir kavramdır (Argüden, 2007, s. 43). İşletmelerin finansal raporlarında belirttikleri çevresel bildirimlerini denetim sürecine tabi tutmaları şeffaf olduklarının bir göstergesi olarak kabul edilebilir.

Sürdürülebilirlik, doğal kaynaklar göz önünde bulundurarak ekolojik dengeyi korumak ve toplumun hayat standardını artırmak şeklinde tanımlanabilir. Bir doğal kaynak tamamen tüketilmeden, tamamen yok olmadan ve zarar görmeden kullanılıyorsa bu sürecin yönetilmesi sürdürülebilirlik olarak da ifade edilebilir (Ballı, 2019, s. 466, 467). İşletmelerin çevresel kaynakları dikkatli kullandıklarını ve zarar vermediklerini kanıtlayan raporlar hazırlayıp bunları denetime tabi tutmaları sürdürülebilirliğin sağlanmasına önemli bir katkı sağlamaktadır.

Yeşil denetim, 1970’li yıllarda geliştirilmiş, 1980’li yılların sonlarına doğru iyice yaygınlaşmış, 1980’lerden sonra ilk yıllarda daha çok teknik konulara ve yasal düzenlemelere uyum konusunda uygulanmıştır. Bu dönemde denetim çalışmalarının işletme dışından ve muhasebe alanı dışındaki meslek mensupları tarafından gerçekleştirildiği görülmektedir. Son yıllarda ise yeşil

denetimin yasalara uyum denetiminden ziyade yönetsel kontrolün bir parçası olarak gerçekleştirildiği görülmektedir. Günümüzde geniş anlamda kabul gören görüş; yeşil denetimin yasalara uyumu dikkate almakla beraber daha çok işletme içi odaklı uygulanması ve sonuçlarının işletmelerin yıllık faaliyet denetimlerinin bir uzantısı olarak faaliyet raporlarında belirtilmesidir (Güney ve Polat, 2013, s. 124, 125).

Bazı ülkelerde ise, yeşil denetim, iç denetçilerin görev alanını aşmış ve dış denetçilerin faaliyet alanına girmeye başlamıştır. Dış denetçiler denetim faaliyeti sonucunda elbette bir görüş sunacaktır ve bu “tasdik” anlamına gelmektedir. Denetimde “tasdik” geçmiş dönemlere ait finansal tablolara ilişkin bir olumlu görüş sunulmasıdır ve denetçiden geleneksel olarak beklenen davranış da budur. Bu konuda tasdik yapabilecek yöntem ve yeterliliğe sahip olan ve gelişmiş ülkelerde faaliyette bulunan sertifikalı kamu muhasebecileri (CPA), finansal tablolara ek olarak çevresel bildirimler gibi diğer beyanatlar için de güvence sağlanması ve olumlu görüş dışında bilgiler sağlanması gibi taleplerle ilgilenmektedirler. Örneğin, dış denetim yapan Coopers& Lybrand Bağımsız Denetim Kuruluşu, Sunoco (Sun Company Inc.) için sağlık, çevre ve güvenlik (HES) ile ilgili veri toplama, yasal uyum ve geçerlilik sürecine ilişkin olarak bir tasdik raporu imzalamıştır (Özbirecikli, 2006, s. 72).

Türkiye’de yeşil denetim uygulamaları incelendiğinde yeşil denetim uygulamalarının bağımsız denetim kapsamında değil, işletmelerin bünyesinde iç denetim şeklinde gerçekleştirildiği görülmektedir. Uluslararası iç denetim standartları kapsamında gerçekleştirilen yeşil denetim, işletmenin çevresel amaçlarının başarılmasına yardımcı olan bir yönetim aracıdır ve iç denetçilere çevre denetimi ile ilgili nasıl bir değerlendirme yapmaları gerektiği konusunda rehber görevi görmektedir (Özgül, 2016, s. 223).

Sonuç

İşletmelerin en büyük paydaşlarından birisi de çevredir. İşletmelerin faaliyetleri dolayısıyla çevreyle etkileşim halinde oldukları ve bazı durumlarda çevreye zarar verdikleri bilinen bir gerçektir. Son yıllarda ciddi tehlike altında olan çevreye karşı sorumluluk bilinciyle hareket etme zorunluluğu işletmeler tarafından iyiden iyiye hissedilmektedir. Tüketiciler çevre dostu ürünleri daha çok tercih etmekte, yatırımcılar çevre dostu işletmelere yatırım yapmak istemektedirler. Tüm bu gelişmeler kurumsal sosyal sorumluluk anlayışını gündeme getirmiş ve çevreye karşı sorumluluk kurumsal sosyal sorumluluk anlayışının temel taşlarından birisi haline gelmiştir.

Çevreye karşı verilen bu önem ve sorumluluk bilinci muhasebe alanında da kendini hissettirmiş ve çevresel maliyetlerin ve çevresel faaliyetlere ilişkin gerçekleşen rakamsal bilgilerin finansal tablolarda yer almasını gerektirmektedir. Ancak mevcut durumda yeşil muhasebe uygulaması yapılmadığı için çevresel faaliyetlere ilişkin bilgiler ayrıca hesaplarda izlenmemekte dolayısıyla finansal tablolarda ayrıca çevresel kalemlerde takibi yapılmamaktadır. İşletmelerin ayrıca hazırladıkları faaliyet raporlarında, sürdürülebilirlik raporlarında çevresel bilgilere yer verilmektedir.

Çevresel faaliyetlerin finansal tablolarda yer alması gerekliliğine ilaveten ayrıca bu faaliyetlerin bağımsız denetimi de gerekli bir konudur. Çünkü işletmelerin çevreyi koruma adına yaptıkları girişimlerle ilgili maliyetlerin finansal tablolarda yer alması ve bunların denetlenmesi ve denetim kuruluşu tarafından tasdik edilmesi yani olumlu görüş bildirilmesi işletmelerin bu konuya verdikleri önemin bir belgesi niteliğindedir. Ancak ülkemizde işletmelerin çevresel faaliyetleri bağımsız denetim kuruluşları tarafından değil işletme içinde iç denetim mekanizması tarafından denetlenmektedir.

Çevresel maliyetlerin ve çevre koruma faaliyet sonuçlarının finansal tablolarda ayrıca çevre muhasebesine yönelik hesaplarda izlenmesi ve çevresel bilgilerle ilgili hesapların yer aldığı finansal tabloların bağımsız denetim kuruluşları tarafından denetlenmesine yönelik bir yapının ve sistemin oluşturulması konusu önem verilmesi gereken bir konudur. Maliyet muhasebesi gibi işletme içine dönük bilgi sağlaması amacıyla maliyet hesaplarında çevre maliyetleri ile ilgili özel hesapların yer alması sağlanabilir. Ayrıca çevrenin korunması amacıyla edinilen tesis, makine veya cihazlar için özel hesapların oluşturularak bu hesaplarda izlenerek aktifleştirilmesi de sağlanabilir. Böylece çevresel yatırımlar ve maliyetlerin bilançoda ve gelir tablosunda ayrıca takip edilme imkânı elde edilmiş olur. Dolayısıyla çevresel veriler yeşil muhasebe sistemi içinde takip edilmiş olur. Bu noktada bir diğer önemli konu da çevresel faaliyetleri de kapsayan mali tabloların bağımsız denetim kuruluşları tarafından denetlenmesi konusudur. Çevresel faaliyetlerin bağımsız denetiminin yapılması ile işletmelerin çevreyi korumak adına yürüttükleri faaliyetlerinin ve sonuçlarının yasalara ve gerek ulusal gerekse de uluslararası düzeyde standartlara uygunluğu denetlenmiş olacaktır. Bu durum çevreye duyarlı, çevre muhasebesini kullanan işletmeler açısından da avantaj olacaktır. Çünkü artık tüketicilerin çevreye duyarlı ürünleri ve işletmeleri tercih ettikleri bilindiğinden bağımsız denetim sonucunda olumlu görüş almış işletmeler rekabet avantajı elde etme olanağına sahip olmuş olacaktır.

Kaynakça

- Akıncı Vural, Z. Beril ve Coşkun, Gül (2011) “Kurumsal Sosyal Sorumluluk Ve Etik”, *Gümüşhane Üniversitesi İletişim Fakültesi Elektronik Dergisi*, Sayı: 1, ss. 61- 87.
- Aksoy, Sacid (2019) “Perakendecilerin Kurumsal Sosyal Sorumlulukları”, *Journal of Academic Value Studies*, 5.4, ss. 554- 570.
- Aktan, Coşkun Can ve Börü, Deniz (2007) “Kurumsal Sosyal Sorumluluk”, Coşkun Can Aktan (Ed.); *Kurumsal Sosyal Sorumluluk*, İgiad Yayınları, İstanbul, ss.11- 36.
- Alakavuklar, Ozan Nadir, Kılıçaslan, Selcen ve Öztürk, Engin. Bağış (2009) “Türkiye’de Hayırseverlikten Kurumsal Sosyal Sorumluluğa Geçiş: Bir Kurumsal Değişim Öyküsü”, *Yönetim Araştırmaları Dergisi*, 9.2, ss. 103-143.
- Altun, Nihal (2018) “Finansal Olmayan Bilgilerin Raporlanmasında Küresel Raporlama İlkeleri”, *Academic Review of Humanities and Social sciences*, 1.1, ss. 31- 49.
- Aras, Güler (2007). “Kurumsal Sosyal Sorumluluk: Muhasebe Ve Denetim Uygulamalarına Yansımaları”, *İç Denetim Dergisi*, Sayı: 20, ss. 24- 29.
- Argüden, Yılmaz (2007) “Kurumsal Sosyal Sorumluluk”, Coşkun Can Aktan (Ed.); *Kurumsal Sosyal Sorumluluk*, İgiad Yayınları, İstanbul, ss.37- 44.
- Arı, Mustafa ve Bayram, Gökhan (2017) “Kurumsal Yönetim Açısından Sosyal Sorumluluk Ve Çevre Muhasebesinin İncelenmesi”, *Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2.2, ss. 533- 545.
- Avrupa Komisyonu, https://ec.europa.eu/growth/industry/sustainability/corporate-social-responsibility_en, (Erişim Tarihi, 08.04.2020).
- Balı Selçuk. ve Cinel, Mehmet Ozan (2011) “Bir Rekabet Aracı Olarak Kurumsal Sosyal Sorumluluk”, *ODÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 2. 4, ss. 45- 60.
- Ballı, Abdullah (2019) “Sürdürülebilirlik, Sürdürülebilir Girişimcilik Ve Türkiye’de Sürdürülebilir Girişimcilik”, *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 11.29, ss. 464- 483.
- Carroll, Archie B. (1979) “A Three-Dimensional Conceptual Model of Corporate Performance”, *Academy of Management Review*, 4.4, ss. 497- 505.
- Çelik, Adnan (2007) “Şirketlerin Sosyal Sorumlulukları”, Coşkun Can Aktan (Ed.); *Kurumsal Sosyal Sorumluluk*, İgiad Yayınları, İstanbul, ss.61- 84.
- Daştan, Abdulkerim ve Bellikli, Uğur (2015) “Kurumsal Sosyal Sorumluluk Ve Muhasebe Etkileşimi: Türkiye’de Kurumsal Yönetim Endeksine Dahil İşletmelerde Bir Araştırma”, *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi*, 10.1, ss. 177- 208.
- Doğan, Saime (2018) “Kurumsal Sosyal Sorumluluk Ve Muhasebenin Sosyal Sorumluluğu”, *Balkan ve Yakın Doğu Sosyal Bilimler Dergisi*, 4.1, ss. 100- 107.
- Duman, Haluk, İçerli, M. Yılmaz, Yücenurşen, Mehmet ve Apak, İbrahim (2013) “Environmental Cost Management Within The Sustainable Business”, *TOJSAT: The Online Journal of Science and Technology*, 3.2, ss. 86- 96.
- EPA (1995), *An Introduction To Environmental Accounting As a Business Management Tool: Key Concepts And Terms*, Washington, D.C. 20460, <https://www.epa.gov/sites/production/files/2014-01/documents/busmgt.pdf>, Erişim Tarihi, 20.04.2020)
- Freeman R. Edward and Reed, David L. (1983). Stockholders and Stakeholders: A New Perspective on Corporate Governance, *California Management Review*, 25(3), ss. 88-106.
- Gençoğlu Gücenme, Ümit ve Ayaç, Alp (2016) “Kurumsal Sürdürülebilirlik Açısından Entegre Raporlamanın Önemi Ve BİST Uygulamaları”, *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, Sayı: 72, ss. 51- 66.
- Güney, Cengiz ve Polat, Bilal (2013) “Denetim Süreci Açısından Ekolojik Muhasebeye Bakış”, *Vergi sorunları Dergisi*, Sayı: 299, ss. 122- 131.
- Güney, Cengiz (2015) “Kurumsal Sosyal Sorumluluk Alanları Açısından Çevre Muhasebesi”, *TURAN-SAM Uluslararası Bilimsel Hakemli Dergisi*, 7.25, ss. 67- 79.
- Jayanthi, R (2015), Green Accounting: A Study About Its İmportance And Concept, *International Journal Of Research in Commerce & Management*, 6.11, ss.76- 80.
- Karataş, Ersan ve Günsel, Ayşe (2017) “Kurumsal Sosyal Sorumluluk: Bir Reklam Aracı Mı Yoksa Bir Gerçek Mi?”, *Turkish Studies International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 12.12, ss. 135- 162.
- Özbirecikli, Mehmet (2006) “Çevresel Etik Ve Sosyal Denetim: Küresel Girişimler Ve Türkiye’deki Uygulamalar Üzerine Mukayeseli Bir

İnceleme”, *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, Sayı:31, ss. 62- 77.

Özgül, Burcu. (2016) *Uluslararası iç denetim standartları çerçevesinde yapılan iç denetim faaliyeti ve kurumsal sürdürülebilirlik ilişkisi: BİST sürdürülebilirlik endeksi'ne tabi şirketlerde anket çalışması*, Yayınlanmamış yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Anabilim Dalı Muhasebe Denetimi Bilim Dalı, İstanbul.

Rout, Himanshu Sekhar (2010) “Green Accounting: Issues And Challenges”,*The IUP Journal of Managerial Economics*, 8.3, ss. 46- 60.

Saban, Metin, Küçükler, Hilal ve Küçüer, Metehan (2017) “Kurumsal Sürdürülebilirlik İle İlgili Raporlama Çerçevesi Ve Sürdürülebilir Raporlamada Muhasebenin Rolü”, *İşletme Bilimi Dergisi*, 5.1, ss. 101- 115.

Süzen, Ekrem ve Işık, Akın (2016) Mustafa Yurtdadur, (Ed.), “*Kurumsal Sosyal Sorumluluk Ve Katkıları*”, İstanbul: Türkiye Alim Kitapları, Saarbrücken.

Taşlıyan, Mustafa (2012) “Kurumsal Sosyal Sorumluluk: Modern İş Dünyasının Vicdani Gereği”, *Ankara Sanayi Odası Yayın Organı*, Mayıs Haziran, ss. 22- 42.

Türkiye Kurumsal Sosyal Sorumluluk Derneği, <https://www.kssd.org/hakkimizda/>, (Erişim Tarihi, 24.04.2020).

Üner, Tuğçe ve Baş, Mehmet (2018) “Carroll’ın Kurumsal Sosyal Sorumluluk Modeli Kullanılarak Geliştirilen Toplumsal Pazarlama Ölçeği Çalışması”, *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 10.4, ss. 304- 332.

Yılmaz Sert, Nuray (2012) “Türkiye’de Özel Sektörün Kurumsal Sosyal Sorumluluk Anlayışına İlişkin Yarar Algısı: Kurumsal Sosyal Sorumluluk Faaliyetlerinin Duyurulmasında Web Sitelerinin Kullanılması”, *Online Academic Journal of Information Technology*, 3.9, ss. 30- 50.

RESEARCH ARTICLE / ARAŞTIRMA MAKALESİ

Finansal Performans İle Pay Senedi Getirisi Arasındaki İlişkinin Entropi ve MAUT ÇKKV Teknikleriyle Değerlendirilmesi: BİST Kimya, Petrol, Kauçuk Ve Plastik Ürünler Sektörü Firmalarından Kanıtlar

Evaluation of the relationship between financial performance and stock return with entropy and MAUT MCDM techniques: evidence from BIST chemistry, oil, rubber and plastic products sector

Yüksel AYDIN¹

Öz

Bu çalışmanın amacı, 2015-2018 dönemi için BİST Kimya, Petrol, Kauçuk ve Plastik ürünler sektöründe faaliyette bulunan firmaların finansal performansı ile pay senedi getirileri arasındaki ilişkiyi incelemektir. Bu amaçla, çalışmada iki aşamadan oluşan bir analiz yapılmıştır. Çalışmanın ilk aşamasında Entropi ve MAUT yöntemlerinden oluşan hibrid birçok kriterli karar verme modeli ile firmaların finansal performansı değerlendirilmiştir. Sonrasında ise bütünlük Entropi-MAUT modeli kapsamında seçilen firmaların hesaplanan performans sıralamaları ile aynı firmalara ait yıllık hisse senedi getirileri sıralamaları arasında anlamlı bir ilişki olup olmadığı korelasyon analizi ile değerlendirilmiştir. Hibrid Entropi-MAUT yönteminden elde edilen bulgulara göre incelenen dönem itibarıyla finansal açıdan en başarılı firmanın SODSN firmasının olduğu bununla beraber en başarısız firmanın ise SANFM firması olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca, korelasyon analizi sonucunda finansal performans sıralaması ile getiri sıralaması arasında pozitif ve güçlü bir ilişki olduğu bulunmuştur. Bu bulgu, çalışma kapsamında incelenen sektöre yatırım yapan tasarruf sahiplerinin, yatırımları ile ilgili karar alırken firmaların geçmiş performanslarını dikkate aldıklarını ortaya koymaktadır.

Anahtar Kelimeler: Finansal Performans, Borsa İstanbul, Pay Senedi Getirisi, Kimya-Petrol-Kauçuk ve Plastik Ürünler Sektörü, Entropi, MAUT.

Abstract

The purpose of this study is to examine the relationship between the financial performance and stock returns of the companies operating in the BIST Chemical, Petroleum, Rubber and Plastic products sector for the period of 2015-2018. For this purpose, an analysis consisting of two stages is carried out in the study. In the first phase of the study, the financial performance of companies is evaluated with a hybrid decision-making model consisting of Entropy and MAUT methods. Afterwards, whether there is a significant relationship between the calculated performance rankings of the firms under the hybrid Entropy-MAUT model and the annual stock returns rankings of the same firms is evaluated by correlation analysis. According to the findings obtained from the hybrid Entropy-MAUT method, it is determined that in term of financial performance, the most successful company is SODSN as of the examined period, but the most unsuccessful company is SANFM. In addition, as a result of correlation analysis, a positive and strong relationship is found between financial performance ranking and return ranking. This finding reveals that savers who invest in the sector examined within the scope of the study take into account the past performances of companies when making decisions regarding their investments.

Keywords: Financial Performance, Istanbul Stock Exchange (BIST), Stock Return, Chemical, Petroleum, Rubber and Plastic Products Industry, Entropy, MAUT

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü, yaydin@cumhuriyet.edu.tr

1.Giriş

Tüm dünyada olduğu gibi Türkiye’de de Kimya, Petrol, Kauçuk ve Plastik ürünler sektörü denildiğinde akla ilk gelen olgu petrol ve petrole dayalı ürünler, kimyasal maddeler ve bu maddelere bağlı kalınarak üretilen mal ve hizmetler, eczacılık sektöründe kullanılan ürün ve hizmetler ve plastik ürünlerin imalatı gelmektedir. Geniş bir ürün yelpazesine sahip olan sektör, genel anlamda diğer sanayi dallarında faaliyet göstermekte olan firmalar için ham madde ve ara ürün imalatı görevini yerine getirmenin yanı sıra sermaye-teknoloji yoğunluğu ve nitelikli iş gücü gerektirmesi bakımından da yüksek katma değere sahip olan bir sektördür. Sektör aynı zamanda küresel ekonominin genel görünümüne doğrudan ya da dolaylı olarak etki edebilme yeteneğine sahip olan gerek finansal sistem gerekse de ekonomik birimler içindeki gelişmelere en duyarlı sektörlerden biridir (TBİGM, 2020; KSB: 2019). Pek çok sektöre ara mal ve hammadde girdisi sağladığı için üretim ve pazar çeşitliliğinin yüksek olmasıyla birlikte dış ticarete önemli bir yere sahip olması, imalat sürecinde küresel ölçekte rekabet edecek kaliteye ve teknolojik düzeye sahip olması, sektöre dışarıdan gelen yabancı yatırım tutarlarının yüksek olması ve sektörde ciddi bir iş gücünün istihdam edilmesi gibi faktörler söz konusu sektörü diğer sektörler karşısında avantajlı duruma getirmektedir (KSB: 2019; Çanakçıoğlu, 2019:123)

Dolayısıyla firmaların elde etmiş oldukları bu avantajı istikrarlı olarak sürdürebilmeleri de oldukça önemli bir husustur. Küreselleşme ve rekabetin makro seviyelere ulaşmış olduğu günümüz ekonomik koşulları içerisinde temel amacı gerçekleştirmiş oldukları faaliyetler sonucunda gerek ortakların gerekse de paydaşların karını maksimum seviyelere taşımayı arzu eden firmaların düzenli olarak finansal performanslarının incelenmesi ve elde edilen sonuçların ise objektif olarak değerlendirilmesi gerekmektedir (Çanakçıoğlu, 2019:124; Akdoğan ve Tenker, 1997:526).

Gerçekleştirilen finansal performans analizleri bir taraftan firmaların sektörde tutunabilmeleri ve sürekli olarak faaliyetlerine devam edebilmeleri açısından diğer taraftan ise sektör içerisinde faaliyet göstermekte olan diğer firmalarla rekabet edebilmeleri ve firma içerisindeki karar verici mekanizmalar tarafından belirlenen hedeflere ulaşılıp ulaşılamadığının tespit edilerek zayıf yönlerin güçlendirilmesi bakımından oldukça önemlidir (Çelik ve Ayan, 2017:57; Baki ve Ustasüleyman, 2001:71; Ceylan ve Korkmaz, 2013:46; Saygılı ve Şahin, 2018:17). Ayrıca, düzenli aralıklarla gerçekleştirilen finansal performans ölçümleri, firmaların likidite durumu, finansal yapısı, varlıklarının etkin kullanılıp kullanılmadığı, karlılığı ve borsada göstermiş olduğu performans hakkında hem firma yöneticilerine hem de pay senedi yatırımcılarına veya diğer yatırımcılara önemli bilgiler sunan önemli bir göstergedir (Halis ve Tekinkuş, 2003:84; Beyaz, 2018:3; Güzel, 2013:131).

Bu çalışmada, 2014-2018 döneminde pay senetleri Borsa İstanbul (BİST)’da işlem görmekte olan Kimya, Petrol, Kauçuk ve Plastik ürünler sektörü firmalarının sergilemiş oldukları finansal performans ile elde etmiş oldukları yıllık % pay senedi getirileri arasında herhangi bir anlam düzeyinde ilişki olup olmadığının araştırılması amaçlanmıştır. Bu amaçla analiz kapsamında

bütünleşik Entropi ve MAUT (Multi-Attribute Utility Theory) yöntemlerinden faydalanılmıştır. Çalışmada ilk olarak, firmalara ilişkin değerlendirme kriterlerinin ağırlık katsayıları Entropi yöntemi kullanılarak belirlenmiş olup daha sonra ikinci aşamada ise Kimya, Petrol, Kauçuk ve Plastik ürünler sektörü firmalarının finansal performans skorları MAUT yönteminden faydalanılarak tespit edilmiştir. Ayrıca, Hibrid Entropi-MAUT modelinin, konu ile ilgili olarak literatürde yer alan önceki çalışmalarda kullanılmamış olması gerek çalışmanın özgünlüğü açısından gerekse de literatüre katkı açısından oldukça önemlidir.

Bu çalışma beş bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünün hemen ardından ikinci bölümde konu ile ilgili yapılmış olan önceki çalışmalar kısaca özetlenmiştir. Üçüncü bölümde çalışma kapsamına alınan firma ve bu firmalara ilişkin finansal veriler ile birlikte kullanılan yöntemler açıklanmış, dördüncü bölümde Entropi ve MAUT yöntemlerinin uygulanması ile elde edilen sonuçları paylaşılmış ve son bölümde ise genel bir değerlendirme yapılmıştır.

2.Literatür

Literatürde firma veya sektör düzeyinde performans değerlendirmesini konu alan birçok ulusal ve uluslararası çalışma mevcuttur. Bu çalışmaların bir kısmı Tablo 1’de kısaca özetlenmiştir.

Tablo 1: Literatür İncelemesi

Yazar/lar	Dönem/ler	Kullanılan Yöntem	Sektör veya Firma
Yurdakul ve İç (2003)	1998-2001	TOPSIS	Payları BİST’e kayıtlı olan 5 otomotiv sektörü firmasının performansı değerlendirilmiştir.
Esboueı vd. (2014)	2002-2011	Bulanık ANP ve Bulanık VIKOR	Tahran Borsası’na kayıtlı 143 imalat firmasının performansı analiz edilmiştir.
Kaya ve Binici (2014)	2002–2013	Granger Nedensellik Testi ve Johansen Eş Bütünleşme Testi	BİST Kimya, Petrol, Plastik Endeksi’nde yer alan firmaların performansı değerlendirilmiştir.
Öztürk ve Özçelik (2015)	2010-2012	AHP ve TOPSIS	Pay senetleri BİST’te işlem görmekte olan 20 Kimya, Petrol, Kauçuk ve Plastik Ürünler Sektörü firmasının finansal performansı analiz edilmiştir.
Akbulut ve Coşkun (2015)	2010-2012	TOPSIS	BİST’e kayıtlı 32 imalat sanayi sektör firmasının finansal performansı analiz edilmiştir.
Ömürbek vd. (2016)	2014	Entropi, MAUT ve SAW	BİST otomotiv sektöründe faaliyet gösteren 6 firmanın performansı değerlendirilmiştir.
Alper ve Aydoğan (2016)	2001-2014	Panel Veri Analizi	BİST Kimya, Petrol, Plastik Ürünler sektörüne kayıtlı 20 firmanın AR-GE yatırımları ile ROA ve ROE arasındaki ilişkileri test edilmiştir.
Shaverdi vd. (2016)	2003-2013	Bulanık AHP ve Bulanık TOPSIS	İran Petrokimya Endüstrisinde faaliyet gösteren 7 firmanın performansı değerlendirilmiştir.
Ünal vd. (2017)	2010-2015	Malmquist Toplam Faktör Verimliliği Endeksi	Kimya Petrol, Plastik Ürünler Sektöründe faaliyet gösteren 5 firmanın karlılık etkinliği test edilmiştir.
Şenol ve Ulutaş (2018)	2016	CRITIC ve ARAS	BİST bünyesinde faaliyette bulunan 12 Kimya, Petrol, Kauçuk ve Plastik ürünler sektörü firmasının performansı değerlendirilmiştir.
Karaođlan ve Şahin (2018)	2015	AHP, VIKOR, TOPSIS, GİA ve MOORA	BİST Kimya, Petrol, Plastik Endeksi’nde faaliyet gösteren 20 işletmenin performansı incelenmiştir.
Kaplanoğlu (2018)	2016	Eşit Ağırlık, ARAS ve COPRAS	Pay senetleri BİST’te işlem gören 32 Kimya, Petrol, Kauçuk ve Plastik ürünler sektörü firmasının performansı analiz edilmiştir.

Dinçergök (2019)	2005-2016	Dinamik Panel Veri Analizi	Pay senetleri BİST'e kayıtlı Kimya, Petrol, Kauçuk ve Plastik ürünler sektör firmalarının karlılık durumu değerlendirilmiştir.
Çanakaçoğlu (2019)	2013-2017	Entropi, Gri İlişkisel Analiz ve Borda Sayım Yöntemi	BİST Kimya, Petrol, Plastik Ürünler sektöründe faaliyet gösteren 30 firmanın performansı değerlendirilmiştir.
Anthony vd. (2019)	2010-2018	Entropi, TOPSIS, COPRAS ve VZA	Hindistan'da faaliyet gösteren 7 kimya firmasının performans ve etkinliği değerlendirilmiştir.
Şahin ve Sarı (2019)	2013-2016	Entropi, TOPSIS ve VIKOR	Payları BİST'te işlem gören 27 imalat sanayi firmasının performansı değerlendirilmiştir.
Işık (2019)	2014-2017	Entropi ve TOPSIS	BİST-30 firmalarının performansı ile pay senedi getirileri arasındaki ilişki analiz edilmiştir.

3. Veri ve Metodoloji

Bu başlık altında pay senetleri BİST'te işlem görmekte olan 28 Kimya, Petrol, Kauçuk ve Plastik Ürünler Sektörü firmasının performansını incelemek amacıyla seçilmiş olan değerlendirme kriterleri, bu kriterlerin ağırlık katsayılarının belirlenmesinde kullanılan Entropi yöntemi ve yıllara ilişkin finansal performans sıralamasının belirlenmesinde kullanılan MAUT yöntemi tanıtılacaktır.

3.1. Veri

Analiz kapsamında firmaların performans değerlendirmesi için kullanılan veri seti FİNNET şirketinden temin edilmiş olup 2014-2018 yıllarını içermektedir. Çalışmanın veri setinde yer alan değerlendirme kriterlerine ilişkin açıklamalar Tablo 2'de yer almaktadır. Tablo 2'de görüldüğü gibi, karar vericilerin amaçları açısından değeri maksimum yapılmak istenen değerlendirme kriterleri "Max" sembolüyle bununla beraber değeri minimum yapılmak istenen değerlendirme kriterleri ise "Min" sembolüyle gösterilmiştir.

Tablo 2. Analizde Kullanılan Değerlendirme Kriterleri

Sıra	Seçilen Kriterler	Formül	Amaç	Kod
1	Aktif Karlılığı	Net Kar/Toplam Aktifler	Max	ROA
2	Özkaynak Karlılığı	Net Kar/Özsermaye	Max	ROE
3	Alacak Devir Hızı	Net Satışlar/Ticari Alacaklar	Max	ADH
4	Stok Devir Hızı	Satılan Malın Maliyeti/Stoklar	Max	SDH
5	Cari Oran	Dönen Varlıklar/Kısa Vadeli Borçlar	Max	CO
6	Nakit Oranı	(Kasa+Menkul Kıymetler) / KVB	Max	NO
7	TB/TA	Toplam Borç/Toplam Aktif	Min	TBTA
8	TB/TÖ	Kısa vadeli Borç/Toplam Aktifler	Min	KVBTA

Finansal Performans İle Pay Senedi Getirisi Arasındaki İlişkinin Entropi ve MAUT ÇKKV Teknikleriyle Değerlendirilmesi: BİST Kimya, Petrol, Kauçuk Ve Plastik Ürünler Sektörü Firmalarından Kanıtlar

Çalışma kapsamına alınan 28 Kimya, Petrol, Kauçuk ve Plastik Ürünler Sektörü firması ve bu firmaların borsa kodları alfabetik sıraya göre Tablo 3'te sunulmuştur.

Tablo 3. Kimya, Petrol, Kauçuk ve Plastik Ürünler Sektörü

Sıra	BİST Kodu	Firma Adı
1	ACSEL	Acıselsan Acıpayam Selüloz Sanayi ve Ticaret A.Ş.
2	AKSA	Aksa Akrilik Kimya Sanayii A.Ş.
3	ALKIM	Alkim Alkali Kimya A.Ş.
4	AYGAZ	Aygaz A.Ş.
5	BAGFS	Bagfaş Bandırma Gübre Fabrikaları A.Ş.
6	BRKSN	Berkosan Yalıtım ve Tecrit Maddeleri Üretim ve Ticaret A.Ş.
7	BRISA	Brisa Bridgestone Sabancı Lastik Sanayi ve Ticaret A.Ş.
8	DYOBY	Dyo Boya Fabrikaları Sanayi ve Ticaret A.Ş.
9	EGGUB	Ege Gübre Sanayii A.Ş.
10	EGPRO	Ege Profil Ticaret ve Sanayi A.Ş.
11	EPLAS	Egeplast Ege Plastik Ticaret ve Sanayi A.Ş.
12	GEDZA	Gediz Ambalaj Sanayi ve Ticaret A.Ş.
13	GOODY	Goodyear Lastikleri T.A.Ş.
14	GUBRF	Gübre Fabrikaları T.A.Ş.
15	HEKTS	Hektaş Ticaret T.A.Ş.
16	IZFAS	İzmir Fırça Sanayi ve Ticaret A.Ş.
17	MRSHL	Marshall Boya ve Vernik Sanayii A.Ş.
18	OZRDN	Özerden Plastik Sanayi ve Ticaret A.Ş.
19	PETKM	Petkim Petrokimya Holding A.Ş.
20	RTALB	RTA Laboratuvarları Biyolojik Ürünler İlaç ve Makina Sanayi A.Ş.
21	SANFM	Sanifoam Sünger Sanayi ve Ticaret A.Ş.
22	SASA	Sasa Polyester Sanayi A.Ş.
23	SEKUR	Sekuro Plastik Ambalaj Sanayi A.Ş.
24	SEYKM	Seyitler Kimya Sanayi A.Ş.
25	SODA	Soda Sanayii A.Ş.
26	SODSN	Sodaş Sodyum Sanayii A.Ş.
27	TMPOL	Temapol Polimer Plastik ve İnşaat Sanayi Ticaret A.Ş.
28	TUPRS	Tüpraş-Türkiye Petrol Rafinerileri A.Ş.

3.2. Entropi Ağırlıklandırma Yöntemi

Entropi, çalışma kapsamına alınan herhangi bir veri seti içerisindeki belirsizliklerin ölçülerek ortadan kaldırılmasını ifade etmektedir. Rudolph Clausius (1865) tarafından literatüre kazandırılmış olan Entropi yöntemi verilerin içerisinde barındırmış oldukları belirsizliğin ölçüsü olarak ifade edilmiş olup (Zhang vd., 2011:444) ilk kez 1948 yılında Shannon tarafından enformasyon teorisine uyarlanmıştır. Dolayısıyla Entropi yöntemi çalışma kapsamına alınan bir veri seti içerisindeki değerlerin çalışmayı yapan kişilere sağlamış olduğu faydalı bilgi miktarını ölçmekte kullanılan

Standart Sapma, Gri Entropi, CRITIC ve Varyans gibi değerlendirme kriterlerinin objektif olarak ağırlıklandırılmasında kullanılan bir yöntemdir (Wu vd., 2011:5163; Işık, 2019a: 204) Entropi yönteminin en dikkat çeken özelliği en küçük örneklemelerden en büyük ana kütlelere kadar çok farklı alanlarda kullanılabilir nitelikte olmasıdır (Zhang vd., 2011:444; Wu vd., 2011:5163; Bostancı ve Ocakçı, 2009:31). Bu yöntemin uygulama aşamaları ise şu şekildedir (Karami ve Johansson, 2014:523-524; Wang ve Lee, 2009:8982; Işık, 2019b:93-94):

Aşama 1: Entropi yönteminin ilk aşamasında m adet karar alternatifi ile n adet değerlendirme kriterinden oluşan ve Eşitlik (1)'e göre düzenlenen karar matrisi oluşturulur.

$$X = [x_{ij}]_{m \times n} = \begin{bmatrix} x_{11} & x_{12} & \dots & x_{1n} \\ x_{21} & x_{22} & \dots & x_{2n} \\ \vdots & \vdots & \dots & \vdots \\ x_{m1} & x_{m2} & \dots & x_{mn} \end{bmatrix} \quad (1)$$

Eşitlik (1)'de yer alan x_{ij} :i. alternatifi j. kriterine göre değerini temsil etmek amacıyla kullanılmakta olup, $i = 1,2,3, \dots, m$ ve $j = 1,2,3, \dots, n$ şeklinde tanımlanmıştır. Ancak yöntemin ilk aşamasında oluşturulan karar matrisi içerisindeki değerlerden herhangi birinde negatif ya da sıfır gibi bir değer varsa bu değerler ileriki aşamada yapılacak olan logaritmik hesaplamalara engel olacaktır. Bundan dolayı karar matrisinde yer alan negatif veya sıfır değerleri öncelikle pozitif hale getirilerek düzeltilmiş karar matrisi oluşturulmalı ve hesaplamalara bu matrisle devam edilmelidir. Söz konusu değerleri pozitif hale dönüştürmek için literatürde kullanılan birçok yöntem vardır. Bunlardan biri de Zhang vd., (2011) tarafından literatüre kazandırılmış olan Z-skoru yöntemidir. Negatif ve sıfır değerlerinin bulunduğu sütunlara Eşitlik (2)'nin uygulanması ile söz konusu değerler pozitif hale dönüştürülmektedir.

$$Z_{ij} = \frac{x_{ij} - \bar{x}_j}{\sigma_j} \quad (2)$$

Eşitlik (2)'de yer alan $\bar{x}_j$ ve σ_j değerleri sırasıyla j. kriterin ortalamasını ve standart sapmasını temsil etmektedir. Bu işlemin tamamlanmasıyla Eşitlik (3) kullanılarak ilgili değerler için koordinat dönüşümü yapılarak işlemlere devam edilmektedir.

$$Z'_{ij} = Z_{ij} + A, A > |\min Z_{ij}| \quad (3)$$

Z-skoru yönteminin uygulanmasının ardından karar matrisinde yer alan negatif ve sıfır değerine sahip x_{ij} kriterleri yerine artık Z'_{ij} değerleri yazılarak düzeltilmiş karar matrisi ile hesaplamalara devam edilmektedir.

Aşama 2:Düzeltilmiş karar matrisinde yer alan ve farklı kriter boyutlarına sahip değerler arasındaki eş ölçülemezlik sorununu ortadan kaldırmak amacıyla bu aşamada değerlendirme kriterlerinin fayda ve maliyet özellikleri göz önünde bulundurularak standardize değerler elde

Finansal Performans İle Pay Senedi Getirisi Arasındaki İlişkinin Entropi ve MAUT ÇKKV Teknikleriyle Değerlendirilmesi: BİST Kimya, Petrol, Kauçuk Ve Plastik Ürünler Sektörü Firmalarından Kanıtlar edilmektedir. Dolayısıyla fayda niteliği taşıyan değerlendirme kriterleri için Eşitlik (4) ve maliyet niteliği taşıyan değerlendirme kriterleri için ise Eşitlik (5) kullanılarak bu işlem tamamlanmaktadır.

$$r_{ij} = \frac{x_{ij}}{\max_{ij}} ; i = 1,2,3, \dots, m \text{ ve } j = 1,2,3, \dots, n \quad (4)$$

$$r_{ij} = \frac{\min_{ij}}{x_{ij}} ; \min_{ij} \neq 0 \text{ ve } i = 1,2,3, \dots, m \text{ ve } j = 1,2,3, \dots, n \quad (5)$$

Aşama 3: Yöntemin üçüncü aşamasında Eşitlik (6)'dan faydalanılarak her bir değerlendirme kriteri normalize edilmektedir.

$$P_{ij} = \frac{r_{ij}}{\sum_{i=1}^m r_{ij}} \quad (6)$$

Aşama 4: Normalize edilmiş karar matrisinde yer alan değerlerden yararlanılarak her bir değerlendirme kriteri için Eşitlik (7) doğrultusunda Entropi değeri belirlenmektedir.

$$e_j = -k \sum_{i=1}^n P_{ij} \times \ln(P_{ij}); i = 1,2,3, \dots, m \text{ ve } j = 1,2,3, \dots, n \quad (7)$$

Eşitlik (7)'de yer alan e_j : Entropi katsayısını, $k = 1/\ln(m)$ şeklinde formülize edilen bir sabiti ve P_{ij} ise normalize edilmiş karar matrisini temsil etmektedir.

Aşama 5: Yöntemin son aşamasında ise Eşitlik (8)'den faydalanılarak değerlendirme kriterlerine ilişkin farklılaşma dereceleri ardından da Eşitlik (9)'dan faydalanılarak her bir değerlendirme kriteri için ağırlık katsayıları hesaplanmaktadır.

$$d_j = 1 - E_j \quad (8)$$

$$w_j = \frac{d_j}{\sum_{j=1}^n (d_j)} ; \sum_{j=1}^n w_j = 1 \text{ ve } j = 1,2,3, \dots, n \quad (9)$$

3.3.MAUT Yöntemi

ÇKKV yöntemlerinden biri olan MAUT karar verme sürecinde karar vericinin doğrudan veya dolaylı olarak tüm bakış açılarını kombine eden süreci optimum etmek için kullanılan varsayımlar doğrultusunda kullanılmaktadır. Eğer elde edilen her sonuç için uygun bir fayda fonksiyonu sağlanıyorsa ve her bir karar alternatifi için fayda fonksiyonu hesaplanabiliyorsa fayda değeri en yüksek beklenen alternatifin tercih edilmesi gerekmektedir (Hwang ve Yoon, 1981: 208). Hem nitel hem de nicel değerlendirme kriterlerinin bir arada kullanılabilmesine olanak sağlayan MAUT yöntemi, ÇKKV problemlerinde en fazla fayda fonksiyonunu sağlayan alternatifi seçmeyi amaçlamaktadır. MAUT yöntemi 5 aşamadan oluşan bir yöntem olup uygulama adımları şu şekildedir (Zietsman vd., 2006: 259-260; Konuşkan ve Uygun, 2014: 1405-1406; Ishizaka ve Nemery. 2013: 81-83):

Aşama 1: Karar verme sürecine konu olan değerlendirme kriterleri (a_n) ve kriterlerin seçim sürecinde yardımcı olacak nitelikler (x_m) tespit edilmektedir.

Aşama 2: Karar problemlerinde tespit edilen niteliklerin doğru bir şekilde değerlendirilebilmesi açısından belirlenen önceliklere ağırlık katsayı değerleri (w_j) atanmalıdır. Ayrıca atanan bu ağırlık değerlerinin toplamı Eşitlik (10)'da görüldüğü üzere "1" e eşit olmalıdır.

$$\sum_{j=1}^n w_j = 1 \quad (10)$$

Aşama 3:Yöntemin üçüncü aşamasında değerlendirme kriterleri için değer ölçümleri yapılmaktadır. Eğer çalışma kapsamında nicel kriterler tercih edilmişse ölçümlerde nicel değerlerle ama eğer ki çalışma kapsamında nitel kriterler tercih edilmişse bu kriterler içinde ikili karşılaştırmalar yapılarak 5'lik ve 100'lük gibi sistemlerle değer atamaları yapılmaktadır (x_m).

Aşama 4: Atanmış olan değerler karar matrisinde ilgili bölümlere yerleştirilerek normalizasyon işlemine geçilmektedir. Normalizasyon işleminde öncelikle her bir nitelik için en iyi ve en kötü olmak üzere iki değer belirlenerek en iyi değer için 1 ve en kötü değer için ise 0 değerleri atandıktan sonra diğer değerler Eşitlik (11) vasıtasıyla hesaplanmaktadır.

$$f_j(a_i) = \frac{f_j(a_i) - \min(f_j)}{\max(f_j) - \min(f_j)} \quad (11)$$

Aşama 5: Normalizasyon işleminin tamamlandıktan sonra fayda fonksiyonları Eşitlik (12) doğrultusunda hesaplanmaktadır.

$$U(a_i) = \sum_{j=1}^a f_j(a_i) \times w_j \quad (12)$$

Eşitlik (12)'de yer alan $U(a_i)$, $f_j(a_i)$ ve w_j değerleri sırasıyla ilgili alternatifin fayda değerini, her bir karar alternatifini ve değerlendirme kriteri için normalize edilmiş fayda değerlerini ve ağırlık katsayılarını temsil etmektedir.

4.Uygulama

Bu başlık altında çalışmada değerlendirme kriterlerinin önem ağırlıklarının tespit edilmesinde kullanılmış olan Entropi yöntemi ve performans ölçümünde kullanılmış olan MAUT yönteminin uygulanması ile ulaşılan sonuçlara yer verilecektir.

4.1. Entropi Yöntemi ile Değerlendirme Kriterlerinin Ağırlık Değerlerinin Tespit Edilmesi

Çalışmanın bu bölümünde, ilk olarak Entropi yöntemi kullanılarak tespit edilen değerlendirme kriterlerine ait önem katsayıları (önem ağırlıkları) belirlenecektir. Ancak çalışma birden fazla dönemi kapsadığından dolayı burada örnek teşkil etmesi bakımından yalnızca 2018 yılına ilişkin sonuçlar Tablolar yardımıyla sunulacaktır. Ancak çalışma kapsamına alınan tüm yıllara ilişkin Entropi ağırlık katsayıları ise Tablo 7'de sunulmuştur. Çalışma kapsamında incelen Kimya, Petrol, Kauçuk ve Plastik Ürünler Sektörü firmalarının 2018 yılına ilişkin verilerini kapsayan ve Eşitlik (1)'e göre düzenlenmiş olan karar matrisi Tablo 4'te yer almaktadır.

Finansal Performans İle Pay Senedi Getirisi Arasındaki İlişkinin Entropi ve MAUT ÇKKV Teknikleriyle Değerlendirilmesi: BİST Kimya, Petrol, Kauçuk Ve Plastik Ürünler Sektörü Firmalarından Kanıtlar

Tablo 4. Karar Matrisi (2018 yılı için)

	MAK	MAK	MAK	MAK	MAK	MAK	MİN	MİN
	ROA	ROE	ADH	SDH	CO	NO	TBTA	KVBTA
ACSEL	0,2153	0,2591	6,8533	4,5395	3,7216	58,9977	0,1692	0,1085
AKSA	0,0535	0,1550	3,6640	5,6480	1,1900	40,7261	0,6544	0,4912
ALKIM	0,2017	0,3029	5,5460	3,8472	3,0077	87,3891	0,2711	0,2162
AYGAZ	0,0456	0,0913	16,4525	32,4177	1,0900	43,6655	0,5008	0,2960
BAGFS	-0,0843	-0,2968	15,1524	2,3335	0,9505	11,6730	0,7159	0,1944
BRKSN	0,0071	0,0161	4,5929	8,0362	1,0901	14,6516	0,5641	0,4743
BRISA	0,0210	0,1040	3,7772	4,4064	1,4118	24,3146	0,7979	0,2564
DYOBY	-0,0373	-0,2943	1,7676	4,7092	0,9726	3,0763	0,8733	0,6090
EGGUB	0,0782	0,1504	30,9566	3,0594	0,8639	2,2048	0,4802	0,4670
EGPRO	0,0829	0,2461	2,0911	4,6029	1,2818	40,5866	0,6632	0,5317
EPLAS	0,2894	0,8120	7,1409	4,0623	1,3117	5,0246	0,6374	0,4272
GEDZA	0,1642	0,2607	3,4238	4,6438	2,5947	66,7639	0,3008	0,2477
GOODY	0,0805	0,1922	3,8938	7,5090	1,3932	3,1739	0,5811	0,5524
GUBRF	0,0357	0,1787	6,9388	3,3733	0,9537	14,4891	0,7113	0,5845
HEKTS	0,1541	0,4256	1,6258	1,5997	1,5241	3,4605	0,6378	0,5682
IZFAS	-0,0606	-0,1607	1,8265	1,2122	1,9245	0,8954	0,6196	0,4786
MRSHL	-0,1372	-0,5481	2,1085	6,2764	1,1237	14,6368	0,7497	0,6873
OZRDN	0,1108	0,2281	4,9584	3,6860	1,5230	6,3612	0,5141	0,3129
PETKM	0,0664	0,2045	7,8161	6,8261	2,0701	77,9213	0,6715	0,3068
RTALB	-0,0050	-0,0056	2,3967	3,2901	4,9605	92,6914	0,1060	0,1009
SANFM	0,0120	0,0524	3,6681	4,7730	0,8809	1,3622	0,7714	0,5911
SASA	0,1439	0,3443	4,5563	3,9773	1,2484	2,3793	0,5820	0,2862
SEKUR	-0,0047	-0,0192	3,2382	5,3447	1,1684	16,7512	0,7543	0,5091
SEYKM	0,1001	0,1151	4,6943	3,4340	5,6851	30,9204	0,1296	0,1025
SODA	0,2445	0,3202	5,1027	6,8330	2,4042	109,8365	0,2355	0,1706
SODSN	0,2270	0,2870	13,4822	4,5867	6,0827	403,1906	0,2089	0,1076
TMPOL	-0,0135	-0,0554	1,6653	4,4675	1,0692	2,8455	0,7478	0,5977
TUPRS	0,0940	0,3829	13,1128	10,6915	1,3143	37,5110	0,7516	0,3984

Karar matrisi içerisinde yer alan ROA ve ROE kriterlerinde negatif değerler tespit edilmiştir. Dolayısıyla bu kriterlere Eşitlik (2) ve Eşitlik (3) uygulanarak söz konusu kriterler için pozitif değerler elde edilmiştir. Daha açık bir ifadeyle Z-skoru yöntemi kullanılarak ROA kriterine 2.04, ROE kriterine ise 2.63 ilave edilmiştir. Dolayısıyla bu işlemin ardından oluşturulan düzeltilmiş karar matrisi Tablo 5'te sunulmuştur.

Tablo 5. Düzeltilmiş Karar Matrisi (2018 yılı için)

	ROA	ROE	ADH	SDH	CO	NO	TBTA	KVBTA
ACSEL	3,3954	3,1116	6,8533	4,5395	3,7216	58,9977	0,1692	0,1085
AKSA	1,8386	2,7111	3,6640	5,6480	1,1900	40,7261	0,6544	0,4912
ALKIM	3,2648	3,2802	5,5460	3,8472	3,0077	87,3891	0,2711	0,2162
AYGAZ	1,7616	2,4662	16,4525	32,4177	1,0900	43,6655	0,5008	0,2960
BAGFS	0,5112	0,9737	15,1524	2,3335	0,9505	11,6730	0,7159	0,1944
BRKSN	1,3910	2,1772	4,5929	8,0362	1,0901	14,6516	0,5641	0,4743
BRISA	1,5253	2,5150	3,7772	4,4064	1,4118	24,3146	0,7979	0,2564
DYOBY	0,9640	0,9832	1,7676	4,7092	0,9726	3,0763	0,8733	0,6090
EGGUB	2,0760	2,6938	30,9566	3,0594	0,8639	2,2048	0,4802	0,4670
EGPRO	2,1211	3,0617	2,0911	4,6029	1,2818	40,5866	0,6632	0,5317
EPLAS	4,1089	5,2383	7,1409	4,0623	1,3117	5,0246	0,6374	0,4272
GEDZA	2,9041	3,1177	3,4238	4,6438	2,5947	66,7639	0,3008	0,2477
GOODY	2,0980	2,8542	3,8938	7,5090	1,3932	3,1739	0,5811	0,5524
GUBRF	1,6669	2,8023	6,9388	3,3733	0,9537	14,4891	0,7113	0,5845
HEKTS	2,8071	3,7519	1,6258	1,5997	1,5241	3,4605	0,6378	0,5682
IZFAS	0,7395	1,4969	1,8265	1,2122	1,9245	0,8954	0,6196	0,4786
MRSHL	0,0020	0,0070	2,1085	6,2764	1,1237	14,6368	0,7497	0,6873
OZRDN	2,3899	2,9923	4,9584	3,6860	1,5230	6,3612	0,5141	0,3129
PETKM	1,9626	2,9015	7,8161	6,8261	2,0701	77,9213	0,6715	0,3068
RTALB	1,2745	2,0938	2,3967	3,2901	4,9605	92,6914	0,1060	0,1009
SANFM	1,4383	2,3166	3,6681	4,7730	0,8809	1,3622	0,7714	0,5911
SASA	2,7086	3,4393	4,5563	3,9773	1,2484	2,3793	0,5820	0,2862
SEKUR	1,2777	2,0414	3,2382	5,3447	1,1684	16,7512	0,7543	0,5091
SEYKM	2,2871	2,5577	4,6943	3,4340	5,6851	30,9204	0,1296	0,1025
SODA	3,6766	3,3466	5,1027	6,8330	2,4042	109,8365	0,2355	0,1706
SODSN	3,5086	3,2189	13,4822	4,5867	6,0827	403,1906	0,2089	0,1076
TMPOL	1,1932	1,9023	1,6653	4,4675	1,0692	2,8455	0,7478	0,5977
TUPRS	2,2276	3,5877	13,1128	10,6915	1,3143	37,5110	0,7516	0,3984

Düzeltilmiş karar matrisinde yer alan her bir değerlendirme kriterinin fayda ve maliyet özellikleri dikkate alınarak bu matris standardize hale getirilmiştir. Bunu için sırasıyla Eşitlik (4) ve Eşitlik (5) uygulanmıştır. Daha sonra ise her bir değerlendirme kriteri Eşitlik (6) doğrultusunda normalize edilmiş ve ulaşılan sonuçlar Tablo 6'da sunulmuştur.

Finansal Performans İle Pay Senedi Getirisi Arasındaki İlişkinin Entropi ve MAUT ÇKKV Teknikleriyle Değerlendirilmesi: BİST Kimya, Petrol, Kauçuk Ve Plastik Ürünler Sektörü Firmalarından Kanıtlar

Tablo 6. *Normalize Edilmiş Karar Matrisi (2018 yılı için)*

	ROA	ROE	ADH	SDH	CO	NO	TBTA	KVBTA
ACSEL	0,0594	0,0423	0,0376	0,0283	0,0679	0,0485	0,0827	0,0887
AKSA	0,0322	0,0368	0,0201	0,0353	0,0217	0,0335	0,0214	0,0196
ALKIM	0,0572	0,0445	0,0304	0,0240	0,0549	0,0718	0,0516	0,0445
AYGAZ	0,0308	0,0335	0,0901	0,2024	0,0199	0,0359	0,0279	0,0325
BAGFS	0,0089	0,0132	0,0830	0,0146	0,0173	0,0096	0,0196	0,0495
BRKSN	0,0244	0,0296	0,0252	0,0502	0,0199	0,0120	0,0248	0,0203
BRISA	0,0267	0,0342	0,0207	0,0275	0,0258	0,0200	0,0175	0,0375
DYOBY	0,0169	0,0134	0,0097	0,0294	0,0177	0,0025	0,0160	0,0158
EGGUB	0,0363	0,0366	0,1696	0,0191	0,0158	0,0018	0,0291	0,0206
EGPRO	0,0371	0,0416	0,0115	0,0287	0,0234	0,0333	0,0211	0,0181
EPLAS	0,0719	0,0711	0,0391	0,0254	0,0239	0,0041	0,0220	0,0225
GEDZA	0,0508	0,0423	0,0188	0,0290	0,0473	0,0548	0,0465	0,0389
GOODY	0,0367	0,0388	0,0213	0,0469	0,0254	0,0026	0,0241	0,0174
GUBRF	0,0292	0,0381	0,0380	0,0211	0,0174	0,0119	0,0197	0,0165
HEKTS	0,0491	0,0509	0,0089	0,0100	0,0278	0,0028	0,0219	0,0169
IZFAS	0,0129	0,0203	0,0100	0,0076	0,0351	0,0007	0,0226	0,0201
MRSHL	0,0000	0,0001	0,0116	0,0392	0,0205	0,0120	0,0187	0,0140
OZRDN	0,0418	0,0406	0,0272	0,0230	0,0278	0,0052	0,0272	0,0308
PETKM	0,0344	0,0394	0,0428	0,0426	0,0378	0,0640	0,0208	0,0314
RTALB	0,0223	0,0284	0,0131	0,0205	0,0905	0,0761	0,1321	0,0954
SANFM	0,0252	0,0315	0,0201	0,0298	0,0161	0,0011	0,0181	0,0163
SASA	0,0474	0,0467	0,0250	0,0248	0,0228	0,0020	0,0240	0,0336
SEKUR	0,0224	0,0277	0,0177	0,0334	0,0213	0,0138	0,0186	0,0189
SEYKM	0,0400	0,0347	0,0257	0,0214	0,1037	0,0254	0,1080	0,0939
SODA	0,0644	0,0454	0,0280	0,0427	0,0439	0,0902	0,0594	0,0564
SODSN	0,0614	0,0437	0,0739	0,0286	0,1110	0,3312	0,0670	0,0895
TMPOL	0,0209	0,0258	0,0091	0,0279	0,0195	0,0023	0,0187	0,0161
TUPRS	0,0390	0,0487	0,0719	0,0667	0,0240	0,0308	0,0186	0,0242

Yönteminin son aşamasında sırasıyla Eşitlik (7) kullanılarak Entropi katsayısı (e_j), Eşitlik (8) ile her bir değerlendirme kriterinin içerisinde barındırmış olduğu bilginin farklılaşma derecesi (d_j) ve Eşitlik (9) vasıtasıyla da değerlendirme kriterlerinin Entropi ağırlık katsayıları(w_j) tespit edilmiştir. Beş yılı kapsayan dönem için hesaplanan w_j değerleri Tablo 7’de sunulmuştur.

Tablo 7. Yıllara Göre Hesaplanan Değerlendirme Kriterlerine İlişkin Ağırlık (w_j) Değerleri

	ROA	ROE	ADH	SDH	CO	NO	TBTA	KVBTA
W_j (2018)	0,1281	0,1290	0,1242	0,1255	0,1266	0,1141	0,1260	0,1266
W_j (2017)	0,1271	0,1190	0,1246	0,1280	0,1273	0,1178	0,1279	0,1278
W_j (2016)	0,1269	0,1297	0,1246	0,1248	0,1251	0,1179	0,1264	0,1245
W_j (2015)	0,1287	0,1291	0,1240	0,1252	0,1245	0,1167	0,1272	0,1247
W_j (2014)	0,1269	0,1285	0,1231	0,1270	0,1270	0,1098	0,1297	0,1280

Tablo 7’deki bulgulara göre, 2015, 2016 ve 2018 yıllarında performans üzerinde en etkili olan değerlendirme kriteri özkaynak karlılığıdır. Bununla beraber 2014 yılında toplam borçların toplam aktiflere oranı, 2017 yılında ise stok devir hızı firmaların performansı üzerinde en etkili olan değerlendirme kriterleridir. Yine Tablo 7’de yer alan bilgilere göre, çalışma kapsamına alınan tüm yıllarda performans üzerinde en etkinsiz olan değerlendirme kriterinin nakit oranı kriteri olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

4.2.MAUT Yöntemi Uygulama Sonuçları

Bu bölümde MAUT yöntemi ile Kimya, Petrol, Kauçuk ve Plastik Ürünler Sektörü firmaları için finansal performans değerlendirmesi ve sıralaması yapılacaktır. Bu amaçla Tablo 8 ve 9’da gösterildiği gibi öncelikle 2018 yılına ilişkin hesaplamalar yapılmış Tablo 10’da ise tüm yıllara ait performans sıralamaları verilmiştir. MAUT yönteminin ilk aşamasında Tablo 5’te yer alan düzeltilmiş karar matrisi kullanılarak değerlendirme kriterlerine ilişkin en iyi ve en kötü değerler tespit edilmiştir. Daha sonra ise en iyi değere sahip olan değerlendirme kriterlerine “1” en kötü değerlere sahip olan değerlendirme kriterlerine ise “0” değerleri atanarak diğer değerler için normalize edilmiş fayda değerleri tespit edilmiştir. Elde edilen sonuçlara ise Tablo 8’de yer verilmiştir.

Finansal Performans İle Pay Senedi Getirisi Arasındaki İlişkinin Entropi ve MAUT ÇKKV Teknikleriyle Değerlendirilmesi: BİST Kimya, Petrol, Kauçuk Ve Plastik Ürünler Sektörü Firmalarından Kanıtlar

Tablo 8. *Normalize Edilmiş Fayda Değerleri (2018 yılı için)*

	ROA	ROE	ADH	SDH	CO	NO	TBTA	KVBTA
ACSEL	0,8263	0,5935	0,1782	0,1066	0,5476	0,1444	0,9176	0,9870
AKSA	0,4472	0,5169	0,0695	0,1421	0,0625	0,0990	0,2852	0,3345
ALKIM	0,7945	0,6257	0,1337	0,0844	0,4108	0,2150	0,7848	0,8034
AYGAZ	0,4285	0,4701	0,5055	1,0000	0,0433	0,1063	0,4854	0,6673
BAGFS	0,1240	0,1848	0,4612	0,0359	0,0166	0,0268	0,2051	0,8406
BRKSN	0,3382	0,4149	0,1012	0,2187	0,0433	0,0342	0,4030	0,3632
BRISA	0,3709	0,4794	0,0733	0,1024	0,1050	0,0582	0,0982	0,7348
DYOBY	0,2342	0,1866	0,0048	0,1121	0,0208	0,0054	0,0000	0,1335
EGGUB	0,5050	0,5136	1,0000	0,0592	0,0000	0,0033	0,5123	0,3757
EGPRO	0,5160	0,5839	0,0159	0,1087	0,0801	0,0987	0,2738	0,2654
EPLAS	1,0000	1,0000	0,1880	0,0913	0,0858	0,0103	0,3074	0,4436
GEDZA	0,7066	0,5946	0,0613	0,1100	0,3316	0,1637	0,7461	0,7497
GOODY	0,5104	0,5443	0,0773	0,2018	0,1014	0,0057	0,3808	0,2300
GUBRF	0,4054	0,5343	0,1811	0,0693	0,0172	0,0338	0,2111	0,1753
HEKTS	0,6830	0,7159	0,0000	0,0124	0,1265	0,0064	0,3069	0,2030
IZFAS	0,1796	0,2848	0,0068	0,0000	0,2032	0,0000	0,3306	0,3558
MRSHL	0,0000	0,0000	0,0165	0,1623	0,0498	0,0342	0,1611	0,0000
OZRDN	0,5814	0,5707	0,1136	0,0793	0,1263	0,0136	0,4681	0,6384
PETKM	0,4774	0,5533	0,2111	0,1799	0,2311	0,1915	0,2630	0,6489
RTALB	0,3099	0,3989	0,0263	0,0666	0,7850	0,2282	1,0000	1,0000
SANFM	0,3497	0,4415	0,0696	0,1141	0,0033	0,0012	0,1328	0,1641
SASA	0,6590	0,6561	0,0999	0,0886	0,0737	0,0037	0,3796	0,6840
SEKUR	0,3106	0,3889	0,0550	0,1324	0,0583	0,0394	0,1551	0,3039
SEYKM	0,5564	0,4876	0,1046	0,0712	0,9238	0,0746	0,9692	0,9973
SODA	0,8947	0,6384	0,1185	0,1801	0,2951	0,2708	0,8312	0,8812
SODSN	0,8538	0,6140	0,4042	0,1081	1,0000	1,0000	0,8658	0,9886
TMPOL	0,2901	0,3623	0,0013	0,1043	0,0393	0,0048	0,1635	0,1527
TUPRS	0,5419	0,6845	0,3916	0,3038	0,0863	0,0910	0,1586	0,4927

Fayda değerlerinin hesaplanmasının ardından Entropi yönteminden elde edilen değerlendirme kriterlerine ilişkin ağırlık katsayıları bu aşamada MAUT yöntemine dahil edilerek toplam fayda değerleri elde edilmektedir. Elde edilen toplam fayda değerlerine ilişkin sonuçlar Tablo 9’da rapor edilmiştir.

Tablo 9. *Toplam Fayda Değerleri (2018 yılı için)*

	ROA	ROE	ADH	SDH	CO	NO	TBTA	KVBTA
ACSEL	0,0734	0,0318	0,0023	0,0008	0,0259	0,0014	0,0973	0,1221
AKSA	0,0166	0,0231	0,0004	0,0015	0,0003	0,0007	0,0062	0,0088
ALKIM	0,0659	0,0361	0,0013	0,0005	0,0136	0,0032	0,0627	0,0671
AYGAZ	0,0151	0,0187	0,0211	0,1260	0,0001	0,0008	0,0196	0,0415
BAGFS	0,0012	0,0026	0,0172	0,0001	0,0000	0,0000	0,0032	0,0760
BRKSN	0,0091	0,0142	0,0007	0,0036	0,0001	0,0001	0,0130	0,0104
BRISA	0,0110	0,0195	0,0004	0,0008	0,0008	0,0002	0,0007	0,0530
DYOBY	0,0042	0,0027	0,0000	0,0009	0,0000	0,0000	0,0000	0,0013
EGGUB	0,0218	0,0228	0,1248	0,0003	0,0000	0,0000	0,0221	0,0112
EGPRO	0,0229	0,0306	0,0000	0,0009	0,0005	0,0007	0,0057	0,0054
EPLAS	0,1287	0,1296	0,0026	0,0006	0,0005	0,0000	0,0073	0,0161
GEDZA	0,0485	0,0320	0,0003	0,0009	0,0086	0,0018	0,0549	0,0558
GOODY	0,0223	0,0260	0,0004	0,0030	0,0008	0,0000	0,0115	0,0040
GUBRF	0,0134	0,0249	0,0024	0,0004	0,0000	0,0001	0,0034	0,0023
HEKTS	0,0445	0,0505	0,0000	0,0000	0,0012	0,0000	0,0073	0,0031
IZFAS	0,0025	0,0064	0,0000	0,0000	0,0031	0,0000	0,0085	0,0100
MRSHL	0,0000	0,0000	0,0000	0,0020	0,0002	0,0001	0,0019	0,0000
OZRDN	0,0301	0,0290	0,0009	0,0005	0,0012	0,0000	0,0180	0,0372
PETKM	0,0192	0,0270	0,0033	0,0024	0,0041	0,0025	0,0053	0,0387
RTALB	0,0075	0,0130	0,0001	0,0003	0,0631	0,0036	0,1265	0,1272
SANFM	0,0097	0,0162	0,0004	0,0010	0,0000	0,0000	0,0013	0,0020
SASA	0,0407	0,0406	0,0007	0,0006	0,0004	0,0000	0,0114	0,0441
SEKUR	0,0076	0,0123	0,0002	0,0013	0,0003	0,0001	0,0018	0,0072
SEYKM	0,0272	0,0202	0,0008	0,0004	0,0998	0,0004	0,1148	0,1261
SODA	0,0919	0,0379	0,0010	0,0024	0,0067	0,0051	0,0733	0,0869
SODSN	0,0804	0,0345	0,0129	0,0009	0,1272	0,1146	0,0822	0,1227
TMPOL	0,0066	0,0106	0,0000	0,0008	0,0001	0,0000	0,0020	0,0017
TUPRS	0,0256	0,0451	0,0120	0,0071	0,0006	0,0006	0,0019	0,0203

Tablo 10’da çalışma kapsamına alınan 2014-2018 yılları için firmaların finansal performans skorları ve bu skorlara bağlı olarak yapılmış olan finansal performans sıralamaları yer almaktadır. Tablo 10’da yer alan bilgiler dikkate alındığında 2017 yılı hariç tüm dönemlerde finansal açıdan en başarılı firmanın SODSN kodlu firmanın olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca, Tablo 10’daki sonuçlar diğer firmalar açısından incelendiğinde, bu firmaların finansal performans sıralamasının yıllara göre değişkenlik gösterdiği ifade edilebilir. Burada incelenen dönemin geneli için bir sıralama yapmak adına sıra serilerinin geometrik ortalaması alınmış ve bu hesaplamalara ilişkin sonuçlar Tablo 12’de sunulmuştur. Buna göre incelenen dönem itibarıyla en başarılı firmanın 1,148698 değeri ile SODSN bununla beraber en başarısız firmanın ise 26,75049 değeri ile SANFM olduğu ifade edilebilir.

Finansal Performans İle Pay Senedi Getirisi Arasındaki İlişkinin Entropi ve MAUT ÇKKV Teknikleriyle Değerlendirilmesi: BİST Kimya, Petrol, Kauçuk Ve Plastik Ürünler Sektörü Firmalarından Kanıtlar

Tablo 10. *Tüm Yıllara İlişkin Tespit Edilen Performans Sıralamaları*

	2018		2017		2016		2015		2014	
	PUAN	SIRA	PUAN	SIRA	PUAN	SIRA	PUAN	SIRA	PUAN	SIRA
ACSEL	0,3550	3	0,2533	7	0,4650	3	0,4220	2	0,0539	25
AKSA	0,0575	20	0,0514	18	0,1466	19	0,1638	14	0,1234	15
ALKIM	0,2504	7	0,2760	5	0,3395	5	0,2557	10	0,2236	7
AYGAZ	0,2429	8	0,2649	6	0,4131	4	0,3571	3	0,3111	4
BAGFS	0,1003	16	0,0730	15	0,1934	15	0,3561	4	0,1409	14
BRKSN	0,0512	21	0,0416	19	0,1223	22	0,0800	25	0,0753	23
BRISA	0,0865	17	0,0361	20	0,1262	20	0,1509	18	0,1566	13
DYOBY	0,0092	27	0,0061	28	0,1090	23	0,0557	26	0,0511	26
EGGUB	0,2029	9	0,2369	8	0,3020	7	0,1161	22	0,0762	22
EGPRO	0,0667	19	0,0264	24	0,1505	18	0,1177	21	0,0828	20
EPLAS	0,2855	6	0,2202	9	0,0920	24	0,1512	17	0,0468	27
GEDZA	0,2028	10	0,2151	10	0,3217	6	0,2824	7	0,2382	5
GOODY	0,0681	18	0,0633	16	0,1660	17	0,1597	16	0,1633	12
GUBRF	0,0468	22	0,0117	25	0,0858	26	0,1370	19	0,2222	9
HEKTS	0,1066	14	0,1048	12	0,3014	8	0,2033	12	0,2101	10
IZFAS	0,0305	25	0,0287	22	0,1242	21	0,1025	23	0,1747	11
MRSHL	0,0042	28	0,0327	21	0,1689	16	0,1207	20	0,1150	19
OZRDN	0,1171	12	0,0986	13	0,2232	13	0,2705	9	0,1158	18
PETKM	0,1025	15	0,1954	11	0,2575	12	0,2027	13	0,1183	16
RTALB	0,3413	4	0,2762	4	0,2904	9	0,2735	8	0,2237	6
SANFM	0,0306	24	0,0076	26	0,0700	28	0,0330	28	0,0456	28
SASA	0,1386	11	0,0947	14	0,2708	10	0,1607	15	0,1176	17
SEKUR	0,0307	23	0,0282	23	0,0917	25	0,0454	27	0,0700	24
SEYKM	0,3896	2	0,4386	1	0,2658	11	0,2913	6	0,4067	2
SODA	0,3053	5	0,3859	3	0,4680	2	0,3370	5	0,3257	3
SODSN	0,5754	1	0,4223	2	0,4702	1	0,4439	1	0,5008	1
TMPOL	0,0218	26	0,0071	27	0,0767	27	0,0820	24	0,0786	24
TUPRS	0,1131	13	0,0611	17	0,2051	14	0,2169	11	0,2234	8

MAUT yöntemi ile firmalara ilişkin performans sıralamaları belirlendikten sonra bu firmaların 2014-2018 dönemi için hesaplanmış yıllık % pay senedi getirileri ve bu getirilere ait sıralamalar Tablo 11’de sunulmuştur. Tablo 11 incelendiğinde firmaların yıllık % getirilerine ilişkin sıralarının yıllar itibariyle değişkenlik gösterdiği görülmektedir.

Tablo 11. *Tüm Yıllara İlişkin Yıllık % Pay Senedi Getirileri ve Firma Sıralaması*

	2018		2017		2016		2015		2014	
	% Getiri	SIRA	% Getiri	SIRA	% Getiri	SIRA	% Getiri	SIRA	% Getiri	SIRA
ACSEL	0,258	4	0,4100	4	-0,0205	25	-0,4970	28	0,5034	4
AKSA	-0,378	23	-0,2462	22	0,4705	13	-0,1189	19	0,5733	3
ALKIM	0,000	8	0,1108	9	0,4968	12	0,1761	12	-0,0701	21
AYGAZ	-0,218	16	-0,1157	19	0,5316	11	0,0763	14	0,1300	13
BAGFS	-0,541	25	-0,4233	25	0,0674	23	-0,3720	26	0,0093	17
BRKSN	-0,188	15	-0,0372	19	-0,0309	26	0,2278	8	-0,0539	20
BRISA	-0,129	11	-0,0782	15	0,1281	22	-0,2270	23	-0,1599	25
DYOBY	-0,619	26	-0,5112	26	1,4646	5	0,4598	4	-0,1553	24
EGGUB	-0,150	12	0,0029	10	0,2406	19	0,1831	11	-0,0466	19
EGPRO	-0,082	10	-0,0132	11	0,7657	9	0,7955	2	-0,0130	18
EPLAS	-0,179	14	-0,1402	20	1,5176	4	0,2977	6	-0,1088	22
GEDZA	0,148	5	0,2931	6	0,2391	21	0,1138	13	0,1714	12
GOODY	-0,173	13	-0,1130	17	0,2398	20	-0,0269	16	-0,1206	23
GUBRF	-0,300	20	-0,2314	21	-0,0739	27	-0,3919	27	0,3159	9
HEKTS	0,324	3	0,3906	5	1,2071	6	0,3044	5	0,1811	10
IZFAS	-0,776	28	-0,7367	28	5,9231	1	-0,0780	17	-0,6357	28
MRSHL	-0,513	24	-0,3453	24	0,3073	17	-0,2161	22	0,0648	15
OZRDN	-0,081	9	-0,0361	12	0,4325	14	-0,0867	18	0,1027	14
PETKM	-0,249	17	-0,0632	14	1,0746	7	0,2435	7	0,1749	11
RTALB	-0,370	22	-0,1134	18	0,2506	18	-0,3361	25	0,3837	7
SANFM	-0,256	19	-0,0974	16	0,3628	16	-0,2981	24	-0,6050	27
SASA	0,045	7	0,9894	1	3,6165	2	0,4899	3	0,0297	16
SEKUR	-0,656	27	-0,5676	27	0,0388	24	2,0656	1	0,5948	2
SEYKM	-0,254	18	0,2728	7	1,6868	3	-0,1491	21	0,4526	5
SODA	0,641	2	0,6895	3	0,3632	15	0,2127	10	0,3240	8
SODSN	0,848	1	0,8191	2	0,5952	10	-0,1410	21	-0,1833	26
TMPOL	-0,358	21	-0,2494	23	-0,5023	28	0,2219	9	0,9147	1
TUPRS	0,082	6	0,1924	8	0,8763	8	0,0065	15	0,4524	5

Tablo 11’de görüldüğü üzere bazı firmalara ait yıllık % pay senedi getirileri negatiftir. Dolayısıyla, tüm döneme ilişkin genel bir değerlendirme yapılabilmesi ve sonuçların daha kolay yorumlanabilmesi için tüm getiri serilerine 1 eklenmiştir. 1 ilave edilmiş yeni getiri serilerinin geometrik ortalaması hesaplanarak elde edilen sonuçlar Tablo 12’nin son sütununda verilmiştir. Buna göre çalışmanın kapsadığı dönemin genelinde pay senedi getirileri açısından en iyi performansı 1,712394 puanla SASA firması gösterirken en kötü performansa sahip firmanın ise 0,672106 puanla IZFAS olduğu belirlenmiştir.

Finansal Performans İle Pay Senedi Getirisi Arasındaki İlişkinin Entropi ve MAUT ÇKKV Teknikleriyle Değerlendirilmesi: BİST Kimya, Petrol, Kauçuk Ve Plastik Ürünler Sektörü Firmalarından Kanıtlar

Tablo 12. *Finansal Performans ve Getiri Sıralamalarının Geometrik Ortalaması*

Firma	Performans Sıra	Firma	Getiri Sıra
SODSN	1,148698	SASA	1,712394
SEYKM	3,050147	HEKTS	1,443185
SODA	3,393458	SODA	1,434213
AYGAZ	4,704316	SODSN	1,303425
ACSEL	5,007975	TUPRS	1,287568
RTALB	5,860312	SEYKM	1,258206
ALKIM	6,570936	EGPRO	1,231681
GEDZA	7,318867	GEDZA	1,191348
HEKTS	11,00313	PETKM	1,163519
BAGFS	11,5053	EPLAS	1,154982
EGGUB	11,9524	ALKIM	1,127031
TUPRS	12,21801	ACSEL	1,05611
OZRDN	12,68576	AYGAZ	1,051944
SASA	13,14656	OZRDN	1,050274
PETKM	13,27229	EGGUB	1,035908
EPLAS	14,28511	AKSA	0,990991
GOODY	15,65412	BRKSN	0,974777
AKSA	17,03943	GOODY	0,951097
BRISA	17,39182	SEKUR	0,945452
GUBRF	18,9525	RTALB	0,915095
IZFAS	19,63996	BRISA	0,899296
EGPRO	20,30006	DYOBY	0,8924
MRS HL	20,44825	TMPOL	0,89086
BRKSN	21,9085	GUBRF	0,832014
SEKUR	24,35534	MRS HL	0,809646
TMPOL	25,56376	SANFM	0,760107
DYOBY	25,94414	BAGFS	0,708947
SANFM	26,75049	IZFAS	0,672106

Çalışmada firmaların ortalama performans sırası ile ortalama getiri sırası arasındaki ilişkiyi tespit edebilmek amacıyla Tablo 13'te gösterilen sıra serilerinden faydalanılmıştır. Firmalara ait iki sıra serisi arasındaki ilişkiyi belirlemeden önce bu iki sıra serisinin normal dağılıp dağılmadığını sınamak gerekmektedir. Bu amaçla Shapiro-Wilk testine başvurulmuştur.

Tablo 13. *Firmaların Ortalama Performans Sıraları ve Ortalama Getiri Sıraları*

Firma	Performans Sıra	Getiri Sıra
ACSEL	5	12
AKSA	18	16
ALKIM	7	11
AYGAZ	4	13
BAGFS	10	27
BRKSN	24	17
BRISA	19	21
DYOBY	27	22
EGGUB	11	15
EGPRO	22	7
EPLAS	16	10
GEDZA	8	8
GOODY	17	18
GUBRF	20	24
HEKTS	9	2
IZFAS	21	28
MRSHL	23	25
OZRDN	13	14
PETKM	15	9
RTALB	6	20
SANFM	28	26
SASA	14	1
SEKUR	25	19
SEYKM	2	6
SODA	3	3
SODSN	1	4
TMPOL	26	23
TUPRS	12	5

Tablo 14'te rapor edilen Shapiro-Wilk normal dağılım testi sonuçlarına göre hem performans sıra serisi hem de getiri sıra serisi için normal dağılımı ifade eden boş hipotez reddedilememiştir. Dolayısıyla her iki serinin de normal dağılıma sahip olduğuna karar verilmiştir.

Tablo 14. *Shapiro-Wilk Normallik Testi Sonuçları*

Değişken	Gözlem	W	V	z	Prob>z
Performans sıra	28	0.95784	1.273	0.497	0.30950
Getiri sıra	28	0.95784	1.273	0.497	0.30950

Çalışmada son olarak her iki serinin de normal dağılmasından dolayı bu seriler arasındaki ilişkinin test edilmesinde parametrik bir test olan Pearson korelasyon analizine başvurulmuştur. Analiz sonucunda Pearson korelasyon katsayısının pozitif ve istatistiksel olarak anlamlı olduğu tespit edilmiştir (katsayı = 0.6065; olasılık değeri = 0.0006; gözlem sayısı = 28). Bu sonuç iki sıra serisi arasında yüksek düzeyde anlamlı bir ilişki olduğuna işaret etmektedir ki bu da BİST Kimya, Petrol, Kauçuk ve Plastik Ürünler Sektörüne yatırım yapan tasarruf sahiplerinin yatırımlarına yön verirken piyasadan gelen haber ve duyumlara göre değil bundan ziyade firmaların geçmiş dönemlerde göstermiş olduğu finansal performansına göre karar verdiklerini ortaya koymaktadır.

5.Sonuç

Günümüzde firmaların artan rekabet ve çetinleşen ekonomik koşullar altında faaliyetlerine sürekli olarak devam edebilmeleri, firma sahipleri ve yöneticilerin ise mevcut finansal performansı dikkate alarak belirleyecek oldukları hedefleri gerçekleştirebilmeleri ve diğer firmalarla rekabet edebilmeleri açısından finansal performans analizleri hayati bir öneme sahiptir. Dolayısıyla bu çalışmanın amacı payları BİST'e kayıtlı Kimya, Petrol, Kauçuk ve Plastik Ürünler Sektöründe faaliyet göstermekte olan firmaların 2014-2018 yılları arasındaki finansal performansı ile pay senetlerinden elde etmiş oldukları yıllık % getirileri arasındaki ilişkinin tespit edilmesidir. Bu amaçla finansal performans göstergesi niteliğinde seçilmiş olan değerlendirme kriterlerinin ağırlıklandırılmasında Entropi yöntemi bununla beraber çalışma kapsamına alınan firmaların yıllara ilişkin finansal performans sıralamasının tespit edilmesinde ise MAUT yöntemi kullanılmıştır.

İki aşamalı olarak gerçekleştirilen çalışmanın ilk aşamasında Entropi yöntemi kullanılarak kriterlere ilişkin ağırlık değerleri tespit edilmiş olup elde edilen sonuçlara göre 2015, 2016 ve 2018 yıllarında performans üzerinde en etkili olan performans değerlendirme kriterinin, özkaynak karlılığı olduğu bununla beraber 2014 yılında bu kriterin finansal kaldıraç oranı olarak da ifade edilen toplam borçların toplam aktiflere oranı, 2017 yılında ise stok devir hızı kriteri olduğu tespit edilmiştir. Çalışmaya dâhil edilen tüm yıllarda ise finansal performans üzerinde en etkisiz olan değerlendirme kriterinin nakit oranı kriteri olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

İkinci aşamada ise Entropi yöntemi kullanılarak elde edilen kriterlere ilişkin önem katsayıları MAUT yöntemine dâhil edilerek performans sıralamaları belirlenmiştir. MAUT yönteminden elde edilen bulgulara göre ise BİST Kimya, Petrol, Kauçuk ve Plastik Ürünler Sektöründe faaliyet gösteren firmalar için incelen dönem itibarıyla en başarılı firmanın SODSN firmasının olduğu bununla beraber en başarısız firmanın ise SANFM firması olduğu tespit edilmiştir. Bununla birlikte çalışmanın kapsadığı dönemin genelinde pay senedi getirileri açısından en iyi performansı SASA firması gösterirken en kötü performansa sahip firmanın ise IZFAS olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Çalışmanın son kısmında ise finansal performans sıralamaları ile getiri sıralamaları arasında herhangi bir önem düzeyinde anlamlı bir ilişkinin olup olmadığı korelasyon testi ile

değerlendirilmiştir. Ancak ilk olarak her iki sıra serisi arasındaki ilişkiyi belirlemeden önce Shapiro-Wilk testi kullanılarak bu iki sıra serisinin normal dağılıma uygun olup olmadığının test edilmiştir. Shapiro-Wilk testinden elde edilen sonuçlara göre hem ortalama performans sırasının hem de yıllık ortalama getiri sırasının normal dağılıma sahip olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Son olarak ise her iki sıra serisinin normal dağılıması sebebi ile bu iki seri arasındaki ilişkinin tespitinde parametrik bir test olan Pearson korelasyon analizine başvurulmuştur. Korelasyon analizinden elde edilen sonuçlara göre ise Pearson korelasyon katsayısının pozitif ve istatistiksel olarak anlamlı olduğu tespit edilmiştir. Bu sonuç her iki sıra serisi arasında yüksek düzeyde anlamlı bir ilişki olduğuna işaret etmektedir ki bu da BİST Kimya, Petrol, Kauçuk ve Plastik Ürünler Sektörüne yatırım yapan tasarruf sahiplerinin yatırımlarına yön verirken piyasadan gelen haber ve duyumlara göre değil bundan ziyade firmaların geçmiş dönemlerde göstermiş olduğu finansal performansa göre bilinçli olarak yapmış olduklarına işaret etmektedir.

Bu çalışmada bazı kısıtlar da bulunmaktadır. Bu çalışmanın birinci kısıtı analiz çalışma kapsamında değerlendirilen firmaların yalnızca 8 performans kriteri çerçevesinde incelenmesidir. Çalışmanın bir başka kısıtı ise analiz için seçilen dönemle ilgilidir. Bu çalışmada 2014-2018 dönemi inceleme altına alınmıştır. Ayrıca performans değerlendirme modelinde yalnızca Entropi yöntemine dayalı MAUT yönteminin kullanılması da bir sınırlılık olarak değerlendirilebilir.

Gelecekte yapılacak olan çalışmalarda araştırma konusu farklı sektörlere uygulanabileceği gibi çalışmada performans için önerilen model de farklı ÇKKV problemlerinin çözümünde de kullanılabilir. Ayrıca ileriki çalışmalarda finansal performans ile pay senedi getirileri arasındaki ilişkiye odaklanan çalışmalarda fazla değerlendirme kriteri ve daha farklı ÇKKV yöntemi kullanılarak araştırma konusuna derinlik kazandırılabilir.

Kaynakça

- Akbulut, R., ve Coşkun, A. (2015), BİST'te İmalat Sektöründeki İşletmelerin Finansal Performansları Üzerine Bir Araştırma. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, (65), 117-137.
- Akdoğan N. ve Tenker N. (1997). *Finansal Tablolar ve Mali Analiz Teknikleri*, 5.baskı, İstanbul, Lebib Yalkın Yayınları
- Alper, D. ve E. Aydoğan (2016). Relationships between R&D and Corporate Performance: An Empirical Analysis in Istanbul Stock Exchange. *Paradoks Economics, Sociology and Policy Journal*, 12(2), 96-114.
- Anthony, P., Behnoee, B., Hassanpour, M., & Pamucar, D. (2019). Financial Performance Evaluation of Seven Indian Chemical Companies. *Decision Making: Applications in Management and Engineering*, 2(2), 81-99.
- Avcı Öztürk, B., & Özçelik, F. (2015). Financial Performance Evaluation Of Firms In Bist Chemical Petroleum Plastic Sector By Using An Integrated Multi-Criteria Decision Making Method. *Paradoks: The Journal Of Economics, Sociology & Politics*, 11(2), 34-62.
- Baki, B. ve Ustasüleyman, T. (2001). Kurumsal Kaynak Planlaması (ERP) Yazılımları ve Performans Ölçütleri", *Verimlilik Dergisi*, 3(2), 69-80.
- Beyaz, F. S. (2018). Yiyecek İçecek Endüstrisinin Finansal Performansının Analizi: Uluslararası Bir Karşılaştırma", (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Mersin Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Mersin.
- Bostancı S.H. ve Ocakçı M. (2009). Kent Silüetlerine İlişkin Tasarım Niteliklerinin, Entropi Yaklaşımı ile Değerlendirilmesi", *İstanbul Teknik Üniversitesi Dergisi/A Mimarlık, Planlama, Tasarım* 8(2), 27-36.
- Ceylan, A. ve Korkmaz, T. (2013). İşletmelerde Finansal Yönetim", 13. Baskı, Bursa, Ekin Basın Yayın Dağıtım.
- Clausius, R. (1865). "On Several Convenient Forms of The Fundamental Equations of The Mechanical Theory of Heat". *Vierteljahrsschrift of This Society*, 10(1), 353-361.
- Çanakçıoğlu, M. (2019). BİST Kimya, Petrol Kauçuk ve Plastik Ürünler Sektöründeki İşletmelerin Finansal Performanslarının Hibrid ÇKKV Yaklaşımı Çerçevesinde Değerlendirilmesi. *Beykoz Akademi Dergisi*, 7(1), 123-152.
- Çelik, İ. ve Ayan, S. (2017). Veri Zarflama Analizi ile İmalat Sanayi Sektörünün Finansal Performans Etkinliğinin Ölçülmesi: Borsa İstanbul'da Bir Araştırma. *Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi*, 8(18), 56-74.
- Diñçergök, B. (2019). İşletme Sermayesi Yönetimi ve Karlılık İlişkisi: Doğrusal Olmayan İlişkinin BIST Kimya, Petrol, Kauçuk ve Plastik Ürünler Sektöründe Sınanması. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, (82), 161-176.
- Esbouei, S. K., Ghadikolaei, A. S., & Antucheviciene, J. (2014). Using FANP And Fuzzy VIKOR For Ranking Manufacturing Companies Based On Their Financial Performance. *Economic Computation & Economic Cybernetics Studies & Research*, 48(3), 141-162.
- Güzel, A. (2013). İşletme Finansmanı", 2.baskı, İzmir, İlya Yayınevi.
- Halis, M., ve Tekinkuş, M. (2003). Kamuda Performans Yönetimi, Kamu Yönetiminde Çağdaş Yaklaşımlar". Editörler: Balcı & Nohutcu & Öztürk & Coşkun). 1.baskı, Ankara, Seçkin Yayınları
- Hwang C.-L. And Yoon K. (1981). Multiple Attribute Decision Making Methods And Applications A State-Of-The-Art Survey, Lecture Notes In Economics And Mathematic Al Systems, C. 186, Berlin, Springer-Verlag.
- Ishizaka, Alessio ve Nemery, Philippe. (2013). Multi-Criteria Decision Analysis: Methods And Software. John Wiley & Sons.
- Işık, Ö. (2019a). Entropi ve TOPSIS Yöntemleriyle Finansal Performans ile Pay Senedi Getirileri Arasındaki İlişkinin İncelenmesi. *Kent Kültürü ve Yönetimi Hakemli Elektronik Dergisi*, 12(1): 200-213.
- Işık, O. (2019b). Türk Mevduat Bankacılığı Sektörünün Finansal Performanslarının Entropi Tabanlı ARAS Yöntemi Kullanılarak Değerlendirilmesi. *Finans Ekonomi ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 4(1), 90-99.
- Kaplanoğlu, E. (2018). ARAS VE COPRAS Yöntemleriyle Nakit Akışına Dayalı Performans Ölçümü: BIST Kimya, Petrol, Kauçuk ve Plastik Ürünler Sektöründe Bir Uygulama. *Muhasebe ve Vergi Uygulamaları Dergisi (MUVU)/Journal of Accounting & Taxation Studies (JATS)*, 11(2), 153-184.
- Karami, A. & Johansson, R. (2014). "Short Paper", *Journal of Information Science and Engineering*, 30, 519-534.

- Karaođlan, S., & Şahin, S. (2018). BİST XKMYA İşletmelerinin Finansal Performanslarının Çok Kriterli Karar Verme Yöntemleri İle Ölçümü ve Yöntemlerin Karşılaştırılması. *Ege Academic Review*, 18(1), 63-80.
- Kaya, A., & Binici, Ö. (2014). BIST Kimya, Petrol, Plastik Endeksi Hisse Senedi Fiyatları İle Petrol Fiyatları Arasındaki İlişkinin İncelenmesi. *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 15(1), 383-395.
- Konuşkan, Ö., Uygun, Ö. (2014), “Çok Nitelikli Karar Verme (MAUT) Yöntemi ve Bir Uygulaması”, ISITES 2014, 1403-1412.
- KPMG Kimya Sektörel Bakış Raporu [KSB], (2019), Erişim adresi: <https://assets.kpmg/content/dam/kpmg/tr/pdf/2019/05/sektorel-bakis-2019-kimya.pdf>. 02.07.2020.
- Ömürbek, N., KARAATLI, M., & BALCI, H. F. (2016). Entropi Temelli MAUT ve SAW Yöntemleri ile Otomotiv Firmalarının Performans Değerlemesi. *Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 31(1), 227-255.
- Saygılı, E. E. ve Şahin, Y. (2018). Finansal Performans ile Hisse Senedi Yatırımcı Kararları Arasındaki İlişki: BIST Çimento Sektöründe TOPSIS Uygulaması”. *Izmir Democracy University Social Sciences Journal*, 1(1), 16-45.
- Shannon, C. E. (1948). “A Mathematical Theory of Communication”, *Bell System Technical Journal*, 27(3), 379-423.
- Shaverdi, M., Ramezani, I., Tahmasebi, R., & Rostamy, A. A. A. (2016). Combining Fuzzy AHP and Fuzzy TOPSIS with Financial Ratio to Design A Novel Performance Evaluation Model. *International Journal of Fuzzy Systems*, 18(2), 248-262.
- Şahin, A., & Sarı, E. B. (2019). Entropi Tabanlı TOPSIS ve VIKOR Yöntemleriyle BIST-İmalat İşletmelerinin Finansal ve Borsa Performanslarının Karşılaştırılması. *Muhasebe ve Vergi Uygulamaları Dergisi*, 12(2), 255-270.
- Şenol, Z., & Ulutaş, A. (2018). Muhasebe Temelli Performans Ölçümleri İle Piyasa Temelli Performans Ölçümlerinin CRITIC ve ARAS Yöntemleriyle Değerlendirilmesi. *Finans Politik & Ekonomik Yorumlar*, 55(641), 83-102.
- Türkiye Cumhuriyeti-Ticaret Bakanlığı, İhracat Genel Müdürlüğü Kimya Ürünleri ve İhracat Daire Başkanlığı, Sektörel Bakış Raporları [TBİGM], (2020), Erişim adresi: <https://ticaret.gov.tr/data/5b87000813b8761450e18d7b/Kimya.pdf>. 02.07.2020.
- Ünal, S., G. Keçek ve A. Kestane (2017). Kârlılık Etkinliği: BİST Kimya Sektörünün Malmquist Toplam Faktör Verimliliği Endeksi ile Analizi, *Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Afro-Avrasya Özel Sayısı, 236-247.
- Wang, T. C. ve Lee, H. D. (2009). “Developing A Fuzzy TOPSIS approach Based on Subjective Weights and Objective Weights”, *Expert Systems with Applications*, 36(5), 8980-8985.
- Wu, J. Sun, J. Liang, L. ve Zha, Y. (2011). “Determination of Weights for Ultimate Cross Efficiency Using Shannon Entropy”. *Expert Systems with Applications*, 38(5), 5162-5165.
- Yurdakul, M. ve İç, Y. (2003). Türk Otomotiv Firmalarının Performans Ölçümü ve Analizine Yönelik TOPSIS Yöntemini Kullanan Bir Örnek Çalışma. *Gazi Üniversitesi Mühendislik-Mimarlık Fakültesi Dergisi*, 18(1), 1-18.
- Zhang, H. Gu, C. Gu, L. ve Zhang, Y. (2011). “The Evaluation of Tourism Destination Competitiveness by TOPSIS & Information Entropy—A Case in The Yangtze River Delta of China”, *Tourism Management*, 32(2), 443-451.
- Zietsman J., Rilett L. R. And Kim S. J. (2006). “Transportation Corridor Decision Making With Multi Attribute Utility Theory”, *Int. J. Management And Decision Making*, 7(2/3): 254-266.